

**ДАДАХОН
НУРИЙ**

ОСМОН УСТУНИ

Р о м а н

ОДИЛ ЁҚУБОВ
тахрири остида

Ўзбекистон
ЛКСМ Марказий
Комитетининг
«ЁШ ГВАРДИЯ»
нашриёти

Тошкент—1979

Дадахон Нурий «Оқшом қўшиқлари», «Боғларда баҳор», «Бегона» каби қиссалар китоби ҳамда қатор ҳикоялар муаллифи. У ҳаётнинг мураккаблиklarини одамларнинг ўзаро муносабатлари, турмуш можаролари орқали очишга интилади.

Еш ёзувчи ўзининг янги йirik асари «Осмон устуни»да оққўнгил, бўш-баёв йигитнинг тасодифан тубан бир муҳитга тушиб қолгани орқали икки хил ҳаётий муносабат тўқнашувини кўрсатади. Яхшилик ҳаминша барқарорлигини уқдиради.

И $\frac{70303-25}{356(06)-79}$ 52—79

© Издательство „Еш гвардия“, 1979.

Самолёт осмонга кўтарилганига икки соатча бўлди.

Чўлу саҳролар, баланд тоғлар орқада қолди. Энди кўм-кўк дала-боғлар кўзга ташлана бошлади. Йигитали иллюминатор ойнасига тиралиб олганича қачонлардан буён юраги маҳтал бўлиб талпинган бу қадрдон юрт жамолига кўз узмасдан боқар, қалби чексиз ҳис-ҳаяжон билан жўш урарди.

Яна тепалар, нақ осмон қаърига ёриб кириб кетгандай баҳайбат чўққилар... Анча пастда дарахтларга бурканиб ётган жажжигина қишлоқ. Аҳён-аҳёнда сада қайрағочлар орасидан оқариб уйчалар кўриниб қолади. Анаву, шундоққина қишлоқ устига соя ташлаб турган баланд тоғ ёнбағридаги ялангликка қип-қизил мато ёзиб қўйилгандай. Бу, шубҳасиз, лозазор. Самолёт худди Бодомзор устидан учиб ўтаётгандек туюлди Йигиталига. Ҳатто.. тарам-тарам дарахтзор орасида сариқ либосли аёл кўзига чалингандай бўлди. «Балки Назирадир! Ёки онасимикан? «Аэроплан» учиб ўтса узоқ тикилиб қараш одати бор эди унинг...»

Қадрдон Бодомзорни эслатиб, қалбида ширин туйғулар уйғотиб юборган кичкина бу тоғ қишлоғи ҳам ортда қолди. Энди ҳаво лайнери нилгун қир-адирлар, чексиз боғлар устидан сузиб ўта бошлади. Тўп-тўп бў-

либ ёппасига гулга кирган дарахт новдалари шундай гўзалки, қани энди иложи бўлса, Йигитали ҳозир шу ерда тушиб қолса-ю, қирмизи тусга кирган мана шу шафтолизорлар, чимилдиқдаги келинчаклардек оппоқ ҳарир гулларга чулғанган беҳизорлар ичида чопқиллаб юрса! Назира ҳам оппоқ гулга бурканган олчазорлар оғушидан унинг истиқболига пешвоз чиқиб келса.

Йигитнинг осуда ва ширин хаёлларини стюардессанинг бир неча тилларда «Тошкентга қўнаяпмиз! Тошкентга қўнаяпмиз!» деган овози бўлиб юборди.

Ғилдираклар ерга тегиши билан улкан самолёт бир чайқалиб қўйди-да, кейин текис ғилдираб кетди. Йўловчилар шукур, дегандай бир-бирларига мамнун қараб қўйишди.

Қимлардир яқиндагина қаттиқ зилзилани бошидан кечирган шаҳарни қай аҳволда эканлигини кўришга ошиқар, иллюминатор туйнукларидан зўр бериб ташқарига мўраларди.

Йигитали Тошкент аэропортини бундан икки йилча аввал қандоқ ҳолда кўрган бўлса, ҳозир ҳам шу ҳолда, ҳатто саришта, янада мафтункорроқ ҳолда кўрди. У самолёт зинасидан тушиб келаркан, гуллар ҳиди анқиб турган она юрт баҳорининг қиз тароватидай оромбахш ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олди. Қаёққа кўз ташламан, гул... Йўлкалар четида, дарахтлар новдасида, одамлар қўлида: хуллас ҳаммаёқда гул. Ҳаммаёқда баҳор шавқ-завқи ҳукрон. Аэропорт одатдагидек гавжум. Самолётлар кетма-кет қўниб-кўтарилиб турибди. Нарироқда карнай-сурнайнинг киши қалбини жўштириб юборадиган садолари, чилдирмаларнинг гиж-бадабанги авжида. Йигитали юкхонадан чамадонларини олишни ҳам унутиб, беихтиёр ўша томон юрди.

Қўшни бир республика меҳнаткашлари Тошкент фондига ёрдам тариқасида юборган қурилиш жиҳозларини шаҳарликларга топшириш маросими бўлаётган экан.

Йигитали таксига ўтирди-да, тўғри Муҳсинали ака-
никига бориб тушди. Уйда Салимахон аядан бошқа ҳеч
ким йўқ, домла Москвага — илмий сессияга кетган экан.
Ҳовлида бир оз бўлиб, кейин курсдоши Салимжонники-
га кетди.

Улар икки дўст шаҳар айланишди. Чунки Йигитали
беш йил ўқиган, энг масъуд студентлик йиллари ўтган
Тошкентни, унинг парк ва хиёбонларини жуда соғиниб
қолганди. Тушга яқин факультетга ўтишди. Йигитали
факультет декани, қолаверса диплом иши раҳбари Фо-
зил Шоисломовичга бир кўриниш бериб қўймоқчи эди,
аксига олиб у кишини учратолмади.

Йигитали бирон такси ёки автобусга ўтириб қишло-
ғига жўнамоқчи эди, Салимжон қўймади. Бугун бизни-
кида гаплашиб ётамиз. Эрталабки поездда кетасан,
ўзим кузатиб қўяман, деб уйига олиб кетди.

БИРИНЧИ БОБ

АРАЗ

Эртаси Йигитали соат ўнда жўнайдиган поездга ўтирди. У купедаги ўз жойига чўзилди-ю, кўзини юмди. Уни уйқу эмас, хаёл гирдоби элитган эди.

Ажабо, уч йил Бодомзорда бўлмабди-я! Қишлоқда нима ўзгаришлар, қандай янгиликлар бўлдийкин!.. Ўзини-ку, у ерда обрўи чет элга кетмасдан олдин ҳам чакки эмасди. Бунга эслаганда, ҳатто кулгиси қистайди. Ёдида бор: институтнинг иккинчи курсида ўқиб юргандаёқ уни мактабга таклиф этишган, битирувчи иккита синфнинг йигит-қизлари олдида директор Бўрихўжа ака кўп қизиқ гаплар айтганди: «Қишлоғимизда биринчи бўлиб Тошкент олий ўқув юртларидан бирига кириш шарафига муяссар бўлган ким? Мана, бизнинг ўқувчимиз! Қишлоқда биринчи бўлиб етишиб чиққан чет тили бўйича мутахассис ким? Шу ўзимизнинг мактаб талабаси — Йигит! Қишлоқда биринчи бўлиб чет мамлакатларга бориб ўқийдиган, зарурат бўлса ўша ерларда таржимонлик қиладиган, делегацияларни олиб юрадиган ким? Ўзимизнинг Лев Толстой номли мактаб ўқувчиси — Йигитали!»

Ўзи аслида-чи... Олий ўқув юртига биринчи бўлиб борадиган Назира эмасмиди! Эҳ, ҳаёт қизиқ бўларкан. Балки, югурганники эмас, буюрганники, деганлари шудир! Йўқ, Назира «югурадиган» қизлардан эмас. У югурмай ҳам ўз бошига қўниб турган бахт қушини Йигиталига топширди. Йигиталига эса, омад кулиб боқиб турарди. Бунинг ҳаммасига дарс тайёрлаб ўтиришганда оғзидан чиқиб кетган икки оғиз сўз сабабчи бўлган.

Йигитали ортиқ ётолмади, бошини кўтариб, поезд деразаларидан узоқ кенгликларга боқиб бораркан, кўз ўнгига бундан бир неча йил олдинги ўша имтиҳон кунлари гавдаланиб кетди..

— Нази,— деди Йигитали консултациядан қайтишаркан қизга яқинроқ келиб,— ҳамма коллектив бўлиб дарс тайёрлапти. Кел, биз ҳам бирга дарс тайёрлаймиз. Биласан, математикадан бўшроқман.

— Майли, бизларникига чиқа қол, бир қадам-ку!

— Йўқ, бошқа хилватроқ ерга борамиз. Чарчаганинда уёқ-буёқни айланиб ҳордиқ чиқарадиган жой бўлсин-да. Кўрбулоққа борамиз!

— У ерга бормайман, қўрқаман.

— Ҳе жинни, нимасидан қўрқасан? Ҳали ҳам ўша эски гапларга ишониб юрибсанми. Билсанг, Кўрбулоқдан маза жой йўқ, атрофи шундай хушманзара, баҳавокл, борган одам сира қайтиб келгиси келмай қолади.

— Майли, эрта бўлаверсин-чи!

Кўрбулоқ гарчи бодомзорликлар йўли кам тушадиган хилватгоҳ бўлса-да, бу ном деярли ҳаммага яхши таниш эди. Ҳатто қишлоқда шундай ривоят ҳам бор: қачонлардир Кўрбулоқнинг ўрни гўзал бир қишлоқ бўлган. У ердаги катта бир булоқдан сув билан олтин ҳам қайнаб чиққан. Қишлоқ аҳли жуда бойиб кетган. Бойлик одамни бахил қилиб қўяди. Бу ернинг кишилари булоқ сирини бошқалардан яшириш учун четдан келган ҳар қандай одамнинг бошини сапчадай узиб ташлашаверган. Бундан ғазабланган парвардигор ер юзини силкитиб юборади. Атрофни ўраб турган осмонўлар тоғлар парча-парча бўлиб қишлоққа ёпирилади. Шундан кейин булоқ кўзи беркилиб, қуриydi. Вақт ўтиши билан яна ҳар ер-ҳар ердан сув сизиб чиқа бошлайди. Шундан бери номи Кўрбулоқ аталиб келармиш.

Тагин, у ердаги Устунтош ҳақида ҳам ҳақиқатга яқинроқ ривоят юради: агар кимки ўша тош ёнига бориб хиёл садо берса, жаранглаб бугун Кўрбулоққа таралармиш. Мабодо Устунтош тепасига чиқиб бирон киши номини айтиб чақирса, у Ёнқўрғоннинг қаерида бўлса ҳам етиб келармиш.

Йигитали ёшлигида «сергап», одамнинг ҳоли-жонига қўймайдиган бола эди. Бир куни онасига «Осмон нега тушиб кетмайди?» деб савол бериб қолди. Шунда у, Кўрбулоқдаги устун осмонни ушлаб туради, деди.

Бу гапни эшитгандан кейин ҳар нарсага қизиқаверадиган бола подачиларга эргашиб Кўрбулоққа борди. Водийнинг шундоқ кунботар томонидаги тоғлар ўркачи ёнбошидан кўкка бўй чўзган ўша улкан Устунтошни.

кўрди. Ҳақиқатан у жуда баҳайбат, осмонга тиралган боши кўринмас, пага-пага булут увадалари билан беркилиб турарди. Йигитали «осмонни кўтариб турадиган» бу улкан устунга ҳайрат билан тикилиб қолди.

Кейинчалик у мактабга борди, у ерда ақли аста-секин пешланди. Бир пайтлар онаси айтиб берган эртақлардаги дев ва алвастилар тўқима эканлигини тушунди. Бироқ, мусаффо осмон қаърига бўй чўзган мағрур, Устунтош унинг хаёлида бошқача маъно касб этиб гавдалана бошлади. Тарих китобидаги қадимий Юнонистоннинг Акропол харобалари негадир Йигиталига Кўрбулоқни эслатадиган, бу ерда ҳам бир пайтлар шундай қаср иншоотлари қурилган деб ўзини-ўзи ишонтирадиган, у ерга тез-тез бориб турадиган бўлди...

Назира Кўрбулоққа биринчи бор келиши эди. Бу ернинг табиатига маҳлиё бўлиб қолди.

— Вой гўзаллигини! Анаву қаршимизда турган Устунтош-ку! Худди улкан гиштин иморат харобасига ўхшайди-я!

— Гиштин эмас, мрамор! Биласанми, агар мен ҳайкалтарош бўлганимда, шу мрамордан сенинг ҳайкалингни йўниб, Устунтошнинг энг юқорисига қўярдим!

— Мана шундай ҳувиллаб ётган Кўрбулоққа қоровул қилиб-а!

— Аввал бу ерни Тепабоғдай гўзал жойга айланттриб, кейин ўзим ҳам ёнингда бўлардим-да!

— Қўйинг-э!

Улар кулиша-кулиша харсанглар оралаб Устунтош остидаги текис тошсупага чиқиб олишди. «Супа» ёнида ўсиб ётган бир туп наъматак остини ўзларига «дарсхона» қилиб танлашди.

Йигитали рост айтган экан, бу ерда уларга халақит бергувчи ҳеч ким йўқ эди. Пешингача ўтириб дарс тайёрлашди. Ора-сира атрофни айланиб сайр қилиб туришди. Мана шундай сайрларнинг бирида йигит билан қиз ўртасида озгина «қалтис гап» бўлди-ю, уларнинг муносабатига совуқлик тушди. Йигитали бунинг бора-бора газак олиб кетишини асло хаёлига келтирмаганди.

Нега бехосдан ўша гапни айтиб юборди, ҳалигача ақли бовар қилмайди. Энди ўйлаб қараса, ҳақиқатан ҳам жуда қўпол, ҳатто уят гап қилган экан.

Ушанда Назира икки қўли билан юзларини берки-тиб; харсанглар оралаб пастга тушиб кетди. Жилға бў-

йига ўтириб олиб, пиқ-пиқ йиғлай бошлади. Йигитали ўрнидан туриб, қиз ортидан келди. Ёнига чўнқайиб, уни юпатмоқчи бўлди:

— Сани қара-ю, худди ёш болага ўхшайсан-а! Қим айтади сени яқинда аттестат олаётган қиз деб. Нима, бир оғиз гапга шунчаликми!

Қиз, афтидан, Йигиталининг сўзларини эшитмас, эштаётган бўлса ҳам эътибор бермасди... Бу Йигиталининг иззат-нафсига тегди чамаси, тиззасида турган китобни шарт ёпиб ўрнидан турди-да, жаҳл қилишни мен ҳам биламан, дегандек қоматини ғоз тутиб, унга кибрли қараш қилди:

— Шундайми, агар гапим сенга малол келаётган бўлса, бўпти, энди бир оғиз ҳам гапирмайман!— деди. Бу сафар йигит овозида бир неча дақиқа олдинги юпатиш, юмшоқлик ўрнида жеркиш ва зарда оҳанги барала янграб кетди.

Бу эса, Назиранинг қулоғига «бўлди, энди орамиз очиқ, бундан кейин гаплашмаймиз» дегандек дағал эшитилди. У пешонасига тушган сочларини қўли билан чаққон тўғрилаб, бошини кўтарди. Йигитали қалин ўтўланлар устида пичан ўрган тракторнинг тишли ғилдираклари қолдирган «сўқмоқ» бўйлаб кетиб борарди. Зум ўтмай у кичик унгур ортидаги дўлानазор орасига кириб ғойиб бўлди.

Назиранинг хўрлиги келди, харсанга суянганича анча вақт унсиз қотиб турди. Киприкларида ёш ҳалқаланиб, юзлари узра думалаганини сезмади.

Йигитали катта йўлга чиқаверишдаги Унурсой кечувига тушганида ўзига келди.

Озгина орқага қайтиб, Назирани кутиб туришни кўнглидан ўтказди, бироқ ғурури йўл бермади. Қиз Кўрбулоқда узоқ қолиб кетмаслигига, албатта, қорама-қора йўлга тушганига ўзича амин бўлиб, шу атрофда кутишга аҳд қилди. Қияликдаги таг қисми қовжираб қолган ёлғиз арча томон юрди. Ясси харсанг устига омонатгина ўтириб олиб китоб ўқий бошлади. Бироқ шу топда унинг миясига нима ҳам кирарди!

Ҳа деганда Назирадан дарак бўлавермади. Кўрбулоққа бориб-келадиган ягона ёлғизоёқ йўл шу. Бошқа томондан кетолмайди. Нега шу чоққача ундан дарак йўқ. «Ё, жаҳл устида ўзини...» Йигиталининг юраги жуда тез уриб кетди. Сакраб ўрнидан турди. Китобни арча

айрисига қистириб, шим почаларини тиззасигача шимарди-да, сойнинг нариги қирғоғига ўтди.

Атрофдан арпабодиённинг ёқимли ҳиди димоққа уриб турган ёлғизоёқ йўлдан юқорига ўрлади. Анча кўтарилгач, даранинг сайҳонлик жойида чўнқайиб олиб юзини юваётган Назирага кўзи тушди-ю, кўнгли хотиржам бўлди. Яна, аввалги жойига қайтди. Китобни қўлига олди.

Бир маҳал сойнинг у бетидан ниманингдир «тап» этиб ерга тушган овози эшитилди.

Назира бир даста гулхайрини бағрига босганича кўйлаги барини липпаларди... Кейин, ердан шиппагини олди, сувни кечиб ўта бошлади.

Йигитали дафъатан кўз илғамайдиган жойда ўтиргани учун Назира уни кўрмади. Сув остидан барала кўзга ташланиб турган қайроқдай сип-силлиқ тошчаларни босиб қуруқликка чиққач, кўйлаги этагининг бир томонини кўтариб сиқди. Кафти билан уриб-уриб гижимини ёзган бўлди-да, катта йўл томон юриб кетди.

Йигитали унинг орқасидан чопди. Бироқ қиз қайрилиб боқмади ҳам.

Эртаси кун уларникига Хуршида чиқиб:

— Бизлар Нази билан дарс тайёрляпмиз. Билет саволлари ёзилган китобчанинг иккови ҳам сенда экан, биттасини берармишсан!— деди.

Демак, Назира ундан қаттиқ хафа. «Майли, хафа бўлса бўлар. Бари бир ўзи ялиниб келади олдимга!». Ичида шундай дейишга деди-ю, Йигиталини бошқа бир нарса ўйлантириб қўйди. «Қизиқ, Хуршидага нима дедийкин! Унинг илжайиб, сийпалаб гапиришида қандайдир сир бор. Агар кечаги гапларни айтиб қўйган бўлса, бу Хуршида тушмагур эртагаёқ синфдаги қизларга ёяди. Кейин қишлоққа тарқалади бу гап. Айниқса бири ёнига ўрни қўшиб гапирадиган Парпи «ваҳмак»ка худо беради!».

Йигитали бир-икки кунгача ўқигани миясига кирмай, егани ичига тушмай бир ўзи уйда қамалиб ётди.

У гуманитар фанларни «сув қилиб» ичиб юборганига қарамасдан, математикадан бўшроқ эди. Имтиҳонда ҳам аранг учга илинди.

Айни синов қизиб турган кунларнинг бирида райондан сочи ўсиб елкасига тушган бир фотограф келди. Битирувчи болаларнинг бўйинларига ўзининг энлик ола-

була галстугини боғлаб суратга олди. Охирида директор Бўрихўжа акани ўртага ўтқазиб қўйиб, ҳаммани бир қилиб суратга туширмоқчи бўлди. Тасодифни қарангки, Йигитали билан Назира бир жойда ёнма-ён туриб қолишди. Бироқ, қиз атайин қилдими ёки бирон бошқа бир сабаб биланми, ўзи турган қатордан суғурилиб чиқиб Хуршиданинг ёнига ўтиб олди. Бу Йигиталига қаттиқ ботиб кетди.

...Шундай қилиб, орада пайдо бўлган араз уларни бир-бирига анча бегоналаштириб қўйганди. Гарчи бу нарса Назиранинг хаёлига келмаса ҳам, Йигитали ўзича шундай деб фикр юритарди.

Айниқса битирувчиларнинг тантанали кечасида Назирани кўкларга кўтариб мақтаган директорнинг гаплари Йигиталини довдиратиб қўйди: «Э-ҳа, гап бу ёқда экан-да! Энди ундан умидингни узавер, Йигит. Назира олтин медалли, мактабнинг актив жамоатчи ўқувчиси, комсомол комитетининг секретари. Сен ким бўпсан унинг олдида. Бўрихўжа ака ўз оғзи билан Назирани ўқишга юборамиз, йўлланма берамиз дегандан кейин унинг ўқишга кириши шубҳасиз... Беш йил шаҳар тузини тотиб, олий маълумотли бўлади. Ушанда сен торози-га тош бўлишга ҳам арзимамай қоласан, Йигит!»

Шу хаёллар устига болалар уни судраб ўртага чиқариб қўйишди. Бу ўлганнинг устига тепган билан баробар бўлди унга. Собир ҳам қўлида шайланган дутори билан унинг оғзини пойлаб ёнида турарди.

— Энди битта оласан!— деди Парпи «ваҳмак» чилдирмасини силкитиб, у чалишни қойиллатолмаса ҳам «жўр» бўлишга ишқивоз эди.

— Бўл, бугун айтмасанг, қачон айтасан!— шивирлади Собир.

Собир билан Йигиталининг шираликкина овозлари бор эди. Икковларининг иштирокисиз бирон йиғин ёки тантанали кеча ўтмасди. Улар доим жуфт бўлиб ашула айтишга ўрганган эдилар.

«Ваҳмак» бошлайверайми, дегандай бир қараб қўйди-да, улар яқинда ўрганишган «Ҳаргиз» кўшиғига монанд қилиб чилдирмани черта кетди. Қўшиқ оғир нидо каби Йигиталининг юрагидан тўлқинланиб чиқа бошлади:

«Танимда токи жоним бор, унутмасман сани ҳаргиз...»

Шоир гўё бу шеърни Йигитали Назирага қараб айтиши учун ёзиб бергандай, бутун вужуди билан берилиб куйлар, аммо қиз бепарво эди. Йигитали бир неча бор унга ўғринча қараб олди. Бироқ, у қиё ҳам боқмасди. Ҳатто қўшиқ тугаб, ҳамма қарсак чалганда ҳам, Назира истар-истамас икки-уч бор кафтини бир-бирига уриб қўйишдан нарига ўтмади.

Атрофдан, жуфт бўлсин деган овозлар эшитилди. Йигитали Собирнинг «Тонг отгунча»ни бошлайлик деб қулоғига шивирлаганига қарамай, томошабин олдида шарманда бўлган хонандадек, аввал даврани, сўнгра зални ташлаб чиқиб кетди. Мактаб ҳовлисидаги хилватроқ жойга бориб ўтириб олди.

Орадан анча вақт ўтди. Бир маҳал орқа томондан Илёссувуқнинг:

— Ҳа, машшоқ, бир ўзинг бу ерда нима қилиб ўтирибсан!— дегани эшитилди. Унинг ҳазили доимо мана шундай, томдан тараша тушгандай лақабига монанд «совуқ» бўларди.

Йигитали бошини кўтариб унга бир қараб қўйди. Лекин индамади. Илёснинг орқасида Парпи «ваҳмак» ҳам турарди.

— Ашулани қойиллатдинг. Мана, ўқишни ҳам битиряпмиз!— деди Илёс бир қадар димоғдорлик билан.— Назини Тошкентга жўнатяпмиз, энди мана шуларнинг шарафига қиттайдан олайлик. Нима дединг, чирмандакаш?!

— Ҳа, энди йигитчилик!— уни қувватлаган бўлди Парпи.

«Йигитчилик». Кел, шу аламлар эвазига бир йигитчилик қилса қипти-да!..

Шундан кейин нима бўлганини Йигитали яхши эслай олмайди. Фақат алланималар деб Собирга нола қилгани сал-пал ёдида бор.

У Назира хусусида дардини онасига ҳам ёрмоқчи бўлиб, остонадан гандираклаб кириб борди-да, бахтга қарши отасига рўпара бўлди. Ўғлининг аҳволини кўриб, чолнинг қони қайнаб кетди:

— Ичибсизми, ўғлим?!— Ота қаттиқ ранжиган пайтлардагина унга «сиз»лаб гапирарди.

— Ҳа, аламимдан...

— Аламимдан!— чолнинг ўткир кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Ниманинг алаמידан ичасиз?—деди-да, азбаройи ғазабдан Йигиталининг қулоқ чаккаси аралаш шапалоқ тортиб юборди.— Бизнинг авлодимизда бунақа пасткаш бўлмаганиди, энди битта сен чиқибсан-да, ҳайвон!— Умурзоқ ота кетма-кет яна урди.

Шу орада нариги уйдан Хайри ача чиқиб қолди-да, ҳай-ҳайлаб чолини қайтарди. Кейин ўғлини койиган бўлиб, ичкари уйга олиб кириб кетди.

Йигитали икки кунгача бошини боғлаб, қимирламай уйда ётди. У нуқул хаёл сурарди. Нима қилсин! Таваккал деб ўзи ҳам Тошкентга ўқишга бораверсинми! Балки уёқда яна Назира билан топишиб кетар... «Орқасидан эргашиб нима қилдим. Бари бир ўқишга киролмайман. Шарманда бўлганим қолади» деб яна бу фикрдан қайтди.

Пешинга яқин унинг олдига ачаси кириб келди:

— Болам, мактабнинг битди-ку. Нега тағин ҳадеб ўйлайверасан. Мундоқ тегирмонга бориб дадангни ўринларида турсанг бўларди. У киши раисминан қирга, комбайчилар олдига бориб келаман деятувдилар.

Онасининг бу гапидан кейин Йигитали оппоқ гардга беланиб бир неча кун тегирмончилик қилди. Шу озгина вақт ичида ўзини олдириб қўйди. Назирани бутунлай ўйламасликка ҳаракат қилса ҳам, бари бир, бўлмасди. Баъзан жуда ўтиб кетганида худди телбаларга ўхшаб ўзича «кетса — тезроқ кета қолсайди» деб юборарди овозини чиқариб.

Ҳафта охирлаб отаси қирдан қайтиб келди ва Йигитали тегирмондан бўшаб уйга жўнади.

Бир вақт унинг кўзи узоқдан тегирмон тарафга келаётган қизга тушди. Бу — Хуршида эди. Йигитали унга яқинлашган сари юраги гуп-гуп ура бошлади. Ҳаяжон билан бирга унинг бутун вужудини аллақандай умид қамради. Шубҳасиз бирон хушхабар олиб келяпти у. Йўқса, бу томонларга Хуршиданинг йўли қандай тушиши мумкин!

Ниҳоят улар тегирмон ариқ ёқалаб кетган йўлнинг қоқ ярмида бир-бирларига дуч келдилар.

— Ҳорма, ўртоқ тегирмончи! Кўринмайсан, излаб олдингга келаётувдим,— Хуршида шундай деб тупроғи билқиллаб турган йўл четидаги ажриқли жойга чиқиб тўхтади.

Йигитали ҳам тўхтади-ю; лекин жавоб бермади.

— Нега индамайсан. Еки мен билан ҳам аразлашдингми?

— Мен... ҳеч ким билан...

Хуршида шаҳодат бармоғини ўйнатиб таҳдид қилгандай унинг гапини бўлди:

— Яширмай қўя қол, ҳаммасидан хабарим бор. Қани кетдик!— деди-да, орқасига ўгирилиб, бир-бир қадам ташлаб юра бошлади.

Йигитали унинг оғзидан қандай янги гап чиқаркин, дея икки қулоғини динг қилиб қизга эргашди.

Хуршида шу кетишида анча жойгача унсиз борди.

«Назирани ўқишга жўнатдик» деб қолса-я! Бошқа ҳар нарса деса десин, лекин шуни айтмасин-да!». Йигитали юрагини ҳовучлаб шуларни ўйлаб борарди.

Ниҳоят Хуршидадан садо чиқди:

— Сени районга юбормоқчимиз. Бўрихўжа ака шундай дедилар. Хў кунги фотограф тушириб кетган суратлар винеткасининг кўргазма нусхасини олиб келармишсан... Яна, сенга мактаб комсомол ташкилотининг топшириғи ҳам бор. Уша суратчи Назиранинг ҳужжатлари учун расм олиб кетган, олиб келасан. Кейин икковингни ўзим яраштириб қўяман... Қизиқ, ёш болаларга ўхшайсанлар-а. Нима таллашиб қолдинглар?— Хуршида ёнида ер чизиб кетаётган Йигиталига қаради.

— Билмайман.— Минғиллади у бошини кўтармай. Лекин Хуршиданинг сўзлари унга мойдай ёқаётганлиги, шунинг учун ҳам унинг ҳар бир саволига жон деб жавоб беришга тайёрлиги шундоқ сезилиб турарди.

— Майли, сен топшириқни бажариб келавер, уёғини ўзим тўғрилайман!— деди қиз хайрлашаркан.

ИККИНЧИ БОБ

„ХИЗР ТАЁҒИ“

Йигитали районга — фотограф олдига Собир билан борадиган бўлди.

Эртаси азонлаб қўшни қишлоқ — Боғорогача яёв йўлга тушишди. Дара кўпригидан ўтишгач, Собир бирдан сўраб қолди:

— Айтмоқчи, Нази билан нега уришиб қолдинглар?

— Шунчайки...— деди Йигитали вазмин оҳангда.

— Шунчайки, деганинг нимаси. Бирон сабаби бордирки... ё мендан яширадиган сирми!

Мана, бир неча кундирки Йигитали «Шохли Искандар» эртагидаги чўпондай юрак сирини кимгадир айтиб, дардини бир оз енгиллатишга муштоқ. Бу сирни қадрдон дўсти Собирдан бўлак кимга ҳам айтсин!

— Ҳеч кимга ҳеч нарса демайсанми?— гарчи зарурати бўлмаса ҳам, сўради Йигитали дўстига синовчан тикилиб.

— Қизиқ гапларни қиласан-да. Ахир биз сирдош оғайнимиз-ку!

— Тўғриси айтсам, Кўрбулоққа дарс тайёрлагани боргандик.— Чайналиброқ гап бошлади Йигитали.— Алгебрадан имтиҳон топширишдан олдин... Бир пайт гапдан-гап чиқиб «Кел Нази, ота-оналаримиз рози-ку, шундай бўлгандан кейин, тўйни пайсалга солиб ўтиришининг нима кераги бор, эр-хотин бўлиб яшайлик» деб юборибман. Тўғриси, бу гапимдан бунчалик хафа бўлади, деб ўйламагандим. Агар шундай бўлишини билганимда оғзимни ҳам очмасдим!

Собир юзи чуваккина бўлишига қарамай, кулганда жуда чиройи очилиб кетарди. Ҳозир ҳам ўртоғига бир кўз ташлаб қўйди-ю, кулиб юборди. Йигиталининг кўнгли ёришиб кетгандай бўлди.

— Дабдурустдан шунақа гап айтадими! Ҳар қандай қизнинг ҳам жаҳли чиқади-да! Майли, бугунги топшириқни бажариб келайлик, Хуршидани ишга соламиз. Нима дединг?!

Йигиталидан садо чиқмади. Негадир у, буларнинг ҳаммаси беҳуда, деб ўйларди.

Улар директор берган адрес бўйича суратхонани қийналмай топишди. Винетканинг «проба» нусхаси ҳам, Назиранинг сурати ҳам тайёр экан.

Йигитали дафтарнинг ярим варағидай қоғозга қаторлаштириб ўнгу-тескари қилиб туширилган кичкина суратларга кўзи тушди-да, билинтирмай оғир хўрсиниб қўйди.

— Ишнинг асосийси бўлди,— деди Собир газетага ўралган катта винетка нусхасини қўлтиқлаб суратхонадан чиқишаркан, кейин қўшиб қўйди:— Энди бир кинолашиб кетамиз. Боя кўзим тушгандай бўлувди, янги ҳинд фильми экан!

Йигитали розилик маъносида елкасини учириб, унинг орқасидан юрди.

Марказда бор-йўғи икки қаватли уйдан тўртта бўлса, шунинг биттаси кинотеатр биноси эди. Янги қурилган бу иморатнинг биринчи қавати томошахона бўлиб, тепасига район маданият уйи жойлашган.

Қассага мўр-малаҳдай ёпирилганлар орасига ўзини урган Собир бир маҳал терлаб-пишиб иккита билет олиб чиқди. Сўнг улар бино орқасидаги қалин толзор ўртасига жойлашган ошхонага киришди. Собир хомуш ўтирган дўстининг чиройини очмоқчи бўлди:

— Кино зўрга ўхшайди — одам кўп. Яна, лекция ҳам бўлармишми?

— Ҳа. Турганларнинг кўпи лекция бошланишини кутишяпти.

— Қанақа лекция экан?— бепарвогина сўради Собир.

— Шаҳарда, Тошкент институтларидан бирининг филиали очилибди. Студентлар қабул қилинармиш. Уша институтнинг профессори келибди. Соат бир яримда иккинчи қаватда у билан учрашув бўларкан!

— Бизга лекция керак эмас, мазза қилиб кино кўрамиз. Бари бир сен билан мендақаларни қабул қилишмайди!— деди Собир гапим тўғрими, дегандек Йигиталига қараб. Лекин у нндамади, иштаҳаси гиппа бўғилгандай косадаги овқатни қошиқ билан нари-бери ковлаб, бир четга суриб қўйди.

Дўстидаги бу ўзгаришни сезган Собирнинг кўз олдида бирдан Назира гавдаланиб, қалбида унга нисбатан адоватга ўхшаш бир ҳис бош кўтарди. «Қиз боши билан у Тошкентга бориб ўқисин-у, Йигитали қишлоқда тегирмон чангига беланиб юрсин?» деб қўйди фикран. Кейин бир қарорга келгандек Йигиталига қаради-да:

— Бўпти, ётиб қолгунча отиб қол, деганлар,— деди шартта.— Қани, кўриб қўяйлик-чи, профессор қанақа одам экан!— Собир билетларни кафти билан столга босиб бир четга суриб қўйиб, ўрндан қўзғалди. Лекин Йигитали уни шаштидан туширди:

— Билет куймасин, оғайни, сен кинони кўравер. Чиққанингдан кейин қанақалигини менга гапириб бераман. Учрашувда бўлган гапларни эса, мен сенга айтиб бераман.

Собир рози бўлди.

Икки серияли кино тамом бўлишига яқин Йигитали келишилган жойда Собирни кутиб турди. Унинг чеҳрасида бояги тундлик сезилмас, нимадандир хурсанд, ҳатто анча бардам кўринарди.

Кинотеатрнинг орқа эшиги ланг очилиб, томошабинлар ўзини ташқарига урди. Бир маҳал одатдагидай терлаб-пишиб Собир чиқиб келди.

— Ҳо, аллақачон ўқишга кириб олганга ўхшайсан!— деди у овозини барала қўйиб Йигиталига яқинлашаркан.— Қалай, бешми?

— Қўявер, зўр бўлди.

— Нима дейди профессор?

— Институтимизга марҳамат! Келинглар, олис қишлоқлардан кўпроқ бола оламиз. Уларга ҳамма шароитни яратиб берамиз, деди.

— Сен нима дединг?

— Индамадим. Аммо, бугун тагин бир учрашаман. Яхшиси ҳозир бирга борамиз. Меҳмонхонанинг қайси хонасида туршини билиб олдим!

— Э, борамиз деясанми, профессор олдига-я!

— Ҳа. Нима қипти!— Хиёл гердайиб жавоб берди Йигитали,— у ҳам бизга ўхшаган одам. Жуда ажойиб экан. Мана, кўрасан. Йиғилганларга ўғилларим, қизларим, ўқишга кириш хусусида нимаики саволларинг бўлса тортинмай айтаверинглар, жавоб берамиз. Мақсадимиз, сиз қишлоқ ёшларини кўпроқ ўқишга жалб этиш, деди. Ўз қулоқларим билан эшитдим.

— Агар шу айтганларинг чин бўлса, профессорга эмас, хизрга йўлиқибсан! У таёғи билан сал туртиб юборса бўлди — ишинг беш! Омадни қўлдан бермаслик керак, қани кетдик!

Улар қатта йўл бўйидаги қалин дарахтзор боғ орасидан қизғиш тунука томи кўриниб турган меҳмонхона томон юришди.

Иккови бинога яқинлашганда, кутилмаганда ичкаридан профессорнинг ўзи чиқиб қолди.

— Домла мана шу киши — Мухсинали Ҳайдарович!— деди Йигитали Собирнинг қулоғига шипшиб.

«Домла» ўрта бўй, тўладан келган одам эди. Дўпписи остидан чиқиб турган икки чаккасидаги қалин соч-

ларига мош-гуруч оқ оралаган, юзидан бамисоли нур ёғилиб турарди.

Муҳсинали Ҳайдарович хиёл бошини эгиб, уларга синчковлик билан тикилиб, мулозимат кўрсатди:

— Келинлар, йигитлар!

Йигиталининг бояги «довюрак»лиги эсидан чиқиб, профессор олдида довдираб қолди. Собир эса, аксинча, ўзини анчагина дадил тутиб гап қотди:

— Домла, олдингизга келаётгандик!

— Ундай бўлса, қани ичкарига киришлар, бафуржа гаплашамиз!— кутилмаганда профессор уларни меҳмонхонага таклиф қилиб, ўзи олдинга ўтиб йўл бошлади.

Собир оғир кирза этиги билан узун йўлакка тўшалган гилам-шолчани босишга ийманиб, девор ёнроғини мўлжаллаб қимтиниб борарди.

Йўлак этагидаги хоналардан бирига киришгач, йигитлар диванга омонатгина чўкишди.

— Хўш, хизмат!— деди Муҳсинали Ҳайдарович яна бояги юмшоқ оҳангда, негадир Собирга қараб.

— Домла, мана шу ўртоғим ўқишга кириши керак. Бизларнинг қишлоқдан иккита олий маълумотли киши чиққан-у, ҳали ҳеч ким Тошкентга бориб ўқимаган. Бу йил битта қиз кетяпти. Бу ўртоғим ҳам бормоқчи. Лекин...

Йигитчанинг жон куйдириб ўртоғи ёнини олиб гапириши домлани қизиқтириб қолди:

— Хўш, ўзинг қайси ўқишга кирмоқчисан?

— Мен ишлаймаман. Ачамлар ёлғизлар.

Муҳсинали Ҳайдарович бир оз ўйланиб қолди.

— Албатта. Тошкентга бориб ўқишинг шартми?— деди домла Йигиталига қараб.

У тасдиқ маъносида бошини қимирлатиб қўйди.

— Яхши. Қайси қишлоқдансизлар?

— Бодомзордан!— оғзини тўлдириб жавоб берди Собир.

— Бодомзор!— Муҳсинали Ҳайдарович бирдан бу сўзни овозини борича айтиб юборди-ю, кейин бир нима эсига тушгандай ўрнидан туриб, деразанинг очиқ қанотлари олдига келди, ташқарига қараганича жим қолди... Унинг бошига тушган қанча қийинчиликлар, етимлик азоб-уқубатлари мана шу қишлоқ — Бодомзор номи билан боғлиқ эмасмиди, ахир!..

Бир оз сукутдан сўнг Муҳсинали ака ўгирилиб болаларга қаради. Энди қаршисида бир вақтлар илм-зиё тарқатиш учун борган одамга пичоқ кўтарган Бодомзор одамларининг янги авлоди — илмга чанқоқ авлоди турар, аждодларининг гуноҳи учун шулар айбдордек унга мўлтираб қараб турарди.

— Наҳотки, Бодомзордан шу пайтгача биронта ўқувчи Тошкентга ўқишга бормаган?

— Кўплар қўрқади,— оҳиста жавоб берди Собир.

— Кимдан?

— Уқишга киролмай қайтиб келиб, қишлоқда гапсуз бўлишдан. Кейин... у ерга анча-мунча пулни белга тугиб бориш керак дейишади.

— Кимлар шундай дейди?

— Шундай деб эшитамиз-да, домла.

— Бекор гап бу. Ҳаммаси ўзларининг журъатсизлигини эшитади! Журъатли одам мард бўлади! Хўш,— бирдан у Йигиталига ўгирилиб қаради,— қайси фанларга қизиқасан, ўғлим?

Домланинг «ўғлим» деб мурожаат қилиши Йигиталига жуда ёқимли, бошқача туюлиб кетди.

— Тарих, адабиёт...— у яхши биладиган фанларини бирма-бир санаб чиқмоқчи эди, Собир лўндасини айтиб қўя қолди:

— Математикадан бошқа ҳамма фанларни яхши билади. Айниқса чет тилига уста! Уқитувчимиз имтиҳон олмай «беш» қўйиб берганлар.

— Қизиқ. Нега энди келиб-келиб чет тилига меҳр қўйдинг!— деди Муҳсинали ака кулимсираб, лекин Йигиталининг жавобини кутмай ён дафтарига алланималар ёза бошлади ва овоз чиқариб.— Майли, ўйлаб кўрамиз ундай бўлса!— деб қўйди.

Икки ўртоқ қоғозга нималар тушаётганига қизиқиб, юраклари така-пука бўлса ҳам, ўзларини босиб, сипо ўтиришарди.

Нихоят, домла ёзувни тугатди. Хатни икки букладидан, устига адрес ёзиб Йигиталига узатди:

— Мана шу адрес бўйича бизникини топиб борасан. Хатни уйдагиларга бериб, сўнг Акмал аканга учрашасан... Бошқа томони ўзинга боғлиқ. Лекин кечикмай, Тошкентга тезроқ етиб бор.

Йигитали худди сеҳрли бир нарсани ушлаётгандек хатни эҳтиётлаб қўлига олди:

— Раҳмат. Албатта, айтганларингизни қиламан, домла.

Йигитлар қайта-қайта миннатдорчилик айтиб чиқиб кетишаётган эди, домла уларга, бир лаҳза тўхтанглар, деган ишора қилди:

— Уша қишлоқларингда Ҳафиза ая деган муалли-мани ҳеч эслашадими!?

— Ҳа. Дадамлар, аввал шаҳардан Бодомзорга ўша ая келиб мактаб очган, дейдилар.

— Ҳафиза аяни биладиганлар ҳам борми?— қандайдир бир энтикиш билан сўради профессор.

— Ҳамма биледи, сельсоветимиз, яна мактабимиз-даги бир отряд у кишининг номларида!— деди Собир шоша-пиша.

Домла индамай дераза томон юрди.

У ташқари боғчада мевалари қонталаш бўлиб кечки қуёш нурида товланиб турган олча шохларига ўйчан тикиларди. Гарчи у олчазор тўридан келаётган чумчуқларнинг тинимсиз, чирқиллашига берилиб қулоқ тутаётгандай кўринса-да, хаёли чувалашиб узоқларга кетиб қолганди.

Муҳсинали ака институт иши юзасидан, болалигининг бир қисми ўтган собиқ «ўз» районига келиб қолди-да, улар бундан қирқ йилча муқаддам истиқомат қилиб туришган ҳовлини топиб, бир зиёрат қилмоқчи бўлди. Бироқ, у жойлардан асар ҳам қолмаганлигини кўриб, ҳафсаласи пир бўлди. Фақат район марказидаги ўша улкан чиноргина ҳамон савлат тўкиб турарди, холос. Қачонлардир отаси шу чинор остида одамларни йиғиб кerosин билан ишлайдиган «пат-пат»— электро-станциянинг очилишида маъруза ўқиган, ўшанда Муҳси-налининг ўзи ҳам йиғилган тумонат одамларнинг оядинги қаторида ўтирган эди... Улар бу ерга келмасла-рдан олдин Тошкентнинг Эскижўва даҳасида яшашар, яъни «шаҳарлик» эдилар. Ота-онаси саводсизликни ту-гатиш курсини битириб чиқишгандан сўнг, янги район номини олган мана шу қишлоққа ўзлари кўнгилли бў-либ ишга келишган. Ушанда у сал бўйи пастроқ, ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги бола эди. Яхши эслайди: район марказидан уй беришганди. Олдинроқ қулоқ қилинган

бир бойнинг меҳмонхонасида яшашарди. Отаси партия ячейкасида масъул ходим бўлиб ишлай бошлади. Онаси эса, янги очилган мактабда ўқитувчи эди. Бир куни районга яқин Ровот қишлоғини босмачилар босибди, деган хабар келди-ю, уларга қарши курашга район активлари ҳам сафарбар қилинди. Кўп ўтмай, босмачилар тор-мор этилди, аммо, отаси қайтмади. Унинг қорабайир отини ҳовлига яйдоқ ҳайдаб киришди. Жасадини районда ягона ҳисобланган извошда келтиришди. У отасини эғнидаги гимнастёркаси олди титилиб кетган, бутун кўкраги қип-қизил қонга беланиб ётган ҳолда кўриб, ҳушидан кетди. Мана шу манзара Муҳсиналининг кўз олдида бир умр ўчмас хотира бўлиб қолганди.

Орадан кўп ўтмай ундан ҳам оғирроқ иккинчи бир бахтсизлик юз берди: жудолик аламига бардош беролмаган онаси олис, чет бир қишлоққа юборишлари, у ерда марҳум эри учун ҳам ишлаб, унинг орзуларини рўёбга чиқариш нияти борлигини билдирди. Ўзини шу билан овутмоқчи бўлди. Райкомдагилар уни ҳали янги тузум мактаби етиб бормаган хушманзара Бодомзорга юборишни лозим топишди. Муҳсинали ҳам ўша қишлоққа отланди, лекин онаси рухсат бермади. Мактабинг бор, ўқишингни қолдирма, кейинроқ ўзим олиб кетаман, деди... Муҳсинали дадасининг фожиали ўлимидан кейин ўзларига ҳамроҳ бўлиб турган кекса нўғай кампир билан қолди. У отасидан айрилиб, ёлғиз онаси-ю, мана шу аёлга суяниб қолганди.

Кузнинг сокин кунларидан бири эди. Эрталаб эшик қоқиб, яғриндор, баландбўй, йигирма-йигирма беш ёшлар чамасидаги бир йигит ҳовлига кириб келди. Унинг кўзлари бежо, тизгинидан ушлаб турган оти узоқ йўл юрганидан бўлса керак, қора терга тушиб кетганди.

— Бу ер Ҳафиза аянинг уйларими?

— Ҳа!— деди эндигина мактабга жўнамоқчи бўлиб турган Муҳсинали юраги алланечук безовталаниб.

— Райком идораси қаерда, биласанми, ука?— шошиб сўради отлиқ.

— Биламан.

Йигит чаққонлик билан отга минди. Кейин орқасига уни ҳам мингаштирди-да, отини қамчилаб, райком томон йўл олди.

Муҳсинали райком секретари хонасининг кенг табақали эшиги олдида ўтирадиган секретарь аёл ёнида

қолди. У аввалига ичкарида бўлаётган суҳбатга эътибор бермади. Бир маҳал ҳалиги йигитнинг «аяни икки кун қидирдик, ниҳоят, икки қишлоқ орасидаги дара сувидан топдик. Харсангга илиниб...» деган овозини аниқ эшитиб, ранги докадай оқариб кетди. Шу лаҳза қаршидаги эшик куч билан очилиб, ичкаридан партячейка секретари билан бояги отлиқ йигит чиқди.

Секретарь тўғри Муҳсинали олдига юриб келди ва елкасига қўлини қўйиб, ўзига яқинроқ тортди, кейин ташқарига олиб чиқиб кетди.

— Қомсомолсан-а?!

— Ҳа!— деб райком секретарига қаради-ю, томоғига бир нарса тиқилиб қолгандай бўлди.

— Қомсомол ҳар нарсага бардошли бўлади. Ўзингни тут, ўғлим! Сен бориб кампирга айт, уини саришта-лаб турсин. Биз Бодомзорга кетяпмиз. Тезда қайтамиз.

Муҳсиналига энди ҳамма нарса аён эди. Лекин у эшитганларига ишонмас, умрида бировларга «сен» деб гапирмаган шундай меҳрибон онасига аллақандай ёвузлар қўл кўтарганлигини ақлига асло сиғдиролмасди.

Лекин, кечга томон извош Бодомзордан қайтгандан кейин, ҳамма нарса аён бўлди. Онаси икки кунча олдин қишлоқ Совети биносида очилган янги мактабда дарсини тугатиб қайтаётганида, пичоқ уриб сувга ташланган экан...

Мана шу воқеадан кейин эндигина балоғат ёшига қадам қўйиб келаётган ёш ўсмир юрагида бодомзорликларга нисбатан адоват ва у ерда фақат ёвуз ниятли кишиларгина яшайди, деган фикр пайдо бўлган эди. Лекин, вақт ўтган сари қишлоқ ҳам, унга нисбатан адоват ҳам аста-секин унут бўлиб кетганди...

Шу пайт меҳмонхонанинг орқа томонидаги темир йўлдан чинқириб поезд ўтиб қолди, дераза ойналари зириллаб кетди. Муҳсинали аканинг хаёли яна ўша узоқ йиллар ортига кетиб қолди, гўё у ҳозир қирчиллама йигит, поездда кетяпти. Вагон деразаларидан Россиянинг чексиз ўрмонлари манзарасига маҳлиё бўлиб бормоқда. Купеда улар тўрт киши: фарғоналик «ҳамшаҳар» Тождин, Тошкентдан Фозилжон, Бухородан Фазлиддиҳ деган йигит... Мана шундан бери қанча сувлар оқиб ўтди.

Муҳсинали ака ойна остидан нари кетди. Бурчакдаги диванга чўкиб ўтирди-да, яна, яқиндагина ҳузуридан

чиқиб кетган, хаёлан ёшликнинг узоқ сўқмоқлари бўйлаб кезиб чиқишига сабаб бўлган бояги икки иноқ йигитчаларни эслади. Бейхтиёр, тагин ўзининг ўсмирлик йиллари, Фарғонадан Тожиддин икковларини Тошкентга чақиртирилгани; республика Маориф шўбасининг бошлиғи олдида худди бояги йигитлардай тортинибийманиб ўтиришгани эсига тушиб кетди.

Ҳозир ўша «уятчан» Тожиддин катта олим — бодорчиликнинг жонкуяри. Бутун республикага таниғли!

Фазлиддин эса, қалами ўткир журналист эди. Урушдан қайтмади.

Фозил Шоисломов таниқли шарқшунос.

Учала дўст ҳар йили бир марта учрашиб ё Тошкентда, ё Фарғонада гап-гаштак қилишади. Ёшликдаги дўстлари, хотираларида сақланиб қолган яхши кишиларни эслашади.

Шу пайт бирдан стол устидаги телефон жиринглаб, Муҳсинали Ҳайдаровичнинг хаёли қочди.

— Алло!

— Қачон келасиз хўжайин, машина юборайми?— Тожиддиннинг таниш овози эшитилди.

Йигиталининг Тошкентга жўнайдиган бўлиб қолганлиги ҳақидаги хабар бир кундаёқ синфдошлари орқали бутун қишлоққа ёйилди. Баъзилар тўғридан-тўғри «ўзи ўқишга борармиш» деса, айримлар «катта бир одам буюрибди, ўшаникига борармиш» дерди. Ҳатто «Назирани ёлғиз юборгиси келмаган-да, гул баҳона дийдор ганимат» деганлар ҳам топилиб қолди.

Аммо, Йигиталининг «ажойиб бир профессор»га учрашиб қолиб, бошига «бахт қуши» қўнаман деб турганлиги ҳақидаги гапни Собир оқизмай-томизмай Хуршидага гапириб берган, Йигитали ҳам унинг ёнида туриб «ҳа, энди шундай бўп қолди» дегандай камтарона жилмайиш билан дўстининг сўзларини маъқуллаган эди.

Шубҳасиз, қиз бу хабарни ўша заҳотиёқ Назирага етказиб, уни «огоҳ» қилган, дугонасини бир оз ўйга чўндириб қўйганди.

Эсида бор: ўша куннинг эртасига ҳовлиларига Собир кириб келди.

— Гап мундоқ!— деди у Йигиталини кўча ёққа бош-

ларкан.— Маълум бўлишича, у томон ҳам тайёр. Лекин аввал «вакил» билан учрашишимиз керак эмиш. Бунинг учун кечга яқин сув очгани келган киши бўлиб, даҳанага борамиз. «Вакил» ҳам ўша ерга келадиган бўлди.

Собирнинг «у томон» дегани — Назира, «вакил» дегани Хуршида эди.

«Вакил» келишилган вақтда Тепабоғ сўқмоғидан қўлида нимадир кўтариб тушиб кела бошлади.

Йигитали Хуршидани, Назира билан келса керак, деб ўйлаганди. Аммо тахмини тўғри чиқмади.

— Ие, пора билан бизларни «сотиб» олмақчимсизлар!— деди Собир қизнинг қўлидаги икки дона сап-саргайиб пишган ҳандалакка ишора қилиб.

— Бу пора эмас, ҳимматимиз!— Хуршида етилиб тўр уриб кетган ҳандалакларни ариқ бўйидаги барра ўтлар устига юмалатди.

— Хўш, бу сафарги шартларингиз нимадан иборат?— Собир шимининг почаларини тўпнигача шимариб, оёғини шовва сувига ботириб ўтираркан, икки қўлини белига тираганча «вакил»га ғоз қараш қилди.

Йигитали даҳана лабидаги майсалар устига ёнбошлаган ҳолда индамай кузатувчилик қиларди. Хуршида ер остидан унга бир қараб қўйди, сўнгра сувни иккига ажратиб турган дўнглик ўртасидаги катта бир толга суяниб олганича қўлидаги журнални варақлай бошлади.

— Нима, бизга ҳикоя ўқиб бермоқчимсан! Қўй, муддаога ўт!— деди Йигитали тоқати тоқ бўлиб.

— Муддао шу, йигитлар, мен ҳам Тошкентга боришга аҳд қилдим. Қишлоқдан уёққа бориб ўқийдиганлар учта бўлса нима қипти!— Хуршида «қаршилиқ йўқми» дегандай Собирга тикилди.

Собир аввал бир оқарди, бир бўзарди, кейин ҳазилга бурмоқчи бўлиб:

— Эҳ, менинг ҳам кетворгим келяпти!— деди оёқларини сувдан чиқариб почасини тушираркан. Хуршида боплаяпман, дегандай унга ўгринча қаради, кулимсираган лабларини журнал билан яширди.

— Бизлар уч-тўрт кундан кейин борсак, деган фикрдамиз. Ана унда Йигиталини қайси адресдан топамиз! Ўша адресни берасизларми?

— Хўш, нима деймиз?— деди Собир, ўртоғига савол назари билан боқиб.

— Майли,— Йигитали шимининг орқа чўнтагига қўл

юборди. У хатни ҳеч қаерга ишонмай ёнида олиб юрарди,— ёз; «Бураматут кўча, 57-уй. Қоратол маҳалласи, Муҳсиннали Қайдарович деган кишининг ҳовлиси!»

Хуршида камзули чўнтагидан автоқалам чиқариб, журнал муқовасига адресни тез-тез ёзиб оларкан, қайси шаҳар, деб қўйди ҳазил аралаш.

— Жинни-ей!— кулди Собир.— Шунини ҳам билмайсанми, ўқийман деган йигитнинг гули Тошкент деган шаҳарга боради-да!

Хуршида жилмайиб унга чиройли бир қараш қилди. Умуман қиз синфдошининг мана шундай ҳазил-мутойибали гапларини ёқтирарди.

Улар ҳандалакларни ёриб ўртага қўйишди.

Йигитали эрталаб Тошкентга жўнайдиган, ҳафта-нинг охириларигача квартира топиб қизларни кутадиган бўлди.

Туни билан Хайри ача тинмади. Азонда туриб дамлаш учун қозонга сабзи босиб қўйди. Эрталаб барвақт тол хивичидан тўқилган саватда анжир кўтариб Тепабогдан Назира билан Асқар тоға тушди. Кейин Хуршида, Собир, тагин Йигиталининг тўрт-беш ошна-оғайнилари йиғилишиб, қуёш тоғ ўрқачидан энди бош кўтарган чоқда кузатиб қўйишди.

У катта шаҳарда биринчи бор бўлиши эди. Аммо, ҳар биттасига бутун бир қишлоқ одамини сиғдирса бўладиган, икки томонга қатор тизилган баланд иморатлар, кенг ва саришта асфальт кўчалар Йигиталининг диққатини ўзига тортмасди. Фикри-ёди профессор Муҳсиннали аканинг уйида, ўзини қандай кутиб олиншида эди.

Такси бир парча қора тунукага оқ рангда «57» рақами ёзилган катта дарвоза қаршисига келиб тўхтади. Йигитали иккиланиб пастга тушди. Эшикка яқинроқ бориб, қанотларидан бирини итарди. Очилмади. Қаттиқроқ итарди. Берк. Кўнглидан «бирон томонга кетишган шекилли» деган гап кечиб, каловланиб турганди, нарироқдаги скамейкада газета ўқиб ўтирган чол уни кузатиб турган экан чоғи, хирилдоқ овоз билан: «Қнопкани босинг, ичкарида одам бор», деди. Йигит анча қидириб, дарвозанинг бир четига ўрнатилган кичкина қора тугмачани топиб, босди. Бир маҳал товони ерга шап-шап тегаётган қандайдир оёқ кийимининг товуши эшитилиб, борган сари яқин кела бошлади.

Йигитали шу дамларда худди ҳозир устидан ё ҳаёт, ё мамот ҳукми чиқарадиган ҳакамни кутаётган маҳбусдай таҳликага тушиб қолди. Оёқ шарпаси яқинлашиб келган сайин юрагининг уриши ҳам тезлаша бошлади.

Ниҳоят, эшик орқасига сўнгги қадам тушди. Овоз ўчди. Аввалига бунчалик ҳаяжонли дамлар бошидан кечишини хаёлига келтирмаган йигитнинг юраги уришдан тўхтаб қолгандек бўлди.

Тортманинг «ғийқ» этган овози билан бирга эшик очилди. Остонанинг у томонида ўттиз ёшлар чамасидаги чиройликина, истараси иссиқ бир жувон жилмайиб турарди. Йигитали унинг юзларидаги илиқлик, беғубор кулгини кўриб, ўзини анча тутиб олди.

Хаёлидан «домланинг қизлари бўлса керак» деган сўз ўтди.

— Келинг, укажон, қани марҳамат, ичкарига киринг!

— Биласизми, ая, мен домланинг олдиларидан келяпман.

— Вой, қандай яхши-я!— Жувоннинг юзлари худди адасидан ширинлик олиб, севинган ёш бола каби янада ёришиб кетди ва меҳмонни саволга тутди:

— Дадам, эсон-омон юрибдиларми? У томонлар иссиқ эмасми? Бу ерлар шундоқ иссиб кетяптики... Қани-қани, нега эшик олдида турибсиз, ичкарига киринг!

Йигитали ҳали кун тиккага келмасданоқ юзларида ўйнаб чиққан терни кафти билан бир сидириб, кейин ердан саватни олди-да, жувон орқасидан юрди.

Узун йўлакда барвастигина, ўрта яшар йигит унга пешвоз чиқди:

— Ассалому алайкум, келинг, укажон! Қалай, уйлар тинчми, чарчамай етиб келдингизми?

— Раҳмат, ака...

Баҳайбат ўрик остидаги ёғоч каравотда эллик ёшлар чамасидаги бир аёл ўтирар, у нарироқда водопровод сувини ўйнаётган оппоқ, кулча юзли болага, бас энди, ўғлим, ҳадеб ўйинқароқлик қилаверма, чойингни ич, деб танбеҳ берарди.

— Мана, ойи, кутган меҳмоннингиз келдилар!— деди ҳалиги барваста киши Йигиталига ишора қилиб.

Аёл ўрнидан туриб ҳол-аҳвол сўрашди. Кейин меҳмонни хонтахта атрофига ёзуғлик кўрпачага ўтқазаркан, қўшиб қўйди:

— Барвақт йўлга чиқиб ажаб қипсиз. Эрталабдаги салқинга нима етсин! Кеча домла, шу ўғлим етиб бордим, деб телефон қилгандилар. Яхши бўлди келганингиз. Мана, Акмал акангиз ҳам шу ердалар. У кишига гапириб ўтиргандим.

— Исмингиз нима, ука?— кутилмаганда сўраб қолди ҳалиги йигит.

— Йигитали.

— Яхши. Меникини ойим айтдилар — Акмал! Анови эса,— у атайин водопровод томонга ишора қилиб, овозини баландроқ қўйиб гапирди,— ўғлимиз! Бир тўполончи, ақлсиз болаки, ҳатто уйга меҳмон келса, салом беришни ҳам билмайди!

— Биламан!— Бола чопиб келиб, бошини сал эгиб, Йигиталига:— Ассалому алайкум!— деди.

Ўртада енгил кулги кўтарилди. Шундан кейин Акмал ака ўғлини мақтаб қўйди:

— Ана энди Қобилжон ақлли бола бўлди. Тўғрими, акаси?

Йигитали «ҳа» жавоби билан Акмал аканинг гапини тасдиқлади.

Нонушта қилиб бўлишгач, уёқ-буёқдан суҳбатлашиб ўтириб кунни ўтказишди.

Йигитали келган куннинг эртасигаёқ бирон квартира топиб чиқиб кетмоқчи бўлди. Бироқ Муҳсиннали аканинг хотини Салимахон ая: «домла келмагунларича ҳеч қаёққа кетмайсиз» деб жавоб бермади.

Шундай қилиб орадан бир ҳафта ўтди. Йигиталининг кўзи китобда-ю, хаёли юборган хатини олишлари билан бу ерга келиши керак бўлган Назира билан Хуршидада эди.

Ниҳоят қишлоққа ёзган хатига якшанба кун эрталаб жавоб келди: «Йигитали ака! Олий ўқув юртига киришдай юксак ният йўлида бел боғлабсиз. Бу хушхабарни ўша райондан қайтган кунингизоқ эшитиб, бошим осмонга етганди. Энди бирдан-бир орзу ва тилагим, мана шу ниятингизга етинг! Мен ҳам бормоқчийдим. Ҳатто сиз билан бирга кетишга тайёр эдим. Кейин, бундоқ ўйлаб қарасам, бир ҳовлидан (ўртада девор бўлгани билан ҳовлимиз битта-ку!) иккимиз бирдан ўқишни баҳона қилиб кетиб қолишимиз менимча (Хуршиданинг фикрича ҳам), яхши эмасга ўхшади. Қарияларга оз-моз ёрдам бериб, қарашиб туриш керак. Энди

сиздан бир илтимос, бизларни ҳеч ўйламанг. Фақат имтиҳонларни яхшилаб топшириш ҳақида ўйланг! Имтиҳон топшираётганингизда доим мени ўз ёнингизда тургандай ҳис этинг. Хатим сизга мададкор бўлсин, деб Назира».

Мана шундан кейин Назиранинг хати мададкор бўлди, ё ўзининг тиришқоқлиги учунми, ёки бўлмаса, Муҳсинали Ҳайдаровичнинг куёви Акмал ака чет тилидан ўтказган консультацияларнинг натижасими, Йигитали «қил кўприк»дан эсон-омон ўтиб олди, кейин эса институтда биринчилардан бўлиб қолди.

Хуллас, бундан беш йилча олдин директор Бўрихўжа ака ўша ваъзини ўқийтиб нима деган бўлса, қарангки, ҳамма айтганлари амалга ошди. Мана, энди қишлоқ олдида Йигиталининг юзи ёруғ. Фақат дипломни ҳали ололгани йўқ.

Ушанда ғалати бўлганди-да, ўзи! Тилшуносликка оид диплом ишини энди ҳиноя қиламан деб турганда, кутилмаганда четга кетадиган бўлиб қолди. Ҳатто Бодомзорга бирров бориб ҳам келолмади.

Фозил Шоисломович эса, энди сенга ҳам назарий, ҳам практик талабни каттароқ қўйиб келганингдан кейин бошқача гаплашамиз. Имкониятдан фойдаланишга ҳаракат қил, дея у билан хайрлашди.

...Мана, Йигитали Назира билан кўришмаганига ҳам уч йилдан ошибди. Шунча йил давомида уни бир дақиқа ҳам ёдидан қўймади. Энди унга ошиқмоқда.

Йигитали мустақилликни қўлга киритганига ҳали кўп вақт бўлмаган, эндигина қаддини тиклаб келаётган бу мамлакатнинг аллақачон бир гуруҳ Фарб мутахассислари томонидан, ҳеч қандай қазилма бойлиги йўқ — «ўлик ер» деб эълон қилинган чексиз саҳросида кичкинагина нефть қидирув колоннаси билан икки йилга яқин «кўчманчилик» қилиб юрди.

Ниҳоят, колоннанинг изланишлари зое кетмади. «Ўлик ер»нинг қоқ ўртасидан мамлакат тарихида биринчи марта катта запасга эга бўлган нефть кони топилди.

Янгилик ҳаммадан аввал журналистларнинг қулоғига етиб борди. Уша кунлари Йигитали Салимжонга қуйидаги мазмунда хат ёзганди: «Узоқ жимиб кетганимнинг сабаби — ўзингга маълум. Ташқи олам билан кўпдан бери алоқамиз узилиб қолганди. Мана, энди бизнинг борлигимиз, нималар қилаётганимиз ҳаммага аён.

Газета саҳифаларида, радиода шов-шув. Бу хатни доғ-«ифлос» қоғозга ёзаётганлигим учун мендан ранжима-санг ҳам бўлади. Чунки бу «доғлар» узоқ вақтдан бери бизлар изига тушиб, қидириб юрган «қора олтин» — нефть доғлари! Ҳозир ҳаммамизнинг қўлларимиз, кийимларимиз ҳам шу аҳволда. Яна икки кунгача ювмас-ликка қасд қилганмиз... Эҳ, дўстим, шу дамларда биз-нинг қанчалик хурсанд эканлигимизни билсанг эди! Кичкина саҳро «шаҳарча»миз кечадан бери байрам ли-босида. Қўлимиздаги бор техникани ишга солиб, кенг майдонни текислаб қўлбола «аэропорт» ясаганмиз. Бу-гун эрталаб бу ерга ҳукумат Бош министри ва элчи-миз келиб кетишди. Бизларни янги муваффақият билан табриклашди. Ҳатто улар ҳам ўз кийимларида нефтдан нишона—доғлар олиб кетишди...»

Йигитали «Чашма» деб ном қўйилган янги нефть ша-ҳарчасида икки ойча турди, холос. Кейин контракти—иш муддати тугади...

Йигитали шуларни ўйлаб, бир нуқтага тикилганча бораркан, поезднинг қаттиқ қичқирғи унинг хаёллари-ни бир нарсдан ҳурккан қушлардек ҳар қаёққа тўзитиб юборди. Поезд кичик бир шаҳарча марказига кириб ке-ларди.

УЧИНЧИ БОБ

ТАШВИШ ВА ҚУВОНЧ

Деҳқоннинг қўли-қўлига тегмайдиган, иши қизиган кунларнинг бирида хат йўқ, хабар йўқ Йигитали бошқа юртдан ўз уйига кириб келди.

Кечга томон кампир Назирадан гап очди:

— Кўрбулоқни боғ қиламан деб қиз бечоранинг ти-ними йўқ. Жуда меҳнатга берилиб кетди-да! Эрталаб азонда кетади, алламаҳалда қайтади.

Йигитали фақат эртаси кун Назира билан учрашиб бафуржа гаплашолди. Қиз жуда ўзгариб кетибди: қир-мизи олмадек лўппи юзлари қора тортиб, кўзлари атро-фига ажин қўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағал-лик бутун қоматига ҳам уриб тургандай... «Ҳақиқатан ҳам меҳнатга берилиб кетибди» деб қўйди ичида. «Ўзи-га қарамай қўйибди» дейишга тили бормади.

— Назира,— деди йигит камқатновлигидан бўлса керак, ўт-ўлан босиб кетган, бир пайтлардаги «қадрдон» сўқмоқдан оҳиста юриб бораркан, жимликни бузиб.— Кўрбулоққа боришдан қўрқардинг-ку! Энди у ерда қайтинг келмай қолибди?

Назира Кўрбулоқ ҳақида гап очилишини кутиб турган экан чоғи, кейинги йилларда қилган ўз ишлари ҳақида тўлқинланиб сўзлай кетди:

— Яна икки йилдан сўнг у ерни кўриб, таний олмай қоласиз. Янги очган «кўригимиз»да анорзор, анжирзорлар ташкил этганмиз. Ҳозир улар гулга кирган. Кейин, биласизми, Кўрбулоқни субтропик боғ қилмоқчимиз!

— Субтропик боғ?!— Йигитали таажжубланганда Назирага қаради.

— Ҳа, биология ўқитувчимиз Абдусамад ака ўша ердаги булоқлар атрофига Деновдан бир нечта хурм. кўчати олиб келиб ўтқазган эдилар. Мана, иккинчи йили яхши ўсмоқда... Газеталарда яна қизиқ бир янгилик ўқиб қолдик: атрофи худди Кўрбулоқдагидек тоғлар билан ўралган Памирдаги Зигар қишлоғига ёндош Дарвоз водийсига тажриба учун ўтқазилган лимон кўчатлари иқлимлашиб, ҳосил бера бошлабди. Ҳозир у ерда янги цитрус мевачилик хўжалиги ташкил этилибди. Яқинда мен Кўрбулоқнинг иқлим картасини тузиб чидим. Энди институтдаги домлаларимга кўрсатиб, масъулат олмоқчиман.

— Шундай дегин? Парвозинг жуда баланд-ку! Бўлог олим бўлиб кетмасанг эди ҳали.— Йигитали қандир димоғдорлик билан гапириб, Назирага ер остиди қараб қўйди.

— Нима, ёмонми? Яхши ният — ярим мол!

— Аммо, бу гапларни айтиш осон. Амалда эса бошқача бўлиб чиқиши мумкин. Ахир ота-боболаримиз ҳақда боғбон ўтишган, ўша дарахтлар ўсишини билишгани балки Бодомзор аллақачон Хурмозор номи билан аталган бўлармиди..

Йигиталининг бу гапи Назирага бир оз қаттиқ бўлди. Аммо у сир бой бермади:

— Бу мазмундаги гапларни кўп эшитдим. Биласизми, Йигитали ака, иқлим шароити деганда бутун-бутун районни тушунилади. Менимча, бу нотўғри. Кичик бир территориянинг ўзида ҳар хил шароит мавжуд бўлиши мумкин. Мана бир мисол: бундан тўрт йилча олдин бўл-

ган қаттиқ совуқ Тепабоққа ўтқазилган гилосларни уриб кетди, қишлоқдагилари эса, омон қолди. Чунки Тепабоғ бичиқ, совуққа яқин... Энди Кўрбулоққа келсак, у ер қишлоққа нисбатан анча пастқамликда, яна, атрофи баланд тоғлар билан ўралган. У ердаги булоқларнинг суви ёзда муздай, қишда илқ, жилғалар бўйини чиллада ҳам кўм-кўк ўт-ўлан қоплаб ётади.

— Қизиқ!— деди Йигитали бирдан Назиранинг гапини бўлиб,— Кўрбулоқни боғ қилиш қаердан хаёлингга келиб қолди.

— Бунга сиз сабабчи. Ҳў, ўшанда дарс тайёрлаб ўтирганимизда, Устунтош ёнида туриб ўзингиз айтган эдингиз-ку!

— Яна, Рўзи ака ҳам сабабчи бўлган дея қол.

— Ҳа, бир ўшанда... Ҳозир у кишининг ўзлари менга тан бериб юрибдилар.

...Ҳа, ўшанда Назира ҳам отасининг бригадасида аъзо, ҳам колхоз комсомол ташкилотида секретарь ўринбосари бўлиб ишларди.

У комсомолларнинг йиллик ҳисобот йиғилишида кейинги беш-олти йил мобайнида бирон гектар ҳам янги боғ барпо этилмаганлигини агрономга қарата танқиднамо қилиб гапирди-да, Кўрбулоқни ўзлаштириш масаласини ўртага ташлади. Кўпчилик бу фикрни қўллаб-қувватлади.

Аммо, мажлис охирида сўз олган бош агроном Рўзи заров Кўрбулоқни ўзлаштириш «анча маблағ талаб қилувчи, қийин масала» эканлиги-ю, колхоз ундан факт «зарар кўриши мумкинлиги»ни бир нечта «фактлар» асосида гапириб, Назиранинг таклифини йўққа қарди. Гапнинг сўнггида қизга ўгирилиб, сал қизиброқ писанда билан деди:

— Биз ҳам бекор юрган одамлардан эмасмиз. Янги очгимиз, боғлар барпо қилгимиз келади. Аммо, бизда давлат кўпроқ янги боғлар эмас, ғалла талаб қилди. Яна, кўрпага қараб оёқ узатиш керак, деган маъно бор. Ҳар бир нарсанинг ҳисоб-китоби билан минг маънода бир кесишимиз керак! Ҳукумат бизни беш йил кўрмага ўқитмаган. Олий маълумотимиз бор, синглим!

Менинг олдимда сен ким бўпсан, деган маънода ачиқ-ойдин айтилган бу гаплар Назирага қаттиқ таъсир қилди. У бошини ердан кўтаролмай қолди.

Мажлис тугагач, секретарь уни ўз хонасига чақириб

қолди. У ерда йиғилишда иштирок этган район комсомол комитетининг иккинчи секретари Турғун Валиев ўтирарди.

— Яхши фикр билдирдинг, Назира!— деди у қизин астойдил қувватлаган матнода.— Лекин, «маълумот» ҳақидаги гап тўғри. Демак, сен ҳам ўқишинг керак экан. Хўхласанг, йўлланма билан Фарғонага юборамиз. Институтга кириб олсанг, ишдан ажралмаган ҳолда ўқий-верасан. Бу томондан, ишинг юришиб кетади, ташаббусингни биз қўллаб-қувватлаймиз! У томондан, озгина вақт ичида қарабсанки, сен ҳам бошқалар қатори олий маълумотлисан-да!..

Йигитали билан Назира баҳор оқшомида узоқ вақт Кўрбулоқ сўқмоқларни бўйлаб кезиб юришди. Ниҳоят алламаҳал бўлганда уйга қайтишди.

Чол-камбир, ўғлимиз энди бошқа юртдан қайтди, қишлоқда анча вақт бўлса керак, деб туришганди. Йигитали орадан икки кун ўтмасданоқ, ҳали ўқишимнинг чаласи бор, шаҳарга бориб, домламга учрашим керак, деб шама қилиб қолди.

Тўй масаласида дурустроқ исканжага олиш режаларини тузиб турган камбирнинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Шундай бўлса ҳам, ётиб қолгунча отиб қол, деганларидай, «бугун кечқурун ҳеч қаерга кетмайсан, сенга айтадиган гапларим бор, нима, мени эл-юрт олдида шарманда қилмоқчимсан» деб кўзига ёш олиб йиғлашга тушди. Йигитали эса кулиб:

— Ача, биласан гапирадиган гапларингизни. Яна озгина сабр қилинг, дипломимни олай!— деб камбирни юлатмоқчи бўлганди, ачаси ўғлининг сўзини шартта кесди:

— Олдин «ўқишим-ўқишим» дердинг, энди «дупломинг» ҳам чиқдимин!

Йигитали индамай ўрнидан туриб кетди, тўрт томонга кўрпачалар тўшалган тўкин дастурхонни четлаб, дераза томон борди, ялангликда олдинма-кейин уйга кириб келаётган отаси, Асқар бува ва раисга кўзи тушди.

Шу билан она-бола ўртасидаги гап бўлинди.

Чет элга кетгунга қадар Йигитали ўқишни битирибоқ ўз она қишлоғи — Бодомзорга бориб ишлашни орзу қилар, Бўрихўжа аканинг ҳар учрашганда айтадиган «энди аввалги чет тили муаллими ҳам йўқ, эрга тегиб кетиб қолди. Домла сўраб РайОНОга қатнайвериб чарчадим. Ўзинг тезроқ қишлоққа келавер, областда биринчи бўлиб ўзимизда шарқ тили дарси ўқитайлик, ҳамма қойил қолсин» каби сўзлари орзусига қанот бўлиб қўшилларди.

Лекин Йигитали энди бундоқ ўйлаб қараса, бу гаплар уни узоққа олиб боролмайдигандай, ҳатто кулгили бўлиб туюлди унга. Йигитали қишлоқда болалар ичида «ўралашиб» кетмаслик учун ўз устимда ишлашим, бунинг учун дурустроқ тураржой топиб шаҳарда яшашим, ҳар кимга ҳам насиб қилавермайдиган имкониятдан фойдаланиб, «катта қозон»да қайнашим керак, деган қарорга келди.

У, Фозил Шоисломович бекорга топшириқ бермаганлигини, чет элга бориб домланинг айтганларини қилиб келганлигини, буёғига ҳам яна ўзингиз раҳбарлик қиласиз, деб олдидан бир ўтса, йўқ демаслигини, қолаверса Муҳсинали ака борлигини ўйлаб, шу битимга келди.

Йигитали қишлоқдан қайтган куннинг эртасига аввал кўришолмаган таниш-билишлари билан салом-алик қилди. Домлалар олдидан бир-бир ўтиб, уларга кўриниш берди. Факультетнинг ўзида ишлаб қолган икки курсдоши билан кафедрада бир оз шакаргуфторлик қилиб ўтирди-да, сўнг декан — Фозил Шоисломович келганлигини эшитиб, ташқарига чиқди. Деканат томон кетаётганди, қаршисидан Шоди Мударрисович чиқиб қолди. Йигитали бошини кўтариб салом беришга улгурмасдан домла эпчиллик қилди:

— Салом бердик, мулла йигит! Қайғибдилар-да!.. Энди мундоқ, уёқ-буёққа ҳам қараб юриш керак! — У қўлидаги машина калитини қайиш боғланган бандидан ўйнаб, илжайиб турар, сўзларида ҳазил аралаш киноя оҳанги бор эди.

«Оббо, ҳали ҳам ўша хусумати қолмабди-да!» — Йигитали дарров ўзини ўнглаб, очиқ кўнгиллилик билан қўлини кўкрагига қўйди:

— Узр, домлажон, хаёл билан бўлиб кўрмай қолибман. Эсон-омон юрибсизми, соғлиқларингиз яхшими!

— Бизга-ку, балоям урмайди. Қалай, ўзингизни офтоб чалиб қўймадими? Икки йил юрдингиз шекилли жазирамасида.

— Шундай, Шоди ака!

Мударрисовичнинг лаблари гапга чоғланди-ю, лекин индамади. Йигиталини «қўйиб» ҳам юбормади. Костюмининг елкасига «илашиб» қолган гардни қоқмоқчи бўлиб «пүф-пүф»лади, кейин ўша жойга икки-уч бор чертиб қўйди. Аслида кийимида ҳеч қандай гард бўлмасди. Бирон кимсага муҳим гап айтадиган ёки «мурувват» кўрсатадиган бўлса шундай «пауза» қилиш одати бор. Унинг бу қилиғини факультетда ҳамма яхши билар, кувроқ студентлар эса тақлид қилишарди.

Йўқ, Йигитали бунақа масхараомуз тақлид орқасида Шоди Мударрисовичнинг қўлига «тушмаган», балки қўпол бир «ҳазил-у», кераксиз «маҳмадонагарчилиги» туфайли домлага ёмон кўриниб қолган эди.

Ўшанда уни факультет комсомол комитетига янги секретарь қилиб сайлашган эди.

Авваллари секретарь нима ишлар қиляпти — ҳеч кимни қизиқтирмас, мажлис деса ҳамма дардан чиқиб, тезроқ жуфтакни ростлаб қолиш пайдан бўларди... Йигиталининг ўзи ҳам актив йиғилишида қатнашиб, Мударрисовга қандайдир яқинлиги бор Арслонов деган секретарининг «у қиламиз-бу қиламиз» деган баландпарвоз докладидан бошқа дурустроқ нарсани эшитмаган, кўплар қатори қандайдир қарорларни маъқуллаб чиқиб кетаверган эди. У баъзан ўзича «ҳатто бизнинг мактабдаги йиғилишлар ҳам бундан ўн чандон қизиқроқ ўтарди» деб қўярди.

Мана, энди Арслонов ўрнига ўзини кўтариб қўйишди.

Аввало у активлар составини факультетдаги жонкуярроқ студентлар билан қайтадан тузди. Кейин, Назиранинг «усули»ни қўллаб, болалар билан «расмиёна» эмас, «ошна-оғайниларча» иш олиб боришга ҳаракат қилди.

Бир-икки ой ўтгач, бу усулнинг яхши натижалари кўзга ташлана бошлади. Минг димоғ-фироғ билан газета чиқаришга ёрдам берадиган «рассомлар» энди ётоқхонага қоғоз кўтариб юрмайдиган бўлишди, газета мунтазам суратда чиқадиغان бўлди. Чунки катта комсомол

хонасининг бир бурчагини «редакция» эгаллаган, байрам олди кунлари редколлегия аъзолари шу ерга тўпланишарди.

Хуллас, илгари эшиги ҳафталаб очилмай ётадиган комсомол комитети деканатдай гавжум бўлиб қолганди.

Умумий мажлислардан бири «Комсомол минбари» деб аталди. Унда ҳар бир студент ўзи яшаб турган жойдаги камчиликларни очиб, фикр-мулоҳазасини ўртага ташлаши керак эди. Шундай ҳам бўлди. Мажлис жуда қизгин ва тортишувлар билан ўтди. Натижада комиссия тузилиб, буфет иши назорат остига олинди. Ётоқлар яхши иситилмаётганлиги, айрим хоналарда керакли жиҳозлар етишмаслиги аниқланиб деканатга маълум қилинди. «Ойна» танқидий газетаси чиқарила бошланди.

Йигитали аввалги секретарга ўхшаб гапга чечан эмасди. Аммо, қандай қилиб бутун факультет «ядро»сини ўз кафтига жамлаб олди — бунга ўзиям ҳайрон эди.

Қишки сессиянинг охирги кунларидан бири эди. Йигитали комсомол хонасидан энди чиқмоқчи бўлиб турганди, ичкарига комсомол комитетнинг маданий оқартув ишлар сектори бошлиғи Рашида кириб арз қилди:

— Бизга ёрдам беринг! Курсимиздаги бир студентга домла Мударрисов «икки» қўйиб бермоқчилар. Биласиз — Гаффоров! Жуда ақлли, ҳамма фанлардан «аъло» ўқийди. Ҳалиги шоир бола бор-ку, газетамизнинг активи! — деди у.

Йигитали эшик тутқичини ушлаганича, Рашиданинг ҳаяжонли юзларига тикилиб қаради.

— Шеър ёзиш билан овора бўлиб, яхши тайёргарлик кўрмагандир-да!

— Йўқ, ундай эмас, масала бошқа ёқда. Бир марта тарихий фактлар юзасидан домла билан тортишиб, ўз фикрида туриб олган. Ушанда Мударрисов «чиранма, сен ҳали ёшлик қиласан» деб жеркиб ташлаганди. Шундан кейин Гаффоров библиотекалардан китоб олиб келиб, ўз фикрини исботлаган. Шу-шу, домла у билан араз. Мана энди... Биласизми, бу фақат қасдма-қасдга қилинаётган иш. Гаффоровга ёрдам беришимиз керак. Бўлмаса у стипендиясиз қолади, унинг ёрдам берадиган ҳеч кими йўқ, болалар уйда ўсган!

Йигитали бошини қашиди.

— Уям яхши қилмабди-да, Ғаффоровни айтаман!
Мударрисов минг қилганда домла-ку!

Қизнинг қошлари чимирилиб, боқишлари яна жиддийлашди:

— Наҳотки ноҳақ ишга кўр-кўрона чидаб турамиз!
Бу фақат менинг фикрим эмас, бутун курс — кўпчиликнинг фикри! Уёғини сўрасангиз, биз бу одамнинг олимпигига ҳам унча ишонмаймиз. Лекциясида бошдан-оёқ умумий гап. Авиқ бир фикр йўқ. Қоғозга қараб ўқийди, қоғозга қараб савол беради. Ким нима деб жавоб қайтарса, унинг учун ҳаммаси «тўғри». Ҳалигача биз классик адабиёт намояндаларидан биронтасининг ҳаёти ва ижоди ҳақида мукаммал тасаввурга эга эмасмиз. Умар Ҳайём бундай деган деб, Бедил рубойисини ўқийди. Ғаффоров ҳам шу масалада домланинг кўзига ёмон кўриниб қолган.

Йигитали ўйланиб қолди.

Унинг ўзи ҳам шунга яқинроқ масалада бултур Мударрисов билан тортишиб «ўзини кўрсатган». Буям майлику-я, орадан сал ўтмай, ундан баттарроғи бўлган. Домланинг ўтириб олиб хатдан кўзини узмай ўқиб берадиган лекция дафтари йўқолиб қолган. Танаффусдан қайтса, стол устида дафтар йўқ... Қидир-қидир бошланди. Бир маҳал у Йигиталининг столи остидан чиқса бўладими!.. Кимнингдир ўша кўпол ҳазили туфайли Йигитали адабиётдан олган «икки»сини бир ойча судраб юрганди. Энди Ғаффоров масаласи чиқди.

Секретарь бунинг ҳаммасини ўйлади-ю:

— Майли, Рашидахон!— деди.— Қани, Мударрисовичнинг ўзидан секин илтимос қилиб кўрайлик-чи! Агар йўқ дейдиган бўлса, тўғри Фозил Шоисломовичнинг олдларига кирамиз!

Йигиталининг Ғаффоров хусусидаги илтимоси домлани баттар тутоқтирди:

— Акоси, тартиб қолмади, тартиб! Ҳаммаси сизнинг комсомолларингиздан чиқяпти. Илгари биз домланинг юзига тик қаролмасдик. Нима деса «хўп» деб қуллуқ қилиб турардик. Ҳозир эса...

— Энди домла, у даврлар...

— Гапни бўлманг!— деди Мударрисов бошини асабий силкиб,— у даврлар олтин эди. Кичиклар катталарни ҳурмат қиларди. Ҳозир эса онасининг қорнидан кеча тушган тирранчалар ҳам нуқул катталарнинг пайини

қирқиш, кўпчилик олдида обрўсизлантиришни ўйлайди. Ўзини кўрсатмоқчи бўлади!

Бир томонн ўзига тегизиб айтилаётган бу гаплар Йигитали учун янгилик эмасди. Шу сабабдан Мударрисовнинг гапни бўлиб, муддаога ўта қолди:

— Домла, Гаффоровдан сўрайсизми!? Деканатдан рухсат керак бўлса, майли олади!

Мударрисов бирдан ўзгариб, туллаган товукдай ҳурпайиб олди.

— Ректор рухсат этган тақдирда ҳам ҳозир сўролмайман. Икки-уч ой ўқисин, илмини чархласин. Сиз эса, менга эмас, комсомолларингизга буйруқ беринг! Маҳмадонагарчилик қилиб, ҳар нарсага тумшуқ суқаверманг. Бир вақтлар менинг фанимдан аранг «уч»га илинган эдингиз!

Йигитали ҳам кафедрада ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб бир узиб олгиси келди:

— Домла, сизнинг «чархланган» билимингизни олгандан кейин «уч»дан нарига ўтармидик!— у тез юриб хонадан чиқиб кетди.

Шундан кейин ораларига тушган нифоқ баттар қуюқлашиб қолди.

Чет элга кетишига ҳам у кафедра мудирини сифатида озгина «инжиқлик» қилиб кўрмоқчи бўлди. Аммо бу ишга деканнинг ўзи аралашгани учун «бошлиқ»қа қарши бирон нарса дейишга ботинолмади...

Ҳозиргина ҳам Фозил Шоисломович, Йигитали Умурзоқов қайтибди, яхши студент кадрларимиздан, ҳузурига бир кирсин, деб одам қуриб қолгандай Мударрисовга тайинлаганди. У декан олдидан чиқибок, Йигиталига рўпара бўлаётгани эди.

Ҳаддан зиёд чўзилиб кетган «пауза»дан йигитнинг тоқати тоқ бўлди:

— Шоди Мударрисович, менда бирон ишингиз бормиди?

— Ишим-ку, йўқ эмас, бор-а! Жуда ўзгариб кетибсан, шунга қараб турибман!— унинг овозида юмшоқлик сезилди, ҳатто хиёл жилмайиб ҳам қўйди.

— Энди акоси, сенга маслаҳатим шуки, Фозил Шоисломовичнинг ҳам ҳузурига кириб, ҳол-аҳвол сўраб чиққин. Кекса олим одам, руҳи кўтарилади.

— Маслаҳатингиз тўғри, домла! Ҳозир у кишининг олдиларига кираман!— Йигитали Шоди Мударрисовичдан нарироқ кетди.

Фозил Шоисломович кўриниши файзсизроқ одам бўлса ҳам, очиқ кўнгил, қувноқ, айримлар таъбири билан айтганда, «бир қоп ёнғоқ» эди. Уни студентлардан тортиб, факультетда ҳамма ҳурмат қиларди.

Йигитали бўйи шинга теккудай узун, вазмин эшик қанотини оҳиста очиб ичкарига кириши билан декан илиқ қарши олди. Ҳол-аҳвол сўради. Икки йиллик «фаолияти даврида» қилган ишлари билан қизиқди.

Доим факультетнинг сон-саноқсиз юмушлари билан банд бўладиган деканнинг вақти бу сафар «бемалолроқ»қа ўхшаб кўринди. Анча суҳбатлашиб ўтиришди. Сўнгра гап диплом ишига келиб тақалди-да, домла Йигиталининг сўзини бўлди:

— Биламанки, сен ўз устингда ишлашни ҳам унутмагансан. Ун-ўн беш кун дам олгин-да, кейин, фикрларингни бир жойга қўйиб, менга умумий илмий «ахборот» ёзиб кел. Кейин, уёғини ўйлашиб кўрамиз.

Фозил ака бу гапларни «ўзимда қолиб ишлайсан»га ишора қилиб айтдими, ёки бошқа мақсадда айтдими, Йигитали тушуниб етолмади. Бироқ юрагида қандайдир умид учқун пайдо бўлди. Демак, домланинг бирон яхши нияти бор: бу томондан иши юришгандай бўлди.

ТҮРТИНЧИ БОБ

ИЖАРА УЙ

Фонокабинет лаборанти Рустам Йигитали квартира қидириб юрганини Собиржондан эшитиб, унга бир жойнинг дарагини айтди:

— Кўктеракка бориб Покиза холанинг уйи ёки тутли ҳовли қайси десанг, ҳамма айтиб беради. Уша ҳовлида хоразмлик таниш бир оғайнимнинг укаси квартира туради. Ажойиб йигит. Оти Бекжон. Бир уй даҳлизи билан унинг ихтиёрида!

...Кўктерак маҳалласи шаҳар четидаги кўркам, соясалқин, осойишта даҳалардан бири... Фақат катта кўчага туташ трамвай қайриладиган қисмигга бир оз гавжум. Унда уёғига бир-бирини кесишиб, тарам-та-

рам бўлиб кетган тўғри асфальт кўчаларни кўриб, бамисоли боғ дейсиз. Номларни ҳам ўзига монанд: «Олчазор», «Олмазор», «Гулбоғ»...

Йигитали уддабурон уй бекасининг ҳовлисидай саришта, ҳар икки томони пушти ранг гулларга бурканган «Шофтолизор» кўчаси бўйлаб бораркан, бирон ўткинчи излаб кўзи тўрт эди.

Ниҳоят у навбатдаги чорраҳа бошига етгач тўхтади. Теварак атрофда ҳеч ким кўринмасди. Озгина вақт ўтиб қарши томондан бир аёл кела бошлади. Йигит уни кутиб турди.

Аёлнинг қўлида брезентдан тикилган каттагина жигарранг сумка. Ундаги юк анчагина оғир бўлса керак, аёл сумкани базўр кўтариб келарди.

— Холажон, Покиза аянинг тутли ҳовлиси қаерда, айтиб юборолмайсизми?

Аёл унга синовчан назари билан бир қараб қўйди, кейин ярим овозда сўради:

— Нимага керак эди?

— Ўша кишиникида бир таниш оғайним яшарди. Квартира қидириб юрибман.

Аёл кенг пешонасидаги тер доначаларини артиб жилмайди, «юраверинг» дегандай катта йўлга ишора қилди.

Йигит унинг қўлидан сумкани олди.

Трамвай айланадиган жойга етишганда юк эгаси олдинга ўтиб, йўл бошлаб кетди. Бекатдан юз-юз эллик қадамча узоқлашгач, кўк дарвоза олдига келиб тўхтади.

Фишт ётқизилган торгина йўлак ҳовли тўридаги ялангликкача чўзилганди. «Қампир ўзи ёлғиз шекилли. Қани энди омадим келиб...»

Ҳа, шу куни Йигиталининг омади келди. Қампирда ортиқча уй — эшикдан кираверишда деворлари кўмир чангидан ола-була бўлиб кетган кичик ҳужрача бор эди. Бу ер кўринишидан меҳмонхонага мўлжаллаб қурилган-у, кейинчалик ўтинхонага айлантириб юборилган эди чамаси.

— Ўзим ёлғизман. Кенгина ҳовли. Бошимда эркагим бўлмагани учун қаровсиз қолиб кетди. Озгина меҳнат сарфлаб, жажжигина квартира қилиб олсангиз бўлади, — деди аёл хокисор овозда.

Йигитали уй эгасининг маслаҳатига рози бўлди.

Бироқ бу ҳужрани одам яшайдиган ҳолга келтир-

гунча кўп овора бўлди. Бир дурадгор уста келиб унинг эшик деразаларини икки кун созлади. Эртаси кун Йигитали, Рустам икковлари сомон бозорига бориб, бузилган уйлардан чиққан тайёр бўялган тахталардан сотиб олишди. Сўнгра икки ўртоқ алламаҳалгача ҳужра ичига қўлбола қилиб пол қоқишди.

Кечки овқатни трамвай қайриладиган жойдаги ошхонада қилишмоқчи эди, Рустам қўймади. Чойни Бекжонникида ичамиз, баҳона билан танишиб оласизлар, деб шундоқ қўшни эшик томон бошлаб кетди.

Уларни олтмиш ёшлар нари-берисидаги озғингина, юзларидан қандайдир илиқлик ёғилиб турувчи кампир кутиб олди:

— Келинлар, ўғилларим, келинлар! Ие, сен Рустаммисан, болам? Қайси шамол учирди? Отанг яхши юрибдиларми?

— Раҳмат! Бир сизни кўриб кетайлик деб...

— Жуда яхши-да! Қани, тортинмай тўрга чиқаверинглар!— Кампир уларни катта тут остидаги атрофига кўрпача тўшалган ёғоч каравотга ўтқазди. Тинчлик, омонлик бўлсин, дея фотиҳа ўқиди. Сўнг нарироқда тутун бурқситиб турган самоварга қарагани кетди.

Рустам аста Йигиталини туртиб:

— Ажойиб кампир. Бир пайтлар текстилда бизнинг бобой билан бирга ишлашган. Ҳозир икковлари пенсияда. Бу ерни Бекжонга ўзим топиб бергандим. Анаву қаршидаги катта уйда туради!— деб деразаларига парда тутилган бежиримгина иморатга ишора қилиб қўйди.

Худди шу пайт ҳовлига баландбўй, қорачадан келган, кулча юз, 22—23 ёшлар чамасидаги бир йигит кириб келди. Бу — Бекжон эди.

Ўртада гурунг қизиди. Гап орасида мезбон йигит меҳмонларни дастурхонга ундаб:

— Мана шу майиз билан шинни тепамизда савлат тўкиб турган тут мевасидан қилинган. Бир еб кўринглар!— деди.

Йигитали беш-олти йил шаҳарда яшаб бунақа азамат тут дарахтини кўрмаган эди. Унга ҳайратланиб қараркан, тегирмон бошидаги баҳайбат марварид тут кўз ўнгиде гавдаланиб кетди-да, беихтиёр Бекжонга ўгирилиб:

— Шунақа кўп ҳосил қиладими?— деб қўйди.

— Уёғини сўраманг! Энамнинг гапларига қараган-

да бир вақтлар бу тут бутун маҳаллани боққан!— Бекжон чўккалаб ўтириб олиб, шакаропга помидор тўғраркан, давом этди.— Урушнинг йўғон чўзилиб, ингичка узиладиган оғир баҳор ойлари тут пишиб тагига туша бошлаши билан Покиза энам дарвозани катта очиб қўярканлар. Ўша кун маҳалла учун байрам бўлиб кетаркан. Шундан кейин кўпчилик ҳовлидан аримай қоларкан. Дарвоза эса то тут пишиғи тугаб одамлар оғзи бошқа мева-чевага тегмагунча кечаю кундуз очиқ тураркан. Хайрият, у пайтларни биз кўрмадик, фақат эшитамиз... Ҳозир эса, ҳар йили Наврўзда маҳалла аҳли сумалакни шу ерда қилишади.

Овқат кўтариб Покиза ая келди-ю, Бекжоннинг гапи бўлиниб қолди. Ая косадаги овқатлардан бирини Бекжонга узатаркан:

— Болам, гуручи тирикроқ бўлган шовлани яхши кўрардинг. Бу сафар сал эзилиб кетган бўлса, айб — кечикиб келганинга!— деди кулиб.

Йигиталини Бекжонга ҳаваси келди. «Худди она-боладай-а, муомалалари».

Бекжон Йигиталини узоқ бир мамлакатдан яқиндагина қайтганини эшитиб, уни қанчадан-қанча саволларга кўмиб ташлади. Рустам эртага яна ҳашарга етиб келишини айтиб кетгандан сўнг ҳам уларнинг гурунги алламаҳалгача чўзилди.

Бугун якшанба. Салимжон билан Рустам яна келиб кулбани узил-кесил ремонтдан чиқаришмоқчи эди.

Ҳаммадан аввал эрталаб эшикни қоқиб Бекжон кириб келди. У квартира — уйчани ичидан тортиб ташигача диққат билан кўздан кечириб чиқди. Сўнг:

— Ҳазилакам меҳнат сингмабди,— деди-да, паст овоз билан қўшиб қўйди.— Ўша биринчи куни тўғри Покиза энамникига келганингизда иш зўр бўларди. Бунақа машмашаси йўқ тайёр уйга кўчиб келаверардингиз. Айниқса бизнинг кампир топилмайдиган аёл, ўғлим иккита бўлди деб боши осмонга етарди.

Йигитали оҳак қорилган челаққа сув қўйиб ёғоч билан аралаштираркан, кулиб:

— Энди, ука, пешонага ёзилгани бўлади, деган гап бор. Шу ер манглайда бор экан-да!— деб қўйди.

— Тўғри айтасиз. Ле-кин...— Бекжон пимадир демоқчи бўлди, бироқ айтмади, гапни бошқа ёққа буриб юборди.— Қани, мен нима иш қилай, бугун ҳашарга чиққан одамман-ку!

— Электр плиткага чой қўйиб юборсангиз. Ҳали замон оғайнилар келиб қолишади.

— Чойдан кўнглингиз тўқ бўлаверсин! Ҳашар қилаётган одам майда-чуйда ишлар билан ўралашиб қолмайди. Ҳашарчиларни қандай сийлаш — кўшнилариинг ҳимматига боғлиқ. Қондаси шу!

— Нима, Сиз бизни сийламоқчимисиз?

— Ҳа. Нонуштани аллақачон энамиз тайёрлаб қўйибдилар. Одатлари шу: ҳали кўшнимиз Қоровой аканинг бобоқ хўрози қичқирмасдан туриб у киши самоварни гуриллатиб қўйиб юборадилар. Баъзан саҳарлик қиляпманми, нонушта чойини ичяпманми, ўзим ҳам билмай қоламан. Чунки сменага бориш учун соат олти яримда уйдан чиқиб кетишга тўғри келади-да!

Асосий ҳашарчилар — Рустам билан Салимжонлар келишгач, Бекжон ҳозир қайтаман, деб чиқиб кетди-да, кўп ўтмай кампирагини ўйнатиб қайнаб турган самоварни кўтарганича эшикдан кириб келди.

Йигитали шошиб унинг йўлига пешвоз чиқди:

— Айтганингизда ўзим ёрдамлашардим! Шу аҳволда катта кўчадан кўтариб келдингизми?

— Ҳа, нима қипти, ошинг ҳалол бўлса кўчада ич деганлар!— Бекжон самоварни Салимжон эпчиллик билан йўлак четига ўрнатган икки ғишт устига қўяркан, кафтлари билан белини уқалаб қўйди.

— Бунчалик қийналгандан кўра, анаву боғ этагидаги девордан узатиб юборганингизда ғир этиб бориб ўзимиз олардик!— гапга аралашди Рустам шундоқ Бекжоннинг квартираси кўрениб турган томонга ишора қилиб.

— Э, ака, билмабсиз. У девор мустаҳкам чегара, устига шундай миналар ўрнатилганки... Ўтган йилги пишиқчиликда нафсим ёмонлик қилиб бу томондан бир дона ўрик оламан деб қўл чўзишимни биламанми, «мина»лардан бири кафтимни нақ иккига бўлиб юборай деган. Бир ҳафта на заводга, на ўқишга боролдим. Бундан жаҳллари чиққан энам нима қиптилар денг, бозордан бир сумка ўрик олибдилар-да, озгинасини менинг олдимга қўйиб, қолганини девордан бу томонга сочиб

юборибдилар. Шундан бери бу деворга яқинлашгани қўрқаман, беш қадам нарироқ юраман.

Шу пайт эшикдан катта дастурхонга ўроғлик нарса кўтариб Покиза хола кириб келди.

— Ҳорманглар, болаларим!— у ҳамма билан кўришиб чиқди.

— Овора бўлибсиз-да, холажон!— Йигитали дам нон, мева-чева тўла патнисга, дам кампирга қараркан.— Ҳамма нарса ўзимизда бор эди-ку!— деб қўйди ийманибгина.

— Бу меники бошқа, ўғилларим!— кампир ҳаммаларингизга куч-қувват берсин, дея фотиҳа ўқиб, кўп ўтирмай чиқиб кетди.

Йигитлар нонушта қилиб ўтиришаркан, Йигитали гап орасида:

— Покиза аянинг болалари борми?— дея Бекжондан сўради.

— Бор!— деди-да, Бекжон бир оз жимиб қолди.— Орамизда шундай аёллар борки, улар ўзига хос бир қаҳрамонлик йўлини босиб ўтган бўлади. Покиза энам ҳам шундай аёллардан. У киши, ўзлари ҳикоя қилиб беришларига қараганда, эрлари билан беш йил турганлар, холос. Гарчи уларни баъзан фарзандсизлик доғи эса ҳам, жуда бахтли ҳаёт кечиринган. Эрлари билан бир фабрикада ёнма-ён туриб ишлашган. Уруш бошланиб қолиб, эрлари армияга кетган. Орадан уч ой ўтгач «қорахат» келади. Шундан кейин Покиза энам ўзини ишга уради. Икки сменада ишлаб, эрининг станогини ҳам бошқаради. Фабрикада ударник деган ном чиқаради. Шу билан ота-онаси урушда ҳалок бўлган икки қиз, икки ўғил болани фарзандликка олади, тарбиялайди. Ушаларни деб, марҳум эри ҳурмати бошқа турмуш қурмайди. Болалар вояга етай деганда қизлардан бирининг онаси топилиб, Одессага олиб кетади. Қизларнинг иккинчиси турмушга чиқиб кетган, эр-хотин қурувчи инженер бўлиб ишлашади. Кампирнинг кичик ўғли постда турганда, бевақт ҳалок бўлган. Каттаси эса, ҳозир Мўғилистонда геология қидирув группасининг бошлиғи бўлиб ишлайди. Ҳар йили келиб туради... Хуллас энамнинг онадан аъло қилиб силаб-сийпаб ўстирган фарзандлари ҳар қаёқда. Лекин, бирон марта у кишининг нолиганини эшитмайсиз. Баъзан мени ҳузурларига чорлаб «Бекжон, акаларинг, опаларинг ўз йўлларини

топиб кетишди. Турмушлари дуруст, учовида дангил-лама участка! Энди манаву каталакдай ҳовлини ўзингга қолдираман-да! Чирогини ўчирмасанг бас, менга бошқа нарсанинг кераги йўқ, болам, деб қўядилар. Ичимда, нега мени қийнайсиз, сўққа бош бўлиб юравермай, келиннинг ҳаракатига тушинг. Ахир, келин ўз қўлингизда-ку! Ҳар ҳафта келиб сиздан хабар олиб турадиган жиянингиз Дилоромхоннинг ойиларига мен ҳақимда бирон оғиз гап айтсангиз, марҳаматларини дариг тутмаслар, қизлари билан яқинда «Сангам» деган кинога тушиб келдик, дейман.

— Оббо сизей, Бекжон, ҳазил эмассиз-ку!

— Ҳазилам гапми! Бир кесак билан икки қарғани урмоқчи кўринади бу укамиз!— Рустамнинг гапни қўллаган бўлди Салимжон.

— Ҳа, энди бизам тўрт йилдан бери журналистликка ўқияпмиз. Кун кеча заводда чиқадиган кўп тиражли газетага бўлим бошлиғи қилиб ишга ўтказишди.

— Эҳа, гап буёқда денг! Ундай бўлса юварканмиз-да!

— Биз ювишдан қочмаймиз, ака!..

Нонуштадан сўнг иш қизиб кетди. Рустам монтерлик ҳамда лой қорувчилик қилди. Бекжон бинойидай сувоқчи экан. Салимжонни ёнига олиб пешингача кўримсизгина хонани жангиллаган уйча қилиб арзикдан чиқарди.

Йигитлар тушлик дастурхонига энди ўтиришмоқчи бўлиб туришган эди, эшикни қоқиб, чиройликкина, сочлари узун, кўзлари катта-катта бир қиз кириб келди.

— Ҳорманглар,— деди-да, қўлидаги кастрюлькани столнинг бир четига қўйди.— Сизларга тушлик олиб чиқдим. Иштаҳа билан ичинглар. Ош бўлсин! Лекин тагида қолмаслиги керак экан, холамлар шундай дедилар.

Шу пайт уй орқасидан, ҳўл қўлларини шошиб қўлтиғига артиб Бекжон чиқиб келди.

— Келинг, Дилоромхон, салом!

— Салом, Бекжон ака!

— Акалар, танишинглар. Боя сизларга мақтаган қиз мана шу киши бўладилар.

Йигитлар қиз билан «танишиб» олишгач, уни дастурхонга таклиф этишди. Дилором кўп ўтирмади, Покиза холаси кутиб турганлигини баҳона қилиб чиқиб кетди.

Бекжонга ҳамманинг ҳаваси келди. Ҳатто Рустам унга қарата:

— Дилором орзу қилса арзийдиган қиз экан!— деб қўйди...

Йигитали бу ижара уйчани ҳақиқий «кошона» қиламан деб шкаф, стол-стул каби анча-мунча жиҳозлар ҳам харид қилганди. Тушликдан сўнг ҳашарчилар уларни жой-жойига қўйиб ўрнатишди. Хона шифти ўртасига катта михдан илмоқ ясаб, тўқсон сўмлик қандил осилди. Бундай қандил чақалоққа чакмонча деганларидек, тор уйчага ярамаслигини билса ҳам, Йигитали шуни хоҳларди. Салимжон, эсиз пул, деётгандай бошини сарак-сарак қилиб янги оҳак суртилган шифтда ликиллаб турган саккиз лампочкали бу матоҳга ғалати қараш қилиб қўйди.

Эҳ, гап пулда эмас. Йигитали ўзи учун сарф қилса — кипти-да! У кетган пулга ачинмайди. Аввало, зиқна болалардан бўлиб ўсмаган. Қўли очиқ йигит. Бунинг устига анча-мунча пул ишлаб келган. Ҳатто орттириб машина ҳам олди. Қогози ёнида турибди. Келиб қолса керак.

Йигитлар кечга томон энди ишни тугаллай деб туришганда, уй эгаси келди. Негадир унинг кайфияти йўқроқ кўринарди.

— Ҳорманглар!— деди-да, бошқа индамай, тўрдаги уйи томон ўтиб кетди.

Дўстларини кузатиб қўйгач, Йигиталининг ўзи қолди. Куни билан ишлаб роса чарчаганди. У янги каравотда оёғини узатиб ётибди-ю, ҳашарчилардан эрталабдан бери болам-бўтамлаб хабар олиб турган Покиза хола билан ҳозиргина «ҳорманглар!» деб энсаси қотиб ичкарига ўтиб кетган аёл кўз олдидан нари кетмай қолди.

У уларнинг иккаласини фикран қиёслар экан, юрагига аллақандай ғашлик ёпишиб олганини ҳис этди.

Бир маҳал эшик тақиллаб, Йигитали биринчи келган куни ўзини Пошша холангиз бўламан, деб таништирган аёл ичкарига кириб келди.

У ёпилиб кетмасин учун эшикка тираб қўйилган стулга ўтириб, атрофга бир назар ташлаб чиқди:

— Бинойидек уй бўлибди. Илоё ўзингизга буюрсин, болам, азизу анбиёлар қўлласин, Оқмуллахон аямнинг руҳлари мадаккор бўлсин,— дея узоқ дуо билан юзига фотиҳа тортиди.

Бир фурсат жим қолиб, ўғлим деб Йигиталига дурустроқ ўгирилиб қаради:

— Ҳамхона бўлганингиздан кейин, ким яхши, ким ёмон билиб қўйганингиз маъқул. Анаву, бева ён қўшнимни айтаман, оти Покиза бўлгани билан ўзи тоза аёл эмас. Уникида турган бола ҳам, суюқ-оёқ, аллақаердан келган етим бола! Яна ўзингиз биласиз-у, ҳадеб уларни бу ерга пашшахўрда қилаверманг... Мен шунчайки сизга айтиб қўяяпман-да, қоқиндиқ!— Йигитали бу меҳрибонликлар тагида нималар ётганини сезмади, бепарво ўтираверди. Лекин аёл чиқиб кетгач, унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолди.

Йигитали биринчи-иккинчи ҳафтани домланинг айтганидек, дам олиш билан ўтказди. Аслида Тошкентни анча соғиниб қолган экан, ўйнади, кулди, яқинда келиши кутилаётган машинасини «ювиб» дўстларига чойхонада икки-уч бор зиёфат қилиб берди.

Ниҳоят у июннинг бошларида тугатган қўлёмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб берганди, Фозил Шоисломович: «Бу катта илмий янгиллик-ку, кўп савобли ишга қўл урибсан, машинисткага бер, тўрт нусхада кўчирсин», деди қувончинни яширолмади.

Орадан бир ой вақт ўтар-ўтмас Йигитали диплом ишини «аъло» баҳода ёқлади. Шундан кейин, энди буёғига нима қилдим, катта қозон қолиб, қишлоқнинг кичкина декчасида қайнаймиз шекилли, ёки бирон жойдан иш қидираймикан, деб боши қотиб турган бир пайтда Фозилжон ака чақиртириб қолди.

Уни декан қабулига кириш учун навбат кутиб ўтирганини кўрган Шоди Мударрисов бир ишора билан ўз кабинетига олиб кириб кетди. Дермантин қоқилган эшикни зичлаброқ ёпти-да, Йигиталига юзланди:

— Омадли йигит экансан, диплом ишингни домла шов-шув қилиб юрибдилар. Омадингни унданам зўри бу ёқда: анчадан бери факультетимизда бир кишилик ўрин бўш ётарди, шу ерга сени оладиган бўлди. Табриклаймиз энди!

— Раҳмат, домлажон!— Йигитали қўлини кўкрагига қўйиб қўллауқ қилди.

— Арзимади. Ҳа, айтганча, машина олибдилар, деб

эшитдик. Энди, кўчада кўриб қолсалар, бизни пиёда қўймайдилар-да!.. Ҳа, декан домланинг олдиларига дангал кириб боравер! Ҳаммасини ўзим гаплашиб, ҳал қилиб қўйганман. Елкама-елка туриб бирга ишлаймиз!

У яна бир бор:

— Раҳмат, домла!— деди-да, Мударрисов ҳузуридан чиқиб, қаршисидаги эшик томон юрди.

Аслида лойиқ одам топилмаганлиги учун ярим йилчадан бери бўш бўлган ўринга Йигиталини олиш хусусида бугун эрталаб деканатда гап бўлганди...

Йигитали ўрнидан барвақт турди. Ювиниб ариқ томондан қайтаётганди, ҳовли рўясида бир қўлида қоғоз тутган Пошша хола уни тўхтатди:

— Менинг ҳам сизга ўхшаган биттаю битта болам бор. Узоққа, бошқа томонга ўқишга кетган, кечқурун самолётда келаётганмиш. Телеграмма юборибди, агар бўш бўлсангиз, бирга кутиб оламиз!

У ҳовли бекаси гапини ерда қолдиришни истамди.

Пошша хола қизини Йигитали ўйлаганидай тантанавор кутиб олмади, елкасидан қучоқлаб, бағрига босиб кўришмади ҳам. Йўловчилар ичидан чиқиб келган думалоқ юз, чиройли, дўмбоққина қизнинг ўзига яқинлашиб келишини кутиб турди, кейин, яхши келдингми, деб унга қўл узатди. Қиз сўрашаркан, лабини чўзиб ойсининг кенг юзларидан ўпиб қўйди. Хола анча бўшашиб қолган тўла гавдасини йиғиштириб олишга ҳаракат қилгандай, ўзини ғоз тутди, сўнг қизига ўгирилди:

— Танишиб олинглар, бу аканг энди бизнинг ҳамхона, кираверишдаги уйчага кўчиб келдилар!

— Йигитали!

— Лаъли,— дея қўл узатди қиз чиройли жилмайиш билан. Унинг катта-катта тимқора кўзлари йигитни сеҳрлаб қўйгандай бўлди. У бир дақиқа Лаълига тикилиб қолди. Негадир юраги жиз этиб кетди.

«Бекжон айтган қиз шу бўлса керак», деб қўйди ичида.

Бир кун гап айланиб, «хўжайкангизни бир қизи бор, қаердадир ўқийди, баъзилар, эрдан чиққан, дейишадди, лекин зўр нарса!» деганди у.

Йигитали кечга томон Салимжон билан бир жойга боришга ваъдалашиб қўйганди. Аэропортдан қайтишди-ю, ўртоғиникига кетди ва уникида ётиб қолди. Уша эрдан иш хусусида яқиндагина ҳужжатларини топшир-

ган институт кадрлар бўлимига борди. Ойнинг иккинчи ярмидан ишга тушасиз, дейишди. Демак, ўн кун вақти бор. Бемалол қишлоққа жўнаб, ўйнаб келса бўлади.

У кечга яқин квартирасига қайтди. Ҳали ечиниб улгурмаганди, остона томондан:

— Мумкинми?— деган кўнғироқдай овоз эшитилди.

Йигитали ўгирилди-ю, холанинг ажиб бир табассум билан жилмайиб турган қизига кўзи тушди.

— Марҳамат, марҳамат! Қиринг,— пойгакда турган чамадонни каравот остига суриб қўйди.— Кечирасиз, хўжалигимиз бир оз тартибсиз бўлиб турганди,— дея қизни стулга таклиф этди.

Лаълининг қирқилганкалта сочлари оппоқ бўйинини хиёл яшириб турар, бўлиқ кўкраклари атлас кўйлаги ёқасини ёриб чиқиб кетаман дерди. Гарчи қиз бу ҳолати билан ўз кўркини кўз-кўз қилаётган бўлса ҳам, сир бой бергиси келмасди. Бир қўлида кўйлак ёқасини ушлаб омонатгина стулга ўтирди ва хона жиҳозларига бошдан оёқ нигоҳ ташлаб чиқди.

— Ҳамма нарсанинг гули чет элда-да! У томонларда жуда қойиллатишади!— деб қўйди.

Йигитали гап мавзуини бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

— Нечанчи курсда ўқийсиз?

— Битирдим. Энди уч-тўрт ой практикада бўламиз, кейин диплом беришади.

— Ундай бўлса икковимиз тенгига битирибмиз-да!

— Ҳали битирмаганмидингиз?

— Яқинда диплом ёқладим.

— О, поздравляем, ундай бўлса! Энди ким бўлиб ишламоқчисиз?— Лаъли кўзларини сузиб, қандайдир эрканамо қараш қилди. Негадир бу қилиғи Йигиталига ёқиб тушди. Унинг олдида беихтиёр мақтангиси келиб кетди:

— Институтнинг ўзида олиб қолишди. Имкон бўлса яна четга юборамиз, қишлоқдан кўра шу ерда бўлганинг яхши, дейишди. Йўқ дёсладим.

— Қандай яхши-я, чет мамлакатларда бўлиш. Саёҳат қилиш! Қандай бахтлисиз. Сиз тўғрингизда ҳаммасини ойимлар гапириб бердилар... Машинангиз қачон келади?

Кутилмаган бу савол Йигиталига малол келгандай бўлди. Лекин, тимқора кўзларини тикканича жавоб кутиб турган бу суҳбатдошни ранжитгиси келмади:

— Яқинда келиб қолади.

— Бизникида яшасангиз, машинангиз ҳам ўзингиз билан бирга турадими?

— Ҳа. Институтдан квартира беришгунча шу ерда туради.

— Квартирани қачон беришмоқчи?

— Аввал ишга тушиб олайчи, деканимиз ваъда қилгандай ҳам бўлди.

Лаълининг қиёфаси худди яқин орада йигит бу ердан кетиб қоладигандай сал ўзгарди. Лекин дарров ўзини тутди.

— Айтганча, мен сизни меҳмонга таклиф қилгани келдим. Ойимлар қақиряптилар. Кеча кутдик, келмадингиз. Агар мумкин бўлса, мана шу магнитофонингизни ҳам олиб кетсак! Вой, мунча чиройли, буни ҳам ўша томондан олиб келгансиз шекилли?

Йигитали тасдиқ ишорасини қилди-да, қиз кетидан юрди.

Пошша хола ўчоқ атрофида куйманиб юрарди.

— Кела қолинглар, қўзичоқларим! Ҳозир ош сузмам.

Дастурхонга палов келиши билан Лаъли лип этиб ўрнидан турди. Тўрдаги шкафни очиб, икки шиша вино билан коньяк олиб келди.

— Мана буниси — танишиб олганимиз шарафига! Мана бу — иккинчиси, Йигитали ака икковимиз ўқишни баравар битираётганимиз шарафига!— деди шишалардан бирини онасига яқинроқ, иккинчисини эса ўзининг олдига қўяркан.

Пошша хола юзини тириштириб, калта бармоғи билан вино шишасига ишора қилиб:

— Афти қурсин!— деди худди чақиб оладигандай ижирганиб.

Йигиталига холанинг бу хатти-ҳаракати ичиб юрадиган кишиларнинг «нози»га ўхшаб туюлди. Аммо хола ичмади.

Лаъли магнитофонни қўйиб юборди.

Димиқиб ётган шаҳар осмони узра аста эса бошлаган шабада Пошша холанинг ҳам ҳовлисига бош суқиб, майин куй сасини узоқларга олиб кета бошлади.

Уй ичида икки мастона кўз бир-бирга тикилиб ўтирар, дунёнинг айшу лаззатини аллақачон тотиб бўлган ўрта яшар аёл хўриллатиб чой хўпларди.

Оз-моз кайфи ошиб қолган Йигитали аёл кўзини шамғалат қилиб, лўппи юзлари олмадек қизариб кетган қиз ҳуснига суқланиб боқар, у ҳам йигитни жоду қарашлари билан таъқиб остига оларди.

Йигитали ундан нигоҳини узмай ўйларди: «Бекжон ҳам бало! Бодироқ бўлгани билан диди баланд... Хола-нинг қизи нега эридан ажралишдийкин? Қайси йигит бундай хотиндан кечгиси келади. Балки, ўқийман, деса эри тўсқинлик қилаверганидан кейин... Турли сабаблар билан ажралишганлар озмунчами. Ҳар қалай зўр нарса экан. Ҳалитдан сонини оёғимга тегизиб ўйнашяпти...» Йигитали тўсатдан бир ғалати бўлиб ўз хаёлидан ўзи кўрқиб кетди. Хонтахта остидан оёғини тортиб олди. Шу пайт магнитофонда лента тугаб, ҳар икки кассета пилдираб қарама-қарши томонга айлана бошлади...

БЕШИНЧИ БОБ

ҚУМДАГИ ИЗЛАР

Умурзоқ ота билан Хайрибиби Бодомзорнинг ҳурмат-эътиборли қарияларидан. Отанинг бир нечта орденлари бор. У қишлоқда колхоз қурилишининг ветеранларидан. Хайрибининг ҳам Бодомзор хотинлари орасида обрў-йи чакки эмас, моҳир чевар.

Ўзи қачон туғилган, ача аниқ билмайди. Кўрганлар чол-кампирга бир хил ёш берадилар. Аслида Хайри ача қирқ йиллик ёстикдошига нисбатан анча нимжон. Ҳатто белини дурустроқ ростлаб юришга ҳам қодир эмасдай. Лекин кун чиққандан то кеч тушгунча тиниб-тинчимайди, доим қимирлаб бирон иш билан овора бўлгани-бўлган. Тикув машинасининг педалини боса-боса «уҳ, чарчадим», деб ўрнидан туради-да, яна бошқа ишга уннаб кетади.

Баъзан Умурзоқ ота:

— Ўзинг қилтиллаб турсанг ҳам, тиним билмас жиблажибонга ўхшайсан, кампир. Мен тинч турсам, дунёнинг иши тўхтаб қолади, деб ўйласанг керак,— дер, шунда кампирнинг фақатгина олд милкида иккита курак тиши қолган оғзи очилиб, ҳаракатга тушиб кетар, камсуқум эрининг бир гапига ўнни қилиб жавоб берарди.

Дарвоқе, Хайри ачанинг қуюнганича ҳам бор. Худонинг берган кунни саройдек катта ҳовлида ёлғиз ўзи қолади. Дардлашай деса, ҳеч кими йўқ. Чоли азонлаб тегирмонга чиқиб кетади, шу билан икки хуфтонда қайтса-қайтади, бўлмаса йўқ.

Чолини колхоз пенсияга чиқарди ҳам бундоқ кампирим олдида ўтирай, бир пиёла чойни бирга ёнбошлашиб ичай демайди. Фақат Йигитали келгандагина ўғил атрофида айланиб қолар, тегирмон тўрт-беш кун ҳожатмандларнинг ўзига қолиб кетарди. Саҳродаги эгасиз сардобадай сукут сақлаб ётган ҳовли келди-кетди билан гавжумлашиб, кампирнинг бутун чарчоғи-ю, алами ма-на шу қисқа вақт ичида ёзилиб кетарди.

Йигитали ўқишга кетди дегунча, кампирнинг кунни яна унда-мунда бўлиб турадиган тўй — маърака, ўз қиздай яқини Назирага қоларди. Ана шундай пайтларда кампирнинг жиғибийрони чиқиб, «яхши ҳам умрингдан барака топгур Назира бор экан, бўлмаса аллақачон ёрилиб ўлардим» деса, чоли тўнғиллаб, «Қўй-е, ҳамма сенга ўхшаганлар ёрилиб ўлаверса, лапанглаб юрадиган семизларга тўзим берсин-е», деб ҳазиллашиб ҳам қўярди.

Уч йил кўрмаган ўғиллари Йигиталининг худди булутлар орасидан бир кўриниб ғойиб бўлган қиш офтобидай, зум келиб-зум кетиши чолу кампирга жуда оғир ботди.

Ҳаммасидан ҳам Хайрибибига бир нарса қаттиқ алам қилади. У аллақачон тўй ками-кўстини тахт қилиб қўйган. Ичкари уйдаги тахмонда кўрпа-тўшагу, атлас кўрпачалар алламаҳалдан бери чанг босиб ётибди. Қуда бўлмиш Асқар боғбон ҳам кампир бир томоқ қириб қўйса, ҳозироқ тўйни бошлаб юборишга тайёр.

Хайрибиби икки ёшнинг юлдузи бир-бирига тўғри келиб қолганини улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ сезган, ич-ичидан хурсанд бўлган, бундан боғбонни ҳам огоҳ этиб, ҳатто қаттиқ бетоб ётган «қуда»сининг олдига чиқиб айтган. Ушанда бечора Шарифахон:

— Қани энди улар тезроқ катта бўла қолишса, охириги армоним юрагимда қолмай, тўйларини кўриб кетсам, уёғига мингдан-минг рози эдим,— деб кўзига ёш олганди.

— Вой, овсинжон, нималар деяпсиз, катта тўйни бирга қиламиз. Ҳали набираларимизни бир этак қилиб,

биргалашиб боқиб ўтирамиз, айланай!— дея унинг кўнглини кўтарганди Хайри ача.

Бечора Шарифахоннинг дарди оғир экан, орадан кўп ўтмай қазо қилди. Унинг эрига айтган сўнгги гапи шу бўлди:

«Дадаси, қизларимиз бири асакалик, бири ғирвонлик бўлиб, ҳар ёққа тўзиб кетди. Хонадонимиз чироғи ўчмасин десангиз, кенжамиз шу ерда қолсин. Агар Йигитали икковининг бир-бирларига кўнгли бор бўлса, мен розиман. Сиз ҳам қайтарманг. Ахир, бошидаёқ шунақа ният қилувдик-ку!»

Ҳа, уларнинг бир вақтлар юрагига тугиб қўйган ниятлари бор эди. Яъни Назира бешикка беланган мурғак чақалоқлигидаёқ Йигитали унинг қулоғини тишлаб, «ўзиники» қилиб олганди.

Буни улар албатта кейинчалик ақли кириб, оқ-қоранинг фарқига етадиган бўлганда «эшитишди». Аввал ҳовлидагилар икки ёш уялмасин дегандай ҳазил-мутойиба билан гапириб юришди. Умурзоқ бува қизни кўриб, «келин қилиб оламан» дер, Асқар полвон эса, Йигиталини «куёвим-куёвим» деб эркаларди.

Овози дўриллаб, мўйлови энди сабза ура бошлаган йигитчалар таъбири билан айтганда, Назира Бодомзорнинг «Мировой» қизларидан бўлиб етиша бошлади. У билан мактабга бирга келиб-кегиш, ҳатто ёнма-ён яшаш бахтига муяссар бўлган Йигиталига ҳам ҳавас, ҳам ҳасад билан қарайдиганлар кўлайди.

Йигитали ҳам буни яхши сезар, ўзини қизларни севиш бобида бирмунча «ютуқ»ни қўлга киритган мартабали ўсмир сифатида ҳис этиб, мағрур юрарди.

Унингчида ўқишаётган йили Назира билан Йигиталининг ошиқ-маъшуқлиги, кимдир уларни хилватгоҳда кўргани ҳақида қишлоқда ростмана миш-миш тарқалди. Одатда бунақа гаплардан сўнг, «беҳаё» қиз ҳам, йигит ҳам бир неча марта оила чиғириғига солинади.

Аммо, Йигитали билан Назиралар ҳовлисида бошқача манзара: эскичасига десангиз ҳам, янгичасига десангиз ҳам улар бир-бирларига монанд, ота-оналари мингдан-минг рози!

«Мактабни битиришсин, тез тўйларини қилиб юборамиз», дерди Хайрибиби қўшни аёлларга.

Асқар боғбон сукут сақларди. Гўё икки ёшни чўчи-

тиб юборишдан кўрққандай сирни бой бермасди. Ахир, Йигитали ўз ўғлидай!

Бир вақтлар бутун водийда елкаси ер кўрмаган бодомзорлик полвон деб ном таратган Асқар ака кўп фарзанднинг отаси эди. Бироқ уруш давридаги қизамиқ бир йўла унинг уч қизини тутдай тўкиб кетди. Яна уч фарзанд — қиз кўришди... Асқар полвоннинг юрагида биттаю битта дарди — у ҳам бўлса, нзимни босадиган ўғил кўрсам деб ният қилиб юрар, бу дардини фақат девор-дармиён оғайниси Умурзоққа айтарди, холос.

Уша вақтда тоғни урса толқон қиладиган уч ўғлини армияга жўнатиб, барчасидан «қорахат» олган Умурзоқ отанинг дарди уникидан кам эмасди. Бироқ дўстининг кўнглини кўтарарди:

— Биздан нуқул ўғил бўлди. Сендан қиз! Нима фарқи бор, фақат ўртамингда бир туртиб юборса думалаб тушадиган девор бўлгандан кейин. Мана, бизнинг кенжатай катта бўлсин — сенга ўғил бўлади-қўяди, та-мом-вассалом!

— Илоё омин! — дерди Асқар полвон.

Кейин... Йигитали ўқишга кетди.

Орадан йиллар ўтди.

Мана, энди Асқар боғбон куёв бўлмишнинг донгини эшитиб, бир ғурурланиб қўйса, бир ўйланиб қолади, ахир қизининг айни ўйнаб-куладиган пайти ўтиб борапти. Ҳисоблаб қараса, Назира йигирма тўртга қадам қўйибди. Ҳеч қайси қиз қишлоқда бунчалик «ўтириб» қолмаган.

Хайрибиби Назирани «келиним» дейишдан кўра «қизим» дейишни ёқтирарди. Ахир бир кунмас-бир кун шу ҳовлининг чироғини ёқадиган у-ку! Лекки, мунча чўзилмаса бу тўй! Кампирнинг неча йиллар давомида қатқатланиб ётган орзу-ҳаваслари қачон рўёбга чиқаркин!

Ўғлининг келишидан кетиши кўпайиб қолди. «Бас, энди бу ерга қадам босиб келсин, жўнатиб бўпман. Олимлиги билан тилмочлигини мана шу қишлоқда қилаверади. Ҳамма ерда иш тўлиб ётибди. Худо хоҳласа, набираларимни жойинг жаннатда бўлгур Шарифахон учун ҳам ўзим боқиб, катта қиламан, деган ниятим бор!».

Бу хил ширин орзулар, мана, ўғли ўзга бир юртдан келганига тўрт ойдан ошяптики, деярли ҳар куни ўтир-

са ҳам, юрса ҳам кампирнинг миясида айланаверадиган бўлиб қолганди.

Бугун ҳам шу хилдаги хаёллар билан боғ тўрига ўтиб, палак оралаб катта бир ойимқовоққа кўзи тушди. Терисига тирноғини босганди, ўтмади. Этагига дони қотиб улгурмаган ловиядан терди. Янгилик қилиб бир ловия шўрва пиширмоқчи бўлди. Назира ҳам ҳали замон келиб қолса керак. Тушга қайтаман, деб айтгандай бўлувди.

Қиёмга яқин эшик олдида машина тўхтади-да, ҳовлига Назира кириб келди. Оёғида отасининг қўнжларига гўнг-гупроқ юқлари ёпишиб қолган оғир кирза этиги, бошида эскигина дурра, эғнида ўзига ҳеч ўтирмайдиган узун, этаклари гижимланган, бунинг устига кир қўйлак.

Ача Назирани иш кийимида кўп кўрган, аммо бундай рўдапо ҳолатда биринчи кўриши эди.

— Вой ўлмасам, бу нима юриш, болам?— деб юборди юзини тирнаб.

Қиз ўзини оқлашга шошилди:

— Фермадан теплицага гўнг ташидик. Тўғри ўшадан келаётувдим,— кейин гапни чалғитиш учун:— Вой, мен яхши кўрадиган ловия шўрва пиширибсиз, ача!— деди қозонда билқиллаб қайнаб турган овқатга қараб.

— Аканг ҳам яхши кўрарди. Ҳозир «културни» бўлиб, бунақа овқатларни унутиб юборгандир!— дея кулиб қўйди ача чиройи очилиб.

Она-бола тушлик қилишди. Кейин Назира яна ишга кетди.

Кампир энди айвондаги кўрпачага ёнбошлаганди, кутилмаганда «ача» деган таниш овоздан бошини кўтарди. Яланглик ўртасида қўлида чамадони билан кулиб турган ўғлига кўзи тушди-да, чопиб бориб уни бағрига босди.

— Вой, бўйгинангга онанг қоқиндиқ, болагинам! Ҳозиргина сени гапириб ўтирувдик-а. Бунга қара, Назира билан сен яхши кўрадиган овқат пиширгандик. Насибали болагинамдан ўргилай. Эсон-омон келдингми?

Жимжит ҳовли бирпасда гавжум бўлиб қолди. Қўшни болаларидан чаққонроғи сув боши — тегирмон ёққа чопиб кетди.

Йигитали онаси пиширган шўрвадан икки-уч қошиқ тотинди-да, четга суриб қўйди. Муздек яхна чой ичиб,

бир оз чўзилиб ётди. Кейин, зерикди шекилли, ўрнидан туриб, кўчага чиқиб кетди.

Назира Йигитали келганлиги ҳақидаги хушxabарни шофёр боладан эшитди-ю, катта йўлдан эмас, ҳозир кўпчилик унутиб юборган, бир пайтлардаги «қадрдон» сўқмоқдан дарҳол йўлга тушди. Йигитали акаси чет элдан қайтган кунги баҳор оқшомини, алламаҳалгача суҳбатлашиб юришганини ва ниҳоят, узоқ ўтмишга ўхшаб қолган ўша аразли кунни, ўзини мана шу йўлдан қай аҳволда кетиб борганини беихтиёр эслади, эслади-ю, худди ҳозир Йигитали орқасидан қорама-қора келаётгандай ҳис этиб, ғалати бўлиб кетди... Шу пайт бирдан унинг хаёллари ҳақиқатга айланиб, шундоққина ўттиз-қирқ метрча наридаги дўнглик орқасидан Йигитали чиқиб қолди.

Қиз нима қилишини билмай турган жойида қотиб қолди, кейин беихтиёр олдинга талпинди.

Йигитали қадамини тезлатди-ю, негадир қиз истиқ-болига ошиқмади.

Орада уч-тўрт қадамча масофа қолгач, Назиранинг юриши секинлашиб, ўзидан-ўзи вужуди бўшашиб кетгандай бўлди. Қаршисида, яқинда келиб кетганидан ҳам бутунлай бошқача, бир оз тўлишган, сочлари қалин, костюмнамо ғаройиб жимпер кийган Йигитали савлат тўкиб турар, у худди ҳинд киноларидаги мафтункор бош қаҳрамонларни эслатарди.

Назира унга бир лаҳза қараб қолди-да, кейин кўзларини яширди. Энтикиб нималарнидир демоқчи бўлганди, айтолмади, юраги ҳаприқиб кетди. Йигит ҳам Назирага қараганича жим турарди. Унинг қаршисида яқин-яқингача юрагини ўртаган, эртактлардагидай мафтункор, дунёда тенги йўқ соҳибжамол бўлиб хаёлида гавдаланиб келган Назира эмас, балки юзларига қандайдир ҳорғин дағаллик соя ташлаган, оддий бир қишлоқ қизи турарди. «Меҳнатдан бошқа нарсани ўйламай қўйибди!» мясидан шу фикр ўтди-ю, қизга бошдан-оёқ зимдан назар ташлаб чиқди.

Орага ноқулай бир жимлик тушиб, Назира баттар ўзини йўқотиб қўйди. Ниҳоят, бу жимликни Йигиталининг босиқ овози бузди:

— Назира, сенга нима бўлди!? Қаердан келяпсан?

Қиз шошиб бошидаги эскигина дуррасини тузатган бўлди. Кейин:

— Мен... мен... ншдан!— деди-да, сўқмоқни айланиб, қишлоқ томон тез-тез юриб кета бошлади. Сал нарироққа борганда оёғи йўл бўйидаги гулхайрининг узун поясига ўралашиб, йиқилиб тушишига сал қолди.

Йигит индамай қиз орқасидан йўлга тушди.

Бу учрашув унда нохуш таассурот қолдирди.

Уйга қайтиб, отаси билан ҳам дурустроқ гаплашиб ўтиролмади. Ёлғиз ўзи номаълум сўқмоқлар бўйлаб аллақаяқларга кетиб қолгуси келарди.

Кун ботиб, Бодомзорга оқшом чўкиб борар, тоғ томондан этни жунжиктирувчи салқин шабада турган, қишлоқни майин тун пардаси ўз бағрига ола бошлаган эди.

Йигитали боғ тўрига ўтиб, Тепабоғ этагидаги ёлғиз оёқ йўл томон юриб кетди. Уёққа нима мақсадда кетаётганини билмас, хаёли ҳамон Назиранинг бояги қиёфасида эди. Бир маҳал ўзига келиб ён-верига қараган эди... эски тегирмон ёнида турибди. Новдан қуйилаётган сувнинг гувиллаши кечки шамолда чайқалаётган теракларнинг дарёдай вазмин шовуллашига қўшилиб, ажиб бир куй ҳосил қиларди.

Бу ерлар Йигиталига болалик йилларини, худди ма-на шу соҳилда, тегирмон бўйларида Назира билан қувлашиб, унинг сочларидан тортқилаб бирда йиғлатган, бирда кулдириб ўйнаган масъуд чоғларини эслатиб юборди.

Назира!.. Йигитали унинг бояги умид билан жавди-раб турган кўзларини кўрганида, қиз ўзини интизор бўлиб кутганини, йўлларига кўз тикиб юрганини сезди, сезди-ю, у кетгач, юраги алланечук бўлиб ачишиб кетди.

Боя Назира ҳовлиларида яна бир кўринди, бошқа кийимларни кийиб, ювиниб-тараниб чиқибди. Лекин, бари бир, бу Назира ҳам илгариги Назира эмасди!

«Сенга нима бўлди, Нази?» деган савол Йигитали-нинг кўнглидан яна ўтди. Шундан сўнг ўзидан ҳам хафа бўлиб кетди! Бошда ўқишга кетаётганида, уни ҳам олиб кетса бўлмасмиди! Ахир бу қиз бечоранинг гуноҳи нима ўзи? Икки оилга қарайман деб, ҳам ўз отаси, ҳам сенинг ота-онанга хизмат қиламан, деб шу аҳволга тушганини энди ўзига айб қилиб тақамоқчимсан!

Йигитали вақт алламаҳал бўлганда уйга қайтди.

Эрталаб чой устида кампир ўғлидан сўради:

— Болам, энди кетиб қолмайсанми? Шаҳардан бутунлай қайтиб келдингми?

— Ҳали у ердаги ишларим тугагани йўқ, ойинжон,— деб жавоб берди Йигитали дудмал қилиб.

— Нима, яна кетасанми, болам, Тошканингга?— деди кампир бўшашиб.

Нарироқда тўрт оёқли баланд ёғоч «эшак» устига чиқиб олиб, чиллаки ишқомидан ўғилларининг «насибаси»ни узаётган чол гапга аралашди:

— Лоақал чойини бафуржа ичиб олсин. Ҳозирнинг ўзида бу ердан қочиб кетиб қолаётгани йўқ-ку, онаси!

Чол узумни ариқда чайиб дастурхонга келтириб қўйди. Ўзи ҳам кўрпачанинг бир четига чўкди.

Чой ичиб бўлинди. Дастурхон йиғиштирилди. Ўртадаги жимликни отанинг:

— Ўғлим!— деган салмоқдор овози бузди.— Ёшингиз ҳам бир жойга бориб қолди!— Энди у жаҳли чиққанидан эмас, балки ўғли «катта одам» бўлиб, унга ҳурмати ортганидан «сиз»лаб гапирарди.— Билганлар у деяпти, билмаганлар бу. Кўзимиз тириклигида бошингизни иккита қилиб қўйсак дегандик.

Шунча йиллар давомида уйланиш хусусида ўғлига бирон оғиз гап очмаган отанинг бу сўзлари кампир учун айни муддао бўлди. Яна олдинги гаплар қўзғалди:

— Мен қишлоқнинг кўпдан-кўп келинларининг икки букилиб берган саломига алик олдим. Энди мен ҳам эл-юртга ош тортишни хоҳлайман, ўз қарзларимни елкамдан соқит қилишим керак! Нега тўйингни пайсалга солаверасан! Асқар отанг куёв ўқишни битирсин, деб баҳона қилиб, қизини қаноти остида шунча йил сақлаб келди. Буёғига кўпчиликка нима деб баҳона қилади... Энди бизнинг беш кунлигимиз борми-йўқми!— Кампир йиғлай бошлади. Одми кўйлагининг узун енги билан кўзларидаги ёшни артиб, гўдак боладек бурнини тортиб қўйди ва чолининг олдига яқинроқ сурилиб ўтириб олди.

Умурзоқ ота ҳаётининг кўп кулфатларини тортавериб бир ҳовучгина бўлиб қолган кампирга қараб раҳми келиб кетди:

— Ҳа, болам, бизга ҳам осон эмас. Беш кунлигимиз борми-йўқми...

— Дада, ача!— Йигитали кескин бошини кўтарди. да, уларга бир-бир қараб олди.— Яна озгина сабр қи

либ, ўзимизга қўйиб беринглар. Аввало, менинг касбим бўйича бу ерда иш йўқ. Мени институтнинг ўзида олиб қолишди. Бу ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Ҳозирча квартирада турибман. Кейин... шу ойнинг охирида нш бошлашим керак.

— Яна, дарров кетаманга тушяпсанми? Онагинанг шунча йил йўлингга кўз тиккани етмайдими. Тилмочлигини шу ерда қилсанг бўларди-ку!

— Нима, сизнинг айтган гапингизни таржима қилиб тураманми. Шундоқ ҳам нима десангиз ҳамма тушунаверади!— бир оз ҳазил билан ўртага юмшоқлик киритмоқчи бўлди Йигитали. Бироқ она юшмади:

— Энди билдим: шаҳарлик бўлиб, бизлардан кечиб юбормоқчисан. Уқишим деб келмасдинг, энди ишим бор деб бутунлай қорангни кўрсатмас экансан-да! Йўқ, сени ҳеч қаёққа юбормайман, юбормайман, вассалом!

— Озгина ишлаганимдан сўнг институтдан жой беришмоқчи. Ана унда ўзингизни ҳам қўймай машинага солиб олиб кетаман. Сизни ҳў, баланддаги уйга лифт олиб чиқиб қўяди.

— Ҳеч бандаи-мўминни ўз уйи — ўлан тўшагидан қўймасин!— Кампирнинг ҳали-бери таслим бўлгиси йўқ эди, аммо шу пайт Йигиталини йўқлаб Парпи «ваҳмак» келиб қолиб, ўртада гап бўлинди.

Қарийб етти йиллик гавжум ҳаёт давомида Йигитали шаҳар шароитига бугунлай сингишиб кетган экан. Илгарилари буни сезмасди. Лекин шу кунларда назарида қишлоқ ҳувиллаб қолгандай бўлиб туюларди. Қўчаларда одам кам. Яланг оёқ бўлиб олиб, шовқинсурон билан чиллак ўйнаб, ҳаммаёқни бошига кўтарадиган илгариги болалар ҳам кўзга кўринмасди. Айниқса кун найзага келган пайтда бутун Бодомзор жимжит, сукут ичида қолгандай бўларди.

Дарҳақиқат кўпчилик пичан ўримида. Бундай айни долзарб кунлари одамнинг сарасини қишлоқда ҳафта-лаб, ҳатто ойлаб учратиш қийин. Улар тоғ ораларидаги бирон чайлада ёки омонатгина қилиб шох-шаббалардан қурилган «уйча»да бўлишади. Кундузлари чалғи ўриб, пичан ғарамлашади, кечалари гулхан атрофида алла-маҳалгача гурунгни қиздириб ўтиришади.

Бу йил ёгин-сочин кам бўлиб, колхоз ғалла планини учма-уч қилиб аранг бажарди. Агар бор кучни ишга солинмаса, бурноғи йилдагидек ем-хашак нондан азиз бўладиганга ўхшаб қолди. Буни сезган раҳбарлар, колхозчилар кўрпа-тўшак қилиб, тоғнинг ичкари олис жойларига кетишган.

Назира ҳам қизлар билан Кўрбулоқ орқасидаги қайсидир унурга пичан ўримига кетган — икки кундан буён йўқ.

Негадир Йигитали келганидан бери ўзини худди бегона жойда юргандай ҳис қилар, зерикиб, баъзан тоғ сўқмоқлари бўйлаб ёлғиз тентираб кунни ўтказарди.

Кеча айланиб юриб, Тепабоғ ёнбағридан пичан ўраётган юқори синф ўқувчилари қаршисидан чиқиб қолди. Уларга кўз-қулоқ бўлиб турган таниш ўқитувчи келиб Йигитали билан сўрашди. Нарироқда турган икки кишини, улар ҳам янги ўқитувчи бўлса керак, таний олмади. Болалар унга парво ҳам қилишмади. Қизиқ, бир пайтлар Бодомзорда номи «машҳур» бўлган Йигиталини энди ҳамма унутиб юборгандай эди.

У пастга қараб кета бошлади. Кутилмаганда Тепабоғ этагидаги пастқамликда катта наъматак остида ёнма-ён ўтирган чўмилиш кийимидаги бир эркак ва аёлга кўзи тушди. Йигитали ўтган куни Асқар тоғадан Бодомзорга киночилар келганлигини, Тепабоғни кўриб қандайдир ўтовлар тикамиз деб кетганлигини эшитгандай бўлувди. Ушалардан бўлса керак, деб ўйлади.

Дара бўйига келиб ечинди. Шарқираб оқиб турган муздай сувда маза қилиб чўмилди. Болалигини эслаб, қумлар устида чалқанча тушиб ётди, олдинлари бу ерни Шовва дейишарди, ёзнинг бирон куни йўқ эдики, Собиржон, Илёс, яна тўрт-беш ўртоқ бир бўлиб Шоввага чўмилишга келишмаган бўлсин! Мана, бир неча йиллар давомида бу томонларга у энди қадам қўйди. Ўзи ёлғиз. Қани ўртоқлари! Ҳаммаси ҳар қаерда, ўзи билан ўзи овора.

Кун оғиб, дара қирғоғидаги қоянинг сояси сув юзини ҳам ўрай бошлади. Кийинди. Сўқмоқ бўйлаб анча юқори кўтарилиб қолганда, кўзи тагин бояги наъматак шохлари остидаги кимсаларга тушди. Улар Шовва томон тушиб кетишарди.

Уйда пешинликка деб онаси қилган овқатдан озгина еган бўлди-да, кўчага чиқиб, гузар тарафга йўналди.

Сертупроқ йўл четидан ятиллатиб артилган туфлисини авайлаб юриб бораркан, кутилмаганда:

— Йигитали!— деган овоздан ёнига ўгирилди.

Катта йўлнинг бу бетидаги жинкўча оғзида турган Собирга ўхшаш кишига кўзи тушди. Икки кунчадан бери тунд бўлиб юрган Йигиталининг кўнгли ёришиб кетгандай бўлди.

Собир бошини оқ чит қийиқ билан боғлаб олган, эгнида эски фуфайка, қоп-қора соқол-мўйлови бутун от калла юзини қоплаб кетган, ёши бир жойга бориб қолган одам қиёфасида турарди. Собир ёнида тўхтаб қолган эшакка бир қамчи уриб қўйди-да, кўчани кесиб ўта бошлади.

— Қойилман, оғайни, каттакон бўлиб кетгандан кейин шу экан-да!— у оплоқ тишларини кўрсатиб чиройли жилмайганча Йигиталининг ёнига келди. Ҳеч тортинмай, чанг-тупроқ ўнгиб ётган кийимлари билан қучоғини кенг очиб уни ердан даст кўтариб олди. Дўстининг, э, Собир ошна, деб чўзилган қўли қўлтиғи остида қолиб кетди.

— Бормисан, оғайни, бизларни эсингдан чиқариб юборганмисан? Кўришмаганимизга уч йилдан ошяпти-я! Ё катта бўлганинг сари қишлоқдан ўзингни тортяпсанми?

— Йўқ, жуда айтганингдай эмас!— оқ кўйлагига ўтириб қолган сарғиш тупроқ гардларини чертиб қоқаркан, Йигитали унга жавоб берди.— Уқиш, иш, ўзингдан қолар гап йўқ!

Собиржон ўйламай-нетмай шу аҳволда қучоқ очиб сўрашиб юборганидан бир оз хижолат тортди. Аммо, сездирмади. Йигиталининг гапини қувватлаган бўлди:

— Ҳа, энди, ҳамма ерда ҳам аҳвол шу! Бир жойда иш, бир жойда ўқиш, илм-маърифат, техника... Баҳорда келибсан-у, озгина туриб, кетиб қолибсан. Тоғда чорва орқасида юргандим. Кейин эшигиб, кўришолмаганимизга жуда афсусландим. Қачон келдинг?

— Уч кун бўляпти. Сани сўрасам, тоғда деб айтишди.

— Ҳа, пичан ўриб юрибмиз. Эшитган бўлсанг керак, комсомол бригадасига амалдор бўлиб кўтарилиб қолганман. Нази ҳам менда звено бошлиғи, қизларни атрофига йиғиб олган. Лекин, улардан қўрққулик! Кўрбулоққа ҳужум қилиб ётибди. Бир кунмас-бир кун ўзимни

синдирадиганга ўхшайди, улар! Дарвоқе, оғайни бу ерда зерикиб юргандан кўра, нега олдимга айланиб ўтмадинг, тандир кавоб қилиб берардим!

— Қайси тоғдан излаб топаман сени?

— Ие, нега турибмиз бу ерда! Қани, юр, ҳовлига, гапнинг қолганини уйда гаплашамиз. Кетдик!— Собиржон олдинга ўтиб йўл бошларкан,— Хуршидани кўрдингми?— деб қўйди.

— Ҳа. Тоққа раскладушка олиб жўнаворганингни айтди.

— Бу йил бизда пичан масаласи жиддийроқ. Райондан келадиган бир вакилимиз бор, ўшанинг гапи билан айтганда «проблема!».

— Оббо сан-ей.

— «Совуқ»ни кўргандурсан, гўшт дўкони очиб, Бодомзорни «гуллатиб» ётибди. Ҳозир йўлда учратиб қолдим, оғзи қулоғида. Уч қиздан кейин хотини ўғил туғиб берибди. Кечга яқин чойхонада ош қиламан, дейди. Бирга ўтирамиз, оғайнилар йигиларкан. Ҳаммаси сени сўрайвериб безор қиларди, баҳона билан кўришиб оласан!

— Нима десанг, шу-да!

Улар жинкўча томон бурилишди.

— Ана, ҳовлига ҳам етдик. Ҳовли илгари кўрганингдай эмас, бир оз ўзгартиб юборганмиз. Энди бизларнинг план колхозча — рядовой!— ўзи биринчи бўлиб ичкарига қадам қўяркан, нарироқда, ялангликда куйманиб юрган хотинига қараб қичқирди:

— Хуршида, дарров жой қил. Қара, бизникига ким келди!

Меҳмон ҳовли бурчидаги кўрпача тўшаб қўйилган ёғоч каравотга ўтирди.

Собиржон, ҳозир келаман, деб ғишт ётқизилган йўлакдан оғил томонга кетди. Хуршида янги парёстик олиб келиб, Йигиталининг ёнбошига қўйди, кейин чой дамлаш учун ошхона томон ўтди.

Олдин эътибор бермаган эканми, ҳозир Хуршида кўзига жуда ўзгариб кетгандай кўринди, аста разм солди. Шаддодлиги, кўзларининг тийраклиги ўша-ўша. Бироқ, жуссасига, олдинги мафтункор чеҳрасига қандайдир гализлик соя ташлаб тургандай эди.

Бир пайтлар у ҳам Назира сингари қишлоқнинг олд қизларидан эди, шуни олмасам, армонда кетаман, деб

оҳ-воҳ чекиб юрганлар анчагина эди. Аммо бахт Собиржонга кулиб боқди. Тўйдан кейин «шайдо»ларнинг дами ичига тушиб кетди.

Йигитали ҳар келганда энг аввал онасидан, Собиржон-Хуршидалар қалай, яхши юришибдими, деб сўрарди. Бир марта шундай сўровига кампир «ҳозир Хуршидани кўрсанг — таний олмайсан, жуда ўзгариб кетган, фарзанд кўриш унга ёқмади шекилли, бутун кўҳлигини боласи юлиб олди», деганди. Негадир онаснинг мана шу гапи ҳозир эсига тушиб кетди.

Бирдан унинг диққатини дарвоза занжирининг шарқлаши тортди. Дарвозанинг ёпиқ қанотига суяниб, қаторлашиб турган жамалак соч бир қиз, биттаси иштончан учта ўғил болага кўзи тушди. Қизча беш ёшлар чамасида бўлиб, қош-кўзлари, юз тузилиши ўша, бундан бир неча йил олдинги Хуршиданинг айнан ўзгинаси эди. «Чиройини юлиб кетгани шу бўлса керак», деган фикр ўтди Йигиталининг хаёлидан. Ўғилчалар эса отасига тортганлиги шундоқ кўриниб турарди.

— Қани, Йигитали, дастурхонга қаранг!— Хуршиданинг овозидан ўнинг хаёллари бўлиниб кетди.

— Бир косадан муздай айрон ҳам бўлсин, онаси!— деди Собиржон нарироқдаги айвон супасига ўтириб олиб, оёғидан титилиб қолган сарғиш ағдарма этигини ечишга уринаркан.

Хуршида «хўп» деб қўйди-да, чопиб эрининг олдига келди. Унинг этигини тортишиб юборди.

Йигитали кўнгли тусамайгина айрондан икки-уч қултум ичди. Кейин косани дастурхон четига қўйди. Айрон солинган заранг коса таъбини бир оз хира қилганди.

— Нега ичмайсан, чанқоқни босади!— деди Собиржон айронни тоғараси билан кўтариб хўриллатиб ичаркан.

— Уйда роса қатикқа тўйгандим,— дея баҳона қилди Йигитали.

У Хуршида олиб келган маставани ҳам дурустроқ иштаҳа билан ичмади.

— Жуда тўққа ўхшайсан. Бўлмаса, ошни эртага қолдирамиз. Энди чойхонага!— деди Собиржон дастурхонга фотиҳа ўқиб.

Барвақт гузарга тўпланган уч-тўрт жўралар аллақачон масаллигларни тахт қилиб қўйишган, Илёс ошга

уннаб юборган экан. У бир қўлида капгир билан иккинчи қўлини Йигиталига ташлаб:

— Оғайни, катталигинг ўзингга. Лекин, бизларни унутиб юбормагин-да! Кўришмаганимизга мана уч йилдан ошибди! Келганмишсан деб эшитамиз, бобойдан сўрасак, узе кетган бўласан! Бу нима беданамижозлик!— Илès қойил қилдимми, дегандай ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, гапининг ўринли бўлганидан ўзи ҳам руҳланиб кетди шекилли, давом этди.— Агар шаҳарда жононлар кўп-у бу ерда топилмайди деб ўйласанг, хато қиласан. Бодомзорда ҳам кўпайиб қолди. Энди аста орқангга қара!

Йигитали Илèsнинг ишораси билан беихтиёр кўча томонга ўгирилди. Чойхона ёнбошидаги катта йўлдан соқолдор бир киши билан йигирма беш ёшлар чамасидаги катта қора кўзойнак таққан жувон ётаклашиб кетиб борарди.

Илès изоҳ берди:

— Киночилар. Бизнинг қишлоққа келиб, ўпашинш-қучоқлашини ҳақида кино олишяпти. Анаву, ёнида кетаётган «ҳожини дўппи» кийгани — режиссёри,— деб қўйди гапининг сўнгида.

Шу пайт чойхона орқасида Илèsга қарашаётган Парпи «ваҳмак» келишгангина, ўрта бўй, истараси иссиқ бир йигитни бошлаб келди:

— Қани, қани, Комилжон ака, бизлар билан озгина ўтиринг!— Кейин овозини атайини баландроқ қилиб.— Бу ерда Тошкентдан келган меҳмон ҳам бор!— дея Йигитали томон ишора қилиб қўйди.

Йигит ҳамма билан бир-бир қуюқ сўрашиб чиқди-ю, касалхонада зарурроқ юмуши борлигини айтиб, узр сўради.

У кетгач, Собиржон орқасидан қараб, қизиқ, деб қўйди-да, Йигиталига ўгирилди:

— Сен Тошкентга бориб у ерга боғланиб қолганиндай, бу Комилжон ошнаимиз бу ерга боғланиб қолган. Эртадан кечгача касалхонадан бери келмайди. Бир ярим йилчадан бери шу ерда, бизга бош врач бўлиб келган. Бутун қишлоқнинг катта табиби! Ажойиб йигит.

— Гапингдан чиқдики, менинг собиқ «ҳамшаҳрим» экан-да!

— Энди ҳамқишлоғим, десанг ҳам бўлаверади.

Икки дўст тенгига кулиб юборишди.

Чойхонадаги ўтиришдан анча кеч қайтган Йигитали ҳовлига кириб келиши билан қўлида бир кўйлакни қоқиб-қоқиб сим дорга илаётган Назирага кўзи тушди. «Пичан ўримидан қайтибди-да!». У атрофга қараб билдики, «она-бола» кир ювишган. Бутун ҳовли, ҳатто деворнинг нариги томонига ҳам кийим-кечаклар ёйиб қўйилибди. У қизга яқинроқ келмоқчи эди, орқадан тоғаранинг «даранг» этиб ерга ағдарилган овози, сўнг катта чойшаб ортидан онасининг «бўлди қила қол қизим» дегани эшитилиб, ўзини айвон томонга олди. Ичкарига кириб, қалин кўрпачалар устига узала тушганича донг қотиб ухлаб қолди.

Йигитали эрталаб гўшт олиб келиш учун гузарга чиқиб, «дўкандор»нинг қўлига тушди. Қассобхонанинг тўридаги тўнкага ўтиришиб, уч-тўрт сих кавоб билан кечагидан қолган ярим шиша «бош оғриғи»ни отиб олишди. Илёс магазиндан яна битта олиб келди. Кейин, иккисининг кайфи ошиб, анча вақт ҳасратлашиб ўтиришди.

Илёс яқинда катта шаҳарга боргани, у ерда ўн беш кунча тургани, «кўзи очилиб» қайтганини айтиб, мақта-нишга тушиб кетди:

— Оғайни, уёғни сўрасанг,— деди бир пайт тўлиб-тошиб,— бизлар ҳам юрган эканмиз, қизлар сараси Бодомзорда, деб! Э-ҳа, шаҳарнинг қайси кўчасига кирма, олдингдан тўда-тўда бўлиб қайнаб қизлар чиқаверади. Қизларки, кўриб оғзинг очилиб қолади. Бамисоли паришта, қўллари оппоқ, юзига қарасанг аксинг кўринадиди! Сен доим ўшалар ичиде юрасан-у, мен энди ўзимча ўйлаб кетаман-да, «улар иш қилармикан, ўзи!»

— Ишлайди,— гудурланиб жавоб берди Йигитали.— Лекин, иш билан ишнинг фарқи бор!

— Демак, бизнинг хотинларни ҳам уч-тўрт ой ўша ёққа юбориш керак экан-да!

— Йўқ!— Йигитали бир нуқтага хаёлчан тикилиб турди-да, овозини аста чиқариб жиддий оҳангда қўшиб қўйди.— Бутунлай олиб кетиш керак! Бўлди, энди мен турай!

Бугун дам олиш куни эмасми, Асқар боғбон бозор-ўчар қилиб келиш учун районга кетганди, Назира Тепабоғда эди. Йигитали тўғри унинг олдига чиқиб келди.

Қиз ҳовуз бўйидаги бир томони ишком, соя-салқин тахта каравотга кўрпача тўшаб, дастурхон ёзди.

— Назира,— деди бир маҳал ёнида ўтирган қизга ўгирилиб.— Бўлди, шунча ишлаганинг етар! Энди мен сени бу ерга ташлаб кетмайман. Шаҳарга олиб кетаман. У ерда чиройли кийиниб, ўйнаб-кулиб юрасан. Майли, квартирада бўлса ҳам яшайверамиз, хоҳласанг, қўлингни совуқ сувга урдирмайман. Менинг ишдан қайтишимни кутиб, уйда ўтирасан. Кечқурунлари кино-театр, томошаларга борамиз.

Назира, худди Йигиталини биринчи марта кўраётгандай, унга қаттиқ тикилиб қолди. «Шаҳарга олиб кетаман. Чиройли кийиниб, ўйнаб-кулиб юрасан, қўлингни совуқ сувга урдирмайман!». Наҳот, бу ўша Йигитали! Қизиқ, мен қишлоқни ташлаб, бошлаган ишларимдан юз ўгиришим, шаҳарда, квартирада бўлса ҳам, оқ биллак бўлиб, ҳар кунни уни кутиб ўтиришим керак эканда унга! Менинг орзу-ниятларим-чи? Худбинлик ҳам эви билан! Жамиятда фақат сиз эмас, балки мен ҳам ўз ўрнимни топиб олишим керак-ку, Йигитали ака!» Ноқулай жимликни яна Йигитали бузди:

— Мунча тикилиб қолдинг, ёки гапларим сенга ёқмадими! Нега бошқа сен қаторилар ҳар кунни чинни ванналарда чўмилиб, ўйнаб-кулиб юрган бир пайтда сен эртадан-кечгача кирза этик кийиб, гўннга беланиб меҳнат қилишинг керак!.. Қўлларингга қара!..— Йигитали тағин нималардир демоқчи бўлди-ю, лекин Назиранинг жиддий кўзларига тикилиб шу билан кифояланди.

Назира ўзининг у ер-бу ери ёрилиб, қорамағиз тортиб қолган қўлларига, оёғидаги кирза этигига бир-бир қаради-да, кейин юзларини чангаллаб йиғлаб юборди.

Йигитали унинг эзгу орзуларини тушунмас, «аянчли ҳолига йиғлапти», деган хаёлдан нарига ўтолмасди.

— Нега йиғлайсан, кетамиз дедим, кетамиз!— Йигитали маст кишиларга хос бепарволик билан ҳиринглаб кулди.— Бошқа илож йўқ, мени институтга ишга қабул қилишди. Энди сени бу ерга ташлаб қўймайман, хотин қилиб олиб кетаман!— у қиз томон яқинроқ сурилди, қалампирмунчоқнинг хушбўй ҳиди «гуп» этиб димоғига урилди.— Ёш болага ўхшаб, ҳали ҳам тақиб юрибсанми!— деди-да, уни оғушига тортди. Назира аввалига иложсиз қолди, кейин Йигиталининг оғзидан

келаётган қўланса ҳиддан унинг қаттиқ маст эканлигини сезгач, ток ургандай сапчиб ўрнидан туриб кетди. Қалампирмунчоқ шодаси билан илгак илиниб, унинг қўлида қолди. Шундан кейин йигит бир дақиқа жойида қотиб, сўнг шахт билан ўрнидан турди-да, Назира кетган томон юрди.

Иигитали ҳовуз бўйидаги шийпон эшигини куч билан итариб кўрди, очилмади. Назира суюнганича эшик қанотини ушлаб турарди.

— Очгин, Нази, қулоғинга бир гапим бор, фақат ўзинга айтаман!

Эшик очилмади, балки зичроқ ёпилди. Шундан кейин Иигитали куч билан итаргани, қиз ерга тўшаб қўйилган шолча ўртасидаги кўрпача устига учиб тушди. Ичкари нимқоронғи, йигитнинг юзига муздай зах ер урилгандай бўлди. Унинг бор диққати эшикдан прожектор нуридай тушиб турган ёруғлик ўртасидаги қизда эди.

Эшик ёпилди. Энди фақат бир жойдан, тўрдаги дераза ойналари устидан қоқилган эски парда йиртиғидан қилич дамидай ёруғлик тушиб турарди, холос... Иигитали худди ўлжасини қўлдан чиқармасликка аҳд қилган бургутдай қизга ташланиб, оғушига олмоқчи бўлди. Бироқ, Назира ёмон ният билан қилинаётган тажовузни сезиб қолгандай, қўллари ғайритабиий кучга кириб, уни четга итариб юборди.

Бир маҳал Назиранинг қўли эшик зулфинга тушди-ю, зарб билан ўзига тортди. Хонага урилган ёруғликдан Иигиталининг «қон тўлган» кўзлари жимирлашиб кетди.

Бошқа нима бўлгани эсида йўқ. Хона ичидан қандоқ чиқди, Назира қай ҳолда эди, уни ҳам билмайди... Бутун вужудини жиққа тер босган, ҳолсизликдан гандираклаб қалин буталар орасидан фақат бир томонга — пастқамликдаги жарга қараб кетаётганлигини биларди, холос. Ҳатто, шу кетишда бир неча дақиқа олдин нима ҳодисалар бўлиб ўтди, шуларни эслаб, таҳлил қилишга ҳам мажоли йўқдай эди.

Анчагина юрди. Бир маҳал даранинг суви димланиб оқувчи жой — Шовва қаршисидан чиқиб қолди. Сув четга чиқариб ташлаган қум уюмлари ўртасида чўққайиб турган катта харсанг орқасига ўтиб ечинди, ўзини муздай сувга отди. Узоқ вақт чўмилди. Кейин, сув кесиб

юборди шекилли, эринибгина қирғоққа чиқиб, қумдаги излардан нарироққа чалқанча тушиб ётди.

Сувдан руҳи енгил тортиб, таранглашган баданларида қайта бардамлик пайдо бўлди. Бу уни бир лаҳзада ҳамма нарсага бепарво қараш кайфиятидан халос этди. Хаёлини тағин анави излар тортди. Нима учундир ўша режиссёрга ҳаваси, ҳам ғайрлиги келди... Шу пайт бирдан кўз ўнгида беихтиёр яқинда ўзи кўчиб борган уй эгасининг қизи пайдо бўлди, унинг хонтахта остидан узатилган оппоқ оёқлари, ҳозир ўзининг оёқлари билан ёнма-ён тургандай туюлди-да, аллақандай ёқимли туйғу вужудини қоплаб олди.

ОЛТИНЧИ БОБ

ПОШША ХОЛА ВА УНИНГ ҚИЗИ

Лаъли Тўрахўжа билан бирга ўқирди. Синфдошининг отаси Суробхўжа Нормухамедов шаҳар савдо бошқармасининг обрўли лавозимида ишлар, маҳалланинг «пир-бадавлат»ларидан эди. Аммо унинг «камсуқум»лик хусусияти маҳалладаги одамлардан ўзини бир неча поғона юқори кўрсатиб турар, у ҳеч ким билан олдиберди қилмас, аҳён-аҳёнда тўй-маъракаларда «пақир киши панада» қабилида бир кўриниб қолишини айтмас, бошқа пайтларда биров кўрдим демасди уни.

Лекин, Тўрахўжа отасининг юз фоиз акси. Гап билан йўқ нарсадан йўндириб ташлайдиган сўзамол, аини пайтда синфнинг «артисти» эди.

У ҳар куни мактабга янги кўйлак кийиб келар, бошқа кийимларини ҳам ҳафта ора ўзгартириб турарди. Аини пайтда у қўли очик, ўртоқларининг кўнглини овлашни биладиган, ўта «маданиятли» бола эди. Бир куни битирувчи иккита синф ўқувчилари адабиёт фани юзасидан «Евгений Онегин» операсига коллектив бўлиб боришди. Адабиёт ўқитувчиларининг, агар ота-оналарингиз боришни хоҳлашса, ортиқча билетлар бор, деган сўзига қараб, умрида театр остонасига қадам қўймаган Пошша хола озгина вақтнинг баҳридан ўтиб, қизи билан «бепул томоша»га борди.

Катта танаффус пайтида Тўрахўжа синфдошлари-

ни буфетга таклиф этиб, музқаймоқ, сув, ширинликлар билан меҳмон қилди.

Қўнғироқ чалинганида, мезбонларга хос одоб ва бо-сиқлик билан ўтирганларга юзланди.

— Хонимлар ва жаноблар! Чўнгакларингизни кав-лаб овора бўлманг. Зиёфат бизнинг ҳисобдан!— деб буфетчи аёлга ёнидан иккита ўн сўмликни чиқариб берди.

Йигитнинг уздабурон, илашимликкина, сўзамоллиги айниқса қизларга ширинсуханлиги аллақачон Пошша холани ўзига ром этиб қўйганди.

— Бу йигитча кимнинг ўғли?

— Ўзимизнинг пастки маҳаллалик Нормуҳамедов деган кишининг ўғиллари,— жавоб берди Лаъли она-сига қандайдир ички бир ифтихор билан.

Ойси:

— Яхши бола экан!— деб қўйди. Бошқа индамади. Лекин кўнглидан «қўли очиқ, дилбар йигит экан, бунга теккан барака топади», деган фикр ўтди.

Тўрахўжани ойси ёқдириб қолганлиги Лаълини бе-ҳад қувонтириб юборди. Чунки қиз бу синфдошини бир-икки йилдан бери кўз остига олиб юрар, вақти-вақти билан унга мойиллик билдирар, Тўрахўжа ҳам синфда «кўнгил тортар» дурустроғи шу бўлгани учун унга яқин-роқ юрарди.

Театрдан қайтишаркан, трамвайда холироқ пайтни топиб Пошша хола Тўрахўжани гапга тутди:

— Ўғлим, отангиз яхши юрибдиларми? Илоё марта-балари унданам баланд бўлсин. Сизам худди отангизни ўзлари бўпсиз. Мен у кишини яхши биламан. Бизларни-кига ҳам келиб турунг. Қизим билан ўқир экансиз...

Ёзга чиқиб мактаб битирувчиларининг тантанали кечаси Тўрахўжаларнинг данғиллама уйли, кенг ҳов-лисида ўтадиган бўлди. Хола ҳам қизи сабаб бу бадав-лат хонадонга ёшларнинг кечасига қарашиб юбориш ба-ҳонасида борди.

Эрталабдан келиб олган қўшни аёлнинг қўли хиз-матда-ю, кўзи Суробхўжада. Икки-уч бор атайин унинг ёнгинасидан қақдини букиб, салом бериб ўтди. «Қай-нингизни танийман. Менинг ўғлим бўлади», деб айтмоқ-чи ҳам бўлди. Аммо, уй эгасининг салобати босиб, унга тик қаролмади. «Қани энди шу пайт Доробжон бўлса, баҳона билан бу тоши вазмин одамга яқинлашиб олган

бўлардим». Балки унинг ўзи поччасига Пошша холани кўрсатиб «Қўшнингиз бизга қарашли одам», деб таниш тириб қўярмиди!

Кеча базми қизигандан қизиб борар, йигитлар, ҳатто қизлар озгинадан ичиб олишгандан сўнг улардаги тортинчоқлик пардаси кўтарила бошлаган эди. Даврада қизиқ гаплар, ўйин-кулги авж олиб кетди. Бир оз кайфи ошиб қолган Тўрахўжа ўртага Лаълини тортди. «Мари-на»га икковлари берилиб ўйнаб кетишди.

Ҳовли эгаси деразалари кенг очиқ айвондан «томоша»ни лоқайдгина кузатиб турарди. Унинг эти жағига осилиб қолган катта юзларида бепарволикдан бошқа ҳеч қандай аломат сезилмасди.

Лаъли муқом қилиб ўйнар, унинг кўкси баъзан йигит кўкси билан тиралиб қоларди.

— Қизингиз дуруст-ку!

Қулоғи остидан эшитилган бу таниш овоздан Пошша холанинг хаёли бўлинди. Тез ўгирилиб, ёнида баланд жуссасини итоаткорона эгиб турган Дороббекка кўзи тушди.

Миқти қўлини унинг елкасига қўйди:

— Вой, опангиз айлансин, келдингизми! Ўзи, ҳозиргина кўнглимдан ўтиб тургандингиз!

— Энди, жиянчанинг вечерида бу ерда турмасак, яхши бўлмас!— Дороббек «жиянча» деганда ўртага ишора қилиб қўйди.

Бундан бир неча йил муқаддам хотини билан ажрашиб, Чилонзордаги уч хоналик квартиралардан бирида бўйдоқлик гаштини суриб юрган бу йигитнинг кўнгли бузилган, унча-мунча гапни қулоғига илиб ололмас, бутун диққати ўртада шўх рақс қилаётган «етилиб қолган дўндиқ»да эди. «Қизлар бунча тез улғаяди-я! Яқиндагина ойиси, тўққизинчида ўқияпти, деганди. Ўшанда ҳам кўзга яқин эди...»

Ярим тунга бориб, кечага келганлар тарқала бошлади. Пошша холанинг ҳовлиси унча узоқ эмас, яёв юриб ўн-ўн беш минутда етса бўладиган жой эди. Шунинг учун, гарчи зарурат бўлмаса ҳам, Дороббек Лаълини ойиси билан кўчагача кузатиб чиқди-да, бир четда турган ўз машинасига таклиф этди.

Пошша хола ҳам худди шуни кутиб тургандек, йигит сазасини ўлдирмади. «Волга» асфальт ётқизилган узун йўлақдан катта кўчага чиқиб бораркан, шофёр бу «са-

фар» дарров тугаб қолишини хоҳламай, она-болага қарата сўз қотди:

— Ҳозир ўнинчини битирганлар вечердан кейин тун бўйи кўча айланиб чиқишни одат қилишган. Янги одатга кўра икковингизни бир айлантириб келмоқчиман!

— Умрингиздан барака топинг, болам. Бунақа машиналарга тушиб, шаҳар айланиш илгари тушимизга ҳам кирмаганди,— дея Пошша хола розилик маъносини билдирди ва бемалолроқ ўтириб олди.

Машиналар ҳаракати деярли тўхтаб қолган жимжит кўчадан «Волга» ўқдай учиб борарди. Пошша хола машинанинг орқа эшиги ёнбошидаги қизил бахмал қоплама қайишни маҳкам чангаллаб олганича, гавдасига номуносиб фоз ўтириш билан кетарди.

Хадрага етай деганда, ҳувиллаб қолган катта майдон ўртасида навбатчилик қилаётган Қоровой милиция кўринди. Хола дарров қўшнисини таниб, унга чағир кўзларини тикди. «Ўл, бу кунингдан, эгасиз итдай бўлиб қолибсан-ку! Ҳозир қараб тургин, сени бир куйдирай!»

Қоровой майдон ёқалаб, йўлни кесиб, тротуарга энди чиқаман, деб турганди, қарши томондан энгил машина келиб қолди.

Пошша хола атайин овозини баланд қўйиб, «шу ерда тўхтатинг!» дея буйруқ берди. Дороббек бунақа буйруқларни ёқтирмайдиган, «ўзим» деган йнгитлардан эмасми, шу пайт бирон қаттиқ гап айтиб юбориши шубҳасиз эди. Аммо, ёнида кетаётган қиз «ҳурмати» ўзини босди, машинани нарироққа обориб тўхтатди.

Пошша хола шошмасдан пастга тушди. Машина эшигини ланг очик қолдирди-да, орқага юрди. Қарши томондан Қоровой милиция келарди. Улар бир-бирларига яқинлашиб келишганда, аёл унга аввал бир тикилиб ёмон қараш қилди, кейин орқасини ўгириб, машинадан шунинг учун тушгандим, дегандай йўл четига чўзиб-чўзиб бурнини қоқа бошлади... Қоровой ака дам таажжуб, дам истехзо билан унга бир-икки бор қараб қўйди. Олатаёғини ўйнатганича ўтиб кетаверди.

У илгари бозорда «ишларди». Пошшахон жуда кўп марта икки ҳовли нарида турадиган мана шу қўшнисини «Қорамиллис»нинг қўлига тушган, «қон йиғлаган». Мана, бир неча йилки, Қоровой бозорда кўринмай қолди, кўчаларда «олатаёқ» ўйнатиб юрадиган бўлди. Пошша хола бу қўшнисини онда-сонда кўриб қоларди. Лекин юраги-

да бари-бир алами бор эди. Мана, бугун бир оз хуморидан чиққандай бўлди.

Дороббек қизиқ-қизиқ гаплар, латифалар айтиб она-болани роса кулдирди, шаҳарни, кўпдан-кўп жойларни айлантирди.

Улар вақт ярим тундан оғиб қолганда «сайр»дан қайтишди.

Она эшикни тамбалаб узун йўлакдан ҳовли томон бораркан, ўзинча овоз чиқариб деди:

— Бирам очиқ кўнгил, дилбар йигитки, бунга йўлдош бўлган хотиннинг бахти кулади, қирқ йил бирга яшаса ҳам, юзи ажин кўрмай ўтади.

Эндигина ўн саккизга қадам қўйиб, балоғатнинг турли ҳис-туйғуларига чулғаниб юрган Лаълига ойисининг бу гаплари қаттиқ таъсир қилди. Ҳақиқатан ҳам бунчалик ҳушмуомала йигитни биринчи бор кўриши, гап билан элтиб қўяди-я! Дарров қизнинг кўз олдидан бирма-бир собиқ синфдошлари ўта бошлади. Улардан биронтасини ҳам мана шу Дороббекка ўхшатолмади. Ҳатто, йигирма йигитнинг «гули» энг сўзамол Тўрахўжани ҳам.

Пошшахон шундоққина бозор ёнбошидаги ҳовлида туғилгани учун унинг суяги шу ерда қотган эди. Мактабда чалакам-чатти қилиб, уч синф ўқиди. Кейин, бозорга нон ёпувчи онасининг «илми»ни олди. Қиз отасини кўрмаган, лекин ойисининг таъбирига қараганда, у фарғоналик бўлиб, савдонинг кўзини билган, уддабурон киши бўлган.

У ўн ёшга тўлар-тўлмас зуваласи «пишиб» қаттиққўл онасининг эътиборини қозонди: энди саватда нонни ўзи бозорга олиб чиқар, «мол»ни бир оз ёнига қўшиб туриб пулласа пуллардики, камига «йўқ» деб туриб оларди. Шундай қилиб онасининг ҳам кўнглини кўтарарди, камзулнинг ички астарига билинтирмасдан тикиб олган «ўғри» чўнтагини ҳам тийинлар билан тўлдириб борарди. Чунки, онасининг ҳар қадамда эслатиб турадиган «ҳамма нарсанинг давоси — пул. Пулинг кўп бўлса — хор бўлмайсан! Оқмуллахон аядай роҳат-фароғатда яшайсан!» каби ўғитлари унинг мурғак миясини аллақачон эгаллаб бўлган, ҳатто қонига сингиб кетганди. Ёш қизча ҳеч нарсани ўйламасди. Уйин-кулги, тўй-томоша унга ёт эди. Фақат пул топиш йўлини ўйлар, нима қилиб бўлса ҳам, бирини икки қилиш пайдан бўларди. Шу

фикр-ўй билан Пошшахон бозор қизи бўлиб ўсди, вояга етди. Шу бозордан бахтини топиб, ўз ҳамкасабаси бўлган чапани бир йигитга турмушга чиқди. Аммо битта фарзанд туғилгандан кейин ажрашиб кетишди.

Пошшахон бошқаси билан турмуш қурди. Иккинчи эри сўққабош, завод ишчиси, топгани бир онлани тебратишга етадиган диёнатли эркак эди. Пошшахонни бозордан тортиб олди.

У икки-уч ойни чекиш хумори тутган кашандадай боши гангиб, бозордан анча олисдаги жимжит ҳовлида қон ютмоқдан бери бўлиб ўтказди. Шу орада «зора хуморидан тушсам» деб эридан бекитиқча кўчадан нос олиб келиб, эрмак учун оз-моз чекиб юрди. Бўлмади. Кейин, онда-сонда папирос тутатадиган бўлди, кор қилмади. Қайта дардига дард қўшилиб, озгина носвой ёки папирос чекиб олмаса, боши баттар гувиллайдиган бўлиб қолди. У катта бозорнинг шовқин-суронига шунчалик ўрганиб кетган эдики, осойишталик унга қабристон сукунатини эслатар, бу сукунат уни гўрга судраётгандай туюлаверарди. Ҳайҳотдай ҳовлида кичик бир ўғил билан ерга михланиб ўтиравериб тегирмон тошидек уни кун сайин эзиб борарди.

Шу орада уруш бошланиб қолди. Эри заводда керакли одам бўлганлиги учун икки йилча брон билан юрди. Кейин, унга ҳам чақириқ қоғози келди. Шундан кейин Пошша хола «тирикчилик» деб ўзини яна бозорга урди. Энди давр анча ўзгариб қолган, бозор ҳаёти ҳам тез оқар дарё сувидек дам уёққа-дам буёққа чайқалиб турарди.

Ана шу дарёда сузиш учун жуда усталик билан ҳаракат қилиш керак эди. Йўқса, бир эпкиндаёқ чўкиб кетиш ҳеч гапмасди. Лекин Пошша хола чўкадиганлардан бўлмай, ўзига пухта, анча тажрибали аёл эмасми, дарё устига тўғри бостириб кирди. Тўлқин қаёққа урилса, у ҳам ўша ёққа урилаверди. Баъзан ундан устунлик ҳам қилди... Ҳар ҳолда одамлар тирикчиликдан қийналиб, ишга оч-наҳор қатнаётган ўша машаққатли кунларда Пошша хола бошқалардан тўқ ва бут яшади. Марҳума ойисининг ўзича тўқиб-чатиб айтадиган «Қирқ йил қирғин бўлсин, мол-дунёнинг бўлса, сенга ажал ҳам гегмайди» деган «ҳикмати» қанчалик тўғри эканлиги кўз ўнгиде яна бир бор исботланди. Ҳар ҳайитда худо йўлига, деб ойисининг арвоҳи учун етти танга бағишлайдиган

бўлди. Шу билан мол-дунёга қўйилган ҳирс унинг вужу-
дига омонсиз очкўзлик бўлиб синга борди.

Бу орада одамларнинг, бутун эл-юртнинг тинка-ма-
дорини қуритган уруш тугади. Пошшахоннинг эри оғир
ярадор бўлиб фронтдан қайтди. Энди у ишга яроқсиз,
хотинига қарам бўлиб қолганди. Шу ваздан фронтвик
эр бозорда юрадиган аёллардан қанчалик жирканмасин,
энди хотинини бу йўлдан қайтаришга ўзини ожиз ҳис
этарди.

Пошшахоннинг кўзи бозорда ёриди.

Қизча икки ярим ёш бўлганда, отасидан айрилди.
Шундан кейин икки эрдан икки бола билан қолган Пош-
шахон бозорнинг турли қинғир кўчаларига кириб чиқди.

Вақт ўтган сари бозор орқали пул топиш йўли ҳам
ўзгарди. У ёши улғайиб, сипо аёллар қаторига қўшилиб
қолганини сизди. Бозорда кам кўрина бошлади. Савдо-
ни синашта кишилар орқали зимдан амалга оширадиган
йўлини топди. Савдо соҳасида ишлайдиган айрим илди-
зи маҳкамроқ кишилардан таниш-билиш орттирди.

Қоратошдан орттирган таниши Маъмурахон, унинг
энг ишонгани, «бечора»нинг ўз таъбири билан айтганда,
«суянчиғи» эди.

Маъмурахон битта машина аранг сиғадиган жинкўча
тўридаги «пашша қўнмас» кўримсизгина ҳовлида яшар-
ди. Бу назардан чет ҳовлига ҳафта ора машинасининг
орқасини қилиб, Маъмурахоннинг ўғай укаси Дороббек
келиб турар, «Волга» юкхонасида эса, ихчам қилиб боғ-
ланган қимматбаҳо кийим-кечак, камёб идиш-товоқдан
тортиб, ҳар хил духоба-ю, чет эл газмолларигача бў-
ларди. Машина келиб-кетгандан кейин уй эгасининг бир
неча кун уйқуси қочар, укажониси, келтирган «важлар»
ҳисобини олиб, озгина ортиғи билан пул тугиб қўяр, сўнг
у молларни мижозларга иложи борича тезроқ тарқатиш
режасини тузарди.

Маъмурахон кўктераклик Пошша холанинг яқин
суянган одами бўлгани каби, жинкўча тўридаги ҳовли
бекаси ҳам, беозор, вақт тақозо этса ғарибона йнғи ва
гапга чечанлиги билан ҳар қандай киши юрагини тутдай
тўкиб юборадиган бу аёлга ихлоси баланд эди.

Қоратошга келган нарса, унинг сифати ва улгуржи
нархи ҳақидаги «хушхабар»ни маълум мижозларга ет-
казиш ҳам кейинги йилларда Пошша холанинг вазифа-
си бўлиб қолганди.

Маъмурахон «мусичай-беозор» деб атаган Пошша холанинг хислатлари уни Дороббекка ҳам яқинлаштириб қўйди. Бу йиғитнинг доим олма-кесак териб юрадиган кўзлари бундан бир йилча олдин Лаълини опасиникида кўриб унга қадалган, ўшанда қиз тўққизинчида ўқир эди.

Мана энди у бутунлай бошқа қиз. Озгина вақт ичида тўлишиб, жуда ўзгариб кетган. Лаълининг бўлиқ гавдаси унга икки-уч ёш улуғворлик қўшиб турар, яқинда мактабни битирган қизга ўхшамасди. Ҳар ҳолда Лаъли тенгқурлари орасида анча савлатлиси эди.

Одатда бундай пайтларда айрим ота-оналар кўнглига гулгула тушиб, безовта бўлиб қоладилар. Иложи бори-ча тезроқ куёв топиб, елкаларидаги «қарз»дан ўзларини соқит этгулари келиб қолади.

Аммо, Пошша хола тўйни ҳали хаёлига келтирмайди. Гарчи қизи мактабни «қониқарли» баҳолар билангина битирган бўлса ҳам, уни ўқишга киритиш тараддудига тушиб қолди. Чунки ҳозир, унинг фикрича, замон бош-қача. «Студент» деган номи бўлмаган қизнинг қадрли паст.

Пошшахон шуларни ўйлаб, шаҳар четидан уй-жой қилиб чиқиб (тўғрироғи, қочиб) кетган ўғлининг олдига борди:

— Синглингни катта, ўзига дурустроқ хонадон бекаси бўлгудек спегни бор. Ҳозир замон ўзгариб кетган, билими қандай, деб сўрайди. Ўқишга жойламасак бўлмайди. Оз-моз пул-мул билан бўлса ҳам, шуни тўғрилайлик!

Чайир, кўриниши озғиндан келган бўлса ҳам, ўғлининг кўзларини бежо ўйнатиб туриши худди Пошшахоннинг ўзгинаси эди. Пул дарагини эшитиб, унинг ранги оппоқ оқариб кетди. Башараси худди кўкимтир нарса тошиб кетгандай, совуқ қиёфага кирди. Бу ҳолат онани «тил»дан қолдирган эди.

Ўғилнинг юпқа лаблари билинар-билинемас ҳаракатга келди: у ҳар бир сўзни тишлари орасидан узиб-узиб гапира бошлади:

— Пул, пул! Қелнингиз уч йилгача топган-тутганини қўлингизга келтириб берди. Ёғдан тортиб картошка-пнёзгача подвалга қўйиб, устидан қулфлаб юрдингиз. Овқат масаллиғини ўзингиз ўлчаб бердингиз! Шунга ҳам кўнглингиз тўлмади. Олдингиздан кўчиб кетишга

мажбур бўлдик. Энди сал-пал ўзимизни ўзимиз эплаймиз. Бу ёғига порага берадиган ортиқча пулимиз йўқ! Синглимиз агар эпложса, ўз кучи билан кирсин ўқишга, эпложмаса, бирон ишга жойлашсин!

Пошша хола ҳўнг-ҳўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйига қайтиб келди. Қўнгли тортган кишилариникига чиқиб, бемехр ўғил боққанидан, ёнимда ҳамроҳ бўлиб, ҳовлимни қўриқлайдиган кўппак боқсам бўлмасмиди, дея кўзёшини тўкиб, арз-дод қилиб юрди.

Кимдир унга, ўғлингиз устидан оналик даъво қилиб, судга ариза беринг, деб йўл-йўриқ ҳам кўрсатибди. Пошша хола жаҳл устида қизини ёнига ўтқазиб олиб, аризани ёздирди-ю, аммо суд эшиги олдига боришга юраги бетламади, йўлни бошқа ёққа солди. Маъмура-хоннинг олдига бориб, ундан Дороббекнинг адресини сўради, сўнг кечга томон она-бола Чилонзорга жўнашди.

— Юз йил боққанинг билан ўзингники ўзингга вафо қилмагандан кейин қийин экан. Ўз ўғлим қон-қақшатиб уйдан ҳайдаб чиқарди! Энди ўзингиз менга ўғиллик қилинг, Доробжон!— дея уввос солиб йиғлашга тушди хола.

Дороббекнинг озгина кайфи бор эди. У шундай бўлишлигини худди олдиндан билгандай, ташриф буюрган меҳмон маърузасини ҳам, узоққа чўзилган йиғи-сиғини ҳам бардош билан, индамай эшитиб ўтираверди.

Бир маҳал Пошшахон қўлидаги дастрўмоли билан кўзёшларини артган киши бўлиб, Доробекка ўгринча қараш қилди. Йиғиси унга заррача ҳам таъсир этмаётганини сезгач, бир ғалати бўлиб кетди.

— Кечирасиз, ўғлим, юрагим тўлиб турган экан, ҳасратимни кимга айтишни билмай, олдингизга келаверибман.

Уй эгаси бепарвогина ўрндан турди. Ошхона томон йўналаркан:

— Ҳечқиси йўқ. Ҳозир бир пиёла чой ичсангиз, юрагингиз босилиб қолади,— деди.

Пошша хола стол остида қизи оёғини босиб, «тур, хизмат қил» ишорасини қилди.

Уй хўжаси оқ мис чойнакка водопровод жўмрагидан сув тўлдираётган эди, сувнинг шовқинидан, ичкарига энгил қадам босиб Лаъли кириб келганини сезмади.

— Келинг, чойни мен қўя қолай!— деди у.

— Бажонидил!— Дороббек қиз қўлига мис чойнак-

ни тутқазаркан, унинг олдидан бир оз тегиниб ўтди. Қанотлари очиқ дераза қаршисига бориб папирос тутатди. Қалин қошлари остидаги чағир кўзлари хона шифтигами, паға-паға бўлиб кўтарилаётган папирос тутунигами ўйчан тикилиб турарди. Лаъли қўлига гугурт олиб газни ёқаркан, унга зимдан қараганди, ихтиёрсиз равишда нигоҳлар яна тўқнашди. Дороббекнинг юрагида аллақандай туйғулар мавж урди, икки-уч қадам босиб, қизга яқинлашди, аммо иззатга лойиқ иш тутди. Тарки одат қилиб, хокисор қиёфада унга бир лаҳза термилиб қараб турди-да, ошхонадан чиқиб кетди.

Пошша хола уй эгаси қўлидаги сигаретани кўриб, бирам чеккиси келиб кетдики, чектиринг, деб юборишига сал қолди.

Жимликни ичкарига кириб келган Дороббекнинг овози бузди:

— Ҳаммасини биламиз, ҳозир шаҳарнинг ўзида бир неча ўн минг йигит-қиз мактабни битирган. Қамида шулардан тўқсон процентини иш билан таъминлашимиз керак! Айниқса, қизлар табиати нозик бўлади, ҳар хил ишларда ишлайвермайди. Менинг олдимга ҳар кунора ўн-ўн бештаси келиб кетяпти. Иложимиз қанча, штат йўқ! Лекин, Лаълихон учун жойини ўйлаб кўраман. Ўзингиз биласиз, савдога ҳар ким ҳам қабул қилинавермайди.

Ишнинг бундай чаппасига айланиб, бошқа йўл билан осонликча ҳал этилишини хаёлига келтирмаган Пошша холанинг юзлари ёришиб кетди.

— Илоё мартабангиз бунданам баланд бўлсин! — дея қўлларини юзига тортди.

Аслида Дороббек Лаълини ўз «қаноти» остига олиш режасини ўша «сайр» куниеқ тузиб қўйганди. Бугун «мусича аёл»нинг ўз оёғи билан эшикдан кириб келиши айни муддао бўлди.

Орадан кўп ўтмай биттаси ўқини дардида, биттаси кўнглига ёққан дурустроқ иш топиш дардида ҳар томонда тўзиб юрган синфдошлар ўртасида, Лаъли ишга кирибди, Чилонзордаги магазиннинг упа-элик бўлимида ишлаётганмиш, деган гап тарқалди.

Пошша хола анча вақтгача «ҳамма ўқиб олим бўлаверса, бозорни ким қиладди, қизим ўқийман, деса ҳам ишга жойлаштириб қўйдим», дея қўшнилларга гапириб юрди.

Аммо кейинчалик, Дороббек билан тўғридан-тўғри муносабатда бўлишдек бу хурсандчилик ёнига бир гашлик келиб қўшилди. Бунинг сабабчиси Маъмураҳоннинг гапи бўлди.

Яқинда у Дороббекнинг ёши ўтиб бораётганлигини, бир неча йил турмуш қуриб яшаган олдинги хотинидан фарзандсизлик орқасида ажрашганлиги ҳақида ҳасрат қилиб қолди. Маъмураҳон бу гапни, қизингизни укамга суқуштираверманг, деган маънода айтдимми, ёки ўғай укасишнинг Лаълига майл қўйиб қолганлигидан беҳабар, оғзидан чиқариб юбордимми, бу томони Пошшаҳонга қоронги эди.

Ҳар қалай шундан кейин Пошшаҳон Дороббек қизининг тенги эмаслигини тушунди. Бошда шошқалоқлик қилиб, боласининг қулогини «қиздириб» қўйган гапларнинг энди аксини айта бошлади. Бироқ, Лаъли қулогига гап оладиган вақт аллақачонлар ўтиб кетган эди. У пайтлар она азонлаб турарди-да, ё бозорга, ёки «мижозлар»и олдига кетарди. Қиз эса катта ҳовлида ўзи ёлғиз қоларди. Доим хаёлга толиб юрадиган, одамови, инжиқ акасининг уй билан иши йўқ, кўчадан, кинодан бери келмасди. Лаълининг бирдан-бир овунадиган жойи мактаб ва у ердаги гавжум ҳаёт эди. Уқнишдан чиққач, яна жимжит ҳовлига қайтиб, онасини кутарди. Ниҳоят она кун анча оғиб қолганда, баъзан ғира-ширада қайтар, тағин ўз иши — ҳисоб-китоб билан овора бўлиб кетар, «мишиқи» қизини ёнига йўлатмас эди.

Йиллар ўтди. Ўғли Сувон техникумни тугатиб, яна ўқийман, деди. Институтга кирди. Йил ўтмай мактабда ўқитувчи бўлиб ишлайдиган бир қиз билан топишиб уйланди. Пошшаҳон жонини суғургандай ҳамёнидан пул сарфлаб «катта тўй» қилиб берди... Лекин, сарфланган пулни қайтармай туриб, ўғлининг «бузуқи» хотини билан кетиб қолиши, унга жуда алам қилди.

Катта ҳовлида Пошшаҳон ўзи ёлғизланиб қолгандан сўнг, Лаълини дурустроқ бағрига олди. Бундоқ қараса, қизи кўҳликкина бўладиганга ўхшайди, оз-моз пулнинг баҳридан ўтиб, унга яхши кийим-кечак, ҳатто соат ҳам олиб берди. Лаъли саккизинчи синф қизлари ичида биринчи бўлиб соат тақди. Ҳалигача мактаб остонасига оёқ босмаган Пошшаҳон хола ясениб-тусаниб бир кунни ота-оналар мажлисига ҳам борди. Савлат тўкиб, погонли киши билан ёнма-ён ўтирди... Лекин, ўзи бола тар-

бияси ва фарзанд олдидаги бурчи нимадан иборат эканлигини фараз қилолмасди. Қизи чиройликкина бўлиб ўсяпти, демак унинг бахти ва келажаги худди мана шу гўзаллигида, деб тушунарди, холос.

Пошша хола кейинги пайтларда қизи олдида Дороббекни қанчалик олабўжи қилиб ёмонламасин, аммо ўзи билан алоқаси мустаҳкам, опа-уканинг «катта қозон»га яна яқинроқ келган, улар орасидаги муносабат «она-бола»ликгача бориб етганди. Кўк «Волга» Пошшахоншикига ҳам тез-тез келиб турарди.

Хола энди «ўз моли»га эга бўлиб, атрофига мустақил суръатда миждозлар тўплади. Ишни ўшалар орқали силлиққина ҳал қила бошлади. У ҳам қизидай уйда ҳеч ким билмас «магазинчи» эди.

Шундай қилиб, унинг бир йилча омади юришиб турди. Кейин, кутилмаганда Нормухамедовлар «сулоласи» пиқирозга учраб, қонуннинг шафқатсиз қамчисига йўлиқди. Уларнинг, кимки билагини шимариб остини пайпасласа, олтин топадиган «сирли кўзаси» синди. Бир қанча эгри қўллар тирсагидан чилвирга тушди.

Бу шум хабарни Пошша хола, ҳовлисидаги қизил гилос туги, ёз бошланай деб турган кунларнинг бирида эшикни тарақлатиб ёпганича ҳовлига кириб келган қизидан эшитди. Унинг кўзларида ёш, бир қўлида миждозланган газета. Киприкларига тортилган сурма чаплашиб, йиғидан шишинқираб кетган қовоқлари худди мушт еган одамнинг қовоқларидай кўкимтир бўлиб кетган.

Бу ой ичи фойдага қолган пулларни кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан «санаб» ётган Пошша хола Лаълига кўзи тушди-да, гавдасини супадан аранг узиб, қаддини ростлади.

— Ҳа, ким хафа қилди?! Эрталаб ўйнаб-кулиб чиқиб кетган эдинг-ку!

— Толикнинг адасини газетага уришибди!

Бир бахтсизлик дарагини сезгандай Пошша хола-нинг юраги «шув» этиб кетди. Гарчи Тўрахўжанинг адаси билан ораси узоқ бўлса ҳам, қандайдир кўнгилсизлик ипи ўз бўйнига келиб боғланаётгандай бўлди. Ранги оқаринқиради. Лекин руҳан тушмади:

— Мен Тўрахўжангни ҳам, унинг адасини ҳам танимайман. Бировларнинг ташвишини менинг тинч бошимга нега кўтариб келасан! Қўй, ўзингни бил, ўзгани қўй!

— Ойи!—Супа лабида унсиз йиғлаб омонатгина ўтир-

ган Лаъли бирдан онаси томон ўғирилди. Унинг бағрига ўзини отиб, ҳўнграб йиғлаб юборди.— Бу фақат уларнинг ташвиши эмас, Дороббек акам, унинг орқасидан Маъмура... сиз ҳам газетага тушибсиз!

— Вой, ман ўлмасам!— Пошша хола худди илон чақиб олгандай бақириб юборди.— Бу тухмат, чиппа-чин тухмат! Мен ҳеч кимни билмайман! Дороб сенинг бошлиғинг, мана шунинг учун ўшани танийман! Вой шўрим, бундай қуруқ тухматдан худоё-худовандо ўзинг асрагин!— Бор гавдаси билан қизини итариб нарироқ суриб қўйди-да, «савлати»га номуносиб эпчил ҳаракат қилиб, энгашди, ёстик остидан рўмолчага тугилган ҳамённи олди, уёқ-буёққа аланглаб, кўйлаги ёқасидан ичига ташлаб, қўлтиғига яширди ва шошганича ичкарига кириб кетди.

Ниҳоят она ичкаридаги «ишлари»ни саранжомлаб, қизи устига келди:

— Тур ўрнингдан. Узингни койнтаверма. Мен қўл учида кун кўриб келаётган бир бева-бечора аёлман! Эрим ҳукумат учун ўзини ўтга уриб ўлмаганида шундай кунларга қолмасди, бу бошим. Уша ҳукумат олдига ўзим бораман, вой-дод деб, айюҳаннос соламан. Олдин билиб олмоқчиман: қани ким менинг ҳақимда нима ёзганикин. Аввал ўқиб бер. Мени кўриб-билмай туриб, устимдан газетага ёзадиганни уйига ўт қўйиб юбормасам, отимни бошқа қўяман!

Лаъли беҳолгина ўрнидан туриб, ташқарига чиқди. Сунага ўтириб, қўлига гижимланиб кетган газетани олди.

— Секинроқ ўқийвер,— деди онаси овозини пастлатиб.

Лаъли хўрсина-хўрсина фельетонни ўқиб берди. Пошшахон тухмат деб гумон қилган айрим жойларни қайтадан ўқитди. Пировард бошидан қаттиқ зарба еган кишидай гангиб қолди. Қарийб газетанинг ярим саҳифасини эгаллаган фельетонда асосий зарба Суробхўжа Нормухамедов ва унинг атрофидаги масъул ўринбосарларига ҳамда поччаси орқали айшини суриб, кўринмас бозорнинг бир тармоғида «таъминловчи»лик қилиб юрган Дороббекка урилган, унинг холис хизматчилари Маъмураҳон билан Пошшахонлар ҳам алоҳида тилга олиб ўтилган эди.

Пошша хола вазиятга қараб қарич қўядиган устомон

эмасми, фельетоннинг ўзига тегишли жойларни эшитиб, исканжага тушганини, орқа-олдига юрса ҳам, тўрт томони берк, берк бўлганда ҳам баданини тешиб кирадиган тиканли «симлар» билан ўралганлигини фаҳмлади-ю, энди ҳеч қаерга арз қилиш мумкин эмаслигини, фақат бу қуршовдан ўша эски усул — «ҳеч кимни танимаслик» билан қутулиш мумкинлигини кўнглига тугиб қўйди.

Газетага чиққаннинг учинчи куни Пошша холани «йўқлаб» ҳовлисига бир милиция ходими ва маҳалла комитетининг раиси кириб келди.

Энди буларга нима деб жавоб беради! Улар келганда Пошша хола «номоз» ўқирди-ю, шуларни ўйларди.

Милиция лейтенанти билан раис, уй бекасини ичкаридан чиқишини узоқ вақт кутиб туришди. Ниҳоят «номоз» тугади. Пошша хола қўлида тасбеҳ билан уларга пешвоз чиқди, синиқ овозда:

— Ассалому алайкум, келинлар, яхшилар! Вой, қиз тушмагур-эй, ҳали гўр-да, гўр. Сизларга кўрпача ҳам солмабди!— дея атрофга аланглаган бўлди.

Раис лейтенантга қараб, мақсадга кўчаверинг, дегандай хиёл имо қилиб ўзини четга олди.

— Овора бўлманг, хола, ишимиз зиқ. Сизнинг мен билан кетишингизга тўғри келади...

Нормухамедовлар «иши» юзасидан чиққан фельетон каттагина жиноятнинг очилишига сабаб бўлиб, у билан тегишли органларнинг махсус ходимлари шуғулланарди.

«Бошлиқ» ва унинг атрофидаги биринчи даражали, иккинчи даражали қаллоблардан кейинги — энг паст даражалиси Пошша хола бўлиб, у ҳам сўнгги пайтларда ҳаракатини янаям жонлантириб юборган эди.

Аммо у милиция қўлига тушгандан кейин, уч кун давомида «имон ва диёнат»ни ўртага қўйиб, қанча-қанча қасамлар ичди: «Мен ҳеч нарсани билмайман. У катта «ўғри одам»ни танимайман ҳам... Оз-моз олиб-сотарлик қилган бўлсам, тирикчилик, ёрдам берадиганим йўқ, иккинчи бундай бўлмайди, мени кечиринг, болаларим!» деб туриб олди, қўлидан тасбеҳ тушмади. Баъзан навбатчи милициядан «таҳорат суви» келтириб беришни ҳам талаб қилди.

Пошша холанинг уйи тинтув қилинганда кўзга илин-гудек дурустроқ нарса топилмади. Шу орада Маъмурахон «омбори» — ертўласидан бир неча ўн минг сўмлик

«товар» чиқиб қолди-да, калаванинг учи аниқланди. Пошша холани «касаллиги» (у «юррак ўйноғи» эди) ҳисобга олиниб, уйингизга бораверинг, керак пайтида ўзимиз чақириб оламиз, дея қўйиб юборишди.

Уч кеча «ётиб» суроби тортилган Пошша хола озиб— «чўпдек» бўлиб қолгандек туюлиб кетди ўзига. «Мили-саси бу бўлса, авахтада йиллаб ётадиганларга худонинг ўзи тўзим бераверсин... Бир асради-я!» У қайта туриб, йўл-йўлакай мозорга бош суқиб ўтди, етти танга хайри-эҳсон қилди.

Бироқ орадан ой ўтмай, кутилмаган фалокат чувалашиб чиқди: Дороббек судда, кимингиз бор, деган саволга хотиним бор, шу вақтгача ЗАГСсиз яшаб келардик, тўйимиз бўлмоқчи эди, деб Лаълининг отини айтди.

Бу гап яшин тезлигида маҳаллага ҳам етиб келди. Гала-говур, миш-миш бўлиб кетди. Унча-мунча одамни гап билан бир чўқишда қочирадиган Пошшахон тилни тишлаб қолди.

Қизини биринчи марта бурчакка қисиб савалади, кейин оғзидан боди кириб, шоди чиқиб қарғади:

— Ҳа, манжалақи, писмайиб айшингни суриб юрган экансан-да! Маҳалла-кўй олдида мен нима деган одам бўлдим, суюғоёқ! Йўқол бу ердан, кўзимга кўринма, сурбет!

Кечаси Лаъли керакли нарсаларни олиб, бир чамадонга жойлади-да, уйдан чиқиб кетди.

Аввал Пошша хола ўзи билан овора бўлиб, «қаёққадир кетган» қизига эътибор бермади. Икки-уч кундан кейин безовталана бошлади. Айни муддао бўлиб, орадан кўп ўтмай Лаълидан хат келиб қолди: «Хавотир олманг, ўз соҳам бўйича ўқишга кириш учун ҳаракат қиляпман», деб ёзибди.

Унингчини битиришаётганда маҳмадонороқ бир синфдошининг, мен «провинциал» жойга ўқишга кетаман. Чунки, кимсан, катта шаҳарлик — пойтахт боласи! У ерда «обрўйинг» ҳам бир бал бўлиб қўшилади. «Уч»га илиниб олсанг бас, дегани Лаълининг қулоғига чалингандай бўлувди. Ҳақиқатан, ўша гапда жон бор экан шекилли, у бир амаллаб студент бўлиб олди.

ФАРИШТА

Лаъли шу бўйи орадан икки йил ўтгандан кейингина уйига бир келиб кетди.

Учинчи марта ёзги таътилга келганида Пошша хола студент қизини қўғирчоқдай ясатиб, маҳалланинг нариги бошида турадиган янги таниши Холдорхонниқига олиб борди.

Холдорхон — эркаклаб кетган сабзидек совуқ, овози йўғон, ўғри тиши устки қалин лабини туртиб чиққан, чап қоши устида беш тийинлик чақадай қора холи бор, юзларидан доим захар томиб турадиган баджаҳл, дағал аёл эди.

Холдорхон чапанчасига қўлини кўкрагига уриб, Пошшахонга юзланди:

— Шундоқ жонон қизинг бўла туриб, мунча ўзингни ўту чўққа ураверасан, Пошша! Бир бойваччага бермайсанми-ю, у бойвачча қизингни олмадай қўйнига солиб, сени боқавермайдими! Худо ҳаққи, агар эркак бўлганим-да қўймасдим, эшигинг остонасига ётиб олардим!— у гулдураб кулди, сўнг меҳмонларни ичкарига бошлади.

Пошшахон:

— Энди, опоқиси, ўқиши бир ёқли бўлсин, бойваччани ўзингиз топасиз-да,— дея уй эгасининг орқасидан эргашди.

Мана, бу йил Лаълининг ўқиши бир ёқли бўлиш арафасида. Қишга бориб диплом олади. Уқиш-ёзишдан қугулган. Фақат қайсидир магазинга бориб озгина практика ўтказса бўлгани! Шунинг учун ҳам таътилни ўз уйида, ташвишсиз, бемалол ўтказмоқда. Ўзи чиройига чирой қўшилиб, жуда очилиб кетган. Кўчага камданкам чиқади.

Пошша холанинг «иши» эса, анча орқага кетган. Илгариги «ботмонлаб» топиши энди «мисқол»га айланиб қолган. Тиним билмайди. Майда-чуйда нарсалар билан ўралашиб юрибди. Баъзан бозорнинг касодлигидан нолийди... Кўнгли тусаса, қизини уёқ-буёққа, таниш-билишлари олдига олиб боради. Кўпроқ Холдорхонниқида бўлишади.

Шундай қилиб, эрталаб чиқиб кетган ойиси «юмуш» дан қайтгунча катта ҳовлида қизнинг бир ўзи қолар, нима қилишини билмай зерикар, чошгоҳга бориб, саратон осмон тандир каби қиздирган сари Самарқанд паркидаги муздай сувли кўлда чўмилганларини қўмсар, курсдошлари билан сувдан чиқиб қум устида қуёшга товланиб ётган пайтларини эслар, яна ўша томонларга, кўз-кўзга тушиб турган бу ердаги таниш-билишлар нигоҳидан нарироққа кетгиси келарди. Албатта, Тошкентда ҳам пляж кўп, борса бўларди-ю, лекин онаси сезиб қолишидан қўрқарди... У ерда эса уч йигит, уч қиз битта «кампания» эдилар. Ётоқда ҳам ёнма-ён туришарди. Қишда кино, иссиқ кунлар келди дегунча улар учун пляж «сезони» бошланарди.

Мана, энди Лаъли кенг ҳовлида диққиннафас бўлиб, ёлғиз ўтирибди. Уйқудан бошқа дурустроқ эрмаги йўқ. Ухлашдан олдин албатта, акаси қачонлардир уйнинг орқасидан оқиб ўтувчи катта анҳор ўртасига брезент тортиб ясаган кичик ҳужрадек хонаки «пляж»да маза қилиб чўмилиб оларди...

Бу йилги саратон ҳақиқий саратонлигини кўрсатди. Қариялар яқин ўртада бунақанги иссиқ бўлмаган деб айтишса, газета-радио айрим жойларда ҳарорат қирқ тўрт-қирқ беш даражага кўтарилганлигини хабар қиларди.

Ҳамма дала, тоғу тошга бош олиб чиқиб кетаётган бир пайтда Йигитали шаҳарга кириб келди. У ҳаммом пархонасидай қизиб кетган вагонда яхшироқ ухлай олмаганлиги учунми, кўзлари қизарган, гаранг бир ҳолатда поезддан тушди. Димоғига гул этиб, тер ва қандайдир мой аралаш чанг ҳиди урилди.

Негадир поезддан тушган ҳамоноқ унинг кўнгли хиралашиб, кечаги ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди.

Йигитали лоқайдлик билан таксига ўтирди. Шундоқ Пошша холанинг эшиги олдида машинадан тушди. Қиссасидан доим ўзида юрадиган кўча эшик калитини олди.

Одатдагидек ҳовли жимжит, ҳеч ким кўринмас, тўрдаги уй эшиклари берк эди. «Хўжайин»ку, албатта, бу пайтлар уйда бўлмайди. Қизи бирон ёққа кетган, кагта ҳовлида ёлғиз ўзи нима қиларди» хаёлидан ўтказди ва қўшалоқ калитнинг иккинчиси билан ўз «кулбаси»

эшигини очди. Ичкари бир оз салқин туюлди. Вужудидаги ланжлик ҳорғинликка айланиб, латтадай бўшашиб борапти. Бунинг бирдан-бир давоси — сув! Социқни олди-да, елкасига ташлаб анҳор томон йўл олди.

У то эгаси келгунича доим бўм-бўш бўлиб ётадиган ҳовли бўйлаб ўтиб бораркан, қуритиш учун бўлса керак, девор олдидаги бир туп анор шохлари устига ташлаб қўйилган олди очиқ, шапалоқ гулли халатга кўзи тушди. Лекин, нима учундир эътибор бермади.

Уй пойдеворига ёндоштириб қилинган цемент йўлкадан орқага ўтиб, чўмпилш жойи томонга икки-уч қадам қўйдн-ю, аёл кишининг «вой» деган овозидан бир сесканиб кетди ва турган жойида қотиб қолди. Шундоқ рўпарасида чўккалаб, ўзини ариқ ўртасига қоқилган ёғочга тортиғлик брезент пардасига олиб, холанинг қизи турарди. У, калта сочлари тарамланиб пешонаси устига тушиб қолган юзидан ташқари ҳамма гомонини паналашга улгурган ҳисобласа-да, эски парда юзидаги қарич бўйи йиртилиб қолган жой яланғоч баданининг бир қисмини кўз-кўз қилиб турарди. Лаъли худди гуноҳ устида қўлга тушган боладай эсанкираб, бир неча дақиқа унсиз қолди.

Иигитали эса ўзи сезмаган ҳолда унга ҳамон тикилиб турар, шу лаҳзада бирон ҳаракат қилиб, бу ноқулай вазиятдан чиқиш хаёлига ҳам келмасди. Бир фурсатдан кейин Лаъли унинг юзига қараб-қарамай:

— Нима, қизларни кўрмаганмисиз? Маданиятли одам бундай қилмайди, қочинг, мен кийиниб олай!— деди таъна аралаш зарда қилиб.

Иигитали индамай орқасига ўгирилди. У йўлакдан уй-часи томон бораркан, Тепабогдаги ҳовузга тушиб кетган Назиранинг қиёфаси кўз ўнгида беихтиёр гавдаланди: Тепабог олдинлари қишлоқнинг қоқ ўртасидан туртиб чиққан ўн-ўн беш гектарча яссилик бўлиб, Қиртепа деб юритиларди. Назиранинг отаси Асқар полвон ҳали куч-қудрати етарлигига қарамай курашни бас қилди. «Шунча вақт полвонлар билан олишиб, умримни ўтказдим. Энди одамларга нафим тегадиган бир иш қилай» деб раиснинг олдига кирди. Ниятини айтди. Шундан кейин Қиртепа ўртасига ҳовуз қазилиб, шийпон қурилди. Колхоз тепага сув узатадиган «Андижанец» мотори сотиб олди. Уч-тўрт йил ичида қай бировлар, бу ер мозорбоп жой, деб юрган яйдоқ Қиртепа ям-яшил дарахтлар би-

лан қопланиб, «Тепабог»га айланди. Асқар полвон энди Асқар боғбон деб аталадиган бўлди.

Ушанда Асқар ота янги экилган ниҳоллар орасидан озгина жой ажратиб, ҳандалак, қовун-тарвуз полизи қилди. Қолхозда биринчи бўлиб Тепабог ҳандалагин етилди. Уни кўплар тотиб кўрди. «Кўкча» ҳандалагининг мазаси баъзи болалар иштаҳасини қитиқлаб юборган экан шекилли, гоҳ кундуз, гоҳ кечқурун буталар оралаб полизга ўрмалайдиганлар ҳам топилиб қолди. Аввалига «боғбон» индамай юрди. Ҳандалак қолиб, пишмаган қовун хамакларни узилиб, палаклар пайҳон бўла бошлагандан кейин тинчи бузилди. Ҳеч қаёққа кетолмай, ёлғиз ўзи боғ билан ўралашиб қолди.

Бир куни Йигитали кўчадан қайтса, онаси койиб берди:

— Қаерларда юрибсан. Мундоқ, сенинг ҳам фойданг тегса-чи! Асқар буванг айтиб кетдилар. Бор, Тепабогга чиқиб, Назира билан полизга қараб туринглар!

Анчадан бери ҳандалак таърифини эшитиб, ўзи ҳам бир қадам ранжида қилишни мўлжаллаб юрган Йигитали учун бу айни муддао бўлди.

У даҳана бўйдаги бир меъёрда «гуп-гуп» қилиб, тинимсиз ишлаб турган қизғишранг сув узатгич моторни айланиб сўқмоқдан боққа чиқиб олгунча хийла терлади.

Шийпон қаршисидаги лиммо-лим қилиб сув тўлдирилган ҳовузда кимдир юзини чайрди. Йўлак ўртасидаги шолча тўшалган каравотда, тўнқариб орқасига ўсма сувни сиқилган пиёла ва гугурт чўпидан ясалган «мўйқаламча» турарди.

Нарироқдаги темир қувурдан ҳовузга отилиб тушаётган сув шаршарасиданми ёки эрмаги билан овора бўлиб, атрофга эътибор бермаганиданми, қиз ўз тепасига одам бостириб келганини сезмай қолди. Йигитали қалин тол новдалари оралаб унга яқинлашди. Назирани биринчи бор камзулсиз ҳариргина оқ кўйлакнинг ўзида кўраётгани учунми, у кўзига жуда ғаройиб кўриниб кетди. Қиз қаршисида унга суқланиб қараб тураверишдан бир оз андишага борди, орқасига қайтиб ҳам кетолмади. Қаттиқ томоқ қириб йўталиб қўйди.

Назира шошиб ёнига қарамоқчи бўлганди, сувга энгашиб қолган қувур устидан пастга қараб оёғи тойиб кетди. Ҳовуз ўртасига учиб тушди. Йигитали ўйланиб

Ўтирмай, қизнинг орқасидан ўзини сувга отди. Унинг кийимлари шалоббо бўлган ҳолда ҳовуздан олиб чиқди. Икковлари худди катта гуноҳ қилиб қўйган болалардай бир-бирларига қаролмай тол шохлари панасида туришарди.

Ниҳоят Йигитали айбдорона нигоҳ билан ер остидан қизга аста тикилди-ю, хаёлини аллақандай ширин туйғулар олиб қочди: Назиранинг ҳарир кўйлаги баданларига ёпишиб, унинг балоғат таровати ёғилиб турган бор қоматини «мана у», дегандай кўз-кўз этарди... Наҳот бу Назира бўлса, у шунчалик гўзалми! Йигиталининг юраги орзиқиб кетди. Бу — ўша пайтда унинг вужудини ларага солган илк ҳис-ҳаяжон эди...

Йигитали узун йўлка ўртасига бориб етмасданоқ, орқадан тақ-тақ этиб ерга урилаётган оёқ товуши эшитилди. Бенхтиёр ўғирилди. Енгилгина чўмилиш кийимидаги Лаълига кўзи тушди. У эпчил ҳаракат билан анор шохлари устидан халатини оларкан, орқасига қайрилди, кўзлар тўқнашди. Қиз аввалига стамкорона қаради, кейин бирдан ўзгариб, эркалангандай чиройли жилмайиш қилди, яна уй орқасига ўтиб кетди.

У қаёққа юришини билмай, ўртада каловланиб қолди. Ниҳоят, катта-катта одим отиб, кулбасига кириб кетди. Магнитофонни токчадан олиб, қўйиб юборди. Электр чойнакка сув тўлдириб, шнурни токка тикди.

Чойнак жўмрагидан энди ҳовур чиқа бошлаган эди, эшик қаршисида Лаъли пайдо бўлди. У ялангоёқ, чап оёғини ердан кўтариб олган ҳолда иккинчи оёғи билан худди чизма-чизиқ ўйнаётган ёш боладек сакрар, панжалари учида илиниб турган кўкиш пластмасса тапочкаси ерга тушиб кетай дерди.

Йигитали аввалига ҳеч нарса тушунмади. Ўзи ҳам қизга қараб бесабаб жилмайиб қўйди. Бир оздан кейин Лаълининг:

— Шлёпницам подвалга тушиб кетди, олиб беринг!— деган гапидан ўзига келиб, ҳол-аҳвол сўрашган бўлди:

— Саломалайкум, яхши ўтирибсизларми? Холам тинч юрибдиларми?— Йигит негадир Лаълининг юзига тик қарашга ботинолмас, бундан у ўзини ноқулай ҳис этса керак, деган андишага борарди. Аммо, қизда бу аломат сезилмади: гўё яқин ўртада ҳеч қандай ноўрин бирон ҳодиса бўлмагандек Йигиталига кўз қадаб турар, афтидан, ҳовлиларидаги квартирантлари уйига кетиб

бир ҳафтадан буён бу ерда бўлмаганлиги ҳам уни қизиқтирмасди. Шунинг учун бўлса керак, Йигиталининг сўрови жавобсиз қолди.

— Шлёпницамни олиб беринг,— деди қиз яна нозла-ниброқ.

Йигитали қанчалик сипо бўлмасин, бу ноз-карашма олдида тоб беролмай, дарров «таслим» бўлиб:

— Бажонидил! Сиз айтасиз-у, биз йўқ деймизми!— деди-да, қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилгандай қиз-нинг олдига тушди.

Шиппак даҳлиз билан айвон вазифасини ўтовчи уйга киравериш эшик зинаси остига тушиб кетган экан, пастдаги подвалга ёруғ уриб турадиган икки туйнукнинг бири шу ерда эди.

— Подвалнинг эшиги йўқми? Ўша ердан тушиб, олиб чиқмаса бўлмайди шекилли!— деди Йигитали ўргимчак уяси босиб кетган кичкина уч бурчак туйнукдан мўраларкан.

— Нариги ариқ томондан эшиги бор-у, калити мен-дамас, оймларда!

«Қизиқ, зах уриб ётган шу ертўлага ҳам қулф-калит-ми!» хаёлидан ўтказди у, кейин қизга кескин ўгирилди:

— Ундай бўлса, аввал зинани суриб, кейин пастга тушишга тўғри келади.

— Ихтиёрингиз!— жавоб берди Лаъли чиройли қош-ларини сузиб.

Улар икковлашиб катта оғир зинани нарироқ суриш-ди. «Кўзи» очилган туйнукка тикка келиб қолган қуёш нури урилди. Гира-шира подвал ичи бирдан ёришиб кетди, алланарсалар йилтиллаб кўзга чалинди.

Йигитали бир оёғини подвал билан туйнук орасини ажратиб турган панжарага, иккинчи оёғини уваланиб қолган тик «девор» юзига қўйиб пастга тушди. Бурчак-да орқаси билан ағнаб ётган шиппак пойини қўлга олди. Ертўла ичкарасига беихтиёр кўзи тушди. Ўртада тахлаб қўйилган, ҳали қоғози олинмаган қанча-қанча пиё-ла — чиннилар, қатор гулли чойнаклар турарди. Шун-доққина панжара ёнбошида учта яшик. Улардан бири-нинг фанер қопқоғи хиёл очилган. Қопқоқ устида Йигит-алига таниш ўша жигарранг сумка... Шу дақиқа холанинг касб-кори ҳақида Йигитали қилган тахмин тўғ-ри бўлиб чиқди: «У савдогар экан».

— Ҳа, оймларнинг складларига мунча тикилиб қол-

дингиз?— тепадан эшитилган овоз уни ўзига келтирди. Бошини кўтариб, шиппагимни узатинг, дегандай энгашганича қўлини чўзиб турган қизнинг хумор кўзларига бир лаҳза тикилиб турди-да:

— Раскладушкани олиб кириб, мириқиб дам олса бўладиган муздай жой экан. Шунга қараяпман,— деди.

— Ҳо, ойимлар бу ерга ҳеч кимни киритмайдилар. Хўжалик молларини барчаси шу ерда,— деди қиз жилмайиб, ҳамон қўлини йигитга қарата чўзиб тураркан. Унинг енгилгина халати ёқасидан кўриниб турган оппоқ бўйинлари, бўлиқ елкалари яна йигит кўзларини ўйната бошлади. «Тортинг» дегандай Лаълиннинг момиқ билакларидан ушлади.

Кейин, улар «кулба»га киришди.

Бир пайт кўча эшикдан Пошша хола билан Холдорхонлар кириб келишди-ю, уларнинг суҳбати бўлинди.

Ингиталининг институтда иши бошланиб кетди. Имтиҳон комиссиясининг аъзоси, абитуриентларга консультация, имтиҳон олиш, яна деканатнинг майда-чуйда ташкилий ишларида иштирок этиш дегандек, юмушлар билан ўраланиб қолди.

У эрталаб чиқиб кетиб, кечкурун уйга қайтарди. Лаъли билан ҳам анчадан бери дурустроқ гаплашиб ўтиролмади. Бир кун эрталаб уни холи учратиб қолди-да, якшанба кун икун пляжга таклиф қилди.

Лаъли кўпдан бери Тошкент денгизи шуҳратини эшиттар, лекин у ер олис бўлганлиги учунми, ёлғиз боришдан ийманиб, бирон киши ҳамроҳ бўладиган қулай пайтни кутиб юрарди. Шу сабабдан Ингиталининг таклифи аини мударо бўлди.

Бутун кунни шаҳардан четдаги «денгиз»да ўтказишди. Чўмилиб, қум устида офтобга тобланиб ётишди. Пляж ресторанига киришди. Лаъли ўша ерда бир ёшгина аёлнинг эгнидаги йўл-йўл чўмилиш либосини кўриб, ҳаваси келди. Ингитали унга бундан ҳам дурустроғини топиб беришини ваъда қилди.

— Тополмасангиз-чи! — қиз кўзларини пирпиратиб нозланиб сўради.

— Ҳиротдан бўлса ҳам топиб бераман.

Орадан икки кун ўтмаёқ, шапалоқдай бир парча ма-

тодан хўп зеб бериб тикилган чет эл чўмилиш либосини қайсидир база складидан таниш-билиш орқали топиб келиб, Лаълига ўзининг айтган гапи устидан чиқадиغان йигит эканлигини кўрсатиб қўйди.

Ўртада салкам бир ой ҳам ўтиб кетди. Август охирларига келиб қиз ўқишга жўнайдиغان бўлиб қолди. Йигитали Лаълини кузатиш учун хола билан бирга чиқиб, унинг ўғай акаси билан биринчи бор аэропортда кўришиб танишди.

Уша кун кечқурун Пошша хола Йигиталининг олди-га бир конверт кўтариб кириб келди:

— Сизга хат келганди, болам.

У конвертни қўлига олди-да, ҳуснихатдай чиройли ёзилган адресга кўзи тушди. Дарров таниди. Назирадан. Қўлини тегизар-тегизмас конвертнинг ёпқич оғзи чирт этиб очилиб кетди, ичидан бир парча хат чиқди.

Назира тўртинчи курс имтиҳонларидан қутулиб олганлиги ҳақида ёзибди. Кейин... «биз қутбнинг икки қарама-қарши чеккасида турганга ўхшаймиз, наҳотки?» деб хатини тугатибди.

Йигитали, иккимиз ҳам бир жой — яъни қутб марказида бўлишимиз керак, деган мазмунда Бодомзорга жавоб ёзиб юборди.

Кузнинг биринчи ойи тугаб, октябрнинг ёғин-сочинли инжиқ кунлари бошланди. Кечалари ерга қиров тушиб, кўлмак сувлар устини юпқа муз қоплаб ола бошлади. Шаштли келган ёз садоси қишда бошқача бўлиб қайтишини билган одамлар ўтин-кўмир ташвишига тушиб қолди.

Йигитали ҳам баъзан кичкинагина хонасида кўрпага ўралиб, кечаси билан совқотиб чиқар, шунда қиш гамини еб, печкага кўмир сотиб олишни режалаб қўярди. Бироқ, факультетдаги дарслар, яна ташкилий ишлардан (у тагин комсомол комитети секретарлигига сайланганди) бўшаб, кўмир олишга чиқолмас, чиққанда ҳам Салимжон айтганидек, у ерда навбатга ёзилиб, неча кунлаб овора бўлишга асло тоқати йўқ эди. Шунинг учун у қиш гамини худога «топшириб», Пошша хола билан қорама-қора уйдан чиқиб кетар, комсомол комитети хонасига кириб олиб, эрталабки соф мия билан

диплом ишини қайта кўчириб чиқар, айрим жойларини бошқатдан кенгайтириброқ ёзиб, таҳрир қиларди.

Диплом ёқлаш кунни охириги сўзни Фозил Шоисломович олиб, студентимизнинг бу ишида анчагина қимматга эга бўлган қизиқарли фактлар бор, бироқ ана шу фактлар кул қоплаган қўрдай умумий хулосалар остида яшириниб ётибди. Умурзоқов ана шу умумлашмалар ўрнини кенгроқ илмий далиллар билан тўлдирса, фанимиз яна бир зарур монографик асар билан бойиган бўларди, деган ўша гапи Йигиталини тинч қўймас, бўш қолди дегунча, диплом ишини қўлга оларди.

Бир кунни кечга томон Йигиталининг дарси тугаб, энди кетай деб турганди, декан йўқлаб қолди. Фозил Шоисломович чой ичиб ўтирган экан, одатига кўра, бир пиёла қуйиб узатди. Кейин салмоқланиб ҳол-аҳвол сўради:

— Ижарада турибман денг!— унинг юзига тикилиброқ қаради-да, шаҳодат бармоғини стол устига «тақ» этиб уриб кўйдди. Йигитали ўз фойдасига ҳал бўладиган бирон янгиликни аниқ сезгандай вужудини номаълум ички ҳаяжон қоплаб олди:

— Шундоқ, домлажон!— деди.

Декан қолган гапни қисқа қилди:

— Акмал Ражабович Москвага ишлашга кетяпти. Унинг хонаси бўшаши билан ўша ерга кўчиб келасиз.

— Раҳмат, домлажон. Раҳмат, эътиборингиз учун,— у қуллауқ қилиб, қўлини кўкрагига босди.

Бир оз дақиқадан сўнг Фозил Шоисломович яна қўшиб қўйдди:

— Машинани ҳеч иккиланмай олаверинг энди. У ернинг катта ҳовлиси бор. Тайёр гараж!

— Насиб қилиб, келиб қолса, албатта, оламан.

Йигитали қушдай енгил тортиб, бир олам қувонч билан деканатдан чиқди. Азбаройи хурсандлигидан трамвайга ўтиришни ҳам унутиб, ижара-кулбаси томон пиёда жўнади.

Йигитали янги уйга кўчиб келди-ю, орадан кўп ўтмай кутилмаганда Фозил Шоисломович академияга ишга ўтиб кетди. Деканатда ўзгариш бўлди: ўринбосар декан

этиб тайинланди. Бу орада Шоди Мударрисовни кимдир қўллаб юборди шекилли, кафедра мудирлиги лавозимидан деканатнинг янги ўринбосари бўлиб кўтарилиб қолди.

Йигиталининг квартираси атрофи темир панжара — «девор» билан ўралган қалин мевазор боғ ўртасидаги улкан гиштин иморатнинг учинчи қаватида эди. Бу ерга вазмин чўян дарвоза орқали кирилар, унинг ёнбошидаги тор каридорли кичик уйчада доим қотмадан келган, чўққисоқол қоровул ўтирарди.

Айрим машинаси бор кишилар катта дарвоза қулфини ўз калитлари билан очиб киришар, яна беркитиб қўйишарди.

Бошпанали бўлиб олган Йигиталининг барча орзулари ушалган, энг муҳими, Фарҳод ака, Олима опалар каби қўшни орттирган эди.

Бир кун Йигитали ишдан қайтиб, ҳали пальтосини ечиб улгурмагани, эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Чикса, Фарҳод ака:

— Бугун мен ош дамлаганман. Қани, юринг, «баҳо»сини берасиз!

Фарҳод ака ясаган палов чакки чиқмабди. Ошдан сўнг алламаҳалгача гурунглаб ўтиришди. Суҳбат орасида Олима опа:

— Ишдан қайтмасингиздан сал олдинроқ ойингиз келган эдилар. Сизни сўрадилар. «Ўғлимни бир ҳафта кўрмасам, соғиниб, оёғим шу томонга тортаверади. Эсон-омон юрган бўлса бўпти. Бошқа келарман, уйим яқин», деб қайтиб кетдилар.

Йигитали «ҳа» деди-да, бошқа индаёлмай қолди. Агар шу пайтда опа «у ойингиз ким?» деб сўраб қолганда, нима жавоб қилишни ўзи ҳам билмасди. Ахир, бу биринчи эмас, Пошша холанинг Олима опа олдига учинчи марта келиши. Ҳар доим худди шу хилдаги гапларни айтиб кетади. Бу хонадон билан яқинлигини дарров қардан билиб ола қолдйкин!

Олима опанинг ҳозирги гапида, айниқса «ойингиз» деган сўзида киноя оҳанги эшитилгандай бўлди. Бирон сир борлигини сезиб қолган-у, у аёл ҳақида очик сўролмай, шундоқ тегизиб ўтди шекилли. Ҳар қалай Пошша холани уларга танитиб қўя қолгани маъқул.

— Ўғилдан ёлчимаган экан. Мен уйида ярим йилча яшаб, она-боладай бўлиб қолганман. Мени ўғил қилиб

олган. Умуман, яхши аёл!— дея Йигитали бир Олима опага, бир Фарҳод акага қараб қўйди.

— Шундай бўлса бордир!— Опанинг бу сўзида Йигиталига қўшилмайроқ айтилган оҳанг бор эди.

Йигиталининг «омадли» болалигини Пошша хола яхши биларди. Аммо, уй-жой масаласида пешонаси бунчалик тез ярқираб кетишини асло кутмаганди. «Дурустроқ ҳовли олиш учун камда ўн беш-йигирма минг пул бўлиши керак. Бу боланинг юриш-туришидан ҳамёнининг чўғи пастроққа ўхшайди. Агар бўлса ҳам, ўша машинасига ташлаб келган! Яқин-ўртада уйли-жойли бўлолмайди. Ўзимнинг қўлимда яшайверсин-чи, уёғи бир гап бўлар», деб юрарди ичида.

Мана, энди кутилмаганда квартира тегиб қолди.

Пошша хола бир кунлик ишнинг баҳридан ўтиб, Йигиталининг кўч-кўрони ортилган машинада у билан янги уйга келди-ю, ичкарига қадам қўйиб, оғзи очилиб қолди: бир томонда гарнитур, бир томонда радио, телевизор, уйга кираверишда—коридорда телефон. Катта шинам хона ҳам бекам-у кўст. Ошхонада холодильник гириллаб ишлаб турибди. Газ плитаси тепасида эса, капгирдан тортиб, човлигача бор. Ҳаммаси яп-янги. Буларни ишлатадиган одамгина етишмасди бу ерда.

Бу рўзғор буюмларини Йигитали ҳовли олиш мақсадида жамғариб юрган пулларига харид этиб, куни-кеча ўртоқлари билан бир машина қилиб келтирган эди.

Тозалаб артилган кенг дераза ойналаридан кўчанинг нариги бетидаги маҳалла уйлари кафтдагидай кўзга ташланиб турибди. Айниқса, ёзда жоннинг ҳузури бўладиган кенг балкони айтмайсизми!

Пошша хола кўз ўнгида Дороббекнинг файсиз секцияси гавдаланиб кетди. «Уйни ясатиш мана бундоқ бўпти, ҳамма нарса ўз жойида. Уникида бирон тузукроқ жиҳозга кўзим тушмаганди... Ҳозир қайси қамоқда ётганикин?» Аёл бехосдан хаёлига келиб қолган бу фикрдан ўзини чалғитиш учун уй файзига, унинг жиҳозларига тасаннолар ўқиб кетди:

— Бай-бай, бу ер жаннат-ку, ўғлим! Бизнинг ҳовлилар ордона қолсин... Бу ернинг полини бир марта ювиб, эшиги тагини супуриб қўйсангиз, ҳафта бўйи ярқираб туради. Вой болам тушмагур-ей, шундай қилиб, уйли бўлиб олдим, денг! Майли, буюрсин. Энди, ота-бо-

боларимиздан қолган одат бу: бир ис чиқариб юборишимиз керак. Янги уй, янги рўзғор деганларидай...

Салимжон бозорга тушиб чиқди.

Пошша хола «ис чиқарди». Кейин, яна иримчилиги тутиб кетиб, равоқдаги бетон устунга бир боғлам исирик илиб қўйди. Кечга яқин, эртага келарман, дея уйига келди.

Шундан сўнг Пошша хола бу ерга серқатнов бўлиб қолди. Асосан у пешиндан сўнг келар, баъзан Йигиталининг кир-чирини ювиб, майда-чуйда ишини қилар, лекин қоронғи тушиши билан ҳаяллаб қолмай, дея ҳовлисига қайтиб кетарди.

Йигитали бу муносабат тагида нима бор, бирон га-раз, манфаат ёки шунчаки одамгарчиликми — билмас, тўғрроғи бунга аҳамият бермасди. Онанинг бу муносабатини ўзича яхшиликка йўйиб, унга қандай миннатдорчилик билдиришини биллолмай юрарди. Шундай кунларнинг бирида Пошша хола калитни сўраб қолди:

— Икки-уч бор келиб қайтиб кетдим. Ишдан қайтишингизга бир қошиқ иссиғингизни тайёрлаб турай, дегандим.

У дарров ёнидаги калитлардан бирини берди. Шу фикр олдинроқ хаёлига келмаганлигидан бир оз хижолат ҳам тортди.

Йигитали оқ-қорани фарқига борган, бошқача қилиб айтганда, «дунё кўрган» йигит бўлса-да, бир томондан, қишлоқ муҳити, иккинчи томондан, ота-онанинг ўта оқ кўнгиллилик руҳида берган тарбияси қон-қонига сингиб кетганди. У ҳаммага бирдай софдиллик билан қарар, уларга ишонар, иложи борича яхшилик қилишни ўйларди... Шунга кўра доим яхши одамлар ичида бўламан, умуман яхшиликка ёмонлик қилувчи одамнинг ўзи йўқ деб ўйларди...

Унинг кўп вақти одатдагидек факультетда ўтарди. Уйига телефон қилган таниш-билишлари кексароқ аёл билан жавоб-муомала қилишар, агар у эркак бўлса, «мен онасиман, ўғлим уйда кам бўлади», борди-ю, Йигиталини хотин-қизлар сўрашса, «ўғлим сенга нима учун керак бўлиб қолди, ўзинг кимсан?» деган саволга йўлиқарди.

Бир кунни Олима опа ҳам Йигиталини йўқлаб, балога қолай деди.

Пошша хола катта иморатнинг эрка фуқаросидай бу ердагилар олдидан кўкрак кериб ўтадиган бўлиб қолди.

Шу орада подъезддаги хонадонларга «қўни-қўшничилик» юзасидан ров-ров бош суқиб, айримлари билан танишиб ҳам олди. Янги қўшнилар ичида кўнглига энг ёққани Йигиталининг «хўжайини» Шоди Мударрисовичнинг онаси Соттихон-у, ҳар кўрганда «холажон-холажон» деб кулиб турадиган Фарҳод аканинг хотини бўлди. Баъзан вақт топса бир оз «дардлашгани» Олимахоннинг олдига тушар, гап чўзилиб кетадиган бўлса, ўғлимнинг қайтадиган вақти бўлиб қолибди, қозон осай, деб дарров юқорига шошиларди.

САҚКЗИНЧИ БОБ

КЎРГИЛИК

Назира Йигиталининг шаҳарга олиб кетиш ҳақидаги ўшандаги гапларини шунчаки кайф устида айтди-қўйди, деб ўзини овутган, кейинчалик эса, ораларида катта бир жарлик пайдо бўлаётганига кўзи етгач, қисқа қилиб, мана шунга ишора тариқасида унга хат ёзганди.

Йигитали ўз жавоб хатида, бари бир икковимиз қутб марказида бўлишимиз керак, деб ёзибди. Бу хат Назирани ўйлатиб қўйди: «Демак, ўшанда, Тепабогда айтганлари чин экан. Бир марта гапдан-гап чиқиб, «мен ўз қишлоғимизни мингта шаҳарга ҳам алишмайман, ўқишни битираман-у, шу ерга — сенинг олдинга келаман», деганини унутибди-да, энди... Йўқ, йўқ, мен нималарни ўйлаяпман. Йигитали акам бари бир Бодомзорга келди. Мен у кишини яна қанча бўлса ҳам кутишга тайёрман. Ахир, мен бу ерда қарияларни ўз ҳолларича ташлаб кетолмайман-ку. Бунини Йигитали акам ҳам тушуниши керак!»

Назира мана шундай хаёллари билан юрган кунларнинг бирида Илёс гузарда йўлини тўсиб, янги хуш хабар айтиб қолди:

— Кеча Тошкентдан келдим. Йигиталиникида меҳмонда бўлдим. «Волга» олибди. Ҳаворангидан! Ҳозир шофёрлик курсига қатнаётган экан, правани олишим билан ўзим ҳайдаб, Бодомзорга бориб қоламан, деди... Яна сенга салом айтди. Энди суюнчини чўзавер.

Бу хушxabар Назиранинг юрагидаги барча шубҳаларни тарқатиб юборди.

Ҳамма ердагидек Бодомзорда ҳам бу йил куз эртароқ тушиб, боғ иши одатдагидан барвақт саранжомланган бўлса-да, Асқар боғбоннинг қўли ҳеч бўшамасди. Бутун бир бошли боғ меваси жо бўладиган ертўлага тушиб олиб, ўзи сингари беш-олти қари-қартаг аъзоси билан шипларга узум осишар, ташқарида озгина қиров еси деб ҳали кўмилмаган туплари остига уйиб қўйилган анорларни замбиллаб ичкарига олиб киришар, саралаб ерга тўшалган похол устига тўкишарди. Шу билан эрта бошланган ғимир-ғимир ишнинг кечга яқин, баъзан хуфтонга бориб кети узиларди.

Назира ишдан қайтиб шовла қилди. Вақт алламаҳал бўлиб, овқат қозон остига олай деди ҳамки, отасидан дарак бўлавермади.

У ўчоқдан оловни тортди, тахта қопқоқ устига қиров боғлаб қолган тўрт бурчак қозон сочиқни ёпиб, уйга кириб кетаётган эди, узоқдан машинанинг гуриллаган овози эшитилиб қолди. Чопганича ўзини кўча эшик томон отди. Қаршидан дум-думалоқ икки чирог билан зим-зиё тун бағрини найзадай ёриб қандайдир машина кела бошлади. Ана, у яқинлашди, лекин тезлигини пасайтирмади, эшик олдидан тўхтамай ўтиб кетди. Раиснинг кўкимтир газик машинаси экан...

Мана, орадан бир ойдан зиёдроқ вақт ўтаяптики, қизнинг фикри ёди кўчада. Доим хат-хабарсиз тўсатдан келиб қоладиган одати бор. Йигитали акаси ўз машинасида келаётгандай бўлаверади... Назира бу сафар ҳам бекорга овра бўлганлигини билди. Совуқ ўтди шекилли, қўлларини бир-бирига ишқаб, қунишганича ичкарига кирди. Бирдан, кутилмаганда, қулоғига таниш ном чалиндию бурчакдаги экранни жажжи тарелка юзидай телевизорга қараб қолди. Диктор, меҳмонлар билан суҳбатни Йигитали Умурзоқов олиб боради, деди-да, ёнига ишора қилиб қўйди.

— Вой, Йигитали акам!— деб юборди у экранга кўзини тикканича яқин келиб.

Шу чоқ эсига Хайри ача тушиб қолди. Нариги ҳовли томон чопди.

— Ача, ача, юринг!— бирдан овозини пастлагиб ерга қаради ва оҳиста қўшиб қўйди.— Уғлингиз, Йигитали акамлар.

— Вой ўғилгинамдан айланай, қани болам, қани?— Хайриббн молга терт қораётган қўлларини ювиб-ювмай кўча томон чопиб кета бошлади. Аммо, Назира уни қўлидан ушлаб қолди:

— Бизникида, телевизорда гапиряптилар... Опоғда-дамни ҳам чақирай.

Кампир ҳалпиллаб бориб, девор туйнугидан нариги ҳовлига ўтиб кетди.

Назира билан елкасига узун чопон ташлаб олган Умурзоқ ота ичкарига кириб келишганда, Хайри ача хўнг-хўнг йиғлаб, нималарни ҳам гапиряётган ўғлига тикилганича, телевизор ойнасини силаб ўтирарди.

Негадир Назиранинг кўнгли ғалати бўлиб кетди.

Умурзоқ ота мийиғида кулди, бу ўғли орқали юзида пайдо бўлган гурур аломати ва кампирга нисбатан истеҳзо нишонаси эди.

— Суюниш ўрнига нега йиғлайсан, онаси!— деди ота ўзига хос салобатли овоз билан ва кўрпачага чўккаларкан кулиб қўйди.— Қара, ўтирган жойингни — кийизга чўккалаб олибсан-а, ёш бола ҳам бундай қилмайди.

Ҳақиқатан ҳам кампирнинг ҳолати жуда кулгули эди. Назира «пиқ» этиб юборишдан чўчиб, юзини четга бурди. Хайри ача кўзёшларини енги билан артиб, чоли ёнига келди.

— Вой қўзичоғимдан айланай. Бийрон тилларингга онанг қоқиндиқ. Мана шунақа кўриниб турсанг ҳам юрагининг ҳовури сал босиларкан,— унинг кўзларидан яна ёш қуйилиб кела бошлади.

— Ол-а, тагин йиғлашга тушдинг!

— Отаси, ўғлимиз битта-ю, битта. Бизнинг уруғимиздан ким дилвизорга чиқибди. Чиқса мана жангур-жунгур орденлари бор «гирўй» раис чиқарди... Тошкентдан тортиб Маскопгача, Янгиқўрғондан тортиб Богоро-ю Бодомзоргача ўғлимни минг хил одам кўриб ўтирибди. Улар ичида яхшиси ҳам бор, ёмони ҳам. Ушаларнинг кузи тегиб қолмасин, дейман-да. Кипригимиз билан араб-авайлаб келаётган боламиз, отаси! Мана, барака топгузингизга ҳукумат уй берибди. Уша бориб келган юртдан машина ҳам юборганмиш. Ишқилиб унинг мана шу бахтига кўз тикадиганлар чиқиб қолмасин. Айвонда озгина сириқ турганди, ҳозир тутатиб юбормасам, кўнглим ўрнига тушмайди.

— Ана холос, яна ваҳима бошланди!— Умурзоқ ота

камгап, босиқ одам бўлгани билан баъзида қизиқчилик ҳам қилиб турарди.— Бу телевизор деганинг — шайтоннинг уяси дердинг-ку, унга исиріқ солсанг, қандоқ бўларкин?

— Ундай демаганман... Ҳаҳ, баъзи пайтларда уят нарсалар кўрсатиб қолганда, деган бўлсам, дегандирман. Шунини юзимга солмасангиз ҳам бўларди!

Хайри ача зарда қилгандай чолидан берироқ сурилиб, чап ёнбоши билан суянган ҳолда телевизорга қараб олди.

Шу орада Назиранинг отаси келиб қолди. Хайрибиби ишораси билан телевизорга қаради-ю, беихтиёр «э, куёв ўғлимиз-ку», деб юборди. Лаганда овқат кўтариб остона ҳатлаган Назиранинг юзлари оловдай ёниб кетди.

...Ингиталининг телевизорда чиқиб, тилмочлик қилганлиги Бодомзорда овоза бўлди.

Октябрь охирларида Назиранинг домласи келиб, бу йил қиш қаттиқроқ бўлиши кутилмоқда, ҳар эҳтимолга қарши ўн-ўн беш ўрам полиэтилен «газмол» олиб келиш керак, деб колхоз раҳбарларига айтган эди.

Ҳақиқатан ҳам куз этагиёқ қиш қаҳрли келишидан дарак бера бошлади.

Назира бригада аъзолари билан ҳафта бўйи Кўрбулоқда қолиб кетди. Бу орада қизлар тикув машинаси ёнида ўтириб олиб, тажриба учун ўтқазилган хурмо кўчатларининг ҳар бирига «ёмғирпўш» тикиб, яхшилаб кийгизиб чиқишди. Кейин, Деновдан келтирилиб, янги ўтқазилган ниҳолларни ҳам ўраб-чирмаб қўйишди.

Декабрнинг биринчи кунинёқ бўронли изғирин бошланиб, ҳамма нарса тақа-тақ музлаб қолди. Бир сидра қор ёққандай бўлди. Лекин, уни шиддатли шамол аллақайёқларга учуриб кетди. Кечагина кумушдай оқариб ётган тоғ чўққилари ҳам қорайиб қолди. Йўл устларида қорнинг ола-чалпоқ бўлиб «юқи» қолди, холос. Сувалган уй томлари худди уни қоқиб олинган супрага ўхшаб қотиб ётар, қолган-қутган қор гардларини ҳам шамол гирди-капалак қилиб ҳар ёққа учирарди.

Қорасовуқ Бодомзор устида кеча-кундуз ўз қамчисини ўйнатар, дам шамол гувиллаб кимларнингдир томига тўшалган қора қумқоғозни кўтариб юборар, яна алла-

кимларнинг бостирмасидан пичан ғарамини учириб кўчага отарди.

Умурзоқ буванинг тегирмони совуқ турган биринчи куннёқ тўхтаган, тарновни муз ўраб, тепадан ҳайқириб тушадиган сув йўлини тўсиб қўйган эди.

«Ўзимизнинг қайроқи буғдой нони яхши, ўшандан қўймасин», деб туриб олган ўн-ўн беш ҳамқишлоқлари юзидан ўтолмаган тегирмончи бува қўлига теша-болта олиб, парракларда тош қотган музларни уриб туширди, повни тозаллади. Бироқ, чархпалак кундузи озгина айланиб турди-ю, кечки совуқ тагин сувни «сиқиб» қўйди.

Эртаси яна азондан пешингача муз синдириб парракка сув очди. Бир нечапуд буғдойни оқлаб беш-олти кишининг ҳожатини чиқарди... Эндигисига чол бардош беролмади: новнинг ярмичаси бақатерак танасидай улкан муз билан тўлиб қолганди. Уни ажратиб оламан деб бутун қилган меҳнатлари зое кетди. Терлаб-пишган ҳолда совуқ тегирмон ичкарасига кириб, ўти ўлиб қолган сандалда бир оз нафас ростлаган бўлди. Кейин қизиб турган бадани совий бошлаганини, яктаги этига ёпишиб вужуди жунжикаётганини сезди. Совқота бошлади. Тегирмонга қулф урди-да, чопонига ўралиб, уйига жўнади. Йўл-йўлакай ўзига-ўзи хаёлан дерди: «Бунақа совуқдан кўпини кўргандинг, Умурзоқ! Елкангдаги чопонни тол шохига илиб қўйиб, яктакчанг муз кўчирган пайтларингни эсла. У вақтларда қишнинг запти бундан ҳам зўрроқ бўларди. Ўшанда сенга ҳеч бало ёпишмасди!.. Мана, эндиги аҳволингни қара, нима кўйга тушиб қолдинг? Ешинг ўтяпти, қарняпсан!».

Шу баҳона бўлди-ю, унча-мунчага бўйин эгмайдиган Умурзоқ бува кўрпа-ёстинқ қилиб ётиб олди. Хайри ача ёлғиз ҳамхонаси тепасида гирди-капалак. Собиржоннинг ҳоли-жонига қўймай, қўшни қишлоқдан «домла»ни айтдириб келиб, ўқитдириб ташлади. Ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланиб тушадиган даҳанасидаги катта қари тол остига чироқ ёқиб келди. Фойдаси бўлмагандан кейин «дўхтир» Қомилжон олдига чопди. У отани кўриб, қаттиқ шамоллабсиз, бир-икки ҳафта қимирламай ётишингизга тўғри келади, мен хабар олиб тураман, дея дори ташлаб кетди.

Мана, ҳафта бўляптики, Назира Хайрибиби ачаси билан ташвишни тенг тортиб, опоқдада бошида парвона.

Дапқур-дапқур чол дуо қилиб қўяди: «Умрингдан бара-ка топ, қизим!».

Асқар боғбон бошлиқ боғ бригадасининг қариялари узундан-узун қилиб қурилган ертўлани иситиш учун беш-олти чўян печкани кеча-кундуз ёқиб чиқишар, меваларни саралашарди. Совуқ келган қиш чолларни шошириб қўйган, бош қашишга вақтлари йўқ эди. Шунга қарамай «боғ бригада» Умурзоқвойдан хабар олгани ҳар кунни вақт топар, бот-бот келиб, ундан ҳол-аҳвол сўраб кетарди.

Ташвиш ҳам, шодлик ҳам кетма-кет келади, деганлари рост экан. Чилла чириллатиб турган мана шу кулларнинг бирида Хайри ача уйда кичкина хурсандчилик бўлди. Азонда туриб, сигирга хашак солиш учун оғилга кирган Назира шолча — «эшик»ни кўтариши билан жажжигина бузоқчага кўзи тушди. Бузоқча пешонасида қашқаси бор, қулоқлари диккайган, кўзлари кийикникидай бирам чиройли эдики, одамнинг ҳаваси келарди.

Эртаси кун Назира, одатдагидай кечга томон, Кўрбулоқдан қайтди-да, бузоқчадан хабар олгани ачаникига чиқди. Уни даҳлиз бурчагидаги ўз «тўшаги»га ўраб қўймоқчи бўлиб турганди, ичкари уйдан опоқдаданинг ачага зорланиб гапираётганини эшитиб қолди: «Сигирга ширалироқ овқат бергин! Шу касалим ҳам ортиқча бўлди. Мана шунақа нозик пайтда туғиб қолишини билиб, бостирма устидаги похол остига ўн-ўн беш боғ кўк беда босиб қўйгандим. Қани қувватим бўлса-ю, томга чиқиб ўшани ташлаб берсам».

«Лайлак уяга ўхшамай ўлсин, қурган бостирмангиз! Шамол бўлса, тандир остига боришдан ҳайиқиб тураман, худди устимга тушиб кетаётгандай бўлаверади... Яктакчанг муз чопиб, азобини тортаяпсиз! Энди бир камингиз шундай совуқда ўша ерга чиқиш эди!». Хайрибиби гап келганда отангни аяма, қабилида «ўз жонига ачинмай-диган» чолига дашном берар, гўё шу билан аламидан чиқарди. «Бўпти-бўпти, сеники маъқул!» — опоқдада тескари ўғирлиб олди шекилли, овози пастроқ эшитилди. Кейин Хайрибиби яна давом этди: «Ана, кўрдингизми, қулоғингизга тўғри гапим ёқмайди. Сизга ўша тегирмонингизни қўнғир тоши лапанглаб айланиши бўлаверса!».

Назира ичкарида давом этаётган бу баҳсдан таъсирланиб, мийиғида кулиб қўйди. Даҳлиздан мол соғилади-

ган сирли күк челақни олиб, ташқарига чиқиб кетди. Бостирманинг нариги ёнбошидаги оғилдан сизирнинг «мени соғиш пайти бўлди» дегандай «мў-ў»лаган овози эшитилди.

Назиранинг кўзи лайлак уя бостирма устидаги пичан гарамига тушди. Кечаси кўтарилган бўрон баланд қилиб босилган гарамни бир томонга қийшайтириб қўйган, унинг орасидан Умурзоқ бува айтган кўм-кўк беда боғлари сал-пал кўриниб турарди.

У сизирни соғишни ҳам унутиб, худди биров, ҳозир шуни қиласан, деб мажбур этаётгандай, қаринида турган шотидан юқорига кўтарила бошлади. Лўмбоз бостирилиб тузукроқ ҳам сувалмаган бутун том юзини катта гарам қоплаб турар, фақат нарвон томондан оёқ қўйиш учун бир қадамча очиқ жой қолдирилганди, холос. Назира ўша ерга оёқ қўяркан, димоғига гуп этиб пичан ҳиди урилди. Кейин, нарироқдаги бурқсаб тутун чиқаётган мўридан жаз-жуз овоз, жизза ҳиди келди. Хайри ача кечки овқатга уннаб юборганди.

Қиз ях аралаш қор уюмлари билан усти тарашадек қотиб қолган шолни похоти орасидан беда боғларини тортиб пастга ташлай бошлади.

Оғилда турган сизир тансиқ емиш исини билди шекли, бир пишқириб қўйди, кейин яна чўзиб «мў-ў»лади.

Шу пайт орқа томондан машина овози эшитилиб қолди. Назира ишни тўхтатиб, диққат билан қулоқ тутди. Моторнинг гувиллаши бу ердан ҳар куни ўтиб турадиган машиналарникига ўхшамасди.

Йўлнинг қишлоққа кириб келавериш тарафини гарамнинг кўча ёққа тўнкарилиб қолган қисми тўсиб турарди. У ҳарна қилиб бўлса ҳам, гарам ёнидан айланиб ўтиб, машина келаётган томонга қарамоқчи бўлди. Аммо, пичанинг сирғанчиқ нишаб қирғоғидан бостирма томига тушиниша юраги бетламади.

Машина яқинлашиб келиб, йўгон овоз билан сигнал берди. Бу қизнинг назарида, ўзгача, «Волга»нинг сигнали, Йигитали акаси ҳайдаб келадиган ҳаворанг машинанинг сигналидай туюлиб кетди.

Унинг юраги гуп-гуп ура бошлади. Шундоқ кўча томонни тўсиб турган пичан гарамига тирмашди...

Хайри ача пиёздоғ устига сув қўйиб, ташқарига чиқди. Бостирма томонга кўзи тушди. Нақ бир терак бўйи тепаликда омонат турган гарам устига ўрмалаб чиқа-

ётган Назирага ногоҳ кўзи тушди-да, юраги шув этиб кетди. Дарров чолиннинг бояги гапни эслади. «Қизи тушмагур-ей, ҳозир нима азоб эди, беда олмоқчи бўлса, пастроқдан олавермайдимми!» деб уни қайтариш учун шоти томон йўналди.

Назира доvon ошган одамдай, ғарамнинг энг тепасига чиқиб олди-да, бўйини чўзиб, кўча томонга қаради. Ҳаворанг «Волга» шундоқ уларнинг ҳовлиси тарафга яқинлашиб келарди. Йўл қатқалоқ, тирғанчиқ бўлганлигидан мотор қаттиқ овоз чиқариб, гувиллар, машина жуда секин ҳаракат қиларди. Негадир қизнинг кўзи энг аввал шофёр ёнида келаётган қоракўл телпак кийган, пальтоли ёшгина йигитга тушди. Танишдай туюлди унга, аммо, кимлигини аниқ билолмади. Шубҳасиз, у Йигитали эмас эди.

Шофёрни дурустроқ кўролмади. Назарида машинани қора пахталик кийган, семиз, гавдали бир одам ҳайдаб келарди... Шу пайт нимадир бирдан «қарс» этиб кетди. Назира пастга қараб учиб кетаётгандай бўлди.

Энди бир поғона юқорига кўтарилган Хайри ачанинг оёғи остидан шоти отилиб чиқиб кетди. «Лайлак уя» бостирманинг олди кўтарилиб, орқаси кўча томонга босиб кета бошлади. Унча зич қилиб қоқилмаган синчлар орасидан дув этиб гувалалар тўкилиб тушди.

Хайрибиби ер қимирлади, деб капалаги учиб, ўзини йўқотиб қўйганди. Орадан бир дақиқа вақт ўтмай, ақли-ҳушини йиғиб олди. Ичкаридан, нима гап, деб Умурзоқ ота чопиб чиқди. Хайри ача:

— Вой, Назира қизгинам, вой Назирагинам! Бу нима кўргилик эди, войдод, ёрдам беринглар, одамлар!— дея чопганича ўзини кўча томон отди.

У йўл ўртасида тўхтаб турган, ланг очик қолган эшнкларидан бирига шахмат нусха белги босилган ҳаворанг машинага кўзи тушди. Эътибор бермай, орқа томонга чопди.

У ерда учта ёшгина йигит билан ўрта яшар бир киши шошиб-пишиб пичан боғларини бир томонга олишар, ўрта ёшли кампир тушунмайдиган тилда нималардир деб, қулаган девор томонга ишора қилиб, жон-жаҳди билан ўша ерни босиб ётган хашакни ҳар тарафга отарди.

Ранги докадай оқариб кетган Умурзоқ бува аввал нималигини билолмай турди, кейин кишилар хатти-ҳаракатидан улар Назирани излаётганини сезиб қолди. Шу

орада яқин-атроф, қўни-қўшнилар етиб келишди. Одам йиғилди. Кимдир врачга чошиб кетди.

Назирани пичан ғарамлари остидан ҳушсиз ҳолда топишди. Унинг бир оёғини катта оғир тўсин босиб турарди...

Зум ўтмай етиб келган врач Назирага дарҳол укол берди.

Ёш-яланглар санитар замбилини кўтариб, машинага солишаётганда Тепабоғдан ҳаллослаганича Асқар боғ-бон ҳам тушиб келди.

Қиз кечга бориб кўзини очди. Қимнидир қидириб, уёқ-буёққа аланглаб қаради. Отаси, опоғдадаси ва ача-ю врач йиғитдан бошқа кишига кўзи тушмади.

Комилжон уч фарзанднинг бири—кенжа ўғил бўлса ҳам оиланинг эркаси бўлиб ўсганди. Нима учундир бошқаларга қаттиққўлроқ ота бу ўғилга келганда арқонни узун ташлаб қўйганди.

Меҳри хола баъзан куюниб эрига, «бу кичик ўғлингиз жуда ўйинқароқ: кино-ю копток тепишдан бери келмай ўсяпди. Тежаб-тергасангиз-чи, ахир, эркак кишисиз!» деса, эри: «нимасини тергаб бўлади, дарсини тайёрласа, ўқиши аъло бўлса, ҳулқи ёмонмас! Энди, кўчага чиқма, уйда ўтир, дейми! Бунақа гапларни анови қизчанг Шоҳида каттароқ бўлса, ўшанга айтасан. Ҳали Қомилжон бир йиғит бўлсинки...» дерди.

«Сиз шунақа деб ёнини оласиз. Бу эркангиз ҳали уялтириб қўймаса эди, бизни!».

...Қомилжон бир пайтлар онаси ташвиш тортганидек, оилада ҳеч кимни уялтириб қўймади. Ўзи ёшлигидан ният қилиб юрган институтга кирди.

«Ўйинқароқ» бола энди фақат ўқиш билан ўралашиб қолди. Олти йил давомида институтда фақат пешқадам студентлардан бири бўлиб ўқиди.

Тақсимот комиссияси ўғлига районга бориб ишлаш учун йўлланма берганини эшитиб, онанинг фиғони фалакка чиқди. Ёлғиз боламни (унинг катта ўғли уйли-жойли бўлиб секцияга чиқиб кетганди) ҳеч қаёққа юбормайман, деб туриб олди.

Шунда қаттиқ бетоб ётган ота ўғлини ёнига ўтқазиб, «ҳукумат шунча ўқитди, энди бошқа жойга йўлланма бе-

рибди, ўша ерга керакли одам экансиз, ўғлим! Майли, боринг! Юрт кўрган, таниш-билиш ортдирган яхши-да», деди.

Аввалига тақсимотдан бир оз норозироқ бўлиб, онасига ён босиб юрган Комилжон бу гапларга бефарқ қаролмади. Айниқса, кўп вақт ўтмай вафот этган отанинг бу гапларни ўғил учун муқаддас васиятдай бўлиб қолди...

Мана, икки йилки Комилжон ажойиб кишилар орасида. Бодомзордаги унча катта бўлмаган касалхонани бошқаради. Қишлоқ аҳли ўртасида обрўйи чакки эмас. Таниш-билишлар ортдирган.

Айниқса ўтган йили эрта баҳорда Асқар боғбон, савоб учун мана шу ерни боғ қилиб берамиз, деб касалхона этагидаги катта тошлоқ майдонга ўз аъзоларини бошлаб келгандан бери Комилжон бу ажойиб одам билан худди ота-боладай қадрдонлашиб кетишган.

Мана, энди келиб-келиб шу одамнинг қизи Назиранинг бошига кутилмаган кўргилик тушса бўладими!

Икки кундирки, Комилжон ўз иш кабинетида тунайдди, алламаҳалгача мишмиш қоқмай жарроҳликка оид китобларни бирма-бир варақлаб, кўздан кечиради. Назирага тиббий ёрдам бериш йўллариини излайди, унинг беасорат соғайиб кетишини ўйлайди. Баъзан рентген қоғозига узоқ тикилиб туради-да, жароҳатнинг хавфли йўллариини сезгандай бўлади, тезроқ олдини олиш томонларини ўйлайди.

Ниҳоят, Асқар ота билан маслаҳатлашиб, Назирани каттароқ, тажрибаси бор врачларга кўрсатишга қарор қилишди.

— Умидимиз сиздан. Нима десангиз розимиз!— деди Асқар боғбон уйқусизликдан киртайиб қолган кўзларини Комилжонга тикиб.

Назира область касалхонасида уч кун ётди. Лекин, у ердаги текширишлар ҳам Комилжонга бирон янгилик бермади. Ҳатто баъзилар, қизнинг оёқ суякларидида кўп дарзлар бўлиб, уларнинг ораси очилиб қолганлигини, суякдаги илик қурий бошлаши мумкинлигини айтишди. Бу совуқ тахминлардан Комилжоннинг вужуди зирқираб кетди. Тўғри Асқар бува олдида келиб, Тошкентга олиб боришни маслаҳат беришяпти, деди.

Тошкентда беморни касалхонага жойлаш осон бўлмади. Аксига олиб, Комилжон ишониб келган одами — мураббийси, отасининг энг яқин дўсти бўлган таниқли

хирург Қозим Қобилович Ленинградда ўтаётган Халқаро анжуманда экан.

Бўш палата йўқлиги сабабли Назира бир кун коридорда қолиб кетди. Қомилжон кимлар биландир талашиб-тортишди, ман-санга борди, ниҳоят эртаси кечга томон бир жой топиб беришди.

Назирани икки бармоғи гипсланган, ўз тенги кўхликкина бир қиз ёнига жойлаштиришди.

Қомилжон шундан кейингина енгил нафас олди.

— Яхши қолинг, Назира!— деди унинг олдига кириб хайрлашаркан.— Зерикмай мана бу дугонангиз билан гаплашиб ётинглар! Биз эрталаб бош хирург Қозим ака билан келамиз. У киши Ленинграддан қайтибдилар, яқинда уйларига телефон қилиб билдим!— У эгиндан оқ ҳалатини ечиб, кираверишдаги қозиққа илиб чиқиб кетди.

Назира отаси қаердалигини сўрамоқчи бўлди. Аммо, эшик оҳиста ёпилиб, гапи оғзида қолди. «Йигитали акам ҳозир қаердайкинлар? Агар мени шу ердалигимни эшитсалар, ярим кечада бўлса ҳам, келиб қолсалар керак» деб хаёлидан ўтказди, оппоқ чойшабли кўрпага ўралиб олиб, шифтга тикилганича хаёл суриб ётар экан.

Бир маҳал кўча томондаги дераза ойнаси тиқиллаб, ярим очиқ оппоқ парда четидан отасининг қораси кўринди. У нималардир деди, овози эшитилмади. Қўлини кўтариб, яхши ётгин, деган ишора қилиб қўйди, сўнгра кўринмай қолди. Уни яна хаёл олиб қочди:

«Отам бечора, кўчада совуқда дийдираб ўтирган эканлар шекилли. Ҳали туз тотмагандурлар. Қийналиб кетдилар. Мендан кўнгиллари сал тинчигандай кўринди. Энди сўраб-истаб Йигитали акамникига боришса керак! Дарров топишади. Адреслари бор-ку!.. «Мана, Тошкентга ҳам келдим. ТошМИДа ётибман. Бир вақтлар бу ерга келиб ўқиш менинг орзуим эди. Қизиқ, яқиндагина уйда юргандим. Хайри ачам «пешонада борини олдиндан айтиб бўлмайди» деб юргучи эдилар, тўғри экан».

У мана шу хил узук-юлуқ хаёллар билан кўзи илинганини сезмай қолди.

ХИЁНАТ

Шоди Мударрисович Йигиталини кафедрада учратиб колди-да, орқамдан юринг, дегандай бармоқ ишораси билан деканат томон бошлаб кетди. У декан ўринбосари бўлгандан бери гап-сўзлари ва юриш-туришида аллақандай бир ўзгариш, сиполикка ўхшаш салобат пайдо бўлган эди.

Мударрисов тўрдаги ўз столига вазмин ўтириб олгач, тортмадан катта бир конвертни олиб, стол устига қўйди. Йигиталининг нигоҳи конверт устидаги таниш муҳр ва йирик ҳарфлар билан ёзилган «Зарубежмонтажстрой» сўзига тушди-да, ўзини бир оз тутиб олди.

— Муллаумурзоқуп гап шу!— домла тўсатдан гап бошлади-да, кейин жимиб қолди. У нима учундир ўзидан «пастроқ»ларни, айниқса студентлар фамилиясини бузиб, охириги «уп» қўшимчасига урғу бериб чақирар, бу ҳам Мударрисовичнинг ўзига хос «фазилати» эди.— Сиз ўзимиздан чиққан кадрсиз-у, фойдангизни бошқалар кўрадиганга ўхшаб қолди. Яна четга кетасиз, шекилли! Бироқ чақирғи қоғози бизга анча кечикиб келган!— у конвертни Йигиталига узатди, кейин қўшиб қўйди.— Энди расмиятчилик юзасидан, чақиртирганларнинг олди-га бориб келасиз. Шунақа, ёзмаларини кечикиброқ олганлигингизни айтасиз. Командировичнийга ариза ёзинг!

Шоди Мударрисович Йигиталини «ўзимизга керакли кадр», деб иккинчи марта чет элга юборишга оғринарди. Аслида эса, уни бунчалик омади юришиб, топар-тутарда, билимда ўздан ўтиб кетишини хоҳламас, гайрлиги келарди. Еқлаган диплом иши ҳам Фозил Шонсловичнинг далолати билан китоб бўлиб чиқаётганлиги, ҳатто домла уни ўзига аспирант қилиб олмоқчилиги ичинини куйдирарди... Агар, четга яна бориб келса борми, ишлаш ўрнига докторлик диссертациясини тайёрлаб келади!

Шоди Мударрисович масаланинг мана шу томонидан қўрқиб, хатни Йигиталига «кечкикиброқ» берди.

Аммо, касални яширсанг иситмаси ошкор қилади, деганларидай аллақачон юборилган чақирғи қоғози билан юқори ташкилотлар қизиқиб қолди. Шундан кейин

Мударрисов зудлик билан ўз «кадри»ни Москвага командировка қилишга мажбур бўлиб қолди.

Йигитали Москвада ўзини йўқлаган ташкилотнинг бўлим ва идоралари орасида бўзчининг моксидай бир неча кун қатнаб юрди. Ниҳоят, у кечиккани, ўрнига бошқа мутахассис юборилгани маълум бўлди. Бироқ, Йигиталини ноумид қилишмади: «сиз бизга керакли одамсиз, янги йилдан кейин хабар қиламиз... Бўйдоқмисиз? О, ундай бўлса, тезроқ уйланиб олинг-да, шайланиб туринг», дейишди.

Йигитали ўн кунчадан сўнг уйига кириб келди.

Эртаси эрталаб Шоди Мударрисович билан фонокабинетда учрашиб қолди. «Ҳозир уч кун кечикиб келганимни юзимга солади» деб турганди, иш кутганидай бўлиб чиқмади:

— О, с приездом! Қалай, яхши бориб келдингизми?— дея ҳол-аҳвол сўради, кейин юмшоқ супургилик қилиб қўшиб қўйди:— Қани, янгиликдан гапиринг, ўртоқлар нима дейишди?

Йигитали кутилмаган тавозедан аввалига ўнғайсизланди, кейин бутун саргузаштларини гапириб берди. Охири умидвор қилишганини ҳам айтди.

— Бўпти, энди буёғига биздан битта яхши характеристика билан оқ йўл тилаб қолиш бўлади. Бир боринг, яна икки-уч йил ишлаб келасиз, қўшни!

Улар эшиклари бир-бирига ёндош қўшни эдилар. Аммо, Йигиталини бу ерга кўчиб келганига бир йил бўляптики, улар ҳали қўшничилик қилишмаган.

Мударрисович Йигиталини факультетда ўз қўл остидаги шунчайин ходим сифатида «танирди», холос. Мана, ниҳоят уни қўшни сифатида ҳам тан олиб гапирди. Бир кунмас бир кун айтилиши мумкин бўлган бу гап Йигиталини элитди:

— Раҳмат!

— Энди ука,— унинг гапини бўлди домла,— қўшни бўлгандан кейин олди-берди қилиб турайлик. Ўзингиз ёввойироқсиз, одамларга қўшилиб кетавермайсиз. Шунинг учун сизни кампанияга тортмоқчиман. Эртага бир жойга меҳмондорчиликка борамиз. Қаерга денг, Фрунзегга, бизнинг божалариникини бир тамоша қилиб келасиз. Шу баҳонада машинанинг «оёғи»ни ҳам кўрамиз. Ҳадеб, қамалиб ётавермасин. Занг босиб, беланги бўлиб қолади.

Мударрисовнинг гапини икки қилиб, энди тикланиб келаётган «қўни-қўшничилик» муносабатига путур етиб қолмасин, деб Йигитали меҳмондорчиликка боришга рози бўлди.

Шу кетганича беш кун айланиб, янги йил арафасида қайтиб келишди. Йигитали қарийб ярим ойдан знёдроқ вақт уйида бўлмади.

«Меҳмондорчилик»да юравериш унинг тинка-мадорини шунчалик қуритиб юборган эдики, бирон нарса тамадди қилиб олишни ҳам хаёлига келтирмай, ўзини каравотга ташлади. Шу ухлаганича эрталаб телефоннинг қаттиқ жиринглаган овозидан уйғониб кетди. Трубкани олди, дўсти Рустам экан.

— Ўзи бормисан дунёда! Сени уч-тўрт марта йўқлаб келишди. Биттаси ёш йигит, талабалардан чоғи. Иккинчиси ўзимиз тенги.

— Қим бўлди экан, улар!— Йигитали бир даққиқа ўйланиб қолди.

— Ешроғи шу ерда ўқиётган ҳамқишлоқларингдан бўлса керак. Ёрдаминг керак бўлиб қолгандур.

Шу пайт Йигиталининг кўз олдида шу ерга келиб техникумда ўқиётган икки девор нари қўшниси Теша самоварчининг ўғли Зокиржон деган бола гавдаланиб кетди:

— Гапинг тўғрига ўхшайди. Бундай танишлар фақат сессня пайтидагина одамни йўқлаб қолишади... Хўш, ишларинг қалай?

— Менику, қўявер! Ўзингдан сўрасак? Хўжайинни эсон-омон олиб келдингми, сендан хурсандми?!

— Хурсандга ўхшайди!

— Ҳў, ундай бўлса, амалидан фойдаланиб қол. Ахир, девор-дармиён қўшнинг!

— Шунинг учун ҳам гапини икки қилмадим.

Улар кулиб юборишди.

— Ҳой, менга қара,— бирдан уни саволга тутди Рустам,— эртага бизникига кел, янги йилни бирга кутамиз.

— Кўраман. Ҳозирча хайр!— Йигитали телефон трубкасини жойига қўйди-да, ичкари уйга кирди. Қийиниб пастга тушди. Фарҳод акаларникида ҳеч ким кўринмасди. Москвадан келган кун кечқурун Олима опа, янги йилни бир танишимизникида кутмоқчимиз, хоҳласангиз

сизни ҳам олиб борамиз, деяётгандай бўлувди. Уша ёққа кетишган чоғи.

Иигитали икки бекат наридаги лағмонхонада овқатланиб, яна уйига қайтди.

Осмондан майда қор элар, чилла совуғи ҳам авжига минган эди. У билмай енгилроқ жерси пальтода чиққан экан, подъездга кириб олгунча роса адабини еди.

Иигитали эшикни очиши билан хонадан атир ҳиди аралаш баданни яйратувчи иссиқ ҳаво гуп этиб юзига урилди. Тўғридаги меҳмонхона эшиги хиёл ёпилиб, кимдир яширингандай бўлди. Илгичда қундуз ёқали қизғиш-ранг пальто осилиб турарди. Бу қишлоқ кийимни биринчи кўриши бўлса ҳам, дарров унинг эгасини таниди. Бошидан телпагини ечиб, уй томон йўналди. Ичкарига энди икки қадам қўйганди, панада турган кимса орқадан унга ташланиб, икки кафти билан юзларини маҳкам беркитиб олди.

Иигитали:

— Топдим! Бу — Лаъли! Лаъли! — деб ҳарчанд уринмасин, унинг қўлидан, тўғрироғи қучоғидан чиқиб кетолмасди. Иигит елкасига чўғдай босилиб турган қизнинг кўкрак тафтини сездди. Шунинг учун ҳам энди ўзини ортиқча уринтирмай, бошини орқа томонга эгиб, ниманидир қидирди.

Қиз қўлларини бўшатди. «Жабрдийда»нинг кўз олди ёришди-да, қаршисида илгариги чиройига юз чандон чирой қўшилиб, гулдай яшнаб турган Лаълини кўрди. Бейхтёр «энди кўз бойлаш навбати менга» деб уни бағрига босиб, қўғирчоқникидай бежирим юзларидан ўпиб олгиси келди. Бироқ, бу «қўполлик»дан дарров ўзини тийди. Қиз чеҳрасидан тортиб, келишган қадди-қомати-га узоқ гикилди.

— Мунча ғалати қарайсиз, худди одам кўрмагандай!

— Нима, кўзим тегиб қолишидан кўрқасизми?

— Йўқ, одамларнинг кўзи тегадиган бўлса, сиздай омадли йигитларга тегади. Олдингизда биз ким бўл-миз-ки...

— Гўзал парисиз. Биласизми, агар бизларда ҳам гўзаллик конкурси ўтказилганда эди, албатта, сиз ютиб чиққан бўлардингиз. Балки «Тошкент маликаси» деб аташармиди!

— Қўйинг, бу масалада кейинроқ гаплашамиз. Аввало, мен сизни табриклагани келган одамман.

— Хўш, нима билан?!

— Мана шу шоҳона янги уйингиз, машинангиз, қолаверса яна чет элга кетиш учун тараддуланиб юрганингиз билан!— бирдан Лаъли орқасига ўгирилиб қор қуюни уриб турган дераза ойналари олдига келди ва оҳиста ўзича гапирган бўлди:— О, қандай бахтли одамсиз, мени ҳам ўша узоқ-узоқ мамлакатларга кетгим келади, қанот қоқиб кетгим... Қани энди иложи бўлса!

— Нега иложи йўқ экан. Мен дурустроқ жойда ишлайдиган бўлсам, сизни виза билан чақиртириб олишим мумкин... Уқишдан қачон келдингиз?

— Кеча кечқурун.

— Битдими?

— Ҳа, практикасини ҳам ўтказиб, бутунлай тамолаб келдим. Уҳ, бу ер жуда иссиқ экан!— Лаъли оқ кофта устидан кийиб олган бўлма ёқали ялтироқ жемперини ечиб, кресло устига ташлади. Энди у худди ёзнинг иссиқ кунларида енгил кийиниб, ўзини кўз-кўз қиладиган, диркиллаб турган қиз-жувонларга ўхшаб қолганди. Мабодо, ҳозир уйга бирон киши кириб келадиган бўлса, кўнглига ҳар хил фикр келиши ҳам турган гап эди.

— Мен сизга яна бир янгиликни айтмоқчиман!— Лаъли қўлларини намоишкорона юқори кўтариб, бир оз тахи бузилган сочларига оро бераркан, Йигиталига жилмайиб қўйди.

— Хўш, эшитамиз, нима янгилик экан?

— Янги йилни мана шу янги уйда кутмоқчимиз. Эртага ойимлар бу ерга келиб, турли ширинликлар пиширадиган бўлдилар. Улар ҳар хил овқатлар тайёрлашга жуда усталар! Тағни, янги йилни бошқа жойда кутишни планлаштирамаган эдингизми?

— Йўқ. Шерик тополмай бошим қотиб турганди. Айниқса, сиз билан кутиш...

— Нима, ёмонми?!

— Аксинча, катта бахт.

— Эгоист бўлманг.

— Демак бахтин иккимиз тенгга баҳам кўрарканмиз-да!

Лаъли мавзуни чалғитиш учун девордаги «Кундалик тартиби»ни овоз чиқариб ўқий бошлади: «Эрталаб 7.30 да туриш, деразаларни очиб, хонани шамоллатни, 15 минут физкультура, кейин чой қўйиб, пол ювиш, 8.00 да понушта ва ҳоказо... Кечқурун ишдан қайтиб, қозон-то-

воқ масалалари...» Бу режимга ҳар кун амал қиласизми?

— Албатта. Лекин, байрам олди кунлари ҳисобга кирмайди.

— Яхши ҳам мен ҳисобдан ташқари кунда келган эканман.

— Лаълихон, сиз учун ҳар кун эшигим очиқ!

— О, ташаккур.

— Энди, асосий масалага келсак, уйда ейишга ярайдиган бирон нарса йўқ. Мен чопиб, бозорга бориб келсам. Янги йил арафаси қилиб, бир ош дамласак!

— Яхши бўлади-ю, лекин менинг таклифим: колбаса қовурсак, ундан осони йўқ. Нима қиламиз ўзимизни қийнаб!

— Барибир паловимизга етмайди-да!

— Ундай бўлса, сиз ош қилишни биласизми?

— Уриниб кўрамиз!

— Бўпти. Қелгунингизча мен «қишки бассейн»да чўмилиб турсам майлими?— у қўли билан ваннахона томонга ишора қилиб сўради.

— Албатта. Мазза қиласиз!

Йигитали пальтоси ёқасини кўтарганича қўнишиб, қорга беланган ҳолда қоровулхонага кириб келаркан, кутилмаганда, танншдай бир кишига кўзи тушди. У тиззаси орасига иккита янги қўлтиқтаёқ тираб, афтидан қаёққадир чиқиб кетган қоровул чолни кутиб турар, ё бўлмаса, қорнинг бир оз шаштидан қайтишини кутарди.

Йигитали қалин қорни ғирч-ғирч босиб, катта кўча томон кетатуриб у йигитни қаердадир кўрганини эсламоқчи бўларди... Бирдан эслади: ҳа, бу ахир, ёзда Илёснинг оши пайтида кўрган, Собиржон орқасидан таништирган йигит-ку! Нима қилиб ўтирибди бу ерда қўлтиқтаёқ кўтариб! Ҳа, энди билди: факультетга сўроқлаб келган, Рустам айтган йигит шубҳасиз мана шу! Ёшроғини ўшанда таниган, техникумда ўқиётган ҳамқиншлогини—Зокир деган бола. Ҳозир кўп ўқув юртларида қишки сессия кетяпти. «Қўллаб юбориш» хусусида Йигиталини қидириб юришгандир... Бир кўнгли орқага қайтиб, «таннмай» ўтиб кетганлиги учун узр сўраб, врач билан кўришгуси, қишлоқдан қачон қайтганини, у ерда нима янгиликлар бор, билгиси келди. Бироқ, ана шундан кейин, албатта, уйга таклиф қилиш кераклигини, у ерда эса, Лаъли борлигини эслаб бу фикридан қайтди.

Мабодо врач Йигиталининг ўзини йўқлаб, ҳозир квартираси эшигини қоқиб борса, Лаъли ҳалиги кийимларида эшикни очса-я! Ана томоша-мана томоша.

Йигитали катта йўл бўйига чиқиб, трамвай бекати томон юришни ҳам, юрмасликни ҳам билмай чорраҳада туриб қолди. Унинг қаршисида хоҳлаганича юрса бўладиган катта равон йўл ястаниб ётар, лекин у боши берк кўчага кириб қолган одамдай гаранг эди.

— Нега шундай қорда турибсан, ўғил?

У овоз келган томонга ўгирилиб, қўлтигида ярим буханка нон, бир қўлида консерва кўтариб олган ҳолда йўлни кесиб келаётган қоровул чол Стёпа амакига кўзи тушди.

— Шундоқ ўзим,— деб қўйди Йигитали унга жавобан лоқайдгина.

— Сенга келган одамни вақтинча ўрнимга қўйиб, магазинга чопдим. Уни кўрдингми?

— Ота,— Йигитали ола-зарак бўлиб, ёнига келиб тўхтаган чолни қўлидан ушлади, сирли бир гап айтмоқчидай, четга тортди,— сиздан илтимос, менинг бу ерда лигимни айтманг. Биласиз, ҳозир сессия пайти! Ёрдам бер деб келувчилар кўп.

— Тушунарли,— чол сен қолавер, дегандай бир ишора қилиб қўйди-да, ўз пости томон кетди.

Йигитали чорраҳадаги телефон будкасидан Лаълига қўнғироқ қилганди, у дарров трубкани кўтара қолди. Худди қоровул чолга айтган гапларини унга ҳам тайинлади.

Қарийб ўн беш кунга чўзилган палатка режими Назирани ниҳоятда зериктириб юборган эди. Баъзан пастдаккина кенг табақали дераза ойналаридан оппоқ қорга бурканиб ётган ташқаридаги майдон ва дарахтзорлар ичига кўз ташлар, ғирч-ғирч қор босиб ўтаётган одамларга бирам ҳаваси келардики, қанийди энди иложини топса, ҳозирнинг ўзида бу ердан қанот боғлаб чиқиб кетса, шаҳарнинг қаерида бўлса ҳам Йигитали акасини истаб-сўраб топса, мана, айтганингиздай олдингизга келдим, деса.

...Ана, катта йўлкадан оқ қундуз ёқали пальто кийган бир қиз чошиб ўтди. Ўзини нарироқдаги қалин дарахтлар панасига олди. Бир йиғит уни қувлади. Қўлида ду-

малоқланган қор... Қиз оёғи остида уюлиб ётган қордан бир чангал олиб, нариги бўм-бўш йўлакка ўтиб кетмоқчи бўлди. Аммо, йигит чаққонлик билан қизни қорбўронга тутди. Қиз катта чинор орқасига ўзини олганди, дарахтнинг қучоқ сизмас қорамтир танасида катта оқиш «доғлар» пайдо бўлди. Қиз жавоб «ўқи» қайтарди. Уртада қорбўрон жанги бошланиб кетди.

Назира операциядан сўнг гипсга солинган оёғини узатиб ётганича бошини кўтариб олиб, ўйинни завқ билан томоша қилар, мана шу қорбўрон ўйнаётганларга ҳаваси келиб Йигиталини кўмсар, аини чоқда бундан қарийб ўн йилча олдин мана шундай қор отишма сабаб бўлиб Йигитали икковлари ораларига тушган кўнгилисизликни хаёлидан ўтказарди.

Ушанда ҳам мана шундай янги йил арафаси эди. Қандайдир иш билан мактабда ушланиб қолиб, уйига бир оз кечикиб қайтаётган Назирани кутилмаганда ҳовлилари қаршисида Йигитали қорбўронга тутиб қолди. Қиз ҳам бўш келмади. Ўзини паналаб мўлжалга олишда Йигиталидан устунлик қилиб баъзан рақибни бир «ўқ» узгунча у икки «ўқ» билан туширар эди.

Бир пайт Йигиталининг жаҳли чиқди чоғи кўчанинг нариги бетидаги катта сувхон ўрик орқасидан чиқиб, кўчани кесганича тўғри Назира томон кела бошлади. Икки қўлида тошдек қилиб думалоқланган қор.

Назира қари нашвати танасини қучоқлаб олди-да, кўрққанидан, ача, деб юборди ва қўлида чангаллаб олган қорни шундоқ беш-олти қадам нарида келаётган рақибига отди.

Йигитали «вой» дея қўллари билан юзини яширди-ю, йўл ўртасида ўтириб қолди. Назира аввал уни атайин шундай қилипти, ҳозир олдига боришим билан адабимни беради, деб ўйлади. Ажаб бўпти-хўп бўпти, деб уйлари томон чолиб кетди. Аммо, ичкарига кириб олгач, дарвоза тирқишидан аста мўралади-ю, ҳайрон бўлиб қолди: Йигитали бир кўзини чангаллаганича бўғиқ овоз билан йиғларди. Ўғлининг овозини эшитиб, кўчага Хайрибиби ача чиқди. «Вой шўрим»лаб Йигиталини ҳовли ичкари-сига олиб кириб кетди.

Гузардан доктор келиб, нималар биландир Йигиталининг кўзини ювиб боғлаб қўйди. Бунини кўрган Назиранинг юрагига баттар гулгула тушиб қолди.

Эртаси кунини яна доктор келиб кетгач, Назира кўрқа-

писа даҳлизга кириб, Йигигали ётган уйга мўралади. Энди унинг пешонаси аралаш боғланган, одамни худди оғир ярадордай қилиб кўрсатадиган қалин бинт йўқ, кўзи ҳам жойидага ўхшарди.

Хайри ача кўринмас, аммо эшик ёнбошидаги бурчакдан куюниб гапирётган овози эшитиларди:

— Вой болам-ей, хайрият, ҳайтовур бирон кор-ҳол бўлмабди. Ким билан қор ўйнадинг, сенга ким қор отди, билмасанг!! Кўчага чиқдинг-у, зум ўтмай кўзингни ушлаб қайтиб келдинг... Осмондан қор тушган экан-да!

— Шундай бўлиши мумкин. Ҳатто Сибирга бир пайт катта метеорит тош тушган. Бунни китобдан яқинда ўқигандик!

Ўғлига ачитиброқ айтган гапи бундай жиддий тус олади деб ўйламаган кампир унинг гапини бўлди:

— Худо сақласин, бунақа сўзларни гапирма. Жим, қимирламай ёт!

Йигиталининг қовоғи икки-уч кун бир оз шишинқираб, бир кўзи қизариб юрди-да, соғайиб кетди.

Мана шундан кейин улар бир-бирига янада яқинроқ ва «сирдош» бўлиб қолишганди.

— Назира опа!— қизнинг хаёлларини ҳамшира билан олдинма-кетин кириб келган Шоҳиданинг кўнғироқдай овози бўлиб юборди.— Бугун сизни олиб кетгани келдик!

— Ҳа!— дея орқароқдан бу гапни маъқуллаган бўлди Қомилжон.— Сизни олиб кетамиз энди, зерикканга ўхшайсиз. Бўлар шунча ётганингиз. Қозим Қобилович рухсат бердилар. Кузатувлар нагжаси яхши. Қолганини уйда даволаймиз.

Қиз «уй» сўзини эшитди-ю, кўз олдида соғинган қишлоғи, уйи, Кўрбулоқ, бригадасидаги қизлар... меҳрибон ача ва касалманд Умурзоқ буваси гавдаланиб кетди, кўзлари шодликдан чақнади.

Аммо, бу шодлик узоққа чўзилмади. Бирдан унинг ўрнини хомушлик эгаллади: наҳот, дарров уйга кетиб қолишса! Шунча жойдан келиб Йигитали акаси билан учрашолмай қайтишса, қандай бўларкин!

Қиз юзида лаҳза ўтмай бир-бирига ўрн берган бу икки ҳолатни Қомилжон дарров пайқади. Унинг кўнғилни кўтарган бўлди:

— Машина олиб келдик. Ҳаммамиз бирга бизникига борамиз. Уйимиздагилар кутиб ўтиришибди.

Шаҳар қорга бурканиб ётарди. Бу ернинг қиши Бодомзорникидан ҳам қаҳрлироқ туюлди Назирага. Бироқ, бунга унчалик эътибор бермас, кўзлари худди кўча тўлдириб тоғдан қайтган подадай ўрмалаб бораётган сон-саноксиз машиналарга, кенг асфальт йўлнинг икки томонига қуриб ташланган осмонўпар баҳайбат иморатларга завқ билан тикилган эди...

Шаҳар ҳақиқатан катта экан. ТошМидан Комилжонларникига келишгунча қанча йўл босишмади.

Оиланинг ўртанча фарзанди Комилжоннинг синглиси Шоҳида акасига ўхшаш оппоқдан келган, чўзинчоқ юзли, кўзларидан самимият балқиб турадиган ўн саккиз ўн тўққиз ёшлардаги сўзамол, очиққина қиз эди.

У Назирани зериктириб қўймаслик учун нуқул гапирар, баъзан камгап меҳмон опани суҳбатга тортиб қўярди.

Комилжонларникида меҳмондорчилик билан кунни ҳам ўтказишди. Лекин қиз юрагини тинимсиз бир ташвиш ўртарди. Наҳот, Йигиталини кўролмай кетишса!

Эрталаб нонуштадан кейин Комилжон, «Йигитали Москвадан қайтгач домласини олиб Фрунзегга кетган экан. Домласи келибди, энди Йигитали ҳам уйда бўлиши керак, мен у киши турадиган уйга яна ўтаман. Қандай қилиб бўлса ҳам топиб келаман», деб қор уриб турганига қарамай, чиқиб кетганди.

Шундан бери Назиранинг кўзлари тўрт. Ҳали замон эшикдан бошлашиб Комилжон билан Йигитали кириб келаётгандай туюлаверади унга. Отаси ҳам зерикди шекилли, бу ернинг гузари бўлса керак, бир томошалаб келай, деб ташқарига чиқиб кетди. Олди ойнаванд тахта полли уйда Шоҳида билан икковлари қолишди. Олтимышларга яқинлашиб, сочи мошгуруч бўлиб қолганига қарамай, бардамгина уй бекаси — Меҳри хола ёшларни ўз ҳолига қўйиб қўшниисиникига чиқиб кетган, у ерда икки кишилашиб, сафари қариб бораётган Комилжон учун янги кўрпа қавишарди.

Меҳри хола қалб қўрнини, бутун меҳри-муҳаббатини қизи Шоҳида билан ўғлига тенг улашганлиги шундоқ билиниб турарди.

Буни Назира кеча келган кунидек сезган, онанинг ўзини эса, кўпроқ Хайри ачага ўхшатган эди.

Девордаги соат ўн иккига заиг урганда, катта кўрпа-

ни қўлтиқлаб ичкарига Меҳри хола кириб келди. Шоҳида лип этиб ўрнидан туриб онасига пешвоз чиқди.

— Қоқиндиқ, зерикиб қолмаяпсизми?— Назирадан кўнгил сўраган бўлди хола.

— Йўқ, холажон. Шоҳидахон билан чақчақлашиб ўтирибмиз.

— Бу қизим тушмагурнинг ҳеч гапи тугамайди. Айниқса отпускаси шу пайтга тўғри келиб қолиб, зерикиб ўтирган эди, акаси келиб уч кундаёқ дунёнинг бор гапини гаплашиб бўлишди. Энди навбат сизга келган, айланай!

Шу пайт тўғридаги кўча эшикнинг бир қаноти «ғийқ» этиб очилди. Назира ҳам, Меҳри хола ҳам ўша ёққа қараб қолишди. Асқар бува билан Комилжонлар олдинмакейин кириб келишди. Орқада бошқа ҳеч ким кўринмади, эшик ёпилди.

Назиранинг ҳафсаласи пир бўлди. «Топишолмабди... Янги йил қилиб қишлоққа кетган бўлсалар-а! Балки, бизнинг боришимизни ўша ерда кутиб тургандурлар».

Меҳри хола бир Назирага, бир ўғли кўтариб келган янги қўлтиқтаёққа қараб юраги эзилиб кетди. Шоҳида хомуш тортиб бошини эгди.

Эртага янги йил.

Меҳри хола байрамни бирга ўтказайлик, кейин кетарсизлар, деб қанча ялинса ҳам бўлмади. «Отпускамнинг ярмини шу ерда ўтказдим, етар. Қасалхонада ишлар кўп. Ёзда келаман», деди ўғли.

Шундай қилиб, она шомга яқин ўғлини яна олис қишлоққа кузатди.

Бу сафар Асқар отадай яхши одамлар билан топишиб олганлигидан кўнгли бир оз таскин топди.

Узоқ маршрутлар бўйича қатновчи қора такси ғилдирак тишлари орасидан кулранг, ҳўл қор парчаларини орқасига қаратиб бир отди-да, шиддат билан олис йўлга жўнаб кетди.

УНИНЧИ БОБ

ЯНГИ ЙИЛ КЕЧАСИДА

Кеча Лаълиннинг лабидан биринчи бўса готишга муяссар бўлган Ингитали у заказ қилиб кетган янги сўйилган қўй гўшти, ун, мева-чева, ҳар хил ичимлик, яна

майда-чуйда емишларни бозордан олиб келди-да, уни кута бошлади.

Ниҳоят соат ўн иккиларга яқин қиз келди. Лаъли кечагидан ҳам бошқача кийиниб олган, ўзига санъаткорона оро берган эди. Ичкарига тўрт-беш қадам қўйгач, ихчамгина оқ қўлқопни ечиб, қўлини йигитнинг лаби гомон чўзди. Бу, ўп, дегани эканлигини Йигитали бир оздан кейин тушуниб етди. Оққуш тумшугидай эгилиб турган оппоқ қўлни кафтлари орасига олиб, лабига босди... Ҳозир Лаъли, ўл деса, ўлишга ҳам тайёр эди.

Шу он кутилмаган ҳол юз берди: ҳали зичлаб ёпиб улгурилмаган эшик тирқишидан Соттихон аянинг башараси кўринди-ю, лип этиб ғойиб бўлди. Орқаси билан турган Лаъли буни пайқамади. Аммо, Йигитали жойида қотиб қолди. Жимжит коридор томон қулоқ тутди. Нарироқда, эшикнинг ён томонида қўшни аёл ҳали ҳам пойлаб тургандай бўлди. Шартта остона ҳатлаб, ташқарига чиқди. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, эшикни қаттиқ ёпди.

Кийимларини ечаётган Лаъли, ҳа, тинчликми, деган савол назари билан қаради. Аммо Йигитали жавоб бермади, ошхонага кириб кетди.

Лаъли ичкарида диванга оёғини чалиштириб ўтириб олиб, суратли журнал варақлар, Йигитали эса ошхонада масаллиғларни алоҳида-алоҳида қилиб идишларга жойларди.

Бир пайт ёнидаги калит билан эшикни очиб Пошша хола кириб келди.

— Вой, ўғлим, бу нима қилганингиз. Пиёз тўғраясизми, бу нима қилганингиз! Мана, ҳозир ўзим уннаб юбораман,— у улкан қанордай кўкиш пальтосини эшик ёнидаги илгакка илди-да, Йигитали ёнига келиб елкасига қоқди.— Зап ўғлим бор-да, пиёз тўғрашингиз худди ошпазларнинг ўзи!

Шу он телефон жиринглаб қолди. Хола дарров орқасига қайтди:

— Алло-алло!— у аппарат қўйилган стол ёнидаги курсига ўтириб олди.— Қим бўласиз?..

Телефон орқали бўлаётган «суҳбат» мазмунидан бир нарсани сезгандай бўлган Йигитали ишни тўхтатиб «она» олдига келди. Трубкани олмоқчи бўлди. Аммо Пошша хола ҳеч нарсани билмагандек гапни чўзарди:

— Қишлоқдан келдингизми? Шу ердан!.. Ўғлим ҳозир зайнит эдилар.

Йигитали тортиб олмоқчидай, трубкага қўлини чўзди.

Шу пайт «она» ана, ўғлимнинг ўзлари келиб қолдилар, деди-да, тап этиб трубкани бир четга қўйди.

Йигиталининг қони қайнаб кетди. Бу аёлга нисбатан кўнгилчанликни бир четга йиғиштириб қўйиб, қачонлардан бери кутиб юргани «орани очиқ қилиш» пайти келганди. Аммо, у шайтонга ҳай берди. Шу қутлуг айём арафасида ўзининг ҳам, бировнинг ҳам дилини вайрон қилгуси келмади.

Стол устида турган трубкадан, Йигитали, Йигитали деган таниш овоз эшитиларди.

У трубкани кўгарди.

— Ассалому алайкум! Ҳа, тинчликми?!— бу Салимжоннинг овози эди.

— Тинчлик.

— Бир айланиб келай ҳам демайсан!

— Шу... шу... дарс, иш... Оғайни...— Йигитали чайнаlib бошқа гапиролмай қолди.

— Эрталаб ЦУМда Мухсинали домлани кўргандим. Бир оз гаплашдик. Сени сўрадилар, анчадан бери кўринмайди, дедилар. Хўп майли, вақтингни олмайман. Иложини топсанг, бугун ё эртага кел, бизникида ўтиришамиз.

— Кўраман!— Йигитали телефон трубкасини жойига қўйиб, ошхонада думба ёғини майда-майда қилиб тўғраётган Пошша холанинг олдига киришни ҳам, қаршисида эшиклари ланг очиқ уйда ҳамон телевизор кўриб ўтирган Лаълининг ёнига киришни ҳам билмай, боши қотиб, ўртада туриб қолди.

Мухсинали Ҳайдарович уни йўқлабди. Ўзи, шундай! Озгина бедарак кетса домла ё уйига, ёки Фозил акага телефон қилиб, унинг ҳол-аҳволини сўрайди. Ҳали замон яна янги йил билан табриклар қолса керак! Ноябрь байрамида ҳам шундай бўлганди. Яхшиси, шу тобда бир этиб домланикига бориб келиш керак!

Умурзоқ ота Йигиталидан кўз-қулоқ бўлиб туришни Мухсинали акага топширган. Чунки, улар ота-боладай бўлиб кетишган. Ушанда, Собиржон билан Йигитали Мухсинали Ҳайдаровичнинг ҳузурига кириб кетишгандан сўнг, орадан кўп ўтмай, домла Бодомзорга боради. Онасининг номи билан боғлиқ жойларни зиёрат қилади,

уни билган-кўрганлар билан суҳбатлашади. Гап айланиб, Ҳафиза аянинг фожиаи ҳақида районга хабар етказиш учун чопар бўлиб борган йигитга тақалади. Уша йигит Умурзоқ ота бўлиб чиқади...

Уй эгасининг индамай-нетмай қаёққадир жўнаб қолиши аввалига Пошша холанинг иззат-нафсини койитгандай бўлди. Ҳатто, бор-е, деб қизини олдига солиб жўнаб қолай ҳам деди-ю, ошхонадаги шунча масаллиглар, қовундан тортиб тарвузу узумгача, анордан тортиб мандарингача бўлган мева-чеваларни «кўзи қиймади».

Ўртадаги стол яхшилаб безатилди. Соат тўққиздан ўтиб кетди ҳамки, уй эгасидан дарак бўлмади.

Бир маҳал эшик қўнғироғи чалиниб, кутилмаган меҳмон — Холдорхон кириб келди.

— Қайси шамол учирди, шерик! Вой айланиб кетай, қадамларингиздан.— Пошша хола «шериги» билан гарчи куни кеча учрашган бўлса-да, худди узоқ вақтдан бери дийдор кўришмагандай қучоқ очиб сўраша кетди.

— Вой-вой, кеп қопти-ку менинг дўндиқчам!— Холдорхон эркакчасига Лаълиннинг белидан қучоқлаб сўрашди-да, одатдагидек ҳазил қилди.— Яна юз чандон очилиб кетибсан. Шуни эсдан чиқарма, эрга текканингдан кейин биринчи жазманинг ўзим бўламан!

— Холаси тушмагурей, ҳазилингиз қурмасин, худди чапани йигитлардай қучоқлайсиз-а, қизимнинг қовурғаларини қисирлатиб.— Пошша хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпангларди.

Холдорхон ҳар томонга қараб қўяркан:

— Уйни саришталигини қаранг-а, эркак одам яшаётган жойга ўхшамайди,— деди.

— Айтгандим-ку, сизга, бу болага мана шу одати учун меҳрим тушиб қолган, деб.

Йигитали саришталикни ёқтирадиган, сал тартибсизроқ жойда мураса-мадора қилиб яшай олмайдиган бола эди. Ётоқхонада ҳам мана шу масалада бефарқроқ ҳамхоналари билан тез-тез айтишиб қоларди.

Салкам бир йилча вақт давомида Пошша хола ҳовлисидаги квартирани ҳам, «хўжайка»нинг ўз таъбири билан айтганда «Қизлар яшайдиган уйдаи» тутди. Айниқса ўз квартирасига эга бўлиб бу ерга кўчиб келгани-

дан бери хонага бошқа меҳр билан қарар, қатъий «кундалик тартиб»ни ҳам шу мақсадда тузганди.

Бирдан Холдорхоннинг эсига уй эгаси тушиб қолди:

— Уғлингиз кўринмайдими?— деди у атрофга аланглаб, дўриллаган овози билан.

— Бир жойга бориб келаман, деб чиқиб кетганди. Шу пайтгача дараги йўқ,— гапириш малол келаётгандай тили учиди жавоб берди Пошша хола ва Холдорхон эшикдан кириб келганда айтган сўзни яна қайгарди.— Қайси шамол учирди, бирон янгилик борми, дейман?

— Янги йил янгиликсиз бўладими? Уйимга меҳмон бўлиб марғилонлик «ўртоғим»нинг эри келди,— кейин маънодор қилиб қўшиб қўйди:— Фабрикага газмол келтирган экан!

— Совға-саломни борми?

— Ҳа. Энди, харидори бўлса топилади, деяпти. Директор опамиз майли, дебдилар шекилли. Бунақа ишларга ўзлари аёл бўлсалар ҳам, ўғил бола деяверасиз у кишини!

Пошша хола эриб кетди.

— Илоё мартабалари бунданам зиёда бўлаверсин!— дея бор гавдасини соллатиб қўйди. Қулоғи Холдорхоннинг оғзида-ю хаёли беш йилча олдинги «ўтмиши»га учди. Унга яна ўша «бой-бадавлат» бўлиб яшаган, ҳали-ҳали пайти келганда «таги кўрган одамман» деб мақтаиб кўядиган, омадли «даври» қайтиб келаётгандай туюлиб кетди.

— Нариги уйингизга келсам йўқсиз,— жимликни бузди Холдорхон.

— Энди икки жойли бўлиб қолиб...— Пошша хола чой қуйиб узатаркан, сабри чидамай.— Меҳмоннинг ҳузурига боришимиз керакми?— деди.

— Янги йилни меникида бирга кутамиз, дегандим. Лекин, анча уриниб қўйибсиз!— Холдорхон стол устига ишора қилди.— Буларни ташлаб кетишга одамнинг кўзи қиймайди,— деб қўйди кейин муғамбирона жилмайиб.

— Нега ташлаб кетарканмиз. Ўз насибамизни олиб кетамиз.

— Ундай бўлса, ҳар ким ўз тенги билан,— Лаълига кўзини тикканича гапирди Холдорхон. — Биз қариялар у ерда кутайлик, ёшлар бу ерда қолсин!

Лаълидан садо чиқмади. Пошша хола қандай бўлар-

кин, маъносида ер остидан шеригига қараганди, Холдорхон ўз фикрини ойдинроқ айтиб қўяқолди:

— Нима, қизингиздан хавотир оляпсизми! Шу Лаълихончи, ундайлардан тўрттасини адабини бериб, «қилпиллама»га ўйнатади. Ҳой, Пошшахон, ўғлингиз жонивор ҳали ҳам ўша қилтириқ жасадми?— Холдорхон Йигиталини бир марта кўрганди, ўшанга ишора қилиб гапирди.

— Вой, нега ундоқ дейсиз уни, зап гапларни айтасизда. Ҳозир кўринг, анча тўлишиб, жир битиб қолган!— Пошшахон ғалати бир тиржайиш билан кулиб қўйди...

Хуллас янги йилни икки ёш алоҳида кутадиган бўлдилар.

Она кетатуриб Лаълига уқтирди:

— Қозонда жарков қайнапти. Оловини пасайтириб қўйдим. Икковингга бир хил овқатнинг ўзи етарли. Уйни ичидан маҳкам беркитиб олиб ўтиравер, Йигитали ҳали замон келиб қолса керак. Қалитни олмабди, дурустроқ кийинмабди ҳам. Кейин, сени уйга обориб қўйсин, мен Холдорхон опангникида узоқ ўтириб қолмайман.

Одамнинг табиати қизик-да. Боя хафаҳол бўлиб чиқиб кетган Йигитали энди бутунлай бошқача, қувноқ бир кайфиятда ўз уйига кириб келмоқда. Тўғрироғи, Акмал ака хамир учидан патир, деб тутган бир-икки қадаҳ коньяк унинг руҳини қушдай енгил қилди. «Ҳамма ташвиш ва кўнгилдаги ғуборлар эски йилда қолиб кетсин! Янги йилни шод-хуррамлик билан бошлайлик», деб яна бир қадаҳдан ичишди.

У шошиб енгилроқ кийиниб чиқиб кетган экан, кечки изғиринда адабни еди. Бўйинларининг ости аёз захридан ачишарди, худди нина санчилаётгандай бўларди. Оғзидан чиқаётган ҳовур папирос тутунига ўхшаб «бурқсийди». Йигитали иссиққа талпинади. Негадир, яна хаёлида Лаъли! Қани энди онаси бўлмаса-ю, кечагидай яна уни бағрига олса, оловдай оғушига бош қўйса... Ҳа, нима қипти! Шу пайтгача бошқаларга ўхшаб ўйнаб-кулгани йўқ. Бу «қўғирчоқ»нинг ўзи-ку, хоҳласанг сени-киман, фақат ситамларига бардош бер, чидасангина ютиб чиқасан, деб турибди.

Йигитали ўз қаватига кўтарилгунча ўтган вақт ичи-

да сурган ширин хаёли ҳақиқат бўлиб чиқди. Эшикни Лаъли очди, жилмайиб кутиб олди:

— Совқотдингизми? — меҳрибонлик билан Йигиталининг икки қўлини нозик кафтлари орасига олмоқчи бўлди, бироқ сиғмади.

Соат чиқиллаб юриб турар, унинг милли орзқиб кутилаётган дақиқаларга яқинлашиб борарди. Ниҳоят соат милли «12» рақами устига бостириб кела бошлади.

Телевизордан эшитилган занг жаранги, қадаҳлар жаранги билан қўшилиб кетди...

Кўпчилик хонадонлар каби Йигиталиникида ҳам осойишталик ҳукм сураб, бу икки ёш ўзларининг бамаъни ўтиришлари билан қуйилиб қолган нафақадор чолкампириларни эслатишарди. Ҳатто уй эгасидаги бояги шайтон васвасаси ҳам йўқ, у бўшашиб қолгандай эди.

— Ҳа, нега мунча ланж кўринасиз?

Йигитали индамади. Уни кайф элитган эди.

— Келинг, танца тушамиз! — Лаъли қўлтигидан олмоқчи бўлди, лекин йигит унга рўйхуш бермади.

— Тавба, қиз боланинг қўлини қайтаришга уялмасизми!

— Қ-қиз бола... ҳақиқатан қиз боладайсиз. Унтасини ўрнини босасиз! — Йигитали кўзларини сузиб, вужудига жон оралагандай сергакланди. — Шунинг учун ичамиз! — у чап қўлини Лаълининг белига ташлаб, ўнг қўли билан қадаҳни олди, бир симириб ичиб юборди.

— Ҳа, бормисиз! Қовоғингизни уйиб олиб, бояги ўтиришингизни қаранг, худди азага келган одамдай. Янги йил бўлгандан кейин, мундоқ, ўйин-кулги қилиб ўтирайлик-да! Танца тушмоқчи эдик, шекилли!

— Танцадан уқувим йўқроқ... — соқов одамдай гудурлаб деди у.

— Вой, мен ўргатиб қўяман. «Роккенрольд», «Ча-ча-ча»ни эшитганмисиз, пластинкасини олиб келганман. Ёзда келганимда радиода қўйиб, ойнмларни ҳам ўргатиб қўяй деганман. Лекин, сал фигуралари тўғри келмайди-да!

Телевизорни ўчиришди. Столни четроқ суриб жой очишди. Шундай қилиб, Пошша хола ўрганиб олишига сал қолган «танца»ни энди Йигитали ўргана бошлади.

Аммо, у Лаълининг тили билан айтганда «маданиятли» бўлишига қарамай, бу хилдаги музикаларни хуш кўрмас, кўпроқ Шарқ классик куйларига мафтун эди. Шунинг учун «ча-ча-ча»нинг қалдир-қулдур мақоми бошланиши билан бу музикага тушуниш уёқда турсин, Лаъли ҳар томонини силкитиб телва-тескари қилаётган ҳаракатлари унга жуда кулгили бўлиб туюлди. Гандираклар келиб ўзини диванга ташлади:

— Маладец, маладец! Мана шу рақс учун ичамиз. Оти нимаиди? «Ача-ача»ми ёки «Чач-ча!»— Йигитали ҳиринглаб кула бошлади.

— Бу — «Роккенрольд»ку, Йигитчик!— Лаъли унда астойдил хафа бўлгандек, лабларини чўччайтириб диванга яқинроқ келди.

— Ҳа, «Рок-кенрольд!» Мен бунақа номни ўша чет элда ҳам эшитганман,— бирдан у Лаълига тикилиб қолди.

УН БИРИНЧИ БОБ

ИСКАНЖА

Холдорхонникидан оз-моз «боши оғриб» қайтган Пошша хола уйга кирди-ю, печкани ҳам ёқгиси келмай, муздек кўрпага ўралди. Дарров кўзи илиниб қолди.

Одатдагидек эрталаб барвақт уйғонди. Лаъли келмабди. Қолиб кетишини ҳам ўзи сезгандай бўлувди. Апил-тапил ювиниб Йигиталиникига йўлга тушди.

Қалитни қулфга солмасдан аввал диққат билан ичкарига қулоқ тутди: жимжит! Эшикни очди. Шалпанг қулоқ ёқа пальтосини ечиб қозиққа илди. Секин юриб, чап ёндаги меҳмонхона уйга кирди. У ер тартибсиз, тўс-тўполонни чиқиб кетган. Жаркоп товоқда сузилганича шундоқ қолиб кетибди. Татиб кўрди, ёмон чиқмабди. Очиқиб турганди, егиси келиб кетди. Аммо, нафсига ҳай берди. Ўзига кўпроқ хуш ёқадиган шампанскийнинг узун шишасини кўтариб кўрди, яримлаб қолибди... Шу пайт ўнг оёғи полда ётган яна бир шиша устига беҳосдан тушиб, тойиб кетишига оз қолди. Диван этагида Йигиталининг тўнтарилиб ётган чипта калишини кўриб, у шу ердалигига ишонч ҳосил қилди-да, оҳиста коридорга чиқиб, ўртадаги хонанинг эшик тирқишидан мўралади.

Мўраллади-ю, йигитни илинтириш учун зимдан режа-
лаб юрган тузоқ устидан чиқди. У ҳеч қачон иш бундай
осонлик билан ўнгидан келади деб ўйламаганди... Демак,
энди Пошшахон ипни маҳкамроқ тутса бас! Ювошгина
лаққанинг қармоқдан қутулиб чиқиши амри маҳол!

У қаттиқ саросимага тушган одамдай бирдан қиёфа-
сини ўзгартди-да, чопиб меҳмонхонага кирди. У ерда
нима қилишини билмай бир лаҳза ўйланиб қолди. Кейин,
аста китоб жовони томон йўналди. Унинг ғаладонини
секин ўзига тортди. Ичини титкилади... Кейин, янги
қора бархут камзулининг ички чўнтагига алланималар-
ни шошиб-пишиб тикди. Сўнгра каридордаги қозикдан
пальтосини олиб кийди. Войдодлаганича қизи билан йи-
гит бир каравотда донг қотиб ётган хонага бостириб
кирди.

Йигиталининг уйида ғовға саҳар-мардондан бош-
ланди.

Пошша хола бақирар, «шарманда бўлдим, шарманда
бўлдим!» дея овозини борича чинқириб, зикр тушаётган-
дай йиғлар, чўккалаб ер муштлар, пешонасига шаппа-
тилларди.

— Сендан кутганим шумиди! Тўйгазганга тўнқай-
дингми, нонкўр! Энди сени омон қўймайман!— дея Йиги-
талига ташланар, онангни шарманда қилдинг, ўлдир-
динг, энди маҳалла-кўй олдида қандай бош кўтариб
юраман,— дея қизини бурчакка қисиб, сочларини
юларди.

Шунинг устига эшик қўнғироғи жиринглаб қолди.

Пошша хола зум ўтмасдан Мударрисовичнинг ойи-
сини бошлаб кирди:

— Кўринг, айланай, Соттихон! Шўримга шўрва тў-
килиб қолди. Энди нима қиламан. Шунча едирган-пчир-
ган нон-тузимга рози эмасман. Ўғлим деб юрсам, мана
нима ишлар қилибди, бу гўрсўхта! Бунга қандай тоқат
қиламан, энди!— Пошша хола овозини янада баландроқ
қўйиб йиғлади. Муштларини Йигиталининг даҳани ости-
да ўйната бошлади.— Бу ернинг сувини ичиб, бўйни йў-
гонлашиб қолган-да, бу бойваччани. Шу бўйинларингни
чирт узиб олайми-а, беандиша, беномус! Ҳа, йигит ўлгур,
менда нима қасдинг бор эди. Нега қизимни зўрлик қи-
либ олиб келдинг, уйингга!

Ҳозир Пошша хола нима деса ҳақ эди.

Йигитали турган жойида тош қотган, индамас, ҳатто

шу топда бу аёл уни ўлдириб жонини олса ҳам, миқ этмай тураверишга ўзини зиммадор сезарди.

Қовоқлари халтадай осилиб тушган, пакана бўй, бароққош Соттихон еб юборгудай бўлиб, Йигиталига совуқ назарини тикиб турар, Пошшахоннинг жаврашини индамай эшитарди.

Бир пайт қўшни аёл тилга кириб, унинг гапини бўлди:

— Нима қиласиз, ўзингизни койитиб! Тўғри милицияга обориб топширинг. Давлатнинг закони бор. Шаҳар бедарвоза эмас, зўрлаганни огади! Осон бўптими, бир қизни боқиб катта қилиш!

— Отдираман, ҳа, отдираман!— Пошшахон қўлнини бигиз қилиб келиб, Йигиталининг пешонасига тиради,— мана шу жойидан отдирмагунча қўймайман бу зўравон бузуқини...

Қия турган эшик табақаси каттароқ очилиб елкасига кўкиш тўн ташлаб, уйқусизликдан кўзлари шилпиқланиб қолган Шоди Мударрисов кириб келди.

— Ҳа, нима гап? Бирон кор-ҳол бўлдим, дейман?!— Олдин истеҳзо билан Йигиталига қаради, кейин холага ўгирилганди, у овозини барала қўйиб ҳўнграб йиғлаб юборди:

— Вой-до-о-д, бу баттол шўримга шўрва тўкди, Шодиджон, ўғлим! Жазосини ҳукумат берсин. Бўлмаса омон қўймайман!— Бирдан Пошша хола чангалини ёзиб Йигиталининг юзларига ташланиб қолди.

Мударрисов ҳай-ҳайлаб ўртага тушди.

Йигитнинг бир тутам сочи юлиниб, ўша жойидан тирқираб қон чиқди. Унинг бошига яна қарғиш, ҳақорат-маломатлар ёғила кетди.

Гап орасида Соттихон ҳам ўғлига қараб, сўзини маъқуллаб олди:

— Ана, ўғлим, кеча сенга айтмабмидим, олдимизга қўшни эмас, бир бузуқи кўчиб келибди, деб. Қароматини ҳам кўрсатди!

Пошша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб, ўтириб қолди. Энди у тўхтовсиз пешонасига шаппатлар, оғзи ҳамон тинмасди:

— Вой, Шодиджон болам! Мен қандай одам бўлдим энди. Амакингиз раҳматли ҳукумат учун жонини фидо қилиб, бизни ёлғиз ташлаб кетди. Бу танҳо қизни бева ҳолим билан боқиб, ювиб-тараб катта қилгунча она су-

тим оғзимга келганди. Энди бунисига чидай олмайман! Бу яшшамагурга ҳукумат ўз жазосини берсин! Менга йўл-йўриқ кўрсатинг, қайси эшикка бошимни уриб арздод қилай! Менга маслаҳат беринг! Агар додимга қулоқ соладиган топилмаса, унданам каттароғига бораман. Фронтвикни хотиниман, битта институтни ишониб топшириб қўйганинг менинг гулдай қизимга босқинчилик қилди, дейман. Министрининг олдига ҳам чиқаман!

Соттихон:

— Ҳа, шундай...— деб гап бошлади-ю, ўғлининг алланечук ўзгариб, Пошшахонга «бас» дегандай қўл силтаб қўйганини кўриб, жимиб қолди.

Пошша хола Мударрисовдан бирон ақлли гап чиқишига кўзи етди шекилли, унга мўлтираб қараб қолди. Ҳарна қилса, бошлиқ одам!

— Раҳбарларни тилга олиб, уларни безовта қилиб нима қиласиз! Бу масалани ўзимиз ҳал қилолмаймизми?! Қани қизингиз ўзи!

— Бояқиш нариги уйда ўтирибди!— деди Соттихон Пошшахоннинг ўрнига жавоб қилиб.

— Ёлғиз болам, ўзини бир нарса қилиб қўйса, нима қиламан!— Пошшахон яна юқоридан кела бошлади, кўзини ишқалаб.

— Унақа, ваҳима гапларни қўйинг,— силтаброқ сўзлади Мударрисов,— ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Энди бўлар иш бўлибдими, жанжал ҳам, йиғи-сиғи ҳам ортиқча!— У пўписа оҳангини туширмай, холани бир оз босиб қўйган бўлди-да, аста Йигиталига ўгирилди:

— Акоси, мен сендан буни кутмагандим. Ҳозир елкангда катта жиноят тоши турганини биласанми, ўзинг! Беркитишнинг нима ҳожати бор: ҳозир шу дақиқаларда бутун ҳаёт-мамотнинг мана шу опамизнинг қўлларида турибди.

Пошша хола гавдасини тикроқ тутиб олди.

— Шуни яхши билсанг,— сўзини давом этдирди Шодди Мударрисович сал дўққа яқинлаштириб,— бизларни озгина ҳоли қўй! Ташқарига чиқиб тур. Бир оздан кейин ўзинг билан алоҳида, эркакчасига гаплашамиз.

Пошша хола уйдан чиқарманг, дегандай ўрнидан туриб Йигиталининг йўлини тўсмоқчи эди, Мударрисов қўяверинг, ҳеч қаёққа кетмайди, деган маънода кўз қисиб уни хотиржам қилди.

Йигитали домладан бунчалик рўшноликни асло кутмаган эди. Бир неча минутлар олдин жаҳаннамга айланиб қолган ўз уйдан тезроқ чиқиб кетиб, қутулиш йўлларини фақат орзу қиларди, холос! У ловиллаб турган олов устидан сакраган каби, Пошша хола қаршисидан ўтиб олди.

«Мен нималар қилиб қўйдим? Энди буёғи нима бўлади!.. Наҳот шунчалар тубанликка бориб етдим».

Мана шу хил ўй-хаёллар остида оппоқ қорни ғирч-ғирч босиб бораркан, ҳам руҳан, ҳам жисмонан эзилар, нима қилишини билмай боши гаранг эди.

Эндигина бир-икки одамнинг изи тушган йўлак адоғидаги дарвоза олдида қор кураётган қоровул чолга дуч келди:

— Янги йилинг билан, болам!

Йигитали совуққина қилиб:

— Раҳмат!— деб қўйди-да, бошқа индамади.

Вақт ҳали эрта бўлишига қарамай, бутун оламнинг шодлиги ва шовқин-сурони дарвоза қаршисидаги хиёбон майдонида эди. Бир тўда ўғил-қиз икки-учтадан ўтириб олиб, чана тортишар, сирпанчиқ учишарди. Қаттароқ ёшлилари қор юмалатиб, майдон ўртасига «Қорбобо» ясашарди. Ҳаммаси шод-хуррам. Йигитали улар олдида бефарвогина ўтиб кетди-да, бекат қаршисидан чиқиб қолди.

У трамвай келгунича одамларнинг кўзидан четроқда уёқдан-буёққа бориб келиб, анча вақт қор кечди.

Бир маҳал орқадан кимдир отини айтиб чақиргандай бўлди. Шундоқ ёнига ўгирилди-ю, ҳамқишлоғи — самоварчи Тешавой аканинг ўғли Зокиржонга кўзи тушди. Нима дейсан, дегандай унга қараб қолди.

— Ассалому алайкум, Йигитали ака! Сизни анча кундан бери қидирдик. Мен қишки каникул қилиб уйга боргандим, машинада эшигинглар олдида етганимизда томига пичан босилган бостирма қулаб тушди. Тепасида одам борга ўхшовди, машинадан тушиб ёрдамга чопдик. Хайри ачам югуриб чиқдилар. Кишилар йиғилди. Бостирма остидан Назира опамни топиб олдик. Кейин, у кишини бу ерга олиб келиб, ТошМИга ётқизишган экан.

— Тузукмикан?

— Кеча борсам, докторлар тузалиб уйга кетди, дейишди. Энди қишлоққа тезроқ етиб боринг. Хайри

ачамлар шуни айтиб қўйгин, деб менга тайинлагандилар.

— Уйлашиб кўраман,— деди Йигитали ҳардамхаёллик билан, кейин кўча жимлигини бузиб келиб қолган трамвайнинг орқа вагонига ўзини урди.

У боши оққан томонга кетяпти-ю, юрагини аста-секин ғам аралаш ваҳм боса бошлади. Пошша холанинг дағ-дағалари, яқинда ўғлим-ўғлимлаб машинасида ўтириб меҳмондорчиликларга бориб келган Соттихоннинг бугунги гаплари, Лаълининг уввос солиб нариги хонага чиқиб кетгани бирма-бир йигитнинг фикр тарозисидан ўта бошлади.

У ўйлаган сари ҳеч оқлаб бўлмас гуноҳ қилиб қўйгани, айбдорлиги ойдинлашиб борар, бош-кети йўқ тубсиз жарлик қаърига тушиб кетаётгандай ҳис этарди, ўзини.

Ҳақлигига ҳам, ноҳақлигига ҳам шубҳа билан қарайдиган бундай дамлар одам ҳаётида жуда камданкам бўлади. Ҳақ бўлса киши ўзини оқлаш учун курашади, ноҳақ бўлса нажот йўллари излайди. Йигитали эса ҳар иккисидан ҳам маҳрум эди шу дамларда...

Йигитали шу кетганича учинчи кун эрталаб факультетга келди. Учакишгандай кечикиб қолибди. Биринчи соатга кириши керак бўлган курс аудиторияси олдига келиб, ичкарига қулоқ тутди. Дарсига бошқа ўқитувчи кирган экан.

У соатига қаради. Тўққиздан ўтибди. Дарс тугашига озгина вақт бор. Юраги чопиб-чопмай, деканат томон кета бошлади. Эшикни очиши билан, қаёққадир телефон қилаётган секретарь қиз олдида тик турган Мударрисовга кўзи тушди. Қиз унга қараб севиниб кетганидан:

— Ана, ўзлари ҳам келиб қолдилар,— деди-да, трубкани жойига қўйди.

Мударрисов ўгирилиб орқасига қаради.

— Қаерларда юрибсиз, оғайни?—у «оғайни»ни ўзгача киноя билан айтди-да, Йигиталига яқинроқ келди.— Уша кун қаергадир қочиворибсиз! Биз бунақасига келишмагандик-ку! Қани, юрингчи ичкарига, бир гаплашиб олайлик.

Йигитали унинг орқасидан ўзига кўп «қадрдон» бўлиб кетган кабинетга кираркан, деразага ёндаштириб қўйилган четдаги қатор стуллардан бирида ўтирган Пошша холага кўзи тушди. Юраги орқасига тортиб кетди.

Пошшахон одатдаги пайпоқ билан киядиган иттум-шуқ туфлисини амиркон калиш-маҳсига алмаштирган, пешонасини оқ гулли чит билан танғиб, бошига тивит рўмол ташлаб олганди. Эғнида эса, шаҳар урфидан чиқиб қолган қора духоба чопон. Унинг олис сафарга отлангани шундоқ кўриниб турарди.

Йигитали ичкарига киришга кирди-ю, орқасига бурилиб кетолмади. Пошша хола тивит рўмолининг бир учини сал тортиб, «башаранг қурсин» дегандек юзини тескари ўгириб олди. Бу йигит учун сал далда бўлди.

— Қани, ўтирингчи!— деди Мударрисов ниқтов билан қўлини бигиз қилиб, ёнидаги стуллардан бирини кўрсатаркан.

Йигитали Мударрисовдан бирон рўшнолик чиқмаслигини илгаритдан билар, ундан ўзини четроқ олиб юришга ҳаракат қиларди, бир девор қўшни бўлиб келгандан кейин ҳам, яқин-яқингача ош-қатиқ бўлолмаганлигининг боиси шунда эди. Мана, энди кутилмаган тасодиф орқасида зарурат туфайли ўзининг ишига араллашиб қолган экан, бу одамга бирон қаттиқ сўз гапиролмас, сизнинг ишингиз бўлмасин ҳам деёлмас эди. Ҳар қалай ҳозир унинг олдида тили қисик эди.

Мударрисов Йигиталига бошқа эътибор бермади. Кераги бўлмаган ҳолда стол тортмасини очиб, ниманидир қидира бошлади.

Орадаги жимликни кутилмаганда, Пошша хола бузди:

— Мен энди бу бола билан ади-бади айтишиб ўтирмайман, адресини беринг, деяпман, Шодижон! Уша қишлоғига бориб шундай бевош бола тарбиялаган онаси билан ўзим гаплашиб келаман. Сочларини биттадан юлиб сазойи қиламан. Кейин ўзини омон қўймайман!— У охири сўзига урғу бериб, ўрнидан туриб кетгудай ҳолатда Йигиталига муштини ҳавола қилиб, сўзида давом этди. — Бутун шаҳарга айюҳаннос соламан. Министрини олдига чиқаман! Фронтвик эрим...

— ...Э, хола!— Мударрисович қўлидаги ручкани шашт билан столга уриб, уни тинчитган бўлди.— Сизга

айтдим-ку, жим бўлсангизчи! Бақриш-чақришдан нима фойда. Бунақада ўзингизни ҳам, қизингизни ҳам, қолаверса бизнинг бутун катта коллективни ҳам юзига доғ тушириб қўямиз! Ҳали унга, ҳали бунга, ҳали министрга чиқаман, деяверасиз... Аламингизга жа чидаёлмаётган бўлсангиз, қонун билан иш тутинг. Ҳозир ҳамма нарсани қонун ҳал қилади. Адресини оларсиз, қишлоғига бориб, нима иш қилсангиз — қиларсиз! Мана, бу ердаги органларга ҳам учрарсиз. Лекин, унга бу бола билан икки-уч оғиз гаплашиб олишимиз керакми! Ахир, бу бизнинг кадр. Мен бошлигиман, кўзингиздаги ёшни артиб олинг. Секретарь қиз олдига чиқиб ўтириб туринг. Ўзим чақираман.

Пошша хола итоаткорлик билан юз-кўзларини артди. Оғир қадам босиб хонадан чиқиб кетди.

— Утир, ука,— Мударрисов бир оз юмшаб, яна ёнидаги стулга ишора қилди.

Йигитали аста хўрсиниб ўтирди.

Домланинг гапи қисқа бўлди:

— Энди бўлар иш бўпти, ука. Бу ёнгига чўзишнинг ҳожати йўқ. Ҳамма нарса ҳам чўзилаверса, бир кунмас бир кун шарт этиб узилади-да, яхшиликка олиб келмайди. Турмуш ҳам шундай. Ёш бола бўлсанг, бошқа гап эди, икки-уч соатлаб панд-насихат қилсам! Ҳамма ишни ўзинг билиб, кўриб турибсан. Сендан катта гуноҳ ўтган.— Мударрисов овозини пастроқ қилиб, шивирлагандай гапирди:— Бу аёл қизимни зўрлади деб, айюҳаннос соляпти.

— Ҳеч ким зўрлаган эмас...

— Зўрламаган бўлсанг... ҳаммаёққа доврүг солиб бўлди-ку. Энди мен унга у деб кўрдим бўлмади, бу деб кўрдим бўлмади! Энди сенга маслаҳатим шу — тезроқ тўйни бошлаб юборасан. Сув лойқаланиб кетса, шаънингга яхши бўлмайди. Ўзинг комсомол секретари бўлсанг! Бизнинг коллектив адресига ҳам ёмон гап-сўз бўлади.

— Ахир, мен... У турмуш кўрган бўлса...— Йигиталининг оғзидан беҳос чиқиб кетган бу сўз Мударрисовичга, гапларингизга розиман-у, лекин... дегандай бўлиб туюлди. У энгак қоқиб ёлғондакам кулди, содда қўшнисининг елкасига шаппатилади:

— Қап-катта йигитсан десам, ҳали ёш бола экансан. Бу гапни анаву онаси эшитиб қолмасин. Қизим шаъни-

га тухмат қилди, деб яна дод солиб ёқангга ёпишади-я! Қим айтди сенга, уни эр кўрган, деб! Ҳали ёшгина, ўн гулдан бир гули ҳам очилмаган попукдаккина қиз-ку! Айтгин-айтгин бўёғи силлиқ кўчсин... Майли, қўй энди, хаёл сураверма. Баъзан йигитликда қилинган «шўхлик» ҳам кутилмаган бахт дарвозасини очиб қўяди. Ўзинг яхши кўрасанми, ахир?

Йигитали миқ этмай тураверди. У Лаълини яхши кўрадим-йўқми, ўзи ҳам билмас, буни тузукроқ ўйлаб ҳам кўрмаган эди.

Иккинчи марта кўнғироқ чалинди-да, танаффусга чиққан студентларнинг коридордан келиб турган ғала-ғовури тинчиб қолди.

— Ҳозир дарсинг бор-а? Майли кир, лекин, ёпиқ қозон ёпиқлигича қолсин. Мен бу аёлни ҳарна қилиб бўлса-да, яхши гап билан тинчитишга ҳаракат қиламан. Бақириб-чақирганини кўнглингга олма, бир оз оғзи очиқ аёл экан.— Мударрисов Йигиталини эшик олди-гача кузатиб чиқди, кейин Пошша холага, киринг, деган ишора қилди.

Йигитали кун бўйи туз тотмаган, тўғрироғи, бирон нарса тамадди қилиб олиш хаёлига ҳам келмаганди. Дарсга кирарди-ю, аммо эс-ҳуши бутунлай бошқа томонларда бўларди.

Кечга яқин сўнгги чақаси билан трамвайда уйига келди. Ҳовлига кириб дарахтлар орасидан учинчи қаватдаги квартираси деразаларига қаради. Қоп-қоронғи, чироқ ёқилмаган. Демак, ҳеч ким йўқ. Худди қочқин маҳбус каби атрофга шубҳали аланглаб, ўзи турадиган иморат ўртасидаги подъезд ёнига келди. Фарҳод ака-ларникида ҳам чироқ йўқ. Ҳали қайтишмаган шекилли.

Аста юқорига кўтарила бошлади.

Гўё бегона уйга бостириб кираётгандай, квартираси эшигини очишга ҳаракат қилар, лекин нима учундир қўллари титраб, калит ҳадеганда қулфга тушавермас, у қўшнилардан биронтасининг кўзига илиниб қолишдан чўчиб, ҳар томонга бежо қарарди. Шу пайт худди ўйлаётганидек бўлди: бир қулочча нари — қўшни эшиги очилиб, Соттихоннинг гезарган башараси кўринди. Эшик яна куч билан ёпилди.

Йигитали ўзини ичкарига олди. Уй ичи уч кун олдин қандай бўлса, шундайлигича қолиб кетиб, иссиқдан айний бошлаган овқат ҳидлари кўнглини оздиргудай ди-

моққа уриб турарди. Йигитали дераза қанотларини катта очиб юбориб, ўзини диванга ташлади. Шу ётганича узоқ бош кўтармади.

Бир маҳал ичкарига уфуриб кираётган чилланинг совуқ ҳавосидан баданлари жунжикиб, бир оз ўзига келди. Қорни ниҳоятда очганини, кўнгли аччиқ кўк чой тусаётганини сизди. Чой дамламоқчи бўлди. Лекин чой қутида бир чимдим ҳам қуруқ чой қолмаганди. Уёқ-буёқни, ғаладонларни бирма-бир қараб чиқди, ҳеч қаердан тополмади, беркилиб қолмасдан туриб, катта кўчанинг у бетидаги дўконга тушиб чиқишдан бошқа иложи қолмади.

Ичкаридаги китоб жавонининг пастки ғаладонига доим энг керакли ҳужжатларини, ортиқча пулларини қўяр, зарур бўлиб қолган пайтда, ўша ердан олиб ишлатарди. Пул олмоқчи бўлиб тортмани очди-ю, кўпдан буён сақлаб юргани, чет элдалигида Назирадан олган бир неча хатдан бошқа нарсани топмади. На дипломи, на машинасига тааллуқли салафан халтачасига солинган ҳужжатлар, на паспорт, на яқиндагина олиб келиб қўйган ойлиги, на онасига совға-салом олиш учун ажратиб қўйган пули, на омонат дафтарчаси бор эди. Ҳатто ғаладоннинг бурчагида эътиборсиз ётадиган беш-олти майда чақа ҳам қолмабди.

Йигитали конвертларни қўлига олганича қотиб қолди. Мусофирчиликда юрганида қанча қувонч ва шодлик бахш этган хатлар!.. Энди эса, ён чўнтагида буларнинг барини барбод этишга чиқарилган ҳукмнома — «лаънат тамғаси»дай бундан икки соатча бурун Мударрисович олган «тил хат» ётибди. Уни эслади-ю, яна вужудини совуқ тер босиб кетди... Шу пайт қулоқлари остида Мударрисовичнинг гаплари эшитилиб кетгандай бўлди: «Ниманки қилган бўлсам, сени деб, қўшничилик ҳурмати, ёш жонингга жабр бўлмасин, деб қилдим... Сен ўзингни ҳар ёққа ташлама, барибир ютқазасан. Ҳозир қонуннинг саксон фоизи аёллар томонида! Тағин, ўзинг биласан. Ҳақ гапни айтдим — гап чўзиладиган бўлса, факультетимиз шаънига ҳам яхши бўлмайди. Эртага у аёл яна келаман деб кетди».

Йигитали пастга тушиб, қоровул чолдан чой олиб чиқди.

Миясини пармалаб бораётган зирқироқ оғриқ, аччиқ кўк чойдан кейин сал босилгандай бўлди. Вужудини

чарчоқ, ҳорғинлик қоплай бошлади. Ўзини кўрпага ташлади. Қани энди кўзи илина қолса-ю, уч кундан бери қийнаб, юрагини тилка-пора қилаётган хаёлотдан бир оз қутулса, озгина ором олса!

Йўқ, унинг фикр юритиши ўз амрига бўйсунмай бутун диққати аллақайси боши берк кўчаларга кириб, беъмани хаёлларга қаратилганди. Минг уринмасин, ўзини-ўзи идора қилиб, бу туманли фикр ва ўйлар босимидан халос бўлолмасди... Наҳотки, эси оғиб бораётган бўлса! Бадани титроқ босиб, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Катта тошойнага қаради. Ўзида ҳеч қандай аломат сезмади. Фақат рангига бир оз заҳиллик урибди. Бу муттасил давом этиб келаётган уйқусизлик, ададсиз изтиробларнинг маҳсули, албатта.

У овоз чиқариб шивирлади: «Ўзингни бос, Иигитали! Одамлар ўзларининг арзимас хатолари эвазига ўлимга юз тугадилар. Қилгиликни қилдинг, жазосини эса, хоҳшинг билан тортасан. Ҳозир сенинг олдингда икки йўл турибди. Қатъий туриб, шуларнинг бирини танлашинг керак. Бири: қишлоқдагиларни кўндириш, ўзингни Пошша хола қўлига топшириш. Иккинчиси: бу уй, иш, Лаъли, диссертация... барчасини йиғиштириб қўйиб, ҳаммасига қўл силтаб, қишлоққа кетиш! Лекин у ерга борганда нима қиласан? Ўқитувчиликми?! Мактабдан бошқа нима иш бор сенга. Лаълини тарк этганда, топадиганинг ким? Назирами? Униям кўриб турибсан-ку! Шундай экан, узил-кесил қарорга кел! Лаълини танла! Ахир у чиройли, кўпларнинг ҳавасини келтирадиган қиз-ку!.. Яна шуниси борки, Пошша хола ёмонликка оладиган бўлса, сени Бодомзорга боришинг ҳам амри маҳол-ку, ахир! Балки, устингдан судга ариза берар. Ана унда ҳамқишлоқларинг олдида нима деган одам бўласан... Мана шуларни яхшилаб ўйлаб кўргин-да, бир сз вақтга бағрингни тош қил. Ҳеч нарса бўлмайди! Бу ёғига пешонангда ёзилганини кўрасан... Назира ҳам бахтинни топиб кетар. Кел, ўзингни қийнайверма. Нима, дунёга икки марта келасанми! Қурғур Мударрисовнинг гапида жон бор: «Чўзган билан бефойда, сув лойқаланаверади. Бир марта йигитлик қилдингми, буёғига ҳам шундай бўлиш керак!».

«Тўғри, буёғига ҳам йигит бўлиш керак!»

ТҮЙ

Йигитали эртаси кун ишдан қайта туриб Чўттиев деган қаватдош иккинчи ён қўшнисига дуч келиб қолди. Лаблари уқаланиб тушган кўҳна ҳайкалникидай сийқа, бўйи нақ икки газ келадиган найнов, қошлари худди пўстак йиртигидан орқасига қайрилиб қолган бир парча жунга ўхшаш бу одамнинг кўринишигина эмас, хатти-ҳаракатлари ҳам ғайри-табiiй эди. У ўз жасадига ярашмаган даражада такаббур эди. Доим бошининг қоқ ўртасидан фарқини очиб, сочини икки томонга силлиқ тараб, эски, юққа чарм папка қўлтиқлаб юрарди. Қамгаплиги, яна қайсидир томонлари билан зиммадорлик масъулияти қонига сингиб кетган шаҳар нотарнус маҳкамасининг мансабдор вакилига ҳам ўхшаб кетарди. Фарҳод ака баъзан, «чап ён қўшнингиз ғаройиб одам, ўз касбига хос файласуф», деб бежиз айтмасди.

Бу файласуф қўшни Чўттиевнинг яна бир одати бор эди: ҳеч кимга аралашмас, хоҳ яқин, хоҳ бир подъезд нари қўшни бўлсин, тўқнаш келиб ёки бирон жойда учрашиб қолганда ҳеч нарса билмагандай сур бўлиб қараб тураверар, саломга олган «алиги» эса, хунук бир тиржайиб «ҳи-ҳи-ҳи»лаш бўларди.

Шу одам бугун биринчи марта Йигиталига сўз қотди:

— Тинчликми, уйингизда?— файласуф томдан тараша тушгандай унинг олдини тўсиб ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Лекин жавобни кутмаёқ яна қўшиб қўйди.— Биз кўрмадик, ҳеч нарсани билмаймиз, тасдиқ қилолмайми; ҳам-у, атрофдаги гапларга қараганда бир ғалати воқеалар бўлибдiiймиш.

— Қанақа гапларга қараганда?

— Атроф — омма — халқ, яъни қўшнилариинг гапига қараганда.

— Ўша қўшнилариинг гапига қараганда, ҳеч қандай воқеа бўлгани йўқ. Меникидаги «воқеалар»дан бир девор қўшни бўлатуриб, ўзингиз хабардор бўлмаганингиздан кейин бошқалар қаёқдан билсин!

— Йўқ, йўқ. Кечирасиз!— Чўттиев худди ҳозирнинг ўзида қўшниси ёқасига ёпишиб оладигандай, ўзини чет-

га олди.— Мен бировларнинг ишига аралашини ёмон кўраман. Шундоқ эшитганимни айтиб, сиздан кўнги сўраб қўяй дегандим. Қаватда бор-йўғи уч хонадон яшасак керак, менимча. Ҳар қалай, мана шундай бир-биримиздан ҳол-аҳвол сўраб туришимиз керакмикан... Кечирасиз!— У ёғочоёқникидай шим почалари шалвираб турган узун оёқлари тиззасини ғалати ҳаракат билан бир-бирига уриб қўйди-да, оғзини катта очиб илжайган эди, гўштсиз кичкина юзлари баттар торайиб кетди. Сўнгра пилдираганича зинадан тушиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

«Зап қўшнилардан ёлчиганман-да», деб қўйди Йигитали ичида аста юқорига кўтариларкан.

У ечиниб, ҳали диванга ўтириб улгурмагани, қўнгироқ жиринглаб олдинма-кейин «ўнг ён» қўшни Мударрисов билан Пошша хола кириб келишди. Йигиталининг юраги орқасига тортиб кетгандай бўлди. Лекин бўлажак «қайнона» юзидаги табассумни кўриб, ўзи ҳам зўрма-зўракига тиржайди:

— Келинлар, келинлар!— дея «сидқидил»дан меҳмонларни қарши олди.

Пошша холанинг меҳри товланиб кетди:

— Вой, онанг айлансин! Рангини шунчалик олдириб қўйибди-я, болам бечора!— Йигиталига ачингандай елкасига қоқиб, пешонасидан ўпган бўлди, сўнг афсус оҳангида.— Баъзан ҳаётда шунақа ҳам бўлиб туради... Болалар қанчалик гуноҳ иш қилиб қўйишмасин, озгина ўтгандан кейин оналар кечириб юборишади. Ўз болам деб, ҳаддим сиққанидан қаттиқ-қуруқ гапириб юбордим. Мана, тагин «ўғлим-ўғлим» деб келяпман. Вой болаларим, сизлар билмайсизлар, оналарнинг меҳри дарё бўлади — дарё! Нима дедингиз, Шодижон домла?

— Ҳа, энди турмушда шунақа ҳам бўлиб туради, ҳар нарсага лов этиб кетавериш ярамайди. Катталарнинг гапи — айниқса оналарнинг гапи — биз учун яхшими-ёмонми, қонун!— Шоди Мударрисов шаҳодат бармоғини қиличдай ўйнатиб, Йигиталига ўғит қила бошлади.— Қўшнинг тинч — ўзинг тинч, деган гап бор. Мана шу уйда тинчлик-тотувлик бўлса, бизда ҳам шунда! Энди гапнинг сирасини айтганда, бу уйдан анчадан бери файз кетиб қолган. «Фариштаси» йўқ деганларидай, сариштаси ҳам йўқ! Тезроқ келинни олиб келмасак бўлмайди. Шундайми, хола!

— Вой, Шодижон домла, тақдир — пешонага битгани шу экан, нима ҳам қилардик. Мен қиз чиқармайман энди, бу ерга келин тушираман. Катта тўй қилиб, ўғил уйлантираман, ўргилай!... Вой, болаларим, нега тикка турибсизлар, ўтиринглар! Эсим қурсин, гапга тушиб кетиб, чой қўйишни ҳам унутибман. Қарилик-да!—Пошша хола ошхонага чиқиб кетди.

Мударрисов чўкиб, юмшоқ креслога ўтирди.

Йигитали бу ерга келгандан бери, домласи унинг уйига иккинчи бор чиқиши бўлиб, бу сафаргиси «хотиржамлик» нишонаси эди.

Йигитали стол устига қанд-қурс, нон, озгина ичимлик қўйиб, дастурхон ёзди.

Пошша хола чой дамлаб келди. Гарчи ошхонада ярим шиша пахта мойидан бошқа ҳеч қандай масаллир қолмаган бўлса ҳам, «домла» кўнгли учун:

— Бир капгургина ошга уннаб юборайми, болаларим?— дея дам Мударрисовичга, дам Йигиталига ўгирилиб қаради.

— Ҳозирча овора бўлмай туринг, кейинроқ қўлингиздан ошни кўп еймиз, ҳали!— дея жавоб берди меҳмон.

Шу пайт телефон жиринглаб қолди.

Пошша хола Йигиталини «безовта» қилгиси келмай, тез ўрнидан туриб коридорга чиқди, трубкани олди:

— Алў, ким керак?!

—

— Ҳа, мен онаси... Ўғлим ҳозир зайнит.

Мударрисов бўшаган қадаҳни дастурхон четига қўяркан, «кампир дуруст-ку» дегандай қош қоқиб, Йигиталига қараб қўйди.

Қўшни чиқиб кетгач, Пошша хола ҳам ўрнидан турди. Йигитали мавридини топиб, ғаладондаги керакли ҳужжатлар тўғрисида гапираман, деб «она» орқасидан трамвайгача чиқди-ю, аммо баҳона топиб, гапиришга илож қилолмади... Уйга қайтиб пул ва паспортдан бошқа нарсаларни телефон остида қаппайиб турган газета орасидан топди.

Унинг пешоналарида толиқишга ўхшаш оғриқ пайдо бўлди.

Кечаси алламаҳалгача ухлолмай, ҳар томонга ағдарилиб, безовта бўлиб чиқди.

Пошшахон яна серқатнов бўлиб, ҳар келганда тўй кам-кўстларидан «ўғил»га бир янгилик, аниқроғи бир ташвиш топиб келарди.

— Болам, тўққиз-тўққиз деган русум бор, келинга камида уч хил атласдан тўққиз сидра кийимлик қиласиз. Ҳозир одамлар жуда ошиб кетишган. Агар мана шу «тўққизи» бўлмаса, гап-сўз қилишади, янгалар келинни уйдан чиқаришмайди... Ҳисобига тилим ўтмади, бир кийимлиги уч метрдан бўлади, ҳаммаси қанча бўлишлигини чамалаб чиқарсиз. От билан туя бўлмас!

Она айтган камёб молларни топишга унча уқуви йўқ Йигитали аввал ҳафсаласизлик қилди. Кейин унинг қистови билан ҳаракатга тушиб қолди. Излаган топади, деганларидай, ҳар томонга зир югуриб, келин сарпосини бутлади ҳам.

Чўғдай ёниб турган атлас бойламини кўриб, Пошша холанинг қувончи ичига сиғмай кетди:

— Энди тикдиришга овора бўлиб юрманг. Мен ҳам қараб ўтирмайман, буёғини ўзим тўғрилайман.— Хола тап тортмай қора сумкасидан кўк ҳошияли катта дастурхон чиқарди-да, атласларни қалаштириб тугди, сўнг Йигиталига юзланиб жилмайди.— Энди битта доводдан ошдингиз. Ургилиб кетай, ўз юкини ўзи кўтарган боламдан...

Йигитали бошқа «довонлар»дан ҳам қоқилиб-суқулиб ўтиб олдим, деб турган эди, хола қариндош-уруғлари йўқлигидан нола қилиб йиғлаб қолди.

— Шундай яхши кунларимда бел боғлаб, тўй қуллуқ бўлсин. Пошшахон, деб турадиганларим йўқлиги эсимга тушса эзилиб кетаман. Энди мана шундай бечоралигимни билдирмасдан, ёлғиз ўғлимга, бемехрроқ бўлса ҳам, ўша келинимга, яна Холдорхон опангизга бир сидра сарпо қиласиз!— Чинакамига эзилиб кетди шекилли, Пошша хола ўрнидан туриб ошхона томон юрди. Кўп ўтмай бир қўлида папирос тутатиб кириб келди.— Шу айтганларимни ҳам бир нави қилиб олсак, юкимиз сал енгиллайди. Кейин, қишлоқдаги онангизни ҳам топиб-тутиб юрганлари бордир, қўл қовуштириб ўтиришмас!

Йигитали ялт этиб бўлажак қайнонага қаради. Кейин ички бир тўлғоқ аралаш чуқур хўрсиниб қўйди-да:

— Онамлар кексайиб қолганлар. Тўй қиладиган ҳоллари йўқ. Кейин, бу ерларга келолмайдилар. Нимә харж-харажат бўлса, ўзим кўтаравераман, тўйни эса, сиз ўтказаверасиз,— деди.

...Кам-кўст февраль охирларида поёнига етай деб қолди.

Бир куни кечқурун қайнона:

— Тўйни бошлайлик, энди, ўғлим! Эртага кечқурун олдимга бирров келинг. Яна қолган-қутган камчилик, тўйнинг вақт-соатини келишиб олайлик,— деди.

Ингитали қайнонанинг олдидан чиққач, тўғри Муҳсиннали ака ҳовлисига борди, тўй бошланиб қолганлигини айтди-да, кўзини чирт юмиб, ўша кунни кечқурун поездга ўтирди.

Вақт пешиндан ошганда Ёнқўрғоннинг мўъжазгина станциясига келиб тушди. Таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган марказ кўчаларида анчагача сандироқлаб юрди. Балчиқ ҳиди анқиб турадиган пастқамликдаги таниш суратхона ўрнида ҳашаматли «Роҳат» ресторани қад кўтарибди. Ўша ерга кирди. Овқат, озгина ичимлик буюрди.

Одатдагидек район маркази одам билан гавжум эди. Биронта бодомзорликнинг кўзига илиниб қолишдан чўчиб, вақтни ресторанда ўтириш билан кеч қилмоқчи эди. Аммо танноз официанткалар уёққа ўтганда ҳам, буёққа ўтганда ҳам бир қараб, мунча хира хўранда экан, деяётгандай туюлаверди назарида. Беш сўм пулни стол устида қолдирди-да, чиқиб кетди.

Бозор дарвозаси олдида эски бир «Москвич»ни тўхтатди.

— Бу росданам «Такси»ми?

— Кўрмаяпсизми, шахмат нусхасини!— деди бодомқовоқ шофёр реза тер югурган пешонасини эски қалпоғи билан артиб қўяркан.

— Бодомзоргача элтиб қўёлмайсизми?

— Ухў, мотор тортмасов!

— Хурсанд қиламан, қайтишингизга ҳам тўлайман.

— Боғорогача автобус бор-ку, ука! Ярим соатлар ичида жўнаб қолса керак... Кейин, бу машинамиз кийимларингизга тўғри келмайди. Бугун бозор куни эмасми, клиентлар қўй ортишган!

— Бўлаверадн. Хуллас, мен шу машинада кетишим керак! Чулки автобусни кутиб туришга вақтим йўқ.

Шофёр олифта кийинган, савлати ҳам оғирроқ бу мижоз гапни икки қилолмади. Ўзи ҳам бунчалик киро-йи йигитларнинг биринчи бор унга иши тушиши эди.

— Утиринг, майли, меҳмонга ўхшайсиз. Сазангиз ўлмасин!— деди.

Машина титраб-қақшаб йўлга тушди. Райондан чиқишгач, Йигитали шофёрни гапга солди:

— Бу қанақа такси? Бошқа машина йўқ эканми?

— Беришмаяпти. Йўқдан бори деганларидай... автобус беришгунча амаллаб турибмиз. Районимизнинг бир ёнбоши тоғ бўлса, қарама-қарши томони қир — дала — чўл! Ичкари қишлоқларнинг бирига автобус борса, иккинчисига бормайди. Бозор эса, ҳамма учун керак!

«Москвич» шанғиллаган овоз чиқариб, қияликдан кўтарилган сари, икки томондаги осмон юзини қоплаб ётган баҳайбат тоғ ўрқачлари аниқроқ кўзга ташлана борди. Йигиталининг хаёли энди олис тоғларда кездарди.

Охирлаётган қиш қуёшининг кечки, мурда юзидай совуқ нурлари кўздан ғойиб бўлди. Астойдил қараган кишигина чўққиларнинг кунботар томони хиёл бўзариб турганини кўриши мумкин эди.

Такси Боғорога Йигитали ўйлаганидан анча барвақт кириб келди.

— Тўхтанг,— деди у чойхонадан берироқдаги анҳор кўпригига яқинлашгач.

— Бу ер Боғоро-ку, ука!— Шофёр тормозга оёқ юбораркан, ажабланиб орқасига ўгирилди.

— Ҳа, шу ерда бир оз тўхташим керак! Раҳмат сизга. Мана бу хизмат ҳақингиз! Етадимми?

— Кўп-ку, ука!

— Қўяверинг.

Ҳайдовчи ёнидан бир ғалтак билет чиқариб, санаб йиртди:

— Мана бунни олиб қўйинг. Законний бўлсин!— деганича қолди.

Йигитали Бодомзор билан район оралиғидаги ягона қишлоқ — Боғоро чойхонасига кириб келди-да, тахта сўри устида чордана қуриб ўтирган беш-олти кишига эътибор ҳам бермай, тўрга ўтиб кетди. Чойхоначи бу «қўшни» йигитни таниди. Лекин, ҳозир отини эслолмаганлиги сабаблими, унга ортиқча мулозамат қилмади, «келинг, болам», деди холос. Тўрт-беш чақмоқ қанд со-

лингган патнис билан чойнак-пиёлани олдинга қўйиб, орқага қайтди.

Қоронғи қуюқлашиб, ташқаридаги дов-дарахтлар, онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўрина бошлаганда у ўрнидан турди. Бу ерликларнинг одати бўйича чойнак қопқоғини тўнтариб, ичига чой ҳақи қўйиб чиқиб кетди.

Ўтирганлар бир-бирларига шивирлашиб нималардир дейишди. Кексароқ бир кишининг: «Бу йигит мулла Умууроқнинг ўғли-ку», дегани Йигиталининг қулоғига сал-пал чалиниб қолди...

Йигитали бирон машина ёки арава ўтса беланчакдек тебранадиغان кампирчўпон ўтини юлишга кўприкнинг билакдай йўғон сим арқонидан ушлади. Оёқлари остида бир-бирига ёндоштириб боғланган тўсинлар заранг бўлиб ётарди. Икки-уч бор улар устига оғирлигини ташлаб, босиб кўрди. Аммо, кўприк қимир этмади.

Эҳ, у пайтлар...

Ўшанда битта ўтни илдизи билан юлиб олишга кучи етадиган мактаб ўқувчиси борки, деярли барчаси дардан кейин буғдойзорга чиқарилар эди.

Пешинда ишга тушган болалар қуёш тоғ ортига бош қўйиб, кумушранг тусга бурканиб ётган сап-сарик буғдойзор узра атрофдаги баҳайбат чўққилар сояси тушган пайтда қишлоққа қайтишарди.

Хашарчи ўқувчилар мана шу кўприкка етишганда қизларни бир томонга турғизиб қўйиб, ўзлари иккинчи томондан арғимчоқ учишарди. Йигитали бир марта, мактабни битириш йили эди шекилли, Назирани ҳам «ҳайинчалак» қилган, ўшанда ўзи ушлаб турган йўғон сим бир қўлидан чиқиб кетиб пастдаги жарлик тубига отилиб тушишига сал қолганди.

Йигитали бундоқ қараса, ҳозир кўприкнинг ўша ерида турган экан. Ўн-ўн беш саржинча пастда ҳайқириб сув оқмоқда. У қоп-қора. Худди сув илонидек тошлар орасидан тўлғониб оқмоқда. Бошига ҳар-хил хаёллар келди. Жарлик гўё шу топда аста-секин уни домига тортаётгандай бўла бошлади. Оёғидан куч кетди. Лекин,

билак томирлари бўртиб, сим арқонни маҳкам чангаллаб олди. Бу ҳолат тутқаноқ дардидай бир дақиқа давом этди-да, ўтиб кетди.

У тез-тез юриб келиб, ўзини қирғоққа — тош йўл туташган ерга олди. Аммо икки-уч қадам босиши билан шундоқ қаршисида чўққайиб турган таниш харсангга тўқнаш келди. Тош гўё яқиндагина тоғдан думалаб тушган-у ҳозир кўприк йўлини тўсиб тургандай эди. Наҳот, шундай бўлса!

Йигитали қоронғида тимискиланиб чапга бурилганди, наъматакнинг тиканли шохлари бехосдан юзига урилди. Орқасига тисарилиб, харсанг қаршисидан нарироқ кетди. Кўзи беихтиёр улкан тошнинг устки қисмига тушди, у ерга қаради-ю, худди туш кўраётгандай ўзини йўқотиб қўяёзди. Кўзларига ишонмасди.

Наҳот, бу ўша Кўрбулоқдаги Устунтошнинг шериги Олтинтош! У илгари йўлдан анча нари, бир четда бўларди-ку!

Кексаларнинг гапига қараганда, бу харсанг Кўрбулоқ зилзиласи пайтида тоғ ёнбағридан учиб келиб, шу ерда туриб қолган унинг атрофи шунчалик тарашлангандай силлиқ ҳам эдики, қачонлардир қишлоқда, тошнинг энг тепасида олтин яширинган ғорнинг бир бўлаги бор, ким чиқолса, олтин ўшаники бўлади, деган гап тарқалган. Бу ривоятларга ишониб, бир вақтлар харсанг устига амал-тақал қилиб чиққанлар ҳам бўлган. Аммо, тепада текис — кенг ялангликдан бошқа ҳеч вақони учратмаган.

Шундан кейин ҳар даврнинг ҳар баҳонаси билан шу харсанг устига чиқиб юрадиган кишилар бўлган. Йигитали урушдан кейин Олтинтош устига чиққан болалардан биринчиси эди. Лекин у олтин қидириб ёки бирон баҳона билан эмас, ўзини альпинист бўла оладими, йўқми, шуни синаб кўриш учун ўртоқлари кўз олдида такадай тирмашиб чиққан, ҳатто у ерга байроқча ҳам ўрнатиб тушганди. Иккинчи марта қўй, йиқилиб тушасан, ачамларга айтаман, деганига қарамай, Назиранинг кўз олдида харсангга чиқиб уни роса қўрқитган, ҳам қойил қолдирган эди.

Лекин, у орзу қилганидай альпинист бўлмади...

Ҳа, шу дақиқаларда қай кўз билан кўрсинки, харсангнинг тепасида кимдир ўтирарди. Дурустроқ тикилди. Қиз бола. Назира!? Ёнида кийикча ҳам борми, ана,

саҳнадагидай аниқ кўринаяпти. Кимдир уни прожектор билан ёритиб турибди. Қизиқ, бу ким бўлдикини!

Шу пайт бирдан прожекторнинг нурлари ўйноқлаб қаергадир кетиб қолди. Йигитали ён атрофига аланглаб нурни излади ва қаршидаги тоғнинг олис ёнбағрида ликиллаб турган дўппидай ёруғликни кўрди. Қутилмаганда тепадан эшитилиб қолган мотор овози уни сергаклантирди. Йўлнинг эллик-олтмиш қадам наридаги дўнглик қисмидан пастлаб, кўприк томон урилган чироқ нуридан ўзини яширди, харсанг орқасига ўтди.

Шундоққина беш-олти қадам наридан вариллаганича кажавали «Урал» мотоцикли ўтиб кетди. Орқасидан таниди — Собиржон! Овозини баралла қўйиб уни чақирришни ҳам, чақирмасликни ҳам билмай, ўйланиб қолди. Бир қарорга келгунча, мотоцикл қизил чироқларини липиллатиб, лапанглаб турган кўприкнинг у томонига ўтиб кетди.

Йигитали қиш аёзининг совуқ заҳрини ҳам сезмасди шу дамда. Унга, яна қўрқинчли ўйлар ваҳм сола бошлади. «Ақлдан озаётганим ростга ўхшайди!». Муздай харсангга босган юзларини тортиб олди-да, тагин симёғоч бўйи келадиган Олтинтошнинг тепасига қаради. Бу пайт тун хиёл ёришиб қолган, тоғлар ортидан ярим ой осмон юзига бир қулочча кўтарилиб чиққан эди. У яна беш-олти қадам орқага тисарилди. Тош тепасидан бояғи одам ва кийик шаклидаги оқиш нарса аниқроқ кўрина бошлади. Йигитали харсанг атрофини айланиб, орқа томондаги ёнбағирликка тирмашди, ўт-ўланларни ушлаб озгина кўтарилиб чиқди...

Кўприк томонга қараб чўккалаганича қўлида мева тўла жом ушлаган бир қиз билан, унинг ёнбошига эркалангандай бош қўйган оҳу боласининг ҳайкали турарди.

Йигиталининг безовталиги сал босилди. Аммо, нарироқдаги довондан ошиб, милтиллаб турган Бодомзор чироқларига кўзи тушди-ю, яна юрагида ғашлик уйфонди.

Йигитали онаси билан у сигирга ем бергани чиққан пайтда учрашди.

— Вой болам, ўзингмисан!?!— онанинг қўлидаги терт қорилган тоғора ерга тушиб кетди. Кампир ўғлига анграйиб қараб қолди.

— Секинроқ-секинроқ! Ҳа, мен ўглингиз Йигиталиман. Фақат ҳеч ким билмасин, келганимни!... Дадам қаердалар?

Ўглининг хатти-ҳаракати, шивирлаб гапириши, кўзларидаги қандайдир бежолик Хайрибиби кўнглига ғулгула солиб қўйди.

— Тинчликми ўзи? Даданг Тепабоғда эдилар.

— Бўпти, юринг бўлмаса, уйга кирайлик.— У шошиб чирик харидаги кунжара кукунларидан сарғайиб кетган тугмачани босиб, чироқни ўчирди. Онасини уй томон бошлади.

— Дадамлар келадиларми?!— деди у ботинкасини ечмай ичкарига кираркан онасига ўгирилиб.

— Нимайди! Тинчликми, ўзи, бундоқ гапирсанг-чи! — Ҳали ҳам ўзини босиб ололмаган Хайрибиби ўглига хавотирланиб тикилди.

— Ҳа, тинчлик. Фақат келганимни ҳеч ким билмаслиги керак. Дадамларга ҳам кейинроқ айтасиз. Ҳозир боғда нима қиляптилар?

— Кексайгандан кейин одам шунақа нозик бўлиб қоларкан: Асқар буванг бечора, болам Назиранинг дарди камлик қилгандай, икки ҳафтача бўлди, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олганлар. Отанг у кишининг ўрнидалар. Ордона қолсин, ертўласи ҳам! Ортиқча ташвиш орттирди Асқар буванг ўзига. Уша ердан касал бўлиб қайтди.

Йигитали «ҳукуматчилик», яна чет элга чақаришяпти, олий маълумотлига уйланишим керак экан, энди шундоқ бўлиб қолди», деб минг ялпизлаб онасини тўйдан хабардор қилди.

Кампир ҳангу манг бўлиб қолди...

Назира ачанинг уйига кимдир келганини боя ўтинхонадан печкага кўмир олиб кетаётганида сезган, аммо, Собиржон бўлса керак, деб унча эътибор бермаганди.

Қозонга солган уграси пишди. Ҳали ҳам она-бола чақчақлашиб ўтиришгандир (Собиржоннинг одати шу: ачанинг олдига бир келса, узоқ қолиб кетади), деб мис кострюлькага икки кишига мўлжаллаб овқат қўйди, устидан зира аралаштириб туюлган райҳон сепди.

У даҳлиз эшигига яқинлашгач, ичкаридан ачанинг йиғи овозини эшитиб, таққа тўхтаб қолди...

Йигитали янги йилдан бери «она» йиғисини эшитавериб, юраги тош бўлиб кетганди. Сандалга оёғини тиққанча индамай ўтираверди. Баъзи-баъзида: «Бўлди,

ҳаммага эшиттириб, менинг ўзимни шарманда қилмоқ-чимисиз, бу ер қишлоқ, мен шаҳарда яшайман. Бу ернинг гапи, у ерга тўғри келмайди. Назира ҳам ўз бахтини топиб кетар», деб қўярди.

Аммо кампир гап уқадиган даражада эмасди.

Ўғил, ниҳоят, охирги «чора»ни ҳам қўллади:

— Нима қилай, энди йиғлаганингизнинг фойдаси йўқ. Мен хотинли бўлганман. Фақат тўй қилишимиз қолган холос. Агар, ўшанга уйланмасам, мени қаматади.

Хайри ача кўзларини катта-катта очиб, боласига тикилиб қолди, ҳайратдан ёқа ушлади. Шу пайтгача қишлоқда ҳали бирон одам қамоқ юзини кўрмаган эди. Наҳот, келиб-келиб унинг ўғли — Йигитали қамалса!

— Вой ўлмасам! Сени ким қаматаркан, ким?!— Она ёши қотиб қолган кўзларини ҳамон ўғлига тикиб, ундан садо кутди.

— Ким бўларди, қизнинг онаси-да!— Йигитали тўнғиллаб яна қўшиб қўйди.— Гишт қолипдан кўчган, энди ўрнига тушмайди. Мени бош кўтариб юрсин, десангиз, бу ишга бош қўшасиз, бўлмаса катта-кичик ўртасида бир умрга юзи қаро бўлиб қоламан. Агар сиз ҳам аҳволимни тушунмасангиз, ҳозир жўнаб кетаман-да, Бодомзорга иккинчи қадам босмайман. Вақти келиб Назиранинг ўзи ҳам, бошқалар ҳам менинг вазиятимни тушуниб олади.

Хайрибиби девдай уч ўғлидан олдинма-кетин «қора хат» келганида ҳам бунчалик эзилиб йиғламаган, азият чекмаган эди.

Йигиталиснинг ҳозирги «бош олиб кетаман» деган гапидан у худди бу ўғлидан ҳам ажралиб қолаётгандай бўлиб, кўзларини катта-катта очиб, жон ҳолатда унга ёпишди:

— Мени ташлаб кетма, жон болам, мени ташлаб кетма! Майли, айтганингни қиламан, мени ташлаб кетманг бас!

Улар анча вақтгача бир-бирларига термулишиб, сандалда ўтиришди.

Йигитали онаси ҳовридан тушганига қаноат ҳосил қилиб, «йўли» учун, нариги қишлоқда машина кутиб турганини айтиб, бу ердан тезроқ чиқиб кетишга ошиқарди. Она эса, уни бағридан бўшатгиси келмас, ақалли бир-икки кун ёнида туришини истарди. Шунини ўйлаб, унга гап қотди:

— Отангни кўрмай кетсанг, қандоқ бўларкин! У кишининг диллари оғримайдими. Уртоқларингни ҳам бу ёққа айтиб кела қолайлик!

— Вақт жуда зиқ. Мана шу ташвишлардан қутулиб олганимдан кейин, беш-олти кунга ўзим келиб, бу ерда туриб кетаман.

Кампир тун яримдан оғанда шошиб-пишиб дамлаган ошини сузиб, дастурхонга қўйди.

У ўғли жўнаши олдидан сандиқдаги бўхчаларни очиб, қанча-қанча кийимлик, чопон, кўйлак: тўй сарпояларини ёзиб ташлади.

— Буларни олиб кетмасанг, мен бошимга ураманми, энди!

Ўғил ички бир аламли жилмайиш билан, она кўнглини кўтарган бўлди:

— Ҳали озгина вақт ўтсин, шаҳарли келинингиз билан бу ерга кўчиб келамиз. Яна катта тўй қилиб, бутун қишлоққа ош берасиз, одамларга тўн кийдирасиз. Ушанда керак бўлади булар. Ҳозирча бисотингизда тура турсин.

— Бечора Назира билан Асқар бувангни юзига оёқ тираган бўлмаймизми, унда.

— Бунақа деманг, ача, ҳали Назира билан ака-сингил тутиниб кетамиз. Киши тақдиридагини кўради, дердингиз-у ўзингиз,— деди Йигитали зўрма-зўраки кулиб.

Кампир тутоқди:

— Тилинг мунча бурро бўлиб қолибди. Сенинг бу юришинг, оёқ олишинг бор бизга қорангни ҳам кўрсатмайсан, бу ҳовли чироғини ҳам ёқолмайсан, деб кўрқаман, бола! Одамда сал андиша ҳам бўлиши керак. Фақат ўзингни ўйлайсан-у, биз бошқалар олдида, қишлоқ олдида нима деган одам бўламиз энди, буёғини ўйламайсан.

— Мана, айтувди дейсиз, икки-уч йилдан сўнг шу ерга кўчиб келаман... Чопонни мана шунисини ўраб берсангиз бўлади!— Йигитали ичида, қайноғамга ҳам сарпо топилди, деб қадимий, лекин ҳали яп-янги, ярқираб турган банорас тўнини олиб четга қўйди.

Хайри ача:

— Буни сенга атаб олиб юргандим. Отанга жўралари қилган тўёна чопон эди. Куёв бўлиб шунни кийгандилар,— деди синиқ овозда.

Қишлоқнинг ҳар томонидан саҳарҳез хўрозларнинг

кетма-кет қичқириқлари эшитила бошлаган пайтда Ингитали йўлга тушди.

Унинг орқасидан соядай эргашиб яна бир шарпа борар, бу — юраги хун, икки юзи ёш томчилари билан ювилган Назира эди. У қадамини тезлатди. Мана, ора-лариди йигирма-ўттиз қадамча масофа қолди. Ниҳоят... Ингитали кўприкка етиб, нариги томонга ўтиб кета бошлади. Симарқонга боғланган темирларнинг ғийқиллаши тун жимлигини бузиб юборди. Бирдан кўприкнинг қимирлаши ҳам, ундан чиқаётган шовқин овоз ҳам тўхтаб қолди.

Қиз симкўприкка етмай, Олтинтош ёнидаги улкан терак остида тўхтаб, уни қучоқлаб, ҳўнгрэб йиғлаб юборди.

Тўй бошланиб кетди. Муҳсиннали ака куёв томонидан тўйбошиликни олди. Салимжон у кишининг ёнида.

Муҳсиннали аканнинг хизмат машинаси икки кунчадан бери қуда хола фармонида эди.

Эрталаб куёв томондан тўйбошилар келишганда унинг фиғони чиқиб турган экан:

— Бу шофёрингиз иш бермайдиган болага ўхшайди. Мана, ҳали дарағи йўқ. Энди шу ўзингиз келган «Волга»ни хизматга қўймасангиз бўлмайди,— деб туриб олди.

— Майли-майли, сиз нима билан хурсанд бўлсангиз, биз розимиз, қуда!— деди Муҳсиннали ака.— Яна камчиликлар бўлса ҳеч тортинмай айтаверинг. Ахир, ёлғизсиз, ўзингиз қийналиб қолманг, тағин!

Бу гап Пошша хола учун айни муддао бўлди:

— Шундайку-я, қуда, ўғлингиз берган пулларни қиз сарпоси, кийим-кечаги, пальтоси, туфлиларига сарфлаб қўйиб, энди буёғига сал қисилиб турибман. Дастурхонни дурустроқ безамоқчийдим, икки юз сўмча етмай турибди-да, қудажон!

«Қисилиб-қимтиниб» айтган бу гапни Пошша хола қўлига уч юз сўм пул тутқазди.

Тўйбошилар кеч киргунча қуда холанинг яна икки-учта кам-кўстини тўғрилаб бериб кетишди.

Бир маҳал ёши улугроқ қария куёв навқари—йиғитларга келинни кига жўнаш учун энди фотиҳа бераман,

деб турганди, телефон жиринглаб қолди. Пошша хола-нинг овози эшитилди:

— Эсим қурсин, сўраш хаёлимдан кўтарилибди. Артистларнинг машҳурроғидан топдингларми? Карнайчи нечта?!

— Нималар деяпсиз, ахир уларни ўзимиз топамиз, ўғлимнинг ўртоғи карнайчи деган эдингиз-ку!— деди фиғони чиқиб Муҳсинали ака.

— Шунн яхши билингки, мен жувон эмас, қиз узат-япман. Ҳо, ҳали карнайчи-сурнайчисиз тўй-тўй бўлар-миди. Майли, биз топишимиз мумкин, фақат икки юз сўм пулини куёв тўлайди!

— Майли! Мингдан-минг майли, розимиз.

— Артистларнинг зўрроғидан олиб келинглар. Яна мен маҳалла олдида шарманда бўлмай!— деди-да, қуда хола телефонни жойига қўйиб қўйди.

Салимжон фиғони чиқиб, Рустам билан артистнинг «зўри»ни қидириб кетди.

Муҳсинали ака энди икки-уч қадам нарироқ кетган-ди, тағин телефон жиринглаб, йигитлардан бири, домла, сизни сўрашяпти, деб қолди. Яна ўша таниш овоз:

— Мен бир нарсани ўйлаб топганман: келинни Юну-сободга қўйиб келдим. Куёвга хотин керак бўлса, ўша томондан олиб келади!

— Ҳазиллашяпсизми қуда!

— Нега ҳазиллашарканман, энди. Биринчи қиз узатишим. Етти маҳалла билсин мени тўй қилаётганлигим-ни! Кейин, қизни ҳам қадрн шунда билинади. Уёғини сўрасангиз, қиз ўша акасиникида катта бўлган!

Муҳсинали аканинг шундоқ жаҳли чиқиб кетди-ки, қуда-андачиликнинг муқаддас ипи боғланадиган пайт яқинлашиб келаётган бўлса ҳам аёлни боплаб сўкди ва машинасига ўтирди-да, яна нариги тўйхона томон кетди.

...Бундоқроғи бўлса ҳам, артистлар топилди. Карнайчи-сурнайчи, чирмандакаш келди. Тўй тугаб, келин-куёв энди машинага ўтираман деб туришганда, тўсатдан қуда холанинг, бир гиламни кўтариб, машинага ортаётган Салимжонга қараб бақирган овози эшитилиб қолди:

— Ҳой бола, бу тўрт юз сўмлик гилам! Менинг душманларим кўп, ўшалар кўриб қўйсин! Катта, ёзиб кўрсатинг! Қизини турмушга сепсиз беряпти, деб юрганларнинг оғзига қопқоқ бўлсин!... Куёвнинг уйини ясатиб

қўйибман, нималар қилганимни душманларим ўша ерга бориб кўрсин!

Иигиталининг ичида бир нарса узилиб кетгандай бўлиб, юрагида санчиқ турди.

Салимжон тўйбоши Муҳсинали акага бир қараб қўйди-да, «Волга» ичидан мўъжазгина гиламни тортиб чиқарди, чангитиб кўча ўртасига ташлади ва атрофни мўру-малаҳдай ўраб турганларга кўз-кўз қила бошлади:

— Халойиқ, кўринглар, анча қиммат гиламга ўхшайди.

Муҳсинали ака ҳам, Салимахон опа ҳам ичларида, иш қилиб, яхши ниятда тушираётган келинимиз ақллихушли, инсофликкина бўлсин-да, деб туришарди бир четда.

УН УЧИНЧИ БОБ

ТУРМУШ ТАШВИШЛАРИ

Пошша хола аксар кўз ёши қилиб «ҳеч кими йўқ, ёлғиз, қўл ичида аранг кун кўриб турган бева аёл» эканлигини айтишни яхши кўрарди.

Аслида бундай эмас: олдинлари шаҳар четидаги Ҳасанбой қишлоғида яқин уруғлари—акаси, анча кексайиб қолган икки тоғаси бўлиб, ҳаммалари ёнма-ён бир кўчада туришар, ўзларига анча тўқ одамлар эди.

Лекин Пошшахон улар билан жуда камдан-кам борди-келди қиларди. Шаҳарли «бойвучча» аёл бўлиб, ўз қариндошларидан жирканар, берироқ юришни ёқтирарди.

Пошшахоннинг фикрича бир жиҳатдан қариндошларининг йўқлиги дуруст экан. Тўйнинг эртаси куниеқ, ҳовлида ҳеч ким пашшалашмай, ёлғиз ўзи қолди. Қалин пули, тўёна, кирим-чиқимларни бирма-бир ҳисоблаб чиқди... Пул мўлжалидан юз сўмча камга ўхшади. Бирдан, ўғлидан олган пулнинг юз сўми тўй дастурхонига сарфланиб кетганини эслади-да, чарс этиб пешонасига туширди.

...Уч минг икки юз етмиш сўм! Шунча боқиб, тарбиялаб гулдай қиз қилиб бировнинг қўлига топширса-ю,

эвазига арзимас мана шу пулга эга бўлиб ўтирса! Узоқ ҳўрсиниб қўйди.

Лаъли онаси ният қилганидек, ман-ман деган хонадон кишиларининг келини бўлиб, хитой вазаси каби у ерга гўзаллик бахш этгудай ҳусн-чиройга эга эди. Сас-сиқалаф илдизидан нафис гул уруғи униб чиққанидек, фалакнинг гардиши билан Пошша холадан шундай қиз туғилиб қолганди.

Тўйдан кейин Лаълини биринчи бор кўрганлар ҳам, Йигиталининг бахти бор экан, ойдаи қиз учрабди, дея келинчак таърифни дoston қилиб юришди. Шу баҳонада атрофдаги «узоқроқ» қўшни аёллар ҳам бу хонадон билан яқин бўлиб қолишди.

Одамлар қизиқ, баъзан кишининг қанақалигини унинг кўриниши, юриш-туришига қараб баҳолайдилар. Аслида Лаълининг лаълилиги ҳам отига монанд гўзал эди. Аммо ақл-фаросати, она айтганидек, «оламга тати-гудек» эмасди.

...Йигитали Назирага кўп ваъдалар берганди. Мана энди, қаноти синган ниятларнинг алами учун ҳам, барчасини айтилгандан зиёдроқ қилиб, Лаълига туҳфа этмоқчи бўлди. Унинг кўзларидан, муомаласидан, бутун вужудидан Назирани кўришга, жижжа бўлса ҳам, ундан Назирага хос яхши белгиларни излаб топишга ҳаракат қилди. Аммо, Лаъли тўйдан кейин ғалати қилиқлар чиқара бошлади. Бу айниқса лола сайлига боришганда жуда билинди.

Йигитали бу сайилга бир неча кун тайёргарлик кўрди. Прокатдан палатка, ҳатто туристларнинг қозон-товоғини ҳам олиб келди. Аллақердан иккита рюкзак ҳам топди... Тоғни фақат суратлардагина «кўрган» Лаълига у ернинг гўзал манзараси, чўққилар ёнбошига қип-қизил кўрпадай тўшалиб ётадиган чексиз лозазорлари ҳақида шавқ-завқ билан сўзлаб берди. Лаъли унинг гапларига лоқайдгина жилмайиб қўя қолар, бироқ Йигитали лозазорларни у бир кўрса, дод деб юборади, деб ўйларди.

Ниҳоят, уч кунлик май байрамини сайилда ўтказмоқчи бўлиб, машинада сафарга жўнашди. Кечга томон Бурчмуллага етиб келиб, бир кампирникига жойлашишди. Унинг ўғли Голибжон эртасига эрталаб баланд тоғ орқасидаги «ҳали ҳеч ким билмайдиган» лозазорни кўрсатиб қўйишга ваъда берди. Барвақт ётишди.

Азонлаб кампир уйғотди. Йигитали туриб, агар илож бўлса, ўша ер — лолазорда қолиб кетишларини ўйлаб, ҳар-хил сафар анжомини икки рюкзакка жойлай бошлади. Бироқ, Лаъли уйғонавермади. Уй эгаси ҳадсб уни «туринг» деб қистайверишдан истиҳолага борарди.

Кун ёйилиб кетди. Эшагини шайлаб қўйган Юсуф-жон соат ўн иккиларда мактабга етиб келиши зарурлигини айтиб, Йигиталини шошира бошлади.

Бир маҳал ичкаридан уйқули кўзларини ишқалаб Лаъли чиқиб келди.

— Бўла қолинг, сизга қараб турибмиз!— деди Йигитали, уни тезроқ ҳаракат қилишга ундаб.

Хотини бир кўзини хиёл очиб, эрига лоқайдгина қаради.

— Кеча роса чарчаган эканман. Оёқларим зирқираб оғриб кетяпти. Шу лолангизга ўзингиз бориб кела қолсангиз-чи.

Йигитали тоғларнинг ўзига хос кўрки, лолазорларнинг гашти бўлишлигини яна куйиб-пишиб тушунтира бошлаган эди, Лаълихон ингичка қошларини чимириб:

— Айтдим-ку, ўзингиз бориб, ўша лолангиздан олиб кела қолинг! Тоғда ўзи ўсиб ётадиган битта гулга ҳам икки киши овора бўлишимиз шартми! Бошим оғриб турибди, касалман!— деди.

Йигитали бегона кампир олдида ер бўлгандек ҳис қилди ўзини. Аламига чидолмай, Голибжон билан бир ўзи жўнаб кетди.

Голибжон сўқмоқ йўл бўйлаб уни узоқ вақт орқасидан эргаштириб борди. Ниҳоят, туя ўрқачига ўхшаш баланд довондан ошиб ўтишгач, ял-ял ёниб, осмон гумбазига ҳам қизғиш акси уриб турган поёнсиз лолазор устидан чиқиб қолишди.

— Мана лола. Қанча терсангиз тераверасиз!— Голибжон олис-олисларга тикилиб бирпас турди-да, кейин орқасига қайтди.

Йигитали учун табиатнинг бундай кўркем манзараси янгилик эмас, аммо шу топда шавқ-завқ тўлган юраги бир ҳапқириб кетдики, оёқларидаги чарчоқ, вужудидаги ҳорғинлик бир лаҳзада унут бўлди. Саҳрода суви мавжланиб турган дарёга йўлиқиб қолган ташна кишидай беихтиёр олдинга қараб чопиб кетди... Шу пайт, назарида кимнингдир, қаҳ-қаҳ уриб кулган овози эшитилгандай бўлди ва бу овоз атроф тоғ этакларидан акс-садо

бериб қайтгандай, мусаффо осмон кенглиги билан улкан чўққилар паноҳидаги яшил зулматга чўмиб ётган арчазорлар жимлигини бузиб юборгандай туюлди. У қаддини ростлаб атрофга қаради. Ҳеч ким кўринмади. Осмон гумбазида олов пуркаб кўтарилаётган қуёш нурларидан унинг кўз олди жимирилашиб кетди.

«Кулги» гарчи хотининикига ўхшамаса ҳам, унинг қалбига яқин бир садо бўлиб кирди-ю, кўнгли яна ўксиди... Балки Лаъли, «ўзингиз чиқиб кела қолинг» деб ҳазил қилгандир! Балки қорама-қора эргашиб келган-у, ҳозир бирон жойда беркиниб тургандир!...

Ингитали нарироқдаги бир ёнбоши ерга ботиб кетган улкан харсанг устига тирмашиб чиқди, атрофни кўздан кечирди. Ҳаммаёқ кафтдагидек кўриниб турибди. Бу яқин атрофда киши яшириниб, паноҳ топса бўладиган мана шу харсангдан бошқа ҳеч нарса йўқ, тўрт томон теп-текис сайхонлик. Арчазор эса, анча олисда. Унинг қулоғига чалинган кулги шунчаки хаёл эди. Буни ўзи ҳам сизди. Хомуш тортиб, харсангга ўтириб олди. Юраги яна бўм-бўш бўлиб қолган, атрофга ҳам бефарқ қарарди.

Ахир, неча кунлардан бери мана шу тоғлар жамолини хотинига кўз-кўз қилишга ошиққанди-ку. Худди бир пайтлар Назира билан Кўрбулоқ атрофига чиқиб, кун бўйи лолалар ичида кўмилиб юришганидек сайр қилишни кўнглига тугиб олганди. Аммо Лаъли унинг барча истакларини бир оғизгина гапи билан йўққа чиқариб юборди...

Лекин, нима бўлса ҳам, Лаъли билан муроса қилиши, ҳозирча кўнгил дардларини бошқалардан пинҳон сақлаши керак. Балки, кейинроқ ҳаммаси яхши бўлиб кетар.

Шу пайт ўн қадамча нарига «виз» этиб шўнғиган бургут унинг ўйларини товуқ патидай тўзғитиб юборди. У қалин лолалар устидан оғир қанотларини кенг ёзиб, икки-уч бор силкитди-да, чангалида бир илонни гажак қилиб кўтарганича, юқорилаб кета бошлади.

Ингитали ҳушёр тортди. Сакраб харсанг устидан настга тушди. Узоқда тоғнинг баланд чўққиси томон учиб бораётган бургутга қараб қолди... Кейин, хотини учун бир қучоқ қилиб лола терди. Тоғ сўқмоғи бўйлаб, настга йўл олди.

Бу ерда ҳам Бодомзордагига ўхшаш унча катта бўл-

маган дара бор эди. Омонат ёғоч кўприкдан ўтаётганида, Голибжон унинг йўлига пешвоз чиқиб келди:

— Тоғликка ўхшайсиз, жуда тез тушдингиз, ака!

— Топдинг, асли тоғликман. Сен бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Мол боқиб...— Голибжон нарироқ сайхонликдаги ўт кемтиб турган катта-кичик икки сигирга ишора қилиб қўйди.

— Йигитали ака, жуда ғалати иш бўлди-да.— Бирдан унинг юзи ўзгариб, паришон ҳолатга кирди.

— Ҳа, нима гап?

— Сизни лолага этириб қўйибман-у, қопчиқни кўтариб олиб келаверибман!

— Шунинг учун ҳам ташвишми!— Йигитали бошини кўтариб уёқ-буёққа қараган бўлди. Бирдан нарироқдаги дўлана шохида илиғлик турган кийимга кўзи тушди. Хотининикига ўхшаб кетди.

— Пастда ким бор?

Голибжон афтини буриштириб, гарчи зарурат бўлмаса ҳам, гарданини қашиди:

— Киннойим. Чўмиляптилар... Ҳеч қаёққа кетиб қолма, кийимларимга қараб тур, ёлғиз ўзим қўрқаман, дедилар.

— Тоби йўқроқ эди-ку!

Голибжон индамади.

Йигитали қўлтиғидаги лолаларни ҳафсаласизгина кўтариб, даранинг тик қирғоғи томон тез-тез юриб кета бошлади.

— Ака, уёққа яқинлашманг, ўпириладиган жой!

Дара ичидан гувиллаб чиқаётган сув шовқини бола овозини босиб кетди. Йигитали нураб кетай деб турган қирғоқ лабига келиб, пастга қаради. Даранинг кенг тубидаги сув ювиб чиқариб ташлаган қумлоқ устида ўзини қуёшга тоблаб хотини ётарди. Юзининг устига енгил матодан қилинган оқ попукли шляпа ташлаб олган эди.

Йигитали нарироқдаги Кўксув бўйига олиб тушадиган сўқмоқ томон юрди.

— Ҳорманг, бемор!

Лаъли шошиб ўрнидан туриб кетди ва кескин орқасига ўгирилди. Эрига кўзи тушгач, шубҳали юзларида осойишталик пайдо бўлди:

— Сиз экансиз-ку, мен бўлсам... вий-вуй, мунча

кўп!— у чаққон юриб келиб лолаларни олди.— Ўзининг эргинамдан ўргилай!— лутф билан жилмайди ва бўйнини чўзиб унинг юзидан ўпди.

Ғолибжон пастандан меҳмонлар чиқиб келишадиганини кўриб, ўзини панага олди. Боя ҳам анови опа, кийинларини ечиб ташлаб кетаётганида шундай қилганди.

Эр-хотин кечқурун шаҳарга қайтишди.

Лола сайли Лаълида, Кўксувда чўмилиб «мазза қилганидан» бошқа дурустроқ таассурот қолдирмади.

Бир кун кечқурун Йигитали уйига кайфи чоғ бўлиб кириб келди. Пошша хола ошхонада овқат пишириш билан овора, Лаъли эса диванда журнал варақлаб ётарди.

Йигитали эшикдан кирар-кирмас, тантанали овозда эълон қилди:

— Эртага бизни табриклар домлам Фозил Шоисломович келмоқчилар! У киши катта олим одам, профессор. Яхшилаб кутиб олмасак бўлмайди.

Қайнона дарров куёвига ўгирилди.

— Болам, ундай профессор киши бўлсалар, албатта яхшилаб кутиб олишимиз зарур. Ўзингиз энди катта қилиб бозорни қиласиз.

— Ҳа, мана, Лаълихон билан чиқиб келамиз. Зеркиб қолгандурлар!

— Вой болам, ҳозир Лаълихонга юк кўтариб бозор ўчорга айланиш мумкин эмас, нозик пайти!...

Эрталабдан қайнона-куёв пешинда келиши кутилаётган домла учун дастурхон тузатишди. Қуюқ-суюқ овқатга уннашди. Ошнинг савзи-пиёзини қозонга босиб қўйган Пошша хола энди мен ҳовлимдан бирров хабар олиб келай, деб уйига кетди.

Тошойна олдига ўтириб олиб, қошини терди, бўяди. Оёқларига ялтироқ туфлисини илиб, қора атлас кўйлагини кийди, чап кўкрак томонига марҳум эрининг фронтдан олиб келган уч-тўрт орденини қаторлаштириб тақди. Устидан костюм кийди.

Пошша холанинг бундай орден тақиш олати жуда камдан-кам бўлар, борадиган, ўтирадиган жойига қараб, баъзан ҳушига келиб қолганда шундай қиларди. У орденларни ҳаммага ҳам кўрсатавермаслик учун кўча-

да доим костюм тугмаларни солиб юрарди. Барибир баъзан ундаги «гурур» туйғуси қайнаб кетар, трамвай ёки троллейбусда нотаниш ёшлар орасига тушиб қолса қўли беихтиёр костюм тугмаларини пайпаслаб қоларди... Аммо, ҳар эҳтимолга қарши, Пошша холада ўзини оқлаш учун баҳона ҳам тайёр турарди. Мабодо бирон таниш одам «фисқу фасод» қилиб, луқма ташлаб қоладиган бўлса, «эрим раҳматли қон кечиб олган бу мукофотларни тақиб юриш, одамларга кўз-кўз қилиш, у кишига насиб бўлмади. Буларни мен тақиб, эсламасам, ким эслайди!» деб дарров кўзига ёш олишга тайёр турарди.

Йигитали буни билса ҳам, қайнонанинг яна орденда келиши унинг энсасини қотириб юборди. Бироқ, Лаъли онасининг ёнини олиб:

— Нима қилади жаҳлингиз чиқиб. Қовоғингизни очиброқ олинг, отам хотираларини эслаб, баъзан ўзларини овутиб юрадилар. Емонми!— дея эрига дакки берган бўлди.

Фозил Шоисломович оиласи билан келди. Куёв-келинни совға-саломлар билан табриклашди.

Профессор Пошша холага хотинини таништирди:

— Исмлари Холидахон! Аввал, ўғлингизга дарс берганлар. Ҳозир бирга ишлашади.

Улар ўтиришди.

Пошша хола негадир қизига эмас, куёвига чойга қарашни буюриб юборди, сўнгра меҳмонларга ўзини таништиришга тушди:

— Мен ҳам ўқисам, балодай одам бўлардим. Шароит бўлмай, уруш бошланиб қолиб, пуронт... деганларидай, ўқиш қолиб кетди. Энди ўзимиз ололмаган илмни мана шу қора кўзлар олсин деб, ўқитиб ётибмиз. Бу, ўқувчингиз Йигиталини ҳам бегонаситмай ўз ўғлим ўрнида кўриб, уй-жой бердим, тарбиялаб, ўқитдим. Бундоқ қарасам,— у ташқарига чиқиб кетган куёв эшитиб қолмасин дегандай, овозини пастлатди,— ота-онаси ҳам бор экан-у, худди йўқ ҳисоб, етимдай! Боланинг ҳам уларга, уларнинг ҳам боласига меҳри йўқдай. Суриштириб билсам, қишлоқнинг ғарибона кишилари экан. Шундан кейин, кел, бир яхшилик қилай, худодан қайтар, дедим-да, бутун оғирлигини елкамга олиб, катта тўй қилиб бердим!— Пошша хола худди уста нотиқлардай калта қўларини ўйнатиб, «қойил қиппанми!» деган маънода

меҳмонларга қараганди, эр-хотин совуққина бош қимирлатиб қўйишди; холос. Хола кутган «яхши қипсиз, опажон, раҳмат-раҳмат! Етимдай бир боланинг бошини силаб, зўр ҳиммат кўрсатибсиз» деган алангали гаплардан биронтасини ҳам айтишмади.

Холидахон эсноқ аралаш ҳафсаласизлик билан эридан ниманидир сўраган эди, Фозил Шоисломович:

— Келиб қолишса керак. Яна бир оз кутайлик-чи, — деб қўйди.

«Ўзимни таништираман деб тилим елкамга чиқиб кетай деди-ю, парво қилмайди-я! Булар мунча кеккайма-са!» Ўзининг кичкина боши билан катта-катта кишилар бошини айлантиришга ўрганиб қолган Пошшахоннинг хаёлидан шу сўзлар ўрмалаб ўтди. Руҳи тушиб кетди. Костюми тугмасини қадаб олди. «Олиб ўтиринглар»дан бошқа гап гапирмади.

Хайрият, шу пайт эшикдан Фозил аканинг студентликдан қадрони Муҳсинали ака хотини билан келди-ю, уй чарақлаб кетгандай бўлди. Сал ўтмай, Пошша холадан тўёна — банорас тўнни елкасига ташлаб, Шоди Мударрисов кириб келди.

Хола меҳмонларни бир нави қилиб кузатди-да, қизи туғиб берган нарсаларни олиб уйига жўнади. Пастга — ҳовли тўридаги яшикка ахлат челагини кўтариб кетган куёвининг қайтишини ҳам кутмади.

Лаъли қовоғидан қор ёғиб, эшикни очди:

— Ойимлар зарда қилиб кетиб қолдилар!

— Ҳа, нима гап?

— Кўрмадингизми, одамларингиз олдида қандай сиқилиб ўтирдилар! Бунақа ўзини осмонда тутадиган кишиларингиз камроқ келишсин!

— Келишади. Ахир, улар менинг ҳам сизнинг ҳам одамларингиз!

— Менга ундайларнинг кераги йўқ! — Лаъли шартта бурилиб, қўшни хонага кириб кетди.

Орадан ярим йилча вақт ўтди. Шу давр ичида уйдаги шарт-шароит ва қуданинг феъл-атворидан яхши хабардор Муҳсинали ака Йигиталини ёнига чақириб, адибади билан умр ўтмасин, ўзингни илмга ур, ўғлим, бир кунмас, бир кун бунақа гапларнинг бари ғалвирдан ту-

шиб кетади, ўқиганинг, ўрганганинг қолади, деб Фозил ака олдига олиб борган, ўғлимизни энди қанотинг остига оласан, нима талаб қилсанг, бажаришга қодир бола, деган эди.

Шу гап баҳона бўлиб, Йигитали аспирантликка қабул қилинди, минимумларни топширишга киришди. Бир куни домласи:

— Шодининг қўлида ишлаб тура тур. У ер ҳам ўзимизни жой, керак вақтда чақиртириб тураман,— деди. Кейин:— Қалай, Шоди билан ораларинг яхшими?— деб қўшиб қўйди-да, Йигиталига тикилди.

Домланинг бу қарашда хижолат тортмай очиқ айтавер. Шоди билан ўзим гаплашиб қўяман, иложи бўлса, бошқа чорасини ўйлаб кўрамиз, деган маъно уқди.

Амму у бировдан нолиб шикоят қилиш — ожизлик аломати деб тушунар, айни вақтда ораларидаги келишмовчиликнинг бошланishiга ўзини ҳам айбдор ҳисобларди. Шунинг учун:

— Домла билан орамиз яхши,— деб қўя қолди.

Лаъли Чилонзордаги бир вақтлар ишлаган ўша магазинга бош сотувчи бўлиб ишга кирган, озгина ўтмай у ерга магазин мудирин бўлиб кўтарилиб кетган эди.

Пошша холанинг тили бир қарич: «Куёвим олим бўлмоқчи, ишидан ҳам анча бўшалиб олди. Қизимнинг ўзи боқяпти, майли, эрингга яхшилаб қараб тургин, боққин, олимликнинг нонини кейинроқ есанг, ҳеч нарса қилмайди, дедим Лаълихонга», деб гапирарди ўзига яқинроқ кишиларга.

Йигитали илмга берилиб кетганидан бери, хотини билан унча иши бўлмай қолди. У овқат қиладими, йўқми, уй тозами, ифлосми, қизиқмасди. Баъзан Пошша хола атайин куёви олдида қизини тергаган бўлади:

— Магазинга бошлиқ бўлдим, деб мунча исқирт бўлмасанг. Уйингга қара, ҳеч бўлмаса, кун ора қозон ҳам осгин-да! Агар жуда каттакон бўлиб кетган бўлсанг, битта оқсоч хотин топай!

— Жуда чарчаб кетдим... Сиз турибсиз-ку, ойи,— дейди Лаъли эринибгина онасига қараб, кейин ўзини каравотга ташлайди.

— Нима, сен менга шаҳар олиб берармидинг, хизматингни қилсам!— деди Пошша хола киноя билан.

— Мана, куёвингиз олиб берадилар. Кандидатликни

ёқлаб олсинлар!— у жавондан китоб қилираётган эрига ишора қилади.

Пошша хола ўзича чуқур хўрсинади-да, ташқарига чиқиб кетади.

Бу хил гап-сўзлар деярли кун ора бўлмаса ҳам, ҳафтада қайтарилиб турарди.

Эрталаб Лаъли ўрнидан тура солиб, пардоз-андозни қилиб ишга жўнайди. Йигитали ҳам сумкасини қўлтиқлаб ҳар доим дарси биринчи соатда бўлганлиги учун азонлаб институтга етиб келади. Оч-ноҳор лекция ўқийди, кейин, одатдагидек буфетга чопади. Яна дарсга киради. Домлага учрашиши керак бўлса, академшаҳарга боради. Тагин вақти қолса, кутубхонага чопади. Кечга яқин ётгани уйга боради...

Ёз кунларининг бирида ҳаётнинг бу осойишта оқинига путур етди.

Анчадан бери оғир оёқ бўлиб «сиз эркаклар ҳеч балони билмайсиз, ўлим ёқасида турибман» деб эрини кўз очирмай қўйган Лаъли дам олиш кунни пешинга яқин, бетоб бўлиб қолди. Кўп ўтмай безовталаниб ўзини ҳар ёққа ташлай бошлади. Алахсираётгандек, бир нарсалар деб, икки қўли билан пешонасини чангаллади. Эсхонаси чиқиб кетган Йигитали «Тез ёрдам» чақирмоқчи бўлган эди: «Йўқ-йўқ, қаердан бўлса ҳам оймларни топиб келинг, уларсиз ҳеч қаёққа кетмайман. Улиб қолсам, устимда бўлишлари керак», деб уввос солиб йиғлаб юборди.

Йигитали шоша-пиша машинага ўтириб, қайнонаси олдига жўнади. Хайрият у уйда экан. Пошша хола чинни косалар орасида ивирсиб, подвалда нималардир қилиб ўтирарди.

— Ойи, Лаълихоннинг тоби қочиб қолди. Дарров юраркансиз!

Пошша хола пичирлаб нималардир ўқиди, кейин юзига фотиҳа тортаркан, овоз чиқариб мингиллади:

— Илоё шу улуғ айём кунларида яхшилик бўлаверсин. Тўй устига тўйлар қилайлик, омин!

— Бўла қолинг, тезроқ!—Йигитали сабри чидамай ўрнидан қўзғалди. Қайнона ҳамон сиполик билан шошмасдан бир чўккалаб, сўнгра белни кўтариб қаддини ростлаб олди-да, синиқ овоз билан деди:

— Вой болам-ей, билмайсизлар. Ёшсизлар-да, ёшсизлар ҳали! Хотинингизнинг тоби қочгани — яхшилик

аломати. Үзи шунақа бўлади. Сиз бораверинг, мен рўзамни очаман-у, кейинроқ етиб бораман!

Йигиталининг кўз ўнгида безовталаниб уёқ-буёққа ташланиб ётган, пешоналари жиққа тер хотини гавдаланди. Ҳовлидан тез чиқиб, машинани Салимахон опаникига ҳайдади. Ахир, у киши ҳам она қаторида, ҳам врач!

Яхшиям опа уйда, навбатчиликдан энди қайтиб келиб турган экан.

Улар хонага кириб келишганда, Лаъли бошини кўтаришга мадори йўқ, бир ҳолатда ётарди. Салимахон опа дарров уни қўлтиғидан суяб, бошига иккита лўла-болиш қўйди. Үзи бош врач бўлиб ишловчи ишхонасига телефон қилиб, зудлик билан «Тез ёрдам» сўради.

Салимахон бошлиқ икки-уч ҳамшира бир неча соат давомида Лаълининг олдидан бир қадам ҳам жилишмади. Ниҳоят, улар кутиш залига чиқиб, Йигиталини ота бўлгани билан табриклашди. Салима опа эса қувончини ичига сиғдиrolмай, уни бағрига босиб, пешонасидан ўпди:

— Энди дарров таниш-билишларга хушxabар етказинг. Энг аввал қудам билан домлангизни хурсанд қилинг!— Сўнг ҳазиллашиб қўшиб қўйди,— ҳар икковларидан ҳам суюнчини каттароқ ундиринг!

Ота бўлди. Ота! Ота! Эҳ, Йигитали қандай бахтли одам. У Лаъли билан ўтган шунча умрини мазмунсиз ҳаёт деб нолиб, ўзини сиқиб юрди. Мана, ҳаётнинг мазмуни. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб. Мана ҳаловат. Энди бу фарзанд олдида онладаги барча майда-чуйда гаплар, гина-кудурат барҳам топиб кетади.

Йигиталининг назарида янги дунёга келган гўдак эр-хотин ораларига оташ бўлиб кириб, бир-бирларини янада яқинлаштиргандай бўлди. Ота ҳали уни кўргани йўқ. Лекин, йўлда кетяпти, йўқ, учиб боряпти-ю, фикр-ёди ўз қизиди.

Йигитали институтга — Муҳсинали Ҳайдарович олдига қандай етиб келганини сезмай қолди. Домланинг ҳузуридан чиқиб, қайнонасиникига қараб кетди.

У эшик қанотини куч билан итарганди, ичкаридан илиб қўйилган занжири шарақ этиб тушиб кетди. Тўғри ҳовлига кириб борди. Атроф жим-жит. Уёқ-буёққа синчковлик билан кўз ташлади. Уй ичида ҳам, ҳовли

яланглигида ҳам ҳеч ким кўринмади. Йигитали қия очиқ турган дераза қаноти олдиға яқинроқ борди-да, ич-карига дурустроқ мўралади-ю, бир учи қайрилган кигиз устиға чўкка тушиб ўтирган қайнонасиға кўзи тушди. У пул санаш билан шунчалик банд эдики, дераза олдиға келиб турган куёвини ҳам сезмай қолди.

Йигитали орқасиға тисарилиб, томоғини қириб қўйди. Шу дақиқа қайнона пул боғламларини кийиз остиға ташлаб юборишға улгурган, куёви ичкариға кириб келганда бошини ҳам қилганича қандайдир «дуо»ларни ўқиб ўтирарди. Узоқ ўқиди. Ниҳоят юзига фотиҳа тортди.

— Ассалому алайкум, болам!

Куёв индамагандан сўнг, кўзлари ола-була бўлиб кетди:

— Ҳа, нима гап, тинчликми?!

— Тинчлик. Қиз кўрдик,— деди Йигитали хоҳлар-хоҳламас.— Набира қуллуқ бўлсин деб айтгани келдим! Бирдан Пошша хола ўзгариб, шарақлаб кулиб юборди:

— Вой, қуллуқ, қуллуқ! Шундай демайсизми, ўғлим тушмагур. Утакамни ёриб юборай дедингиз-а!.. Ёки... қиз, қиз бўлганиға хафамисиз?! Ҳаммаси ҳам фарзанд. Умри билан бўлсин. Қизим эсон-омон қутулибди, шунисиға шукур!— Пошша хола маймоқланиб келиб куёвининг елкасидан олди.— Вой ўзингизға муборак бўлсин, ўғлим, муборак бўлсин, айланай сиздан!—Йигитали бетоқат бўлиб борар, бу ердан тезроқ чиқиб кетиш илинжида оёғининг учида турарди.

Бир маҳал қайнонанинг жағи сал тингандай бўлди. Бундан фойдаланган куёв, шошиб турибман, ташқарида машина кутяпти,— деди-да, кўча томон йўналди.

— Ҳой болам, тўхтанг, менга қаранг!

Йигитали агар суюнчи деб бирон нарса берадиган бўлса олмайман, кетвораман деган ўй билан тўхтади. Орқасидан елкалари лорсиллаб келаётган қайнонасини кутди.

Қайнона шундоқ Йигиталнининг тумшуғи остиға келиб, гулдуроқ овоз билан бир кулиб қўйди, кейин пайма-наётгандек, ердан бош кўтармай деди:

— Уғлим, қизчанинг суюнчисини ташлаб кетмайсизми. Мана, энди биринчи фарзандли бўлдингиз!— Сўнгра ўзича қўшиб қўйди,— Лаълихон туғилганда адангиз ўшандоқ қийин даврлар бўлишиға қарамай, тилла балдоқ

олиб бергандилар. Ҳозир, энди балдоқ тақадиган пайтларимиз ўтиб кетган!

Йигитали костюмининг кўкрак чўнтагига шундоқ қўлини тиқиб Муҳсинали ака ёнига солиб қўйган суюнчи пулни олди-да, қайнонасининг катта очилган кафтига ташлади. Индамай ўзини кўча томон отди.

Пошша хола:

— Мартабангиз бунданам зиёда бўлаверсин,— дея дуо қилганича қолди.

Йигитали машинани шаҳар маркази томон ҳайда борарди-ю, хаёли парншон, кўнгли ғаш, юрагидаги бутун шодлик ҳислари қора бир парда ичига ўралиб қолгандай эди.

Янги меҳмон баҳона келди-кетдидан уй бир оз тинчиган кунни Лаъли эрига эркаланиб, юрагидаги гапни айтиб олди: «Фарзандли бўлиш осон. Лекин она бўлиш... Минг бор ўлиб, минг бор тирилдим. Энди буёғига болангизни ўзингиз катта қиласиз. Ҳозир ёш оналарга бола кўтариб юриш мода эмас...»

Йигитали фарзандли бўлсак турмушимиз ўз-ўзидан тотувлашиб кетади деб бекор ўйлаб юрган экан. Аксинча бўлди. Бола муаммоси эр-хотин ўртасидаги кўпгина жанжалларга сабаб бўлди.

Ниҳоят Лаъли ўрнимга одам йўқ экан, чақирншяпти, мен ҳам ишласам оила учун ишляпман, деб болани уйда қолдирди-да, горторгга бориб ишга тушиш ҳақида буйруқни кўтариб келди.

Йигитали ноилож ўз ҳисобидан бир йилга отпускаи олди.

Кўрган-билганларга, илмий ишимни уйда ўтириб қиялпман, деб айтарди. Баъзан домла Шоисломович олдига болани кўтариб борган кунлари ҳам бўлар, профессорнинг бефарзанд ёшгина хотини Умидани жонига жо қилиб, айланиб ўргилар, «чиройли қўғирчоқча»ни тез-тез олиб келиб туришни илтимос қиларди.

Хайриятки, Йигиталининг бахтига Умида аксари чақалоқлардай чакаги очиқ эмас, қорнини тўйдириб қўйса пишиллаб ухлайверар, ота бундан ўз илмий иши йўлида оз-моз фойдаланиб қоларди.

Шундай қилиб, орадан бир йил ўтди. Йигитали шу вақт ичида кунига уч қурдан каша пишириб, болани боқди. Баъзан унга оналикни Олима опа қилди. Ҳамон бозор-ўчар билан банд Пошша хола эса, одатда шанба ёки дам олиш кунни келиб, кир-чирини ювиб, ваннада чўмилиб кетарди.

Йигиталининг отпускази тугай бошлади. Лаъли ишдан жавоб олишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Ота ҳар томонга дарак солиб, энага қидира бошланди. Бир кампир топилди ҳам, лекин, Лаъли «башараси хунук экан» деб уни уйга йўлатмади.

— Умуман, бошқа бировларга болани ишониб топширишга кўнглим чопмаяпти. Ойимларга ялинайлик, пешиндан кейин қараб туришга, майли дерлар. Пулни ҳам бегона қилиб ўтираммизми!— деди Лаъли бир кун.

Пошша хола розилик ишорасини қилди. Юрагини ўртаб турган гапни ҳам айтиб олди:

— Одамлар ҳузурини кўрармиканман, деб бола боқишади. Аммо қиз боққан бефойда экан. Мана, сен ўз ўзинг билан бўлиб кетдинг! Тагин қўл учида кун кўриб ҳеч кими йўқ хотиндай бўлиб ўтирибман. Нима ҳам дердим, пул берсаларинг, йўқ демайман!— Бу гапларни Лаълига қарата гапирарди-ю, лекин «қизим, сенга айтаман, куёвим сен эшит» қабилда кўзи Йигиталига қадалиб турарди.

Келишувга биноан Йигитали қизчани ҳар кунни соат бирлардан кейин янги «энага» қўлига келтириб берадиган бўлди. Бунинг учун у, ҳали ҳам ҳиммат кўрсатаётган деканга, унинг ўринбосари «жон қўшни» Шоди Мударрисовга оз-моз ялиниб, кечки курслардан дарс олиши керак эди.

Шундай ҳам бўлди. Куннинг ярмидан кейин қўли бир оз бўшайдиган отанинг бағрига сал шамол тегди. Лекин уни бир нарса — хотинига «қарамлик» қийнарди. Ҳар кунни Лаълидан уч сўм оларди, икки сўм «энага»га, бир сўми ўзига. Ишга трамвайда борарди. Хотини, «қатқалоқда минмайсиз, кўчалар тирғанчиқ, мен тинчроқ юрайин» деб машина калитини беркитиб қўйганди.

Биринчи мояна тегадиган кун эди. Лаълидан пул олишни унутиб қўйибди. Ёнида яхлит бир сўмгина бор эди, холос. Йигитали икки соатча болани кўтариб, эшик қаршисида қайнона келишини кутди. Дарак бўлмади.

Ниҳоят соат учга яқин трамвай бекати томондан йўлни кесиб, «энага» кела бошлади.

Унгача чақалоқ оч-наҳор ухлаб қолганди.

Улар ҳовлига киришди. Пошша хола Умидани эркалаган бўлди, кейин ичкари уйга олиб кириб кетди.

Йигитали хайрлашишни ҳам унутиб, йўлакдан кўча томон юрди.

Шу пайт орқадан қайнонанинг:

— Вой, тўхтаг болам!— деган овозини эшитиб ўгирилди.

Қайнонаси чопиб келяпти. Худди бирон нарчасини йўқотган одамдай, чопиб келяпти. Юзида баданга ўрмалаётган шилимшиқ қурт каби, одам асабини қитиқлайдиган, бир нави «жилмайиш».

«Ҳозир бола пули талаб қилади» хаёлидан ўтказди ва шошиб шимнинг чўнтагидан бир сўмликни чиқарди, кафтлари орасида мижиғлаб, унга қарши юрди. Қайнонасининг башарасидан кўзини узмай, қўлига пулни ташлади.

Бир кўнгли, тўғри ичкарига кириб, Умидани ухлаб ётган еридан бағрига босганча олиб чиқиб кетай ҳам деди. Аммо, ундай қилмади. Шартта ўгирилиб кетди.

Пошша хола: «Оз-моз кайфи бор шекилли, энди бунақа ҳунар ҳам чиқаряпти, менга хўмрайиб қаради-я! Нонкўр», дея куёвнинг орқасидан ғазабнок қараб қолди.

Трамвай изининг нариги томони қалин дарахтзор — маҳалла аҳлининг кучи билан қилинган, ўртамиёна истироҳатгоҳ жой эди.

Йигитали қайнона пайқаганидай «маст» ҳолда, гандираклаб, катта йўлни кесиб ўтди. Кўзларида алам ва изтироб акси ёнарди.

У қизғиш қум сепилган йўлак четидаги ола-була ёғоч скамейкага ўтирди, сазойи бўлган одамдай бошнини энгаштириб, икки кафти билан юзларини беркитиб олди. Беихтиёр кўзларидан ситилиб ёш чиқди...

«Бу она эмас — ялмоғиз. Қизи ҳам худди ўзи! Булардан қутулниш керак. Қандай қилиб? Қочиб! Қаерга? Қишлоққами?! Бодомзор энди сендан кечиб юборган. Сеннинг онанг ҳам бошқа, севганинг ҳам. Уйинг ҳам бошқа! Нима қиласан бундай бўлмағур нарсаларни ўйлаб, бутун қишлоқ олдида бошини ердан узолмай

қолган кекса онанг ярасига туз сепиб! Яхшиси, одам оёғи камдан-кам етадиган узоқ ўлкаларга бош олиб кетиш!» Бирдан унинг кўз ўнгида, қизи гавдаланиб кетди. Умидани кимларнинг қўлига ташлаб кетади... Шу она-болагами?!

Бир маҳал кимдир скамейкага яқинроқ келди-да, вақт неча бўлганини сўраб, йигит хаёлларини бўлиб юборди. У бошини азот кўтариб, қаршисида турган оппоқ соқолли қарияга кўзи тушди. Унинг бошида қордай салла, бир қўлида ҳасса тутган, юзлари ғоят нуроний эди. Негадир чолга қараб турди-да, Йигиталининг кўнгли енгил тортиб кетди. Гўё ёмон бир туш устида, тур болам, дея мана шу киши уйғотиб юборгандек туюлди унга.

Чол юзидан тез нигоҳини олиб, соатига қаради.

— Уч ярим, отахон!

— Умрингдан барака топ, болам!

Чолнинг орқасидан қараб қолди. Узун бўйи, қарияларга хос салмоқли қадам ташлаб юриши, ҳатто юз тузилиши ҳам отасининг ўзгинаси эди.

У фикрини хаёллардан чалғитиш учун ўрнидан туриб, трамвай бекати томон кетди.

Йигитали бугун соат иккида бошланадиган факультетдаги илмий советдан чиқиб, Фозил Исломович олдига боришни мўлжаллаган эди. Домлани олдига кетди.

Кечга томон факультетга келиб, советда қатнашмаганлиги учун Мударрисовичдан аччиққина гап эшитиб олди.

Бугун унинг энг кўп дарс берадиган куни эди. Соат ўн яримларга яқин уйига кириб келди. Коридорга туфлисини ечаркан, ичкаридан қайнонанинг шанғиллаган овози эшитила бошлади.

— Эринг доим қовоқ-тумшуғини солиб юради. Худди мен арпасини хом ўргандек. Туриб-туриб ўзимга таъсир қилади. Боласини боқсам, ҳам гезарган афти-ангорига қарасам. Бу ўзи бир гўлгина нарса эди. Бора-бора ҳаддидан ошиб, бошинга чиқиб оляпти шекилли!

Йигитали илгари ҳаққа бўйин эгадиган, ноҳаққа ёниб кетадиган ориятли бола эди. Аммо, бу хилдаги, ҳар бири жуводдиздай баданга санчиладиган гапларга ҳам кўни-киб кетган, қайнонаси ният қилгани каби, бутунлай «эгилиб» қолган бўлмаса ҳам, ҳар қалай тили «қисилган» эди.

У ичкарига кирди.

Пошша хола қўлидаги ярми тишланган колбасани дастурхон четига қўйди, юзига фотиҳа тортди, сўнгра каравот устида мўлтиллаб ётган Умидага қўлини бигиз қилиб деди:

— Мана, омонатларингни топширдим. Узларингга буюрсин. Пешиндан бери чакаги очилиб, тинка-мадоримни қуритиб юборди. Энди қариган чоғимда бола боқиб, оқсочлик қилиш эди бир камим.— Қайнона куёв юзига қарашга эрингандай, индамасдан коридорга чиқиб кета бошлади.

— Майли, сизни шунча қийнаб қўйганимиз етар. Қандай қилиб бўлса ҳам ҳафта бўйи ишлайдиган ясли топшига ҳаракат қиламан!— деди Йигитали орадаги жимликни бузиб. Унинг асаби ҳам таранг тортилган эди.

— Вой, ундан нарироқ! Қутуларканман-ку! Худога минг қатла шукур,— деди қайнона овозини барала қўйиб, ердан бош олмасдан оёғига калиш кияркан.

Кийиниб бўлгач, ичкарига бош суқиб қизига қаради:

— Хўп, яхши қолгин. Мен кетдим.

Лаъли қовоғидан қор ёғиб, миқ этмай ўтирарди. Умида йиғлай бошлади ҳамки, унга қайрилиб қарамади.

Эртасига ҳам ишга индамай кетди.

Йигитали болани Салимахон ая қўлига элтиб берди-да, ўзи яслининг орқасидан тушди. Муҳсинали ака ҳам қараб турмади. Ниҳоят озгина вақт ўтар-ўтмас, чақалоқ ҳафталик қарайдиган яслига жойлаштирилди.

Йигиталига яхши бўлди. Ясли шундоқ ишхонасининг ёнбошида. Эрта-кеч қизчаси олдига кириб-чиқиб турса бўларди. Айниқса Лаълихоннинг хурсандлигини айтмай-сизми! У қувончининг ичига сиғдиролмай, чақалоқ яслида тура бошлаганининг учинчи куни очилиб-ёзилиб, эрининг елкасига қўл ташлади:

— Шунақа йўллари бор экан, олдинроқ ҳаракат қилсангиз бўлмасмиди, жоним!

Бу сафар эр-хотин ўртасидаги ғуборни кўтарилиб кетишига ясли сабаб бўлди.

ОТА ҚАБРИ

Мана, уч ярим йилки, Бодомзор бир пайтлар фахрланиб юрадиган «кадр»ини унутиб юборган. Номус кучлилиқ қилиб Йигитали ҳам у томонга бормас, шаҳарда ўз ёғига ўзи қоврилиб юарди.

Фақат аҳён-аҳёнда Собиржондан хат келиб турар, Йигитали унга жавоб ёзиб уйдагиларнинг ҳол-аҳволидан хабардор бўлиб турарди. Аммо, Назиралар ҳовлисини тилга олишга юраги бетламасди. Собиржон ҳам бу ҳақда ҳеч нарса ёзмасди.

Хайри ача набирали бўлганлиги ҳақидаги хушхабарни Умида туғилган куннинг индинигаёқ телеграмма орқали эшитган, шундан бери Собиржонга набирагинани бир кўрсам, деб хат ёздирарди.

Йигитали магазинда ҚООП уни кўпайиб кетгач, тегирмони касод бўлиб, уйда ўтириб қолган отаси ҳозир пенсиядалигини эшитган эди-ю, чолнинг ўзига нисбатан қай кайфиятда эканлигидан беҳабар эди.

У қишлоққа боришни жуда хоҳларди. Одамларнинг барча гап-сўзларига чидаши, ҳатто Назиранинг гинакудуратини ҳам кўтариши мумкин эди. Аммо эшикдан кириб бориши билан бир сўзли отасининг «юзимни ерга қаратдинг, сендай ўғлим йўқ» деб юборишидан қўрқарди.

Йигитали кейинги пайтларда бир кунмас-бир кун қишлоққа тўғри кириб боришни, энг аввал ўртоғи Собиржонникига тушиб, кейин шароитга қараб иш тутишни мўлжаллаб юарди. Аммо, бу ниятни амалга ошириш учун ўзидан орттириб вақт тополмас, бир томондан, илмий ишини тугатиб тезроқ оппонентга топшириши керак, иккинчидан, институтда қўшимча дарслари кўпайиб кетган эди.

Апрелнинг ўрталарида Лаъли бир аёл билан Янги-йўлдаги ширинликлар фабрикасига бир ҳафтага ревизияга кетди. Уй бекалиги Пошша холага қолди. Қайнона, Умида сабаб ўртада юз берган гинакудуратни унутиб, яна Йигиталини «ўғлим-ўғлим» деб ҳар кун кечга томон шу ерга келарди.

Лаъли кетган куннинг индинига шомга яқин эшик

қўнғироғи чалинди. Пошша хола чиқди, почтачи қўлидаги телеграммани тутқазди-да, қўл қўйдириб олди. Бу хил «хат»ни Пошша хола қизидан кўп олган, шошилинич эканлигини ҳам яхши биларди. Ўша зоҳотиёқ телеграммани ҳижжалаб ўқиб чиқди: «Отанг қаттиқ бетоб. Тезда етиб кел. Собир» дейилган эди унда.

Пошша хола шу топда, аввало қишлоғига бориб куёвининг «меҳри бўлиниши»дан чўчиди, иккинчидан, шу яқин атрофдаги кундузги яслига қатнаб юрган Умидани «дардисар» бўлиб, ўзига қолиб кетишини ўйлади. Шунинг учун ҳеч нарса билмагандай, ота-онасидан юз «ўгирган» куёвини уларнинг ортиқча ташвиши билан безовта қилгиси келмади.

Бодомзорда қишдан эсон-омон чиқиб, ер остидан илк бор бош кўтарган кўкатларга қараб, шукрона қилган Умурзоқ бува айни еру кўк яшнаб турган, одамлар баҳор нашидаси билан эртадан-кечгача тоғу тошдан келмай меҳнат қилиб юрган бир пайтда кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олди. Айниқса у кейинги икки йил ичида ўзини жуда олдириб қўйганди. Тез-тез касал бўлиб турарди. Шундай пайтларда кампирини олдига чақириб олиб, «ўлимимдан кўрқмайман, сенинг ёлғизланиб қолишингдан кўрқаман», деб кўзёши қилар, шунда Хайрибиби «ҳай, уят бўлади-я, кап-катта одамсиз. Унақа қилманг. Ҳали сиз билан биз минг йил яшаймиз, невараларимизнинг орзу-ҳавасини кўрамиз», деб чолини юпатарди.

Хотинига жавобан чол индамасди, юзини тескари ўгириб оларди...

Беш-олти кун ранги кетиб ётарди-да, яна туртиниб-суртиниб туриб кетар, кампирининг қаршилигига қарамай, ҳовлидаги майда-чуйда ишлар билан куйманар эди.

Бу сафаргисиди чол узоқ ётди. Лекин у бардам эди. Келганлар билан сўрашар, баъзан ёстиққа суяниб олиб, оз-моз суҳбатлашиб ҳам ўтирарди. Бетоблигининг иккинчи ҳафтасида аҳвол сўраб раис келди.

— Сендан охириги бир илтимосим бор, болам!— деди,— шофуруннга айт, мени ўша тегирмоним бошига обориб келсин. Энди у ерларни кўра оламанми, йўқми, буёғи менга қоронғу...— Умурзоқ ота шу сўзларини ниҳоятда синиқ, паст овоз билан айтди.

Раис унга тасалли берди:

— Ҳали узоқ йиллар яшайсиз, бува! Бугдойга ўзингиз биринчи ўроқни уриб берасиз. Янги хирмонга ҳам фотиҳани ўзингиз берасиз. Агар тегирмонни кўриб келаман десангиз, машина сиздан айлансин, бошқа томонларни ҳам бир томоша қилдириб келаман. Баҳридингиз очилиб қайтади!

Жиккакдан келган шофёр йигит билан раис Умурзоқ отанинг қўлтиғидан суяб, газикка ўтқизишди.

Чол гузарда кўрган-билганларнинг саломига бош қимирлатиб алик олиб бепарвогина ўтиб кетди. Қишлоқдан бир чақиримча наридаги тегирмон бошига келишди. Машина похол-хашақлар сочилиб, атрофи ивирсиб ётган тегирмон эшиги олдидаги ялангликда доира ясаб тўхтади. Илгари бу ер топ-тоза, саранжом-сарийшта бўлар, катта яланглик четига кичкина гулхона қилиб, турли-туман райҳонлар ўтқазиларди.

Умурзоқ бува оҳиста ерга тушди. Индамай тарнов боши томон кўтарилди. Раис орқасидан юрди. Сув айирғич — катта даҳана бўйидаги қуюқ баргли улкан сада кўм-кўк либосга бурканиб ётарди. Бу садани чол Йигитали туғилган кун паст дара ичидан олиб чиқиб, шу тепаликка ўтқазган эди. Кичкина ниҳолча эди ўшанда. Мана, ҳозир қулоч аранг етадиган улкан дарахт.

Ота саданинг девқомат бўйига узоқ тикилиб турди. Кейин шарт бошини буриб, сувсизликдан қовжираб ётган тарновга қараб қолди. Беихтиёр нигоҳи тиши тўкилиб битган одам милкидай, парраклари синиб, қийшайиб ётган чархпалак ўқига тушди. Кейин, тегирмоннинг шабадада очилиб-ёпилиб турган шалоқ эшигига, унинг олдидаги ялангликка, даҳанани ўпириб, беш-олти саржин пастга қочган сувга синчковлик билан назар ташлаб чиқди. Бу кўрганларининг ҳаммаси унинг кўнглига ваҳима солди. Яна, садага, ҳали саратоннинг жазирамаси келмай қуруқшаб қолган, бир вақтлар лиммо-лим сув ўйноқлаб турадиган даҳанага қаради. Охири, индамай машина томон юрди. Машинага икки-уч қадам қолганда, оёғи бир нарсага урилди. Бундоқ қараса, қадрдон бурғуси! Улкан кийик шохидан қилинган, чалганда бўғиқ овоз чиқарса ҳам, узоқ-узоқларга таралиб, бутун қишлоқни огоҳ қиладиган, тоғлар устидан акс-садо берадиган бу бурғунинг атроф тегирмончилар орасида довруғи кетган эди. Умурзоқ ота минг-минг марталаб мана шу

«созни» чалиб, одамларга тегирмон дўли бўшаётганини, тезроқ дон олиб келишлари кераклиги хабар қилган эди.

Бурғуни авайлаб қўлига олди. Машинага чиқмоқчи бўлганди, раис қўлтиқлаб юборди. Газик жойидан силжир экан, чол узоқ йиллик қадрдон масканига, унинг путурдан кетган эшигига сўнгги бор тўйиб қаради: ичкаридан хашак ямлаб чиқиб келаётган дирдов бир ола сигирга, сўнг тегирмоннинг пастак томига бўғотдаги чумчуқлардай қаторлашиб ўтириб, бу ернинг собиқ хўжайини — яъни ўзига унсиз тикилиб турган болаларга кўзи тушди.

Умурзоқ буванинг кўнгли қаттиқ чўкканини сезган раис, ярим йўлда орадаги сукутни бузди:

— Ота, энди тегирмонни шу ҳолда ташлаб қўймаймиз. Монтажчилар билан гаплашиб, даҳанани қайта боғлаб, шоли оқлайдиган обжувоз қиламиз!— Кейин шофёр томон хиёл бошини эгиб.— Назиранинг шийпонига ҳайда, ота кўриб бир хурсанд бўлсинлар, ҳозир у ер жуда ўзгариб кетган!— деб қўйди.

Чол қарийб икки йилдан буён Кўрбулоққа қадам босмаганди. Озгина вақт ичида қанчалик ўзгаринлар бўлиб кетганини кўрган Умурзоқ отанинг юзларида беихтиёр мамнун жилмайиш акс этди. Бироқ, кўп ўтирмади. Қатта ҳовуз бўйидаги ёзги шийпонга ошпаз қиз ёзган дастурхон ҳам шундайлигича қолди. У Назирага яқинроқ келди-да: «Балли, қизим, шунча ишлар қилибсан, кам бўлмагин. Дунёда боғ яратишдан савобли иш бўлмаса керак. Илоё мартабанг бунданам улуг бўлаверсин», дея дуо қилди.

Ота ўзининг иккинчи тилагини кампирга айтди:

Хайрибиби ача чоли оғзидан бу гапни эшитиши билан ўзини қўйишга жой тополмай:

— Ҳозир, дадаси, ҳозир!— деди каловланиб.— Сиздан ўргилай, ўғлимнинг отагинасидан!

Ача, ўғлимизни йўқлармикан, деб уч йилдан кўпроқ вақт давомида чолнинг оғзига қулоқ тутиб келарди. Хайрият, мана, сайрдан анча кўнгли тетик бўлиб келди-да: «Йигиталини чақиринглар, бир кўрайин!» деди.

Кампир камоли хурсандлигидан чолнинг бетоблигини ҳам эсидан чиқариб Собиржонникига югурди:

— Дилгиром бер, дилгиром бер ўртоғинга! Отаси йўқлаптилар. Гуноҳини кечирганлари рост бўлсин ило-

ҳим,— деб кириб келди Хайрибиби ача Собиржоннинг ҳовлисига.

— Хўп бўлади, ача! Қалай, отамнинг ўзлари дурустларми?!— қўлида ток қайчи ушлаган Собиржон унинг йўлига пешвоз чиқди.

— Худога шукур, раис болам билан бир айланиб келдилар. Анча ранглари чиқиб қопти. Ўзлари ўша сув шабадасига жуда ўрганиб қолган эканлар-да! Энди, ўғлим, сен ҳам манаву «пат-пат»нинг билан ўртоғинг келгунча отангни бир-бир айлантириб келиб турасан.

— Ҳа, албатта-да, ача!

Собиржон ўша заҳотиёқ «пат-пат»ини ўт олдириб, почтахонага жўнади.

Собиржонга дўстининг «дарди» қисман аён эди. Унинг нима учун анчадан бери «қорасини кўрсатмай» юриш сабабларини ҳам яхши биларди. Шу боисдан телеграммани қисқа, аммо, дарров етиб келишга мажбур этадиган мазмунда жўнатди. Ахир, Умурзоқ буванинг ҳақиқатан ҳам анчадан бери қаттиқ тоби йўқ-ку!

Ҳеч қачон уйқуси қочиб, безовта бўлмайдиган ота ўша кунни ярим тунгача ухлолмай ётди. Кейин кўзи бир илинди-ю, кўп ўтмай уйғониб бошини кўтариб олди. «Келмадими!» деб ўғлини сўради. Хайрибиби, ўғлингиз дарров етиб келадиган жойда эмас-ку, эрта-индинга етиб келса ҳам катта гап, дея чолига тасалли берди. Унинг кўзи яна илиниб қолди. Лекин кўп ўтмай, яна бошини кўтарди. Ўғлини сўради. Кўзи илинди. Тагин уйғонди. «Келмадими?» деди. Яна ухлаб қолди. Шундай қилиб, эрталабгача на Хайрибибинини мижжа қоқишга қўйди, на ўзининг ороми бўлди.

Иккинчи кунга келиб буванинг ҳуши кирди-чиқди бўлиб қолди. У соатлаб шифтга тикилганича қимир этмай ётар, келган-кетганларни танимас, баъзан ўзига келиб қолганда эса: «Йигитали қани? Кел, Йигитали, ўғлим! Онанг ёлғиз қолмасин!» деб қўярди.

Аммо Йигиталидан дарак йўқ эди.

Шу кунлари мактаб директорига РайОНОдан хат йўллашиб, Тошкентда ўтадиган ўқитувчилар анжуманида иштирок этишни хабар қилиб қолишди.

Бўрихўжа Олимов пойтахтда кўп марта бўлган, унинг

кўча ва даҳаларини яхши биларди. Йигиталини қаердан бўлса ҳам топаман-да, дарров буёққа жўнатаман, деб райондагилардан олдинроқ йўлга тушди.

У ўзининг собиқ ўқувчисини институтдан топди. Йигитали аввал Бўрихўжа акани кўриши билан қучоғини очиб унга ўзини урди. Лекин, унинг муомаласи сунъийроқ, қовоғи бир оз солинган, хафаҳол кайфиятда эди. «Қишлоқни унутиб юборганим учун шундай қиляптилар» деган фикр хаёлига келди-да, ўқитувчисининг кўнглини олмоқчи бўлди:

— Жуда яхши пайтда келдингиз, домла. Ҳозиргина дарсим тугаб турганди. Мана, энди уйга бориб бир отамлашиб ўтирамыз. Қишлоқдаги янгиликлардан гапириб берасиз.

Ўқитувчиси унинг гапини бўлди:

— Қанийди энди шундай бўлса! Узим ҳам поездда жуда толиқиб келдим. Кексалик, биз ҳам қариямыз. Лекин бугун уйингда отамлашиб ётолмаймыз, Йигитали. Сени қишлоқда кутишяпти. Онангни кўзи тўрт. Тинмай йўқлайдилар... Гапнинг очиги, отангнинг аҳволлари анча оғир. Икки кунчадан бери хушлари бор-йўқ. Уғил деган бундай бўлмайди. Ёлғиз фарзандсан-а! Тўрт кун олдин Собиржон шошилишч телеграмма берганди. Олгандурсан?

— Ҳеч қандай телеграмма олганим йўқ. Наҳот, шу аҳволга тушиб қолдилар дадам?— у доим бардам ва тетик юрадиган отасининг бунчалик қаттиқ ётиб қолишини ҳечам тасаввур қилолмасди.— Отам касал бўладиган одам эмасдилар-ку!

— Бу дунёга ҳеч кимни боғлаб қўймаган!

Йигитали ялт этиб Бўрихўжа акага қаради, худди Бодомзор бир маҳалла нарида-ю, ҳозироқ чопиб этиб борадигандай типирчилаб деди:

— Кетамизми, домлажон?— унинг товушида ички бир нидо ҳамда қаттиқ ўкинч оҳанги бор эди.

Домла бошини секин тебратиб ерга қаради:

— Мен бу ерда қоламан. Иш бор!

Йигитали сумкасини қўлтиқлаб уйига чопди.

Вақт хуфтондан ўтгандан кейин Умурзоқ ота ўзини анча бардам ҳис эта бошлади. Атрофдагиларни таниди. Гапларига ҳам маъно кирди. Тийрак кўзлари худди

хурсандчилик дамларида бўладигандек чақнади. Ҳатто кампирга «мен энди соғайиб боряпман, ўзингни ўту чўққа ураверма», деяётгандай хиёл жилмайган ҳам бўлди.

Лекин кўпни кўрган, қишлоқнинг тўю маърақаси устида бўлавериб кўзи қотган Хайрибиннинг юраги бу «очишлиш»дан тортиб кетди. «Наҳот чолимнинг юзи очилаётган бўлса!».

Ҳа, шундай бўлди. Кечаси соат ўн иккиларга бориб, Умурзоқ ота қазо қилди. Унинг охири сўзи шу бўлди: «Кампир, сенга қийин бўлди!»

Иигиталидан ҳамон дарак йўқ эди. Биринчи телеграмма берилганига беш кун бўляпти. Уйида йўққа ўхшайди. Бўлганда аллақачон етиб келган бўларди. Бўрихўжа ака ҳам уни тополмади, шекилли. Яхшиси, ишхонасига хабар қилиш керак. У ердагилар дарров бир-бирлари орқали Иигитали қаерда бўлмасин етказишади. Эртага пешингача, ҳеч бўлмаса кечгача етиб келса ҳам майли эди.

Собиржон раиснинг шофёри билан ярим кечада районга жўнади. Ичидан тамбалаб олинган почтахона эшигини қоқиб, навбатчини уйғотишди. Муддаони айтиб, шошилинич телеграмма беришни сўрашди. Қовоқлари шилинқираб, ланжлигидан қизариб турган навбатчи қизинг кўзлари бирдан пир-пираб кетди. Бир парча қоғозга ўзи телеграмма текстини ёзди...

Иигитали уйига келиб гараж билан машина калитини топаман, деб ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб ташлади. Тополмади. Ниҳоят ярим тунда Умидани Олима опаникида қолдириб, қайнонаси олдига боришдан бошқа илож қолмади.

Пошша хола уйдан келиб, калитларни то Лаъли қўйиб кетган жойдан топиб бергунча, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

Қўқон — Тошкент йўлининг қоқ белига етиб келганда, бақда бензин тугади. Учакишгандай, биронта инсофли шофёр йўлиқмади. Эрталабгача катта йўл бўйида челак кўтариб туриб қолди.

...У вақт чошгоҳдан ўтганда Боғорога етиб келди. Икки қишлоқни бир-бири билан боғловчи қадрдон осма кўприкдан ҳам ўтди. Йўлнинг нарироғидаги, худди букрига ўхшаш «бели» чиқиб қолган дўнглик томон кўтарилди. Бу ердан туриб қараган киши кўз ўнгида Бодом-

зорнинг боғ-роғлари, чексиз тоғ ва қирлар орасига илон изи бўлиб кириб кетган сўқмоғу жилғалари кафтдагидек намоён бўлади.

У машинани дўнгликнинг устига ўрлатиб чиқди-ю, кутилмаганда қаршидаги кенг яйдоқ тепаликдан мозор томон кўтарилаётган одамлар тўдасига кўзи тушди. «Наҳот, дадам!», деб юборди Йигитали ингроқ товушда. Шошиб кабинадан ўзини отиб йўл бошидаги баландликка, ундан ўтиб, ўртани баҳайбат девор каби тўсиб турган харсанг қоялар устига чиқиб кета бошлади. Анча қийналди. Оёқлари тойиб кетди. Илгари болалар орасида «Хитой девори» деб ном олган бу узун қоя устига эчкидай ўрмалаб, бир зумда чиқиб оларди. Энди, мунча қийналмаса!

Одамлар тўдаси кўринмай, тепаликлар ортида қолиб кетди.

Орадан ўн-ўн беш минутча вақт ўтди. У ҳамон юқорига кўтариларди. Пешонасидан тер қуюла бошлади. Эғнидаги капрон кўйлаги жиққа ҳўл бўлиб кетди. Ниҳоят, «девор» тепасига чиқди. Ҳовлилари яққол кўзга ташланди. Кўча, ҳовли ичи хотин-халажга тўлиб кетибди. «Вой, отам!» деди-да, қабристонга тўғри кесиб чиқиш учун қаршидаги иккинчи баланд тепалик томон чопиб кетди. Пастга тушди. Кичкина сойдан кечиб ўтди, юқорига кўтарилди. Унинг ҳолдан тойган оёқлари майишиб кетар, шундай бўлса ҳам, бор кучини йиғиб, «отам»лаб қабристон томон интиларди.

Охир, темир панжарага пешонаси урилиб, орқасига мункиб кетди. Бу — мозор чегараси эди. Ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди. Мозорнинг нариги четида одамлар қораси кўринди.

У етиб келганда, марҳумнинг жасади қабрга туширилаётган эди. Отасининг оёқларини қучоқлаб ўкириб-ўкириб узоқ йиғлади, бироқ, кафан тортилган юзларини кўролмади.

Йигитали қишлоққа келганининг эртасига почтачи бола «таъзия билдиришибди» деб газета келтириб берди. Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимига ҳамдардлик билдирган эди. Гарчи Йигиталида таъзияномани ўқишга ҳоли бўлмаса-да, кўнгли анча кўтарилди.

Дарҳақиқат, коллективи, Шоди Мударрисовични истисно этганда, ажойиб кишилардан иборат эди. Индини-

га шанба эрталаб, отасининг бош хадми кунига Тошкентдан Муҳсинали ака, домласи Фозил ака, Салимжон, Рустам, яна бир неча ҳамкасб ўқитувчилар етиб келишди.

Аздор кампир кўнглига ҳеч нарса сиғмай турган бўлса ҳам, домлалар билан бирма-бир елка олиб сўрашиб чиқди. Уғлининг шу катта одамлар назарига илғудай обрўйи борлигини кўриб, чўккан кўнгли кўтарилди.

Уғли туфайли катта газетада Умурзоқ отанинг номи чиққанлиги, унинг маъракасига Тошкентдан эътиборли кишилар келишгани қишлоқ ҳаётида катта бир воқеадай кўпчилик оғзига тушиб кетди...

Йигитали Асқар буванинг қизига кўнгил бериб юриб, кейин бошқа шаҳарлик қизга уйланиб кетганлиги ҳақидаги миш-мишлар йигит келган кунлари тағин авж олди.

У яна бир неча кун қишлоқда қолиб кетди. Шу орада икки-уч марта Назирага кўзи тушди. Ҳатто, бир куни кўча эшик остонасида тўқнаш ҳам келиб қолишди. Қиз шартта бурилиб, ҳеч нарсани кўрмагандек ўтиб кетаверди. Бу Йигиталига нима учундир қаттиқ тегди.

Марҳумнинг «йигирма»си ўтгандан сўнг, у онасидан рухсат сўради, сизни ҳам Тошкентга олиб кета қолай деди.

Аmmo кампир:

— Отангни ташлаб мен қаёққа кетардим, энди. Сен мендан тез-тез хабар олиб турсанг бўлгани, болам. Ёниб, пилиги тугаб бораётган шамдай, липиллаб турибман. Келинимни, набирамни олиб кел, бир кўрайин,— деб қолди.

УН БЕШИНЧИ БОБ

ШАҲАРЛИК КЕЛИН

Отасининг вафотидан кейин қишлоқ Йигиталини негадир кўп «чорлайдиган», хаёлидан Бодомзор кетмайдиган бўлиб қолди.

У қисқа вақт ичида Бодомзорга икки марта келиб кетди. Учинчи келишида Умидани ҳам ўзи билан ола келди.

Ҳар донм энг биринчи бўлиб ўғлига қучоқ очиб югу-

радиган кампир бу сафар эшикдан чопқиллаб кириб келган набирасини бағрига босди-да:

— Ширин қизим, асал қизим, ўзимни қизим!— деб пешоналаридан ўпиб, узоқ вақт қучоғидан қўйиб юбормади.

Илашимликкина Умида ҳам бувиси бўйнидан маҳкам қучоқлаб, унинг елкаси оша, отасига жилмайиб боқарди.

— Бўлди, энди мен билан ҳам сўрашинг!— деди Йигитали «норози» оҳангда.

— Нега сен билан сўрашмас эканман. Кел, ўғилгинам, айланай, эсон-омон юрибсизларми?— Она ўғлининг елкасидан олди. Кейин набираси юзларидан қайта-қайта ўпиб, ичкарига бошлади.

Уларни кўрпачага ўтқизиб, юзига фотиҳа тортди. Қудасидан, келинидан ҳол-аҳвол сўради, олиб келмабсан, дея ўпкалади.

Йигитали ноилож важ топди:

— Сиз бормаганингиздан кейин, улар келишдан тортинишяпти. Аввал сиз боришингиз керак. Шаҳарда шунақа одат!

— Вой болам-эй, айтмайсанми, машинага тушолмайдиган касаллари бор, озгина жойга ҳам боролмайдилар, деб. Энди ўзлари бир ҳаракат қилиб келишсин. Қудам билан келингинамнинг ўзларини ҳам бир кўрай!— Кампир Лаълини сурати орқали кўрган, ҳусн-жамоли унга ёққан эди.

Йигитали индамади.

— Ҳозир, болаларим, чой қўйиб юбораман. Унгача дам олиб ўтиринглар. Чарчаб келгансизлар!— Она лип этиб ўрнидан туриб кетди. Яланглик четидаги ўчоққа ўт ёқиб юборди.

Шу орада Собиржон мотоциклида бир кажава қилиб болалари билан хотини Хуршидани олиб келди-ю, кўпдан бери ҳувиллаб қолган ача ҳовлиси яна гавжум бўлиб кетди.

Йигитали Собиржонни кўрганида Назирадан гап очармикан, деб кўнгли бир хил бўлиб кетди. Қизиқ: гарчи у Назирани аллақачон кўнглидан чиқариб юборган бўлса ҳам, дўсти у ҳақда гап очишини истар, негадир Назиранинг туриш-турмушини билгиси келарди.

Собир ҳам худди унинг кўнглидагини сезгандек, кечқурун боғнинг хилват жойида айланиб юрганларида, Назира ҳақида секин гап бошлаб, анча-мунча нарса-

ларни айтиб берди. Унинг гапига қараганда, Назира ўзини анча тутиб олган, институтдаги ўқишлари ҳам, боғ бригадасидаги ишлари ҳам яхши экан. Уша врач йнгит, Комилжон билан турмуш қуришибди. Бунни эшитиб, унинг юраги алланечук жизидлаб кетди.

Йигитали Умида билан қишлоқда анча туриб қолди. Аввал у: қизим Бодомзорда тезда зерикиб, кетамиз, деб туриб олса керак, деган хаёлда эди. Аммо, Умида озгина вақт ичида қўшни болаларига, бувисига шунчалик ўрганиб кетди-ки, кейинчалик дадаси билан ҳам иши бўлмай қолди. Кечаси бувисининг қўйнига кириб ётарди. Худди бувиси каби азонлаб турар, у нима иш қилса, орқасидан бориб «ёрдамлашарди».

— Менга қарашиб юборган дастёргинамдан ўргилай. Бўйларингга қоқиндиқ!— деб қўярди баъзан Хайрибиби унинг пешонасидан ўпиб.

Бир ойчани Бодомзорда ўтказган Умиданинг лўппи юзлари қишлоқ қизлариникидай қора мағизранг тортиган эди. У бошида чамандагул дўппи, эгнида атлас қўйлак, жиякли лозим билан шаҳардаги уйларига кириб келди. Опасига шошиб-пишиб, Хайри бувиси тикиб берган атлас қўйлакчаларини чамадондан олиб кўрсатмоқчи, эгнидаги либоси билан бир мақтанмоқчи эди, аммо Лаъли унинг шаштини қайтарди:

— Қишлоқимисан, мунақа кийимларни киясан! Ечиб қўй, одамлар кўрса кулади.

Нарироқда Пошша хола чамадондан чиққан тугунчани очиб, атлас кийимларни бирма-бир ёзиб кўрар, кейин бурчакдаги пол юзига ташларди.

Умида ойиси қўлидан силтаниб чиқиб полда сочилиб ётган қўйлакчаларга ўзини отди. Ҳаммасини маҳкам қучоқлаб олиб, худди катталардай онасига хўмрайиб қаради:

— Буларни Хайри бувим тикиб берганлар. Мен ўзим кияман!

— Муштдай боши билан хўмрайишига бало борми, бу зумрашанинг,— Лаъли қизча қўлидаги тугунчани тортиб олди-да, ваннахонага кириб кетди.

Умида йнғлади.

Шу пайт қўшни хонадан кийимларини алмаштириб адаси чиқиб келди.

— Ҳа, нега йнғлаяпсан, қизим? Э, кийимларинг қани? Остонадан Лаълининг овози эшитилди:

— Нима, қизингизни циркчи қилиб келдингизми? Алмисоқдан қолган иштон-кўйлак илдириб кепсиз. Йўлда одамлар масхара қилишмадимми?

— Бирон жойи йиртиқ, эски нарсалардан тикилган эканми?

— Йўқ, материали янги-ю, тикилиши эски, алмисоқдан қолган, демоқчиман.

Уртага қайнона тушди:

— Вой болам, ҳали ҳам соддасиз-да. Бу ер шаҳар бўлса, унинг устига, мана бунақа културна ошлада яшайсизлар. Кимсан, бўлажак олимнинг қизлари, ҳалиги... иштон-кўйлакда юрса ҳамма масхара қилмайдими!.. Жияк билан сочвон деган наrsa аллақачон қолиб кетган. Ажаб қилганда, ҳукумат!— деб қўйди Пошшахон сўзининг охирини дашномга яқинлаштириб.

Йигиталининг азбаройи қони қайнаб кетганидан, хотини билан қайнонасига қарата икки-уч оғиз нордонгина гап айтай деди-ю, аммо ундан кейин бошланадиган қиёматни кўз олдига келтириб, индамай қўя қолди.

Баҳорга чиқиб диссертациянинг ҳимоя куни белгиланди. Йигитали қишлоққа бориб, қандай қилиб бўлса ҳам, онасини машинага ўтқизиб олиб келишни, катта шаҳарни бир томоша қилдиришни ният қилиб юрарди. Ҳимоя пайтида у олдинги қаторларда ўтиришини хоҳларди.

Аммо Хайри ача ўғлининг олим бўлиш учун «имтиҳон топшириш» кунига келолмади. Йигитали олиб кетмоқчи бўлиб қишлоққа келганда, кампир кўрпа-ёстиқ қилиб ётган эди.

Уни даволаётган Комилжон:

— Кексалик. Хавотирланадиган жойи йўқ. Беш-олти кун қимирламай ётсалар бардам бўлиб кетадилар. Фақат сал толиққанлар, холос!— дея Йигиталининг кўнглини бир оз кўтарган бўлди.

Районга, ундан нари шаҳарга ўтиб, доктор айтган камёб дорилардан топиб келди.

Ачасининг:

— Сен дори излаб ҳар ёққа кетаверма, ўзинг бир кунгина олдимда бўлсанг, ҳар қандай доридан ҳам аъло-

си шу!— деган сўзларидан кейин, бир неча кун қимирламай унинг бошида ўтирди. Баъзан Хуршида кечикиброқ қолганда, қозон қайнатди.

Бир куни Йигитали ҳовли четига қурилган ўчоқдаги чойгум тагига олов ёқиб қўйди-да, боғ тўридаги, эндигина олая бошлаган улкан қарн гилос томон кетди. У силлиқ шохлар оралаб тирмашиб, дарахтнинг қил учига чиқиб олди. Бошидаги дўппига қизара бошлаган гилосдан терди.

Қайтиб келганида онаси:

— Сен йигит бошинг билан ўчоққа қарасанг-у, мен чўзилиб ётсам қанақаси бўлди!— деб тўшагини йиғиштириб, уй супурапти.

У ачасининг дардни енгиб, туриб кетишидан ранжиса ҳам, юзидаги тетикликдан хурсанд бўлди.

Хайрибиби чолининг эскигина дўпписи тўла қизил югурган гилос доналарига кўзи тушиб, оғир уҳ тортиб қўйди. Сўнг оҳиста деди:

— Уғлим, эшитгансан, эсингдадир, жойлари жаннатда бўлгур даданг, сен туғилган кунни тегирмон бошига бир туп сада билан бу ерга шу гилосни ўтказган эдилар... Қариди, лекин ҳали ҳам мева қиляпти. Ҳар йили шу пайтларда, ўғлингни гилоси пишибди, деб бир дўппи қилиб олиб келардилар.— Она кўзларидан дув ёш тўкилди.

— Қўйинг энди, ача, йиғламанг. Тагин ҳароратингиз кўтарилиб кетади. Ўзингиз ҳам қийналиб қопсиз.

Хайрибиби узун енглари билан кўз ёшларини артди.

— Ача, нега хабар қилмадингиз. Анча тобингиз бўлмай ётибсиз.

— Ҳа, энди, қаригандан кейин шу-да, ўғлим, салга бошимиз ёстиққа тортиб кетаверади.

— Икки ўртада сизга қийин бўлди. Дадам йўқлар, мен узоқдаман, ҳайҳотдек ҳовлида бир ўзингиз қолдингиз...

— Нима ҳам қилардим? Собиржон, Хуршидалар бор... Умрингдан барака топкур Назира ишдан қайтди дегунча, мендан хабар олади.

Кўча томондан бир қўлида чамбаракка солинган қатиқ кўтариб Хуршида кириб келди. Кампирнинг сўзи оғзида қолди.

— Вой, худога шукур-ей, бошингизни кўтариб қолибсиз!— дея ача билан сўраша кетди.

Шу кечаси яна гап айланиб, Хайри ачанинг Тошкентга кетшига бориб тақалди. Аммо, кампир, аввал келинимни олиб кел, уёғига бир гап бўлар, деган гапни айтди.

Собиржон ачанинг гапни қувватлади:

— Ҳа, бу тўғри маслаҳат! Битта сўқимим бор. Уни сўяман-да, Хайри ачамни уйда «курорт» қилдириб, бир ойча олиб ўтирмоқчиман. Унгача дармонга кириб қоладилар!

Хуршида эрининг гапига қўшимча қилди:

— Унгача кандидатликни ёқлаб, кўнгилини тинчитиб, келинни олиб бу ерга келасиз. Ана ундан кейин зиёфат, келин кўрди... Ачамлар ҳам отдай бўлиб, хизматларингизга тайёр турадилар.

— Келиннинг хизматига ачамлар тайёр бўлиб турсалар, бу қанақаси!— ўртага луқма ташлади Собиржон.

— Ачамлар учун, янги келинлик ҳурмати. Дарровоқ ишга буюрармидик...

Хуллас, ўртадаги маслаҳат Йигиталига маъқул бўлди.

У шаҳарга қайтиб, яхши бир янгилик устидан чиқди. Пошша хола кеча кимдир ташлаб кетган бир неча китобчани олдига қўйди:

— Уғлим, ёзувчилик ҳам қўлингиздан келадиганга ўхшайди. Тез-тез бунақа китоблардан чиқариб туриб, ёзувчилик жуда сердаромад ҳунар дейишади... Чиққан пули кам-кўстга яраб турар.

Йигит пул топиш-тутиш ҳақидаги бу хил гапларга кейинчалик эътибор бермай қўйган, қайнонаси гапирарди қўярди-да, тинчиб қолар, куёв ҳам индамай ўрнидан туриб кетарди ёки мавзунини бошқа томонга буриб юборарди.

Ҳозир ҳам қайнонанинг бу гапи унга ҳеч қандай таъсир қилмади. Илмий ишининг мавзуси қизиқарли, мунозарабоп бўлганлиги учун «Билим» жамияти томонидан оммавий нусхада китоб ҳолида чоп этилганди. Улардан бирини қўлига олиб, варақлаб чиқди. Муқова тепасига йирик ҳарфлар билан ёзиб қўйилган ўз фамилиясига узоқ тикилиб турди. Вужудини пинҳоний ғурур қоплаб олди.

Пошша хола куёвиники «тутиб» турганидан, одатдагидек хафа бўлмади, терс ўгирилиб ҳам олмади. Балки бардошини қўлга олиб, жилмайди:

— Ҳалиги домлангиз телефон қилиб, сизни икки-уч марта йўқлагандилар... Тезроқ олим бўлиб, шу ташвишлардан қутулиб олсангиз яхши бўларди. Менинг ҳам кўнглим ўрнига тушарди, болам!

Орадан кўп ўтмай, Пошша холанинг кўнгли ўрнига тушди. Куёвининг кандидатлик ҳимояси куни олдинги қаторда савлат тўкиб ўтирди. Қисқа доклад, тортишув, мунозаралардан сўнг комиссия диссертантни муваффақият билан табриклади. Пошша хола севинчидан йиғлаб юборди. Агар давра кўтарганида, «содагина бир бола эди, бағримга олдим, ўқитдим, мана энди моянаси уч юз сўмдан ошадиган олим бўлиб етишди» деб ўзини ҳам кўрсатиб қўйган бўларди.

Хайри ача, Собиржон, Хуршида яна қанча-қанчалаб таниш-билишлар, қўйинг-чи, ҳамма Бодомзордан етишиб чиққан ўз олимни кутарди. Олдинги келганида чаладумбул бўлган гилос доналари энди шира бойлаб, тўлишиб ётарди. Чуғурчуқ, зағизғон, қораялоқ каб. кушлар оқ бўз билан ўралган меванинг ҳидига маст бўлиб, қари гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўрини доим чуғур-чуғур овоз босиб ётарди.

Хайрибиби бир ойча «курорт» қилиб, Собиржонни кидан қайтиб келган. Думбасини аранг кўтариб юрадиган икки қўйни боқиб, келинига, набираси Умидахон ва ўғли йўлига кўзи тўрт бўлиб ўтирарди.

Ниҳоят ачанинг орзиқиб кутган куни етиб келди. У нон ёпаётган эди. Қўлидаги энгликни ечар-ечмай, ҳовлига биринчи бўлиб кириб келган келини томон чопди.

— Бўйларингиздан ўргилай, болам, йўқлаб келади-ган кунингиз ҳам бор экан-ку! Сизни берган худойимдан ўргилай!— деб кўзида ёш билан қучоқлаб кўришди. Сўнгра орқада турган набираси, ўғлига, кел, дейишни ҳам унутиб, ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай аллақачон тайёрлаб қўйган катта, гулли патнис тўла қанд-курс, мева-чевани олиб чиқиб, айвон четига қўйди. Билагига ташлаб чиққан оқ крепдешин пойандозни келин оёғи остига ёзиб, қўярга-қўймай уни бостирди, патнисдаги қанд-курсни бошидан сочиб юборди.

Қаердандир пайдо бўлиб, бирпасда ҳовлида тўпланиб қолган болалар «шаҳардан келган келинчак» оёқлари остида уймалашиб сочқи йиғишга тушиб кетишди.

Хайрибибининг кўпдан буён кутаётган келини келганлиги ҳақидаги хабар бир зумда бутун қишлоққа ёйилди, яқин-атроф қўшнилар «муборак бўлсин»га бирин-кетин келаверди.

Аёллардан бири тандирга қаради, бири Умидани қўлига олиб, шаҳарлик қиз келиб қолибди-ку, деб эркалади... Аммо кўпчиликнинг кўзи оёқлари остидаги болалардан ҳурккандек, ўзини дам уёққа, дам буёққа олиб турган келинпошшада эди.

Лаъли дўппайтириб турмаклар олган сочлари орасидан майиз, pista бодом, қанд-қурс қолдиқларини қўли билан силаб-силаб туширган бўлди. Нарироқда доира бўлиб, атрофини қуршаб турган аёллар қаршисига келиб, бирма-бир кўришди. Қўл олиб сўрашишга ўрганмаган қишлоқ хотинлари қўрқа-писа кафтларини бердилар, баъзилари кўйлақларининг узун енги аралаш узатдилар.

Хайрибиви «келинпошша»ни қўшнилар билан таништириб чиқди. Кейин ҳаммалари кенг айвонга тўшалган дастурхон атрофига тизилиб ўтиришди.

Кўп ўтмай Хуршида етиб келди. Орқасидан олим бўлган дўстининг табриги ҳамда келин кўрманаси деб, ихчамгина, чиройли бир магнитофонни кўтариб Собиржон кириб келиб қолди. Аёллар даврасидан берироқ бўлиш мақсадда қиз Умидани рулга ўтқазиб қўйиб, зарурат бўлмаса ҳам, машинани артиш билан вақт ўтказётган Йигитали учун айни муддао бўлди. Икки оғайни қучоқлашиб кўришиб кетишди.

Йигитларбоп иш ҳам топилди. Собиржон этиги қўнжидан пичоқ олиб, ачанинг «аталган» қўйларидан бирини «ҳалоллади».

Кечга яқин аёллар ўрнини Йигиталининг таниш-билишлари эгаллашди. Хайрибибининг орзу-ҳаваси, шунга яраша топиб-тутиб, йиғиб юрганлари бор эди. Уғлининг катта билимдон домла бўлганлиги-ю, келини шарафига қишлоқнинг катта-кичигини чорлаб ош берди.

Бодомзорликларнинг қон-қонига сингиб кетган бир одати бор. Улар ўзларидан дурустроқ одам етишиб чиқса, унинг шуҳрат тоши қуламагунча номини доврўф қилиб юришади. «Бошқалар» олдида ҳам «палончининг қишлоғидан бўламиз», деб ғурурланиб гапирадилар. Бодомзор илгари бир неча йил давомида «Асқар полвон қишлоғи» деб аталиб келинган. Учулоқликлар полвон-

ни енгди-ю, бодомзорликларнинг дами ичига тушиб кетди. Қўлбола ном ҳам унут бўлди.

Бодомзор аҳли анчадан бери ораларидан мақтагудек «юлдуз» чиқишини кутишарди.

Йигитали «юлдуз» бўлиб, бир кўринди-ю, дом-дараксиз кетди.

Мана, ниҳоят, энди тағин оғизга туша бошлади. Келганига бир ҳафта бўлмасидан, қўшни Нанай қишлоғидан чиққан Юсуф Тожи деган бир мухбир район газетасида Йигитали ҳақида унинг сурати билан «Районда биринчи» сарлавҳали катта очерк бостирди. Бу очеркни бутун қишлоқ ўқиб чиқди.

Дастлабки кунлар келин кўрдига келиб:

«Хайрибиби ачанинг келини чиройли экан-у, бетга чопарроқ кўринади».

«Қарашидан қаҳри қаттиққа ўхшайди!»

«Шаҳарликларнинг кўпини кўрганман, лекин бунақа карам димоғини учратмаганман!» деган гаплар билан ўз таассуротларини ҳар кимга айтиб юрган оғзи бўшроқ хотинлар энди орқа олдиларига қараб гапирадиган бўлдилар.

Хайрибиби ҳам ҳар кимники ўзига — ой кўринар кўзига, деганларидай, сир бой бергиси келмас, келини Лаълихонга минг хил фазилатларни қўшиб-чатиб мақгарди. Кўрмаганлар кўриб қўйсин, дебми, бир меҳмондорчиликларга, янги тушган келинлар олдига олиб боргиси келарди-ю, лекин... почавайрон, тиззаларининг юқорисигача кўрсатиб турадиган қийими билан етаклаб, кўчага чиқишдан андишага борарди. Икки-уч бор, «қизим, биронта лозим илиб олинг», демоқчи бўлди, бироқ «яна, мени тежаб-тергаяпти, деб хафа бўлиб қолмасин, келиним» дея, кўнгилчанлигига бориб, бу гапни айтишга тили чопмади.

Бир куни эрталаб Умида кўчадан йиғлаб кириб келди.

— Она қизим, нима бўлди, вой сизни ким хафа қилди?! — бувиси унинг олдига чопиб келиб юпата бошлади.

Айвонда хонтахта зийига бағрини бериб писта ча-

қиб ўтирган келин фарзандига қиё ҳам боқмади. Бу яна бир бор ачага оғир ботди.

Утган кунни Умида кўчадаги ариққа тушиб кетиб, кийимлари шалаббо бўлиб ҳовлига кириб келганда ҳам, кўрпачада чалқанча ётган ерида қимир этмай, «хў ялангликнинг офтоброқ жойинга бориб ўтир, ўзи қуриб қолади», деб девор остини кўрсатган эди. Томдан ўтин ташлаётган қайнона келиннинг ўз боласига бунчалик беэтиборлигидан ёқа ушлаганди, ўшанда.

Бугунгиси билан келинпошшанинг орқаси вазминроқ эканлигини бир неча бор сезиши эди. Шунинг учун кампир Умидани бағрига босаркан, келинида бирон ўзгариш аломати қидиргандай унинг юзига қаради. Лаълихон ўтирган жойида биққи билакларини елкасигача очиб, эсноқ аралаш керишди.

Қайнона Умидани қўлига олиб Лаълихонга яқинроқ келди:

— Зерикканга ўхшайсиз, юринг-чи, айланай қизим, бу эркатойимни ким хафа қилдийкин, билайлик!

Лаъли бир жойи қаттиқ оғригандай қошларини чимириб, орқасидаги парёстикни силтаб нари сурди. Базўр ўрнидан қўзғалди.

Умида худди ҳозирнинг ўзида бувиси билан ойисига ўзини йиғлатганларни тутиб бермоқчидай, йиғидан тўхтаб, типирчилаганича пастга тушди. Сўнг чопқиллаб кўчага чиқиб кетди.

Келин-қайнона катта дарвоза олдига чиқишгунча, кўча томондан ҳуштак аралаш болаларнинг қий-чув овози яна авжга чиқди:

— Истилага, иштони йўқ, истилага, иштони йўқ,— тўпиққа урадиган тупроқ кўча ўртасида бир гуруҳ ёш болалар дарвоза олдидаги ялангликда турган Умидани таъқиб қилар, улардан баъзилари бир оёғини кўтариб олиб ҳуштак чаларди. Яна бошқалари қўлида хивич ушлаб ҳавода «виз-виз» айлантларар, бурнига қаричини тутиб масхараларди.

Хайри ачанинг эшикдан қораси кўриниши билан болалар тумтарақай бўлиб қочиб қолишди.

Кампир озғин қўлларини ҳавода ўйнатиб, уларга таҳдиди оҳангида деди:

— Йигитали аканг келса, шу гапларинг учун қулоқларингни кесиб олади-я!

Ача Умидани етаклаб Лаълихонга яқинроқ келди.

Қизчани юпатган бўлиб, унинг онасига тегадиган гап қилди:

— Майли, хафа бўлма, болам. Бу ер қишлоқ-да. Тур-сукчанг борлигини улар билишмайди. Ўзинг ҳам, сичқоннинг қулоғидай келадиган жуда кичкинасидан кийиб олибсан! Мен сенга, ҳў, ўтган йилдагига ўхшатиб, яхши атласдан кўйлак-лозим тикиб бераман. Кейин ўша болаларга қўшилишиб ўйнайверасан. Собир акангникига борасан, гузарга чиқасан. Юринглар, қолган-қутган бисотимни сизларга бир кўрсатай!

Ача ичкари уйдан катта бўхчани кўтариб чиқди.

— Қаранг-чи, қизим, бу парчалардан қайсиниси сизга ёқса, ўшандан тикиб берай, она-бола бир кийинглар,— дея тугунни очди.

Лаъли икки кийимликча келадиган кўзни олгудай хонатласни ёзиб, елкасига ташлади:

— Жуда чиройлисидан экан!— бирдан унинг чеҳраси очилиб кетди.

— Сизга ярашаркан! Хўп десангиз тикиб берай, майлими?— кампир ялингандай келини юзига тикилиб қаради.

— Агар модаси анаву Собиржон аканинг хотинлари кийиб юрган кўйлак модасидан бўлса, майли!

— Ахир, у Хуршидахон эғнидаги кўйлакни ўзим тикиб берганман. Қишлоқнинг ярми қизи менинг кўлимдан чиққан кўйлакни кияди. Она-бола икковларингни кўғирчоқдай қилиб, бир ясатиб кўяйки, ҳамманинг ҳаваси келсин!

Лаъл-лаъл ёнувчи янги атлас либос Лаълининг ҳуснига юз чандон ҳусн қўшиб юборди. Қайнонанинг орзуси амалга ошди. Шаҳарли келини уч-тўрт жойга меҳмонга олиб бориб, ҳамманинг оғзини очириб қўйди.

Лаъли янги келганда унча эътибор бермаган бодомзорликлар энди Хайри ача эшиги олдидан ўтишгандэ, оғизларини тўлдириб: «Мана шу ҳовлига Тошкентдан келин тушган. Телевизорда гапирадиганларга ўхшайди», дейдиган бўлишганди. Ёшлар Йигиталига фақат ҳурмат билан эмас, ҳавас билан ҳам қарай бошладилар.

Ҳатто гузар чойхонасида ўтирган мўсафидлардан бири ҳам, оёғида пошнаси баланд ялтироқ туфлили бу жувонни кўриб:

— Раҳматли Умурзоқ тегирмончининг тошкентли келини!— деб уқтириб қўйди ёнидаги ҳамсуҳбатига.

Нариоқ бир бурчақда тикилиб ўтирган Қўзи «чахсак» чолнинг гапига ўзича маъно бериб, қўшимча қилди:

— Бошига гўнг қарға уясини қўндириб, оёғидаги калиши пошнасига арава мих қоқиб олган шекилли, бу олифта жувон. Тавба! Хи-хи-хи,—«чахсак» бир туки йўқ буришган кўса юзларидан соқол қидиргандай, бармоқлари билан даҳани атрофини сийпаб қўйди-да, яна мингиллади:

— Агар Умурзоқ тирик бўлганида, ҳассаси билан орқасига тушириб, бу қизни қишлоқдан ҳайдарди. Болалар ҳам жуда бевош бўлиб кетди! Шундай бўлмаса Йигитали аввал полвоннинг қизи билан донлашиб юриб, кейин бунга уйланиб кетармиди!

Тешавой чойхоначи қўлидаги қоғозга бир тангалик нос ўраркан, овозини баландроқ қўйиб, «чахсак»нинг оғзига урди:

— Бу ер — чойхона! Ғийбатхона бўлмасин, Қўзивой!

«Чахсак» ёнбошлаб чойхоначи томон ўгирилиши билан бир ғалати бўлиб кетди. Кампарагини ўнатиб қайнаб турган катта самовар қаршисида, хомушгина ерга кўз тикиб Асқар боғбон турарди. «Чахсак» полвоннинг ғазабига дучор бўлишдан қўрқди шекилли, бирон илиқ гап билан унинг кўнглини кўтармоқчи бўлиб, энди оғзини жуфтлаган эди, аммо боғбон гап бермади:

— Минг бичиб-тўқиганимиз билан тақдирда битгани бўларкан, Қўзивой! Йигитали ҳам ўзига муносибини топибди, қўша қарисин! Биз, кексалар ёшларнинг ғийбатини қилгандан кўра, дуосини қилайлик. Нима кераги бор, ўтиб кетган ортиқча гапларни эслаб!—Асқар боғбон янги ўралган носдан бир чеким отиб, ариқдан ҳатлаб кўча томон кетди.

Йигитали Назирадан ҳам кўра унинг отаси олдида ўзини қаттиқ гуноҳкор деб билар, бу одам билан энди қўни-қўшничиликни йиғиштириб, бир умр юз кўрмас бўлиб кетсак керак, деб ўйлаб юрарди.

Аммо, Асқар буванинг тантилгига қойил қолди. Бу ҳодиса отасининг дафн маросимига кечикиб келган ўша куни ҳеч қутилмаганда бўлди. У қабр устида узоқ вақт чўккалаб ўтириб қолди. Бир маҳал орқада: «Энди бандачилик, сабр-тоқат қиламиз, ўғлим, ўзингни тут», деган юмшоқ, таниш овоз эшитилди. Қимдир елкасидан суяб турғазди. Бу — Асқар амакиси, ҳа, у алдаб, юзини ерга қаратган одам — Назиранинг отаси эди!

Асқар амаки бел боғлаб, таъзиянинг бутун келдикетдисиға бош-қош бўлиб турди... Вақти-вақти билан «жигарим»лаб, астойдил кўзёши ҳам тўкди.

Уша кунлардан бошлаб Йигиталининг юрагида Асқар боғбонга нисбатан қатланиб ётган барча шубҳалар ўрнини янада чексиз ҳурмат ҳислари эгаллаган эди.

Тўғри, у илгари «куёвим-куёвим» деб юрган йигит аҳдидан қайтганлигини эшитгач, анча вақт ундан ранжиб юрди. Бироқ, қизига заррача сездиргани йўқ... Кейинроқ, шу ҳақда гап очилиб қолгудай бўлса, қаттиқ бетоб бўлиб ётган бир умрли дўсти Умурзоқ отага ҳам, Хайрибиби билан Назирага ҳам, тақдирнинг буюргани шу экан, энди тадбир билан уни ўзгартиб бўлмайди, деб тасалли берадиган бўлиб қолганди.

Кейин Назира билан Комилжон Асқар боғбоннинг кўнглидагидек, ширингина турмуш қуришди, марҳума Шарифахон аянинг васияти ерда қолмай, «ҳовли чирог» ўчмади.

Ҳозир Назира Тошкентда. Кунни кеча Комилжон ҳам отпускасини олиб ўша ёққа кетганди.

Шу кунларда Хайри ача шаҳарлик келинини қўғир-чоқдай ҳамма ерда кўз-кўз қилиб юрибди-ю, бари бир кўнглининг бир чеккаси ғаш, бу ғашлик кун ора, наматга тушган чўғ каби атрофини кенгроқ куйдириб борарди.

Йигитали хотини билан келган куннинг эртасигаёқ кампир юрагига бу ғашлик оралаганди. Уша кунни эрталаб Лаълихон ичкари уйдан туриб, эрига айтаётган дашномли, ола-тасир сўзларини эшитиб, ўз қулоқларига ишонмай, ҳайрон қолди. «Мени бу ерга шарманда қилиш учун олиб келган бўлсангиз ҳам, қишлоғингиз қонун-қоидаларини нега олдинроқ тушунтириб айтмадингиз. Кеча ойингиз сочларимни булғаб, устимдан ҳар хил нарсалар сочиб юбордилар. Чулдурвақа болалар оёғим остига ёпирилиб ётибди, думалаб тушай дедим. Қаердан-дир пайдо бўлиб қолган аёлларнинг кўзи менда... Ер ёрилмади — мен кириб кетмадим! Бир маҳал бундоқ қарасам, ордона қолгур машинангизни кавлаб ётибсиз...» дея шанғилларди келини.

Бир лаҳза жимликдан сўнг Йигиталининг ялиниб-ёлборган овози эшитилди: «Қўйинг, Лаълихон, шунга ҳам

хафа бўласизми? Уч-тўрт кун бардош беринг, кейин ўзим тоғлар орасидаги қишлоқларга қимизхўрликка олиб бораман». Айвондаги жойномоз устида ўтирган кампир: «Товба», деб қўйди. Шу топ ичкаридан келиннинг яна бир шанғиллаган овози эшитилди: «Нега менга суйканаверасан, эшшак! Бор адангга! Ўзим кечаси билан ухлолмай чиқдим!».

Умида уйқусираб йиғлади. Бир оздан сўнг уй эшиги очилиб, болани бағрига босганича: «Яна гилос узиб бераман. Машинага солиб айлантираман!» деб Йигитали чиқиб келди. Бун кўриб Хайрибиби ичидан зил кетди: «Болажонлигинг бошингга битган бало бўпти, ўғлим!» деб қўйди ичида.

Келинпошшанинг ўғлига қилаётган муомаласи чолидан айрилиб, кўнгли ярим бўлиб қолган кампирга жуда оғир ботиб юрди. Ўғлини бир четга чақириб олиб: «Ўқи-мишликка уйланган ҳамма йигитлар ҳам сенга ўхшаб хотини олдида товукдай писиб кун кўрадимми», деб айтмоқчи бўлди. Аммо, эр-хотин орасига эси кетган тушади, деган нақлни эслаб, ўзини босди: «Балки булар бири-бирига жуда яқинлигидан муомаласи шундайдир. Ҳозирги ёшларни билиб бўладими. Бизнинг даврлар бошқа эди. Иккиси ҳам қўйилиб қолар».

Йигитали ҳам Лаъли ўзини бундай тутишидан кўп хижолат чекар, баъзан унинг заҳар томиб турган гапларидан тўйиб кетиб, узиб-узиб оларди-ю, тегирмон бўйларига чиқиб кетарди.

УН ОЛТИНЧИ БОБ

АРМОН

Эр-хотиннинг сафари қарий деганда Собиржонлар келин чақирди қилиб, уларни меҳмондорчиликка таклиф этишди.

Меҳмонлар дастурхонга ўтиришдан аввал кунгай томонга узунасига қилиб қурилган уйнинг саранжом-саришта хоналарига бирма-бир бош суқиб чиқишди.

— Бригадирликнинг зўри билан қурдик, ошна!— деди Собиржон ҳазил аралаш, дўстини янги уй томон бошларкан, «кўриб қўй, биз ҳам чакки эмасмиз» дегандай тантанавор оҳангда.

— Билиниб турибди, ёшларни чакки ишлатмас экансан!— Йигитали ҳам ҳазиломуз жавоб берди.

— Ҳамма ишни ёшлар ҳал қилади, деган гап бор. Колхоз қўлимизда бўлгандан кейин...

— Менинг ҳам қўлимда ёшлар бор-а, лекин уларни ишлатиш қийин. Ҳаммаси ўқиниш билан банд.

— Ҳали ҳам секретармисан?

— Қайта сайлаб қўйишган.

Шу пайт ҳали ойнаси солинмаган дераза кўзидан Хуршиданинг боши кўринди:

— Вой, қурган уйингизни келган кишига мақтайверасизми? Олдин меҳмонларни каравотга ўтқизайлик, ўтиришсин, бир пиёладан чой ичишсин!— Хуршида Лаълини қўлтиғидан олиб, устига дастурхон безаб атрофига кўрпачалар тўшалган ёғоч каравот томон бошлади.

— Ана, дашном беришини кўрдингми? Хотинлар бу ерда ҳам эр билан феодалларча муносабатда бўлишни бошлаб юборишган!— Собиржон оҳак ҳиди анқиб турган девордаги тугмачани босди. Уй ичига кечки шом қоронғиси гув этиб киргандай бўлди.

Мезбон ўзи билмаган ҳолда ҳазилга йўйиб айтган охириги икки оғиз сўзи билан дўстининг юрагидаги жароҳатга тегиб кетганини сезмади.

Ҳовли ўртасидаги беш юз шамли чироқ бутун атрофни тўйлардагидек равшан қилиб ёритиб турарди. Дарвозанинг иккала қаноти очиб қўйилган, ичкарида тантанавор бир руҳият ҳукмрон эди.

Болалар айвонда ўйнашиб ўтиришибди. Баъзан шаҳарлик келинчакка ер остидан ҳавас билан қараб қўйишади. Нарироқда янги газ плитаси устида қопқоғи ўйнаб, никелланган тунука чойнақда сув қайнамоқда. Ошхонада жиз-биз қилаётган Хуршида чой кўтариб меҳмонлар олдига келди. Қўлини кўксига қўйиб «хуш келибсизлар», деб ўтирганларга мулозамат қилган бўлди... Янги, қайноққина жиззали нонни ушатаркан, Лаълига қараб бир кулиб қўйди:

— Уртоқжон, мазасини тотиб, баҳосини сиз берасиз, энди!

Лаъли сутга қориб, қийма ўраб пиширилган сомсадан биттасини оғзига солди-да:

— Яхши бўпти!— деди.

Йигитали Хуршиданинг пазандалигига сидқидилдан таҳсин ўқиди.

Улар чақчақлашиб ўтиришганда эшик олдига машина келиб тўхтади. Очиқ дарвозадан раис билан партком кириб келишди. Яна атроф қўшнилардан икки-уч одам чиқди.

Хуршида меҳмонларни, уларга пешвоз чиқиб кутиб олар, ҳол-аҳвол сўраб, каравотга таклиф этар, ўтиришгандан кейин, «хуш келибсизлар», деб уларга чой қўйиб бериб, яна ишга уннаб кетарди...

Хуршиданинг бу «келин чақирди»си шаҳардаги ўрта-миёна «вечер»дай бўлиб ўтди. Собиржон ўртоғининг елкасига бир сидра ички кийим-бош, чопон-белбоғ ташлади. Хотини эса, кўп ўрнида кўрасиз, деб Лаълихоннинг қўлига қоғозга ўроғлиқ бир жўра атлас тутди.

Оз-моз сарҳуш Йигитали йўлда келатуриб кўнглига тугиб қўйган бир гапни айтиб юборди:

— Биз ҳам одам бўлиб, меҳмонни мана шундай кутиб олсак-чи!

Лаълининг ранги ўчиб, лаблари титраб кетди.

— Нима, биз одам бўлмай қолдикми? Келадиганларингиз келиб бўлган... Кейин, шаҳарда бу ердагига ўхшаб ҳамма бекорчимиз?!

Йигитали Лаълининг шунча кун Бодомзорда туриб, бу ернинг одамлари тонг саҳардан қир-адирларга кетишларини, кўплар иш жойида ҳафталаб қолиб, тиним билмай меҳнат қилишини билмаганлигига, билишни хоҳламаганлигига ачинди.

...Собиржон меҳмондорчиликка чақириб, Йигиталининг юзига катта ойна тутгандай бўлди. Ҳақиқатан у Лаъли билан оила қургандан буён, эшик қоқиб келган бирон меҳмонни ёлчишиб кутиб олдимиз! Узи уйда бўлмаган пайтда, йўқлаб келганлар остонадан нари жўнатиларди. Борлигида эса, хотини дастурхонга қараш ўрнига бошқа хонага чиқиб олиб, меҳмоннинг тезроқ кетишини кутиб ўтирарди.

Ҳатто бир марта Голибжон келганда ҳам шундай қилди: ўша Бурчмуллага боришгандан кейин бир йилча ўтгач, у янги очилган лола, мева-чева олиб Йигиталини кига келди. Онаси аканга, келиноингга кўпдан-кўп салом айтгин, дебди. Тагин меҳмон бўлиб боришларини сўрабди.

Голибжон шаҳарда биринчи бор бўлиши экан. Бир кун ётиб қолиб атрофни томоша қилди.

Эртасига Лаъли эрига зарда аралаш: «Анову ода-

мингизга айтиб қўйинг, бунақа ётадиган бўлиб келмасин!»— деди.

Уй бекаси фақат Голибжонга эмас, Йигиталининг ҳар бир «одами»га қиладиган муносабати шу эди. У бошқалардан яхшилик кўришни ўзи учун фарз деб биларди. Аммо, бир кунмас-бир кун буни қайтариш қарз эканлигини билмасди. Ойинининг гапига амал қилгандай «оларди-олдирмасди».

Лаълининг шу феъли сабабли кўп таниш-билишлар уларникига қадам босмайдиган бўлиб кетишди. Йигиталини лоақал, телефон орқали йўқлайдиганлар ҳам бўлмай қолди.

Қанийди, қадрдон дўсти Собиржонни оиласи билан уйига таклиф қилса! Балки онаси ҳам улар билан бирга шаҳарга боришга кўнармиди?.. Лекин у ерда Лаъли билан қайнонаси буларга қандай муносабатда бўлиши аён; хотини эрталаб ишга жўнайди, шу билан хоҳлаган пайтида қайтиб келади. Меҳмонлар Пошша холанинг қўлида қолади... Нозик табиат, кўнгли очиқ, содда онаси қудасининг бошвоқсиз жиртинг-пиртинг гапларини кўтара оладими? Икки кун ўтмаёқ мени уйимга обориб қўй, деб туриб олиши аниқ!

Йигитали хаёлининг минг хил кўчаларига кириб, алламаҳалгача ухлолмади. Кейин ўрнидан туриб ҳовлига, ундан кўчага чиқиб кетди. Атроф кўр ойдин, ўт-ўлан барглари шитирлатиб оромбахш шабада эсарди.

У кўнглидаги ички бир туйғуга бўйсуниб яна баланд тоғ этагида ястаниб ётган қир томон юрди. Қирнинг паст-баланд дўнгликлари орасидан таниш йўл — унинг учун қадрдон таниш сўқмоқ ўтган. Йигитали кўплар унутиб юборган мана шу ёлғизоёқ йўл билан бораркан, Кўрбулоқдаги яна ўша қадрдон Устунтошни кўришга ошиқар, ажойиб, беғубор ўтмишни ширин туш каби эслагуси келарди.

Ниҳоят, айланма тоғ ёнбағри бўйлаб ўтган сўқмоқнинг иккинчи адоғи бориб туташган жойга ҳам етиб келди. Аммо, не кўз билан кўрсинки, у ерда қуруқ тош супанинг ўзи қолган, Устунтош худди ғўлаларга бўлиб ташланган баҳайбат чинор танасидай атрофда сочилиб ётарди.

Йигиталининг кўнгли баттар вайрон бўлиб кетди, ўша кунни бутун тунбўйи ўз ёнига ўзи қоврилиб Кўрбулоқ сўқмоқларида кезиб чиқди.

Умида гўдак боши билан опасидан, айниқса Пошша бувисидан жуда қўрқарди. Уйда бўлиб ўтган маш-машаларни отасига айтишдан ҳайнқар, айтса, эртасига: «Чақма-чақар, иккинчи шундай арз-дод қилсанг, тилингни суғуриб оламан», деган таҳдид ва калтакка дучор бўлишини яхши биларди.

Шунинг учун дадаси билан ойиси шаҳарга кетган кун кечқурун юрагидаги бор сирини Хайри бувисига айтиб олди:

— Анув-чи, бувижон,— деди Умида қандайдир титроқ овозда ачанинг пинжига кириб,— шаҳардаги бувимларнинг ҳам ҳовлилари ўртасида гилослари бор. Ҳов, сизникидагидай катта эмас. Кичкина. Аммо жуда кўп мева қилади. Пишганда ҳеч кимга едирмайдилар. «Пишса тўкилади — ўшанда ейсан», дейдилар. Анову, буёққа келмасимдан олдин, уйларига боргандим. Гилослари пишиб турган экан. Жуда-жуда егим келди. «Озгина олиб беринг», дегандим, бу пишмаган, аданга айт, бозорда пишгани тўлиб ётибди, олиб берсин деб унамадилар. Жуда егим келаверди. Уша бувимлар уй остидаги ертўлага тушиб кетганларида нарвондан томга чиқдим-да, этагимга анчасини узиб олдим. Энди икки-уч ҳовуч бўлганди, бувим пастдан чиқиб қолдилар. Дарров ерга тушдим. Бувим олдимга келиб, «нега узасан, пишмаган нарсани есанг қорнинг оғриб ўласан. Шунинг ҳам қўймагин», деб қулоғим тагига бир урдилар. Этагимдаги ҳамма гилослар сочилиб кетди. Кейин қулоғим оғриб қолди. Докторхонада ётдим. Гилос егим келганди, адамлар анча, бир пакетча келтириб бердилар. Кейин бу ерга олиб келдилар. Ростданам, гилосингиз роса кўп экан. Адам билан шохларини ҳам синдириб юбордик. Бувин, нега сиз индамай-сиз!

Набирасининг худди ёши бир жойга бориб қолган одамдай, бидир-бидир қилиб айтган бурро гаплари кампирни донг қолдирди.

Келинининг қуруқ, сатанг, эрига меҳри йўқлигидан хуфтон бўлиб турган юраги баттар эзилиб кетди. «Ўғлимнинг пешонаси шўр экан, тенгини тополмабди. Озиб-тўзиб, чўп бўлиб кетганининг бонси ҳам шундан экан...» Хайрибиби оғир хўрсиниб қўйди.

— Бувижон, нега йиғлаяпсиз? Ингламанг. Ойимлар

Ўзларидан-ўзлари ҳадеб йиғлайверганларида адам хафа бўлиб кетадилар. Мен ҳам энди хафа бўлиб қоламан. Йиғламамг!

— Йўқ, болам, йиғлаётганим йўқ, мана куляпман! — ачанинг юзида чарақлаб чиққан қуёш шуъласидай тиниқ кулги акс этди.

Умида хомуш бўлиб қолган бувисига бир лаҳза тикилиб турди-да, бирдан уни саволга тутди:

— Буви, адамлар нима учун сизни «ача» дейдилар?

— Аданг мени яхши кўради-да!

— Ундай бўлса, мен ҳам сизни жуда яхши кўраман. «Ача» деб чақирсам майлими?

— Майли, шундай дея қол.

— Энди, «буви» деб чақирмайман. Бувилар ёмон бўларкан. Шаҳардаги бувим мени жуда ёмон кўради,— қизча сўнгги сўзларини ёшига номуносиб бир алам билан, сансираб гапирди.

Хайри ача қизнинг бошини силади:

— Бундай демагин, қизим. У бувинг сендан катталар. Одам ўзидан каттани доим ҳурмат қилиши керак. Бўлди, жим ётсанг, сенга эртак айтиб бераман.

— Ҳалиги «Чархим ғув-ғув» бор-ку, ўшани айтиб беринг!

— Эшит бўлмаса!— Хайри ача ашулага ўхшатиб, дона-дона қилиб, оҳанг билан «Ғув-ғув»ни айта бошлади:

Чархим ғув-ғув этади,
Марғилонга этади.
Марғилоннинг қизлари
Аччиқ олма экади.
Аччиқ олма пишибди,
Тор кўчага тушибди.
Тор кўчангиз тор экан,
Йўлда баззоз бор экан.
У баззознинг қизлари
Шоҳи кўйлакка зор экан.
Шоҳи кўйлагим шайдонда,
Уйнашайлик майдонда...

— Яна айтинг, яна айтинг!— деди Умида қиқирлаб куларкан, энтикиб, ялинчоқ овозда.

— Хўп, майли, энди «Ерилтош»ни айтиб бераман.

Қизча кулгидан тўхтаб, юлдузлар чарақлаб турган осмон сатҳига қараб ётиб олди-да, бувисига қулоқ тутди.

Ача эртак бошлади.

ГИРДОБ

Сентябрь охирламай турибоқ кузнинг инжиқ кунлари бошланиб кетди. Кўча-кўй, майдонлар узра мезон уқалари уча бошлади. Одатда бу пайтларда осмон гардишидан қуёш чарақлаб, унинг ёрқин нурлари довдарахтларнинг тилларанг япроқларида ўйнаб турарди. Аёзли куз кечалари эса бодроқ-бодроқ юлдузлар шуъласидан осмон ёришиб кетгандай бўларди.

Аммо, бир ҳафтаки кўк юзини қора қурумга ўхшаш булутлар қоплаб олган. Шаҳар худди дераза пардалари тушириб қўйилган улкан зах уйга ўхшаб ётарди. Баъзан шивалаб ёмғир ёғиб ўтади. Совуқ шамол қўзғалиб, йўлаклар устига бир чети ёпишиб қолган заъфарон барглари тортқилаб учиради, новдаларни яланғочлайди.

Йигитали икки кундан бери уйда. Ҳафтанинг пайшанба-жумаси бўш — институтда дарси йўқ. Шоди Мударрисович бир қўшничилик қилиб, ўқув йилининг бошларида дам олиш кунини шундай «яxлитлаб» берган.

У қизини боқчага ташлаб келди-да, ёмғирпўшини ечиб, уйга кирди. Чироқни ёқди. Чой қўймоқчи бўлиб, ошхонага чиқди. Газ плитаси устида қулоғи бир томонга қийшайиб турган қозонга кўзи тушди. Унда яхши пишмаганлигидан кеча ейилмай қолиб кетган муштдай-муштдай етти-саккиз карам дўлма сувга бўкиб ётарди. Нарироқдаги стол устида шундоққина қозондан олиб қўйилганича ёғлари клиёнкага тушиб қотиб қолган чўмич, чўмич атрофида эса пиёз пўчоқлари билан нон увоқлари.

Йигитали чойидишни олиб, раковинага яқинлашди, унинг ичи ювилмаган, идиш-товоқлар билан тўлалигини кўриб, индамай орқасига қайтди.

Ташқарида ҳам уйдагидек бирам тундлик ҳукмрон эдики, киши юракларини тарс ёриб юборадигандай. Йигитали балкон панжарасига суюнганича қанча вақт кутиб турганини билмайди. Худди у борлиқ сукунатининг қудрати билан гипнозланиб қолгандек эди.

Бир маҳал шитирлаб ёмғир ёғиб, шундоқ кўз ўнгиди эгилиб турган қайрағоч шохларидаги япроқларни чирт-чирт узиб улоқтира бошлади. Унинг номаълум нуқтага

тикилган нигоҳи беихтиёр худди парашютдай ҳаволаниб ерга тушаётган катта бир баргга қадалди. Аммо барг ерга етиб бормади. Биринчи қаватдаги қўшни балкониға тушди. У ердан хириллаган бўғиқ овоз билан ит ҳурди. Кўп ўтмай шалпангқулоқ овчарканинг боши кўринди. У ҳам темир панжара устига олдинги икки оёғини қўйиб олиб, атрофга қарай бошлади.

Хўжаси эркалаб «Юпитер» деб чақирадиган бу итнинг «дом»да номи чиққан, қандайдир мусобақаларда иштирок этиб, қатор медаллар олган эди.

«Юпитер» худди мана шу туришида фаросатли мавжудотга ўхшаб, йўлакдан ўтиб кетаётганларга шундай сур бўлиб тикилардики, унинг назарига ҳар кимнинг ҳам юраги дош беравермас, беихтиёр юзини четга буриб оларди.

Йигитали шу топда «кўз-кўзга» тушиб қолишдан ҳайиққандай ўзини ичкарига олди. Аммо, уйда ортиқча ўтиролмади, қўлига китоб олиб ўқиёлмади ҳам.

...Бугун соат учда умумий комсомол мажлиси ўтказилиши керак эди. Гарчи ҳали вақт эрта бўлса ҳам елкасига ёмғирпўшини ташлади-да, факультетга кетди.

У факультетга келиб комсомол комитети эшигини энди очаётган эди, орқадан секретарь қизнинг таниш овози эшитилди:

— Салом, Йигитали ака! Сизни кутаётган эдик.

— Яхшиликками?

— Бошлиқ йўқлаяпти!— қиз чиройли жилмайиш билан афтини бужмайтиб ҳам қўйди.

— Тинчликмикан?

— Уқиш тўхтайдиган бўлди. Студентлар пахтага чиқишармиш. Шу масалада бўлса керак!

Лекин Шоди Мударрисович уни бошқа масалада йўқлатган экан:

— Ҳали ҳам ёшлигингиз қолмади. Сизга олимлик даражасини бераётганимизда факультетимиз номига доғ туширасиз деб ўйламагандик!— У Йигиталини томдан тараша тушгандай писанда билан кутиб олди.

«Уйдаги кўнгилсизлик шамоли яна бу томонларга эсибди-да», хаёлидан ўтказди Йигитали.

— Ҳа, нима гап, домла?

Мударрисов қаттиқ хафалигини изҳор этиш учунми, қовоғини уйиб олганича анча вақт чурқ этмади, Йигитали ҳам «домла» қаршисида индамай тураверди.

Ниҳоят «домла» тирсаги остидаги тортмани тортди, ичидан сарғиш бир қоғозни олиб, сенга тегншли, ўқи, дегандай ниқтаб, қаршисидаги стол устига ташлади. Қоғоз ҳаволаниб учиб, Йигиталнинг оёғи остига келиб тушди.

Милициядан «повестка» экан. Унинг номига. Числоси, вақти, кимга, қайси хонага учрашиши кераклиги аниқ ёзилган. Пастроғида агар ўз хоҳиши билан борма-са, мажбуран олиб кетилиши ҳам эслатма тариқасида таъкидланган эди.

Йигитали ҳайрон бўлиб милицияга кетди.

Чақириқ қоғозида номери кўрсатилган хона олдида одам кўп экан. Анча кутиб ўтирди. Ниҳоят, унга ҳам навбат келди.

— Хўш!— деди стулга чўкиб ўтирган ўрта яшар милиция лейтенанти Йигиталига қараб.

У қўлидаги қоғозни кўрсатди.

Лейтенантнинг жиддий юзи бир оз ёришгандай бўлди.

— Ҳа, домла, сизмисиз. Қани, ўтиринг! — Қаршидаги стулга ишора қилиб қўйди лейтенант ва ўрнидан туриб орқадаги катта жавондан ниманидир қидира бошлади.

Йигитали, домлалигимни бу одам қаердан билиб ола қолди, деб яна ҳайрон бўлди.

Лейтенант излаётган нарсасини топди шекилли, устига «Дело» деб ёзиб қўйилган бир папкани олиб, жойига ўтирди. Папка ичидан кичкина ёндафтардай қилиб, тўрт букланган, четлари сийқаланиб ҳилвиллаб қолган бир китобчани олди. Бамайлихотир ўтирган Йигитали ўз рисоласига кўзи тушди-ю, сергакланди. Нима учундир миясини шу заҳоти «бирон хатолик бормикан» деган фикр муз қиличдай кесиб ўтди.

Лейтенант китоб ва унинг автори номини овоз чиқариб ўқиди. Кейин сўради:

— Умурзоқов сиз бўласизми, домла?

Йигитали тасдиқ ишорасини қилди. У ўзига қўйиладиган бирон айбни сабрсизлик билан кутиб муддаога тезроқ ўтса-чи, дерди бетоқатланиб.

— Ука,— деди лейтенант,— гарчи илмиётдан берироқ бўлсак ҳам, китобингизни қизиқиб ўқидик. Яхши. Тилимизнинг ривож жараёни бунчалик қадимий, кўнгил кўнгилдан сув ичганидай, икки буюк халқ тили бир-бирига қондош-жондош экан, билмай юрарканмиз. Ҳақиқатан бир янгилик бўпти китобингиз! У мамлакатда кўп бўлдингизми?

— Ҳа, икки йилча бўлдим,— деди Йигитали.

— Яхши, энди, сизни нимага чақиртирганимиз сабабини сўрасангиз, кечиринг-у, домла, Иноятова Пошша-хон кимингиз бўлади?

Йигитали номаълум нохушлик дарагини энди аниқ сезди:

— У аёл менинг қайнонам. Ҳа, бирон кўнгилсизлик бўлдимми?!

— Ҳаяжонланманг. Ҳеч нарса бўлгани йўқ.— Лейтенант уни тинчитиб учунми, босиқ овоз билан гапирди.— Сиз билан шунчаки бир-икки оғиз гаплашиб олиш мақсадида чақиртиргандим. Тўғри, ўқимишли одам, ёш олим сифатида сизни ҳурмат қиламиз. Аммо, чайқовчи — олибсотарларга қарши курашганимиз-курашган... У аёл анчадан бери бизларга маълум. Ҳатто кўлимизда махсус «Дело»си ҳам бор. Бундан ўн йилча олдин катта бир қаллоблар тўдасига алоқадор эканлиги ошкор бўлиб, судланган ҳам!

Йигитали бу хилдаги «янгилик»ларни биринчи бор эшитаётганлигига қарамай, худди олдиндан хабардордай, лейтенант сўзларини диққат билан тинглади. Чунки у ажабланмас, қайнонаасидан ҳар нарсани ҳам кутиш мумкинлигини биларди.

Лейтенант давом этди:

— Энди ўзингиз бир ўйлаб кўринг, юқоридаги «ишлар»га қарамай қайнонанинг тагин касбини давом этдирган. Бир неча бор қўлга тушган-у, турли баҳоналар, товба-тазарру билан, тилхат ёзиб чиқиб кетган... Утган якшанба, бозори чаққонроқ мол билан савдо қилиб турганда, Қўйлукдан тутиб олдик.

— Хўп майли, савдогарчилик қилган у киши экан, бу ерда менинг китобимнинг нима алоқаси бор?!— ўзини туюлмади Йигитали.

— Мени кечиринг-у, гапнинг тўғриси, бу «Дело» билан,— лейтенант папкага бармоғини нуқиб қўйди,— иккинчи бор шуғулланишим. Уша судда ҳам, ундан кейинги қўлга тушганларида ҳам қайнонанинг мана шу «тактика» билан айрим кишиларнинг кўнгли бўшлигидан фойдаланиб, сувдан қуруқ чиқиб кетган. Бунга ишончим комил!

— Сиз ҳам мени кечиринг, ўртоқ лейтенант, яна гапнингизни бўламан. Иноятованинг шунчалик айёрлигини

билар экансиз, иккинчи марта қўлингизга тушибди, нега энди «қуруқ» чиқариб юбордингиз?

Лейтенант бир оз ўйланиб қолди. Силлиқ пешоналарни тиришди. Кейин, йўқотган нарсасини бирдан топиб олган кишидай ялт этиб, ҳамсухбатига қаради:

— Бўлмаса, бундоқ домла!— дея стол устига кафтини уриб қўйди.— Утган якшанба кунни кечқурун бўлган ҳодисани кўз олдингизга келтириб кўринг: кампир қайнонангиз ўтирибди. Йиғлайди, ялиниб-ёлворади. Болачақангизни ҳузурини кўринг, деб қайта-қайта дуо қилди. Ёнидаги беш яшарча қизчани ёнига — пинжиги тортади. Қиз чинқириб йиғлайди... Барча урнишлари натижа бермагач, таҳдид қилишга тушади. «Қасалман, бир нима бўлиб қолсам, ё мана бу қизчага бирон нарса бўлиб қолса, сени омон қўймайдиган ўғилларим бор, шулардан биттаси ёзувчи Умурзоқовни бутун олам билади», деб ёнидан китобчани олиб, стол устига отади. «Вой, ўғлим, вой, болам» деб ўтирган жойидан «ҳушсизланиб» ерга тушиб кетади... Қани, ўрнингиздан туриб, унга ёрдам бериб кўрманг-чи! Эсхонаси чиқиб, чинқириб йиғлаётган гўдакни юпатманг-чи!

Аввал асаблари таранг тортилиб, кейин бирдан бўшашиб қолган Йигиталининг ичида нимадир узилиб кетгандай бўлди.

— Етарли, ўртоқ лейтенант, етарли!— деди-да, қақшаб, ички бир титроқ билан ташқарига йўл олди.

Ҳамма ходимлар тушликка кетишган, хоналар берк, бояги ғала-ғовур коридор энди жимжит бўлиб қолганди.

Лейтенант ҳам бошига фуражкасини илди-да, Йигиталининг орқасидан юрди. У ўз ҳузурига чақирган одамга бафуржа ўтириб, асосий мақсадни айтолмаганлигидан афсусланмас, балки йўл-йўлакай уқдириб борарди:

— Жамиятдаги барча иллатларни фақат тарбия орқалигина ҳал этиш мумкин, деган экан ҳиндларнинг буюк донишманди Тагор... Қайнонангизнинг чиндан ҳам касали борга ўхшайди. Дўқ-пўписа билан муомала қилиш бефойда бўлса керак. Мен шунга кўзим етиб, биргалликда, яхшилик билан қайта тарбиялайлик, у аёлни кексайганда бозор кезишга нима мажбур қиляпти, шуни билайлик, деб сизни чақиртирдим. Бориб, ётиғи би-

лан тушунтириб айтинг! Қизчангизга ҳам эҳтиёт бўлинг, жуда эҳтиёт бўлинг, ука!

Йигитали бугунги ҳангомалар ҳақида хотинига ҳеч нарса демади-да, кечга томон уч-тўрт кундан бери кам-номо бўлиб қолган қайнонадан «ҳол-аҳвол» сўраб кел-моқчи бўлиб, йўлга тушди. Юрак-бағри гуриллаб ёнаётган оловга ташланган гўшт парчасидай жизғанақ бўлиб турган бўлса ҳам, ўзини тутиб, босиқлик билан қайнонага бор гапни тушунтирмоқчи, лейтенант айтганидай «тарбия» сабоғидан бир саҳифа очмоқчи эди.

Қайнона аввал куёвни яхши кутиб олди. «Ўғлим-ўғлим»лаб тўрга ўтқизди. Бироқ, Йигитали «чайналиб» арз бошлагандан кейин, бутунлай ўзгариб кетди. Кўзларининг соққаси ўйнаб, икки юзи кўкимтир тус олди. Йигитали худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида ўтиргандек, юрагини ҳовучлаб гапира бошлади. Гап Умидага келиб тақалганда, қайнона бирдан «портлади».

— Қўйнинг-е, мижғов гапларни! Мендай бир бева-бечора кампирга ёрдам бериш ўрнига шунақа майда гап қилиб ўтиришга уялинг, йигит нарса!— Пошша хола қияланиб олганича, бобиллаб қўлини куёви томон силкиди.— Қандай кунларга қолди бу бошим! Бир парча гўштни ювиб-тараб, боқиб, гулдай қиз қилиб қўйнига солиб қўйсам-у, миннатдорчилик ўрнига яна манавундай таъналари ортиқча!

— Тушунсангиз-чи, гап Умида ҳақида кетяпти!

Пошша хола баттар тутоқди:

— Мен шунақа тушунмайдиган, оми одамман. Ҳамма тушунишни сизга берган... Хўш, Умидага нима бўпти? Ўлиб қоптими! Ёки ўша милиса уни турмага ташлабдими? Озгина ёрдам берса берибди-да, ўзимнинг набирам! Мен шундоқ қизимни бериб қўйибман-ку, сенга! Яна нима керак!— азбаройи ўзини тутолмаганидан, сўзининг охирида куёвини «сен»лаб юборди.

Йигиталида ҳам ғурур устунлик қилиб, ўрнидан туриб кетди:

— Бизга ҳеч нарса керак эмас, тинчлик керак! Ўз ҳолимизга қўйинг.

— Сени ўз ҳолингга қўймай, кўрпангни бир бурчида пойлоқчилик қилиб чиқяпманми! Нима қилсанг, қиялсан-ку, кўп ҳаддингдан ошаверма.

Йигитали ортиқ чидолмади:

— Бўлди, пичоқ суякка бориб қадалди. Майли, нима қилсангиз қилинг. Орани очиқ қилиб кетаман. Қариндош-уруғ, таниш-билишларингизни чақиринг, нима даъволар бўлса айтишсин. Уйга бошлаб келинг!

— Менинг суянганим ҳукумат. Бошқа ҳеч кимим йўқ. Сендек пиёдал эру, ортдирган болаларини тирик етим қилиб ташлаб кетувчилар жазосини ўша беради.

— Ҳеч кимим йўқ, дейсиз. Наҳотки, ўғлингизни кечиб юборган бўлсангиз! Агар сиз бориб айтмасангиз, мен бориб айтаман унга. Қимлигингизни шу пайтгача билмаган экан, энди билиб қўйсин!

Уғил онасининг кимлигини жуда яхши биларди...

Йигитали шу топда сезибми-сезмайми, қайнонасининг нозик жойидан тутган эди. Пошша хола бир лаҳза илондай тўлғаниб қолди. Ранги ўзгарди. Аммо бундай дақиқаларда ўзини қўлга олишни ҳам биларди:

— Сувонжон, ўғилгинам, ёлғиз ўз синглисини қўлинг-да қанчалик хор-зор бўлиб юрганини аллақачон билган. Лекин, дамини ичига ютиб, тишини-тишига қўйиб юрибди... Қизгинамнинг акаси билан учрашишга шунчалик муштоқ экансан, хўп мен олиб бораман. Хўп!

— Олиб боринг! Яна бошқаларни ҳам. Майли кўпчилик нима деса, ўшанга қараб иш қиламиз. Ҳиқилдоғимга келди! Бу бизнинг турмуш — турмуш эмас!

— Турмуш дегани — жиққи мушт дегани! Шунга чидамаган эркак — эркакми! — қайнона куёвига тантанавор қараб қўйди-да, хонтахта остидан сигарета чиқариб тутатди.

Муҳсиннали ака шу кунлари узоқ сафарга тайёргарлик кўрар, Фарғона водийсидаги катта шаҳарлардан бирида очилган институт филиали алоҳида ўқув юртига айлантирилиб, министрликдан Муҳсиннали Ҳайдаровични унга ректор этиб тайинлашганди. Эртага эрталаб улар кўчиб кетиш тараддудида эдилар.

Муҳсиннали аканинг вақти қанчалик зиқ бўлмасин «ўғил»нинг арзини эшитгач, кечга томон уникига «айланиб ўтадиган» бўлди.

...Йигитали кечқурун қайнағасини кутган, ахир эркакку, ўз фикрини ўртага ташлар, деб кўнглидан ўтказган эди. Аммо, қоронғи тушиб, вақт алламаҳал бўлиб қолди ҳамки, ҳеч кимсадан дарак бўлавермади.

Бир маҳал эшикни тарақлатиб очиб, олдинма-кейин Пошша хола билан Холдорхонлар кириб келишди.

Холдорхон Лаъли билан сўраша туриб:

— Қизим бечора, ўлим билан юзма-юз турган шундоқ нозик пайтингда ҳам сенга тинчлик бўлмабди-да!— деди-да, келганларга қандай мулозамат кўрсатишни билмай дераза олдида каловланиб турган Йигиталига ўқра-йиб қараб қўйди.

Стулга ўтиришди. Пошша хола думалоқ, биққи кафтларини ёзиб, нималардир деб узоқ шивирлади, кейин юзига фотиҳа тортди.

Йигитали ташқарига чиқмоқчи бўлиб, ўрта эшик томон юрганди, қайнона баланд овоз билан:

— Қаерга? Чақиртирган экансиз, гаплашмоқчиймушсиз! Мана энди катта бошимизни кичкина қилиб олдингизга келдик!— деб қўйди ва энди навбат сенга, ишораси билан шеригига қаради.

— Қани, мақсадингиз нима? Бир эшитайлик-чи, бойвачча йигит!?

Йигитали Холдорхонга кескин ўгирилди:

— Сизни бу ерга ҳеч ким чақиртирмаган!

— Вой-вой!— Пошша холанинг кўзлари наҳ косасидан чиқиб кетаёзди.— Бўлмаса, ким чақирган? Одамларингни йиғиб кел, дединг. Мана, менинг одамларим!— У Холдорхонга ишора қилиб қўйди.— Қани ўзингнинг одамларинг. Йўқ! Борлари ҳам келмайди. Ҳаммаси олдингда ҳа-ҳа, деган билан, орқангдан бетинг қурсин, дейди.

Гапга Холдорхон аралашди:

— Мендан бошқа сизга ким керак эди, мулла йигит? Чақирмаганман дейсиз! Жигарим бўлгандан кейин келдим. Ё сизга акаси керакми, кучингиз шунақа ошиб-тошиб кетдим?

Шу пайт кутилмаганда Пошшахоннинг овозини мов бўлган мушукникидай юракни орзиқтирадиган йиғи бошиб кетди:

— Вой, бунинг ўзини нияти бузуқ, Холдорхон. Шундай бўлмаса, хотинини ёмонлаб, менга бориб айтадим! Бир кунни бориб нима дейди денг, гапирсалар гўё қизим ўзини эшитмаганга солармиш. Ўзи мингиллаб бир нима деса тушуниб бўлмайди, дами ичидан аранг чиқади-ю, яна боламни айбситади!— Қайнона бирдан куёвига ўгирилди, унга беҳаё тантана билан қараб олди-да, унинг

миясидан кириб товонидан чиқиб кетадиган бир гап айтди:

— Вой, бу мижғов куёвнинг дастидан дод...—қайнонанинг овози баттар очилиб кетди.

Нима қилишини билмай, ранг-рўйи ўчиб, ўртада қоғиб турган Умида адасига яқин келиб, унинг оёқларидан қучоқлаб олди.

Лаванг юзларидан ғазаб ситиб куёв болага еб юборгудай тикилиб турган Холдорхон гапни улаб кетди:

— Ҳў, бойвачча куёв тўра, менга қаранг! — қўлини бигиз қилди!— Хотин олиш билан, хотин қўйиш гулни ҳидлаб ташлаш билан тенг деб ўйлайсиз шекилли! Ўйлаб иш қилинг. Мана бунинг қорнида бола, олдингизда бола, ташлаб ҳеч қаерга кетолмайсиз. Қонун бор!

Бир оз овози ўчган Пошша хола икки қўлини шаппати қилиб, сонлари устига урди-да, очиқ пўписага ўтди:

— Қаерга кетаркан ордирганларини ташлаб! Қани, кетиб ҳам кўрсин-чи, осмонга чиқса оёғидан, ерга кирса қулоғидан шундай тортайки, дунёга келганига минг пушаймсн қилсин. Менинг уруғимда етти пуштга етадиган бунақа ажралиш деган иснодли иш бўлмаган. Энди қизим учун бутун олам харжини бериб ҳам қутулолмайди!

Олдинлари ҳам бу хонадонда жанжал кўп бўлиб турарди. Атроф қўшнилари ҳам кўникиб кетишганди. Аммо, бугунгиси жуда бошқача бўлди: пастдаги қўшнинг чақалоғи уйғониб кетди. Қамдан-кам овоз чиқадиган, режим билан овқатланувчи, эрка «Юпитер» ити безовта бўлиб, ув тортиб юборди... Ҳатто «халис одам» Чўттиев ҳам «глазок»дан ташқи оламни кузатиб қўйди.

Шу пайт кутилмаганда эшик қаноти каттароқ очилиб, Йигиталиникига икки киши кириб келди. Олдинда келган Муҳсинали аканинг юзидан доим кулги аримайдиган мулойим чеҳрасига ярашмаган ғазабноклик уриб турарди. Пошша холанинг кўзи «қуда»га тушиши билан дарров масалага тушунди-ю, шоша-пиша икки қўлини кўкрагига қўйганича, худди ёш болаларга хос беозор оҳангда:

— Ассалому алайкум!— деб тавозе билан салом берди.— Келинг, қуда. Келинлар, келинлар!— Икки эркакни — бир қават пастдаги қўшни Солиҳ ака билан Муҳсинали акани стол атрофига ўтқизди. Сўнгра қизини туртиб:

— Бор, чой қўй! Ҳа, қайсар! Икки боланинг онаси бўляпсан-у, ақл кирмаса. Қап-катта бошим билан ора-ларингда қозилик қилиб юрсам,— дея «койиб берди». Кейин Лаълининг орқасидан ўзи чиқиб кетиб, газга чой қўйди. Қайтиб кирди. Дастурхон ёзган бўлди.

Қўшни Солиҳ ака, пўписсага яқинлаштириб, энди дўқ уриш навбати бизга келди дегандай:

— Нима гап?— дея Пошша холага ўгирилди.

Пошша хола хўжасига эркаланган мушук боладай бошини эгиб, бир Муҳсиннали акага, бир Солиҳ акага тулки қараш қилди:

— Яна шуларнинг ғиди-биди гапи-да, айланай! Аралашмай десангиз, жиққа-мушт бўлади. Куёвим келинг, дегандилар, гаплари ерда қолмасин деб келгандик.

Солиҳ ака кўзига «иссиқ» кўриниб турган Холдор-хонга бир қаради-ю:

— Бу киши ким?— деб сўради.

— Синглим,— жавоб берди Пошша хола.

— Опа-сингил тенгига бозорчимисизлар!

Пошша хола ўз «касби»дан уялмас, бу мана шу имо-ратдагиларнинг кўпчилигига ҳам маълум, ҳатто улар орасидан миждозлар ҳам орттириб олганди.

— Энди... домла, тирикчилик бўлгандан кейин... Шу-ларни боқаман деб...

Бирдан Солиҳ ака кўтарилиб кетди:

— Тирикчилигингиз бўлса, бозорда қилинг. Бу ер бозор эмас! Олий ўқув юрти ўқитувчилари турадиган жой. Бу ерга келиб олиб, аллақайси чайқовчи билан тўполон, безорилик қилиш учун сизга ким ҳуқуқ берди. Тинчлик борми ўзи бу йигитга, бу хонадонга. Сиз келган-нингиздан бери аҳвол мана шу, ҳар куни жанжал! На-бирангизни бошини силаб, тинчгина ўтириш ўрнига мана бу аёлга ўхшаган дайди савдогар билан ҳамон эски касбингизни қиласиз. Бу ҳам етмагандек, ёш оила-нинг ҳаётига заҳар соласиз. Энди, яхшиликча масла-ҳатимиз шу: ҳозир милиция чақирмаганимизда, манаву шеригингиз дарров бу ердан жўнаб қолсин!— Бу гаплар айтилгунча Холдорхон коридорга чиқиб, кийиниб улгур-ган эди.— Энди сизга келсак... шунча йиллардан бери бу хонадонда кўтариб келган жанжалларингиз, хонама-хона идиш кўтариб юриб қилган чайқовчиликларингиз эвазига иккинчи марта бу ҳовлига қадам қўймайсиз. М-н бу ернинг домкомиман. Агар гапимни икки қилади-

ган бўлсангиз, буёғига мендан хафа бўлмайсиз: ҳаммасини бир қиламан-да, газетага ураман. Нормухамедовларни кўтариб урган шамол сизга тегмай қутулиб қолибсиз. Эндигиси ёмон бўлади...

Пошша холанинг ранги қув ўчиб кетди.

Лаъли эшик тирқишидан мўралаб қаради. Уша, бундан бир неча йил олдин ёзилган фельетон автори шу одам эканлигига унда шубҳа қолмади.

Боя кириб келишганда Муҳсиннали ака ҳам, «қани, юқорига чиқинг, Солиҳ ака» дегандай бўлувди. «Солиҳ Маҳмудий!». Энг ашаддий ганим сифатида бир умр Лаълининг эсида қолган ном. Унинг ўзини ҳам, ойисини ҳам қанча сарсон-саргардон қилган ном!

Лаъли ошхонадан газга қўйилган чой қайнаб жижиз қилаётганини эшитди-ю, ўша ерга қараб югурди. Газни ўчириб, катта хумчойнакка чой дамларкан, ичкаридан онасининг ялиниш оҳангидаги овози чала-чулпа қулоғига чалинди: «...Худо хайрларингизни берсин. Ёлғиз бева аёлман. Онанинг аччиқ сўзи фарзанднинг ақл кўзини очади, деганга борибман-да, гапириб юборибман... Энди майли, бу ерга келмаганим бўлсин. Фақат қизим билан куёвим мени унутиб юборишмаса бўлгани...»

Муҳсиннали ака Пошша холанинг тулкилигини яхши билса ҳам, унинг гапларига ишонди. Энди бу ерга қадам қўймаса керак, деб ўйлаб, қуданинг кўнглини кўтарган бўлди:

— Албатта, қуда, сиздан хабар олмай, кимдан хабар олишарди! Ахир онасиз!

Бир соатдан зиёдроқ вақтга чўзилган бу суҳбат давомида Йигиталидан садо чиқмади. У яна портлаб кетишдан қўрқиб, тишини-тишига босиб ўтирар, фақат гоҳо-гоҳо ер остидан Лаълига ўгринча қараб қўяр, у «бўлаётган гапларга» тушуняптими, йўқми, шуни билгиси келарди.

Вақт алламаҳал бўлганда ёшларга панд-насиҳат қилиб, буёғига ширин турмуш тилаб, Муҳсиннали акалар чиқиб кетишди.

Орадан ҳафта ўтмай ҳамма ўқув юрти студентлари пахта теримига сафарбар қилинди. Йигитали ҳам факультет штаб бошлиғи сифатида Сирдарёга жўнади.

Янги меҳмон туғилганлиги ҳақидаги хушxabарни

совхоз идорасида партком билан терилган пахталарни ҳисоб-китоб қилиб ўтирганда телефон орқали эшитди.

Вазифани вақтинча ўринбосарига юклаб, алламаҳал бўлиб қолганига қарамай, Ховос станциясидан тунги поездга ўтирди. Саҳарлаб уйига етиб келди. Қайнона уни шод-хуррамлик билан кутиб олди. Киши бахтиёр бўлганда, кўнглидаги ғашликка ўрни қолмас экан.

Хайри ача билан Пошша хола орасида гарчи ўн ёш нари-бериси фарқ бўлса ҳам уларни бир жойга ўтқизиб қўйиб, астойдил қараган кишига Пошша хола Хайри-бибидан йигирма ёшларча кичикроқ кўринар, қон тепиб турган юзлари ҳали бардам, бақувват эканлигидан далолат бериб турар, Холдорхоннинг таъбири билан айтганда «ўғирнинг сопидай таранг жувон» эди.

У салобат жиҳатидан ҳам қишлоқдаги қудасидай бир «ховучгина» аёлнинг нақ тўртовининг тошини босарди.

Лекин улар иккиси ҳам неварали, уйда ўтириб, «фарзандимнинг ҳузур-ҳаловатини кўрармиканман», деган ниятларига етган пайт. Бироқ бу сўзни Хайри ача ўзича, болам уйли-жойли бўлиб тинчиб кетса, шунинг ўзи катта давлат, деб тушунади. Уғлидан бирон манфаатдорликни хаёлига келтирмайди. Ўзига ҳам ҳеч нарса керак эмас. Қўли гул чеварлигидан тушадиган оз-моз пул, колхоздан оладиган нафақаси етиб ортарди. Ҳатто, у Йигитали келганида, қийналиб қолмаяпсанми, набирамга кўнгли тусаган нарсани олиб берарсан, шаҳарда кўп бўлади деб, ёнига анча-мунча пул ҳам солиб қўяди. Фақат кампир бир нарсанинг ташвишини қилади: ёлғизлик, ўғлини, набираларини кўролмай «кўз юмиб қолиш» ташвишини! Шунинг учун Йигитали ҳар келганида «болам, пишиб таппа тушай деб турган ўрикдай бўлиб қолдим. Тез-тез қорангни кўрсатиб тургин. Биров келиб-кетиб турсанг бўлди — менга шу дармон. Бахтиёрни олиб кел, ўғил набирамни ҳам бир кўрай», деб қолади. Нуқул ўлими, боласи, набиралари ҳақида ўйлайди.

Пошша холанинг эса, диққат эътибори бошқа томонда. У бозор билан банд. Ёлғиз бир нарса — пулни ўйлайди. Шу ташвиш билан келажаги ғамини қилади.

Боласи орқасидан оз-моз фойда унса, бир оз кўнгли тинчийди, ўзини орзуси рўёбга чиққан онага қиёс этади... Унинг келажакда мўлжаллаб қўйган порлоқ бир нуқтаси бор, ўшанга қараб интилади. Уша нуқтага яқинлашиб қолганга ҳам ўхшайди!

Баъзида Пошшахон ҳам Хайри ачадай «ўлим» ваҳимасига тушиб қолади. Бундай пайтлар, «юмуш»дан чарчаб келиб, энди чўзилиб ётганда, бирдан оёқ оғриғи бошланиб қолган чоғда бўлади. Безовталанади. «Наҳотки қарияпман, наҳотки сал кўп юрганим билиняпти», деб васвасага тушади. Яна озгина «имиллаб» туришни ният қилади.

Ана ундан кейин, ўғли келмаса садқайи сар! Қизи яна иккита бола туғиб олса, ўзи билан ўзи ўралашиб кетади. Пошша хола неча йиллаб пешона тери билан топганини ўзига сарфлаб, Оқмуллахон аядай қолган умрини роҳат-фароғатда ўтказади.

Унинг назарида, бир пайтлар «бой» аяни кўриб қилган орзуларига энди етишаётгандай эди.

Оқмуллахон ая, юзларига ўхшаш сочлари ҳам оппоқ, қалли қошлари остидан тикилиб турадиган чағир кўзлари қоп-қора, барвастагина кампир бўлиб, Пошшахонларнинг бозор четидаги ҳовлисидан икки эшик нарида, саранжом, деворлари оқланган, дарвозаси нақшли ҳовлида яшарди. Эндигина ўн уч-ўн тўрт ёшларга қадам қўйган Пошша қиз унинг олдига ҳар куни эрталаб, кеч-қурун учтадан седанали нон олиб чиқарди. Ушанда давр унчалик тўқчилик бўлмаса ҳам, ая олдида доим тўқин дастурхон ёзиқ бўларди. Баъзан ҳушига тутса, ма, қизгина, деб унга дастурхондаги пашмак, новвотлардан берарди, кейин босиб ўтирган кўрпача қатини кўтариб пул оларди.

Пошшахон икки йилча кампирга нон ташиб, унинг кўп «дуо»сини олди. Сўнг Оқмуллахон дунёдан ўтди. Иззат-икром билан кўмишди. Уша аёл ҳақида дурустроқ билгани, онасининг икки-уч оғиз «пулни тежашни билганидан бой бўлиб кетган. Мана энди умрини фароғатда ўтказяпти», дегани бўлди, холос.

Шундан кейин вақт ўтиб, Пошшахоннинг ёши улғайган сари кўз олдида ўша «бой хотин»— Оқмуллахон ая тез-тез гавдаланадиган бўлиб қолди.

Баъзан фотиҳасига «Оқмуллахон бибимнинг руҳла-

ри қўлласин!» деб қўшиб юборишининг ҳам боиси шундан эди.

Ҳозир у гарчи бойвуччаликда ўзини ўша аяга тенглаштирса-да, аммо бир жиҳатдан ундан фарқ қилиш режасини тузиб қўйган: аввало маҳалла оқсочлари даврасида бўлади. Шунча йил ўзидан бўшаб аралашолмаган қўни-қўшниларнинг тўй-маъракасида такаббур фозила кампирлар қатори, савлат тўкиб ўтиради. Оёғидаги амиркон калиш-махсиларга бир эмас, беш-олтита-лаб ўғли борларнинг ҳам ҳаваси келади... Меҳмондорчиликларда дастурхоннинг тўри уники. Қўлида ҳеч кимда йўқ тасбеҳ. Расмана тоат-ибодатга ҳам тушиб кетган бўлади — кунига беш вақт номозни канда қилмайди. (Бир томондан ўз соғлигига фойда, эрталабгиси — физкультура.) Худонинг даргоҳи кенг. Қилган илтижоларини ўз йўлида қабул қилиб, барча майда-чуйда гуноҳларидан кечиб юборади. Аёллар ҳам Пошша ая деб уни ардоқлайдилар, атрофида парвона бўладилар!

Пошша холанинг келгусидаги, йўқ, яқин ўртадаги орзуси ана шундай эди. Ҳатто у яхши ният билан «боқ-қол»дан ичидаги сичқоннинг кўзидай ойнага Макканинг суврати туширилган тасбеҳ ҳам сотиб олди. Қимматроқ бўлди қургур. Беш сўм! Бироқ, худо йўлида пулни аямади.

Шундай қилиб, Пошша хола яна бир йилгина «ишлаб» олишни ният қиларди. Кўп вақт бозордан нари бўшаган сумкасини кўтариб тўғри қизиникига келарди. Бундан мақсад икки нарсани нишонга уриш: доим фикру зикрини банд қилиб турадиган нарса — қуруқ қайтмаслик! Ҳамда қизига бирдан-бир жонкуяр одам ўзи эканлигини доим уқдириб туриш. Мана шу хаёл Пошша холанинг миясига заранг михдай қадалиб қолган. Шунинг учун қизиникига ҳар келганда ихтиёрсиз равишда бирон «насиҳат» қилмаса кўнгли ўрнига тушмаётгандай бўлаверарди.

Лаъли кейинги пайтларда ўз «ўтмиши»ни тез-тез ўйлайдиган, ўша кунларни эслаган сари баъзан ўзидан ўзи нафратланадиган бўлиб қолганди... Ҳа, у ёшликдан онасининг таъсири биланми, «бошқачароқ» бўлиб ўсди. Тўғри, онасидай мол-дунёга ўч эмас, қимматбаҳо нар-

саларга унча қизиқмасди ҳам. Аммо донм ўзгалардан ажралиб туришни яхши кўрар, одамлар орасида энди урф бўлиб келаётган кийим-кечак ҳам, ҳар хил тақинчоқ ҳам энг биринчи ўзида пайдо бўлишини хоҳларди.

Қиздаги мана шу ўзига хос «хислат» онасининг «яқин одами» Дороббек учун айни муддао бўлди. Қизнинг кўнглини овлаб, тез кўнда ўзига ром этди. Ҳатто ўзи бошлиқ магазинга ишга ҳам олди. Бироқ Дороббекнинг Лаълини қўғирчоқдек ўйнатиб юраман, деган орзулари амалга ошмади: қиз ўта илтифотли бўлгани билан «гап уқмас» ўжар ҳам эди. Мана шунинг учун Дороббекни доғда қолдирди, уни олдига сепилган қанча-қанча донлар эсе кетди. Бундан паймонаси тўлиб юрган Дороббек кутилмаганда ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди. «У билан ЗАГСсиз яшаб тургандик» деб ўта пасткашлик қилди.

Мана шундан кейин кўтарилган миш-миш — маломатлар Лаълини шаҳардан бош олиб чиқиб кетишга мажбур этди.

Орадан беш йилча ўтди. Бу гаплар босди-босди ҳам бўлди кетди.

Кейин... ўша машъум янги йил кунини саҳар-мардонлаб онаси кўтарган шовқин-сурон ва мана шунинг орқасида қурилган онлавий турмуш... Наҳот, бу турмушда ҳалигача тотувлик бўлмаса!? Бундай беҳаловат ҳаёт бир умр давом этавермас, ахир!..

Лаъли кейинги воқеалар сабаб бўлиб, кўзи очилгандай бўлди: онлани онаси хоҳлаганидай йўл билан ушлаб туриб бўлмаслигига кўзи етди, бир кунмас-бир кун эри уйни ташлаб чиқиб кетган тақдирда, қонун уни, хотининг билан бирга яшайсан, деб мажбур этолмаслигига тушунди, ўзи ҳам эрига қаттиқ боғланиб қолганлигини ҳис қилди-да, унга қилган ортиқ «инжиқликлар»ини ўйлаб юраги орзиқиб кетди. Шундай пайтларда ойисининг камроқ келишини истаб қоларди. Чунки у келди дегунча, албатта, бир гапни бошларди... Лекин ўз онаи-зорига, келманг, деб ҳам бўладими! Туғиб катта қилган, вояга етказган...

Мана, бугун ҳам келди. Ранги сўлинқираб, коридорда ўтирибди. Лаъли эрининг ювилган кўйлагини ип дор-

га осаркан, балкон деразасидан уни кўриб қолди. Юраги ачишиб кетди. «Акамнинг аҳволи маълум. Фақат суянадигани — ёлғиз мен!» Сўнгра кўзи беихтиёр ўгли Бахтиёрга тушди. Тез-тез ишини саранжомлади-да, ичкарига кирди:

— Ойижон, нега бу ерда ўтирибсиз. Мен иш билан бўлиб... Уйга — набирангиз олдига кириб. Кеч ҳам бўлиб қолибди. Ҳозир мен овқатга унаб юбораман, сиз набирангиз билан гаплашиб ўтириб.

Лаълининг бир оғиз яхши гапи уни «эритиб» юборди. Ичкарига кириб, ўйинчоқларга кўмилиб, чиройли бир шилдироқчани ўйнаб ўтирган Бахтиёрни қўлига олди.

Пошша холанинг яна бир «хислати» бор эди. У она сифатида қизининг қай аҳволда яшаётганлигидан «кўз-қулоқ» бўлиб туришни ҳам ўзига фарз деб тушунар, буни тортмадаги ҳамённинг «оғир» ёки «енгил»лигига қараб биларди.

Ҳозир ҳам Лаъли Умидани яслидан олиб келиш учун чиқиб кетиши билан Пошша хола шкаф тортмасини очиб кўрди. Ҳамён «ўртача». Лекин, бу сафар унинг диққатини ғаладон бурчидаги зеб-зийнат учун ишланган кичкина қадимий темир қутича тортди. Уни қўлига олиб, қопқоғини кўтарди-ю, қутича ичида ярақлаб турган соф олтин—иккита билагузук, олмос кўзли бир жуфт балдоқ, иккитаси зумрад, иккитаси ёқут кўзли тўрт дона узукни кўриб оғзи очилиб қолди. Бу камида икки-уч минглик мол эди! Шундай нарсаларни бир бурчакка ташлаб қўйганини-я! Ҳатто, қутичанинг қулфи йўғ-а! Дарвоқе, Лаъли бундай моладан «чиққан» нарсаларга қизиқмайди, фарқига бормайди ҳам. Буни Пошша хола яхши билади... Қаердан келиб қолдйкин?! Эри-ку, олиб бермаган. Бунақа молларга ўзидан баттар бефарқ. У мавридинни топиб билиб олишни кўнглига тугиб қўйди.

Аммо холанинг сабри чндамади. Лаъли яслидан Умидани олиб келганидан сўнг ётиғи билан сўради:

— Ип қидириб, тортмангни қарагандим, бир қутича оғзи очилиб ётибди. Ичида ҳар хил тақинчоқлари борми?..

— Ҳа, мерос эмиш. Қишлоқдан қайнонам бериб юборибдилар,— эснаётгандай деди Лаъли.

— Сенинг қўлларингга бунақа мис билан темирдан

ясалган нарсаларни раво кўрмайман. Меросни ҳам шунақаси бўлармиши?!— деди она лабини чўчайтириб.

Лаъли ҳайрон бўлиб қолди. Бу зийнатларни тақинчоқларга ўчроқ бир дугонаси кўриб узугининг ўзини палонча пулга сотиб оламан деган, лекин Лаъли қайнонасидан мерос эканлигини айтиб унамаганди. Ҳозир у онасининг сўзларидан ҳайрон бўлиб индамай ошхонага чиқиб кетди. Шу билан мерос ҳақидаги гап тугади.

Орадан бир оз вақт ўтгач дастурхонга палов билан шовла ўртасидаги гуручлари эзилиб пишиб кетган шўрроқ бир овқат келди. Бундан Лаълининг ўзи ҳам ҳижолат чекди шекилли, «шошиброқ пиширган»ини айтганди, Пошша хола унинг кўнглини кўтарган бўлди:

— Бинойидай бўпти, болам. Қолаверса, овқатни яхши-ёмони бўлмайди. Нима бало, эринг шунақа овқат танлайдиган инжиқ бўп қолдимиз! Шунини ҳам ташвишини тортасан!? Кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олсанг, бир кун бошингда ўтирармикан! Рангингни қара!— Она бир лаҳзада эски изига тушиб олди. У қўлидаги ялтироқ қошиқни лаган четига тақ этиб қўйди-да, қизига астойдил тикилди.— Нега у сени ташлаб ҳар ёққа кетаверади? Нима у, эрми ёки квартирантми? Қачон сўрасам, уйига кетди дейсан! Ё сендан безор бўлганми! Қаердан биласан, тагида машина, биттасини ёнига ўтқизиб олиб сайри-гулбоғ қилиб юрган бўлса-чи...

Бу гап Лаълининг кўнглига шубҳа уруғини сепиб кетганди. У командировкадан қайтган эрини ғалати бир кайфиятда кутиб олди. Йигитали ечиниб улгурмасданоқ, «отпускамнинг тўрт кунини ҳам бурнимдан булоқ қилиб чиқарди» деб Бахтиёрни унинг қўлига тутқазди-да:

— Доктор, энди бола кўтарма, соғлигингга зарар, деяпти!— деди.

Йигитали хотинининг яна бир оз «ўзгариб» қолганига сабаб, кейинги пайтларда ўғринча-тўғринча серқатнов бўлиб қолган онанинг таъсири эканлигини яхши тушунарди. Лекин, қайнонасига келманг, деёлмасди.

Бир куни қайнона куёвнинг ичкари хонада соқол қиртишлаётганидан беҳабар, эшикдан кира солиб жоврай кетди:

— Машинаси гаражида кўринмайди! Яна миниб бирон ёққа кетдимиз, дейман? Ҳадеб ишониб калитни қўлига бераверма! Сенга айтгандим-ку, ҳар хил аёллар-

ни ёнига ўтқизиб, наҳс босади-да, касрига болаларинг билан сан қоласан, деб!

Йигитали бу гапга чидолмади, вужуди қақшаб, юзидаги совун кўпикларини сочиққа артиб-артмай майкачан ҳолда коридорга отилди:

— Яна нималар деяпсиз!?— дея бақирди у овозининг борича ҳайқириб.

Лаълига гапириб турган Пошша хола орқасига ўгирилди-да, ўзини гўлликка солиб сўради:

— Ҳа, нима гап, тинчликми ўзи?!

— Бунақа беъмани ақл ўргатиб кетиш учун келади-ган бўлсангиз, бу уйга иккинчи қадам қўйманг!— деди Йигитали ўз мижозига ёт бир шижоаткорлик билан қайнонасининг юзига тик қараб.

Пошша хола ўзини баттар гўлликка солди.

— Вой ўлай, вой ўлай. Бу қанақа гап, қанақа туҳмат!— у бошини сарак-сарак қилиб ёқасини ушлади.— Вой худо, қуруқ туҳматдан ўзинг асра, илоё! ...Ҳа, бирон бало бўлиб, осмон узилиб ерга тушдимми?!— У гап қамчисини куёвига урган бўлса ҳам, савол назари билан қизига қаради. Лекин жавобни Йигиталидан олди:

— Одамгарчилик ҳам керак!

Қайнона унинг оғзидан гапни юлиб олди:

— Хўп, одамгарчиликни энди сендан ўрганадиган бўпмиз!

— Менга гапиришга ҳам қўйинг. Шунча ёшдасиз-у, гўлсиз-а! Тўғрироғи, ўзингизни гўлликка соласиз, шунга ўрганиб қолгансиз!

Бу сўзлардан кейин Пошша холанинг ғазаби баттар қайнаб кетди. Куёвига еб юборгудай бўлиб тикилди:

— Хўв, менга қара, нималар деяпсан ўзинг! Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин! Шунча вақт индамай келдим, энди бу гапингга чидолмайман, чидолмайман!— Пошша хола кутилмаганда бор гавдаси билан Йигитали устига бостириб кела бошлади.— Қани ўша «чиқиб» қолган тилларинг, суғуриб олайми!— У афтини хунук бир тусга киритиб, куёвнинг тумшуғи олдида омбур қилиб қисилган бармоқларини ўйната бошлади.— Қани айт, яна қандай ҳақоратинг бор, нормард!

Йигитали чидаб туролмади. Даҳани остидан қайнонасининг қўлини силтаб олиб ташлади. Мана шундан кейин асло кутилмаган ҳодиса юз берди: мункиб кет-

димини, ўзи атайин қилдимини, Пошша хола орқасига сури-
либ, гуп этиб ўтириб қолди... Унинг пол муштлаб қил-
ган ҳақоратларига одам эмас, бошқа ҳар қандай жонзот
ҳам пўст ташлаб юборарди...

— Йўқолингни бу ердан! Керак бўлса ана, қизингизни
ҳам олиб кетингни!— Йигитали эшикни ланг очди-да, қў-
ли билан ташқари томонни кўрсатди.— Дарҳол йўқол
бу ердан!

Қизининг қўлида «аранг» турган Пошша хола бу
гаплардан чаён чаққандай тўлғониб, тағин хуружга
ўтди:

— Тилларингни узилсин илоё, худо олсин сендай бе-
зорини. Йўқол ўзингни бу ердан, уйни бўшатиб қўй! Мана
энди кўрасан, ҳали ким-кимни ҳайдаркин! Шу ёшга
етганда оппоқ сочим билан сендан сўкиш эшитсам,
дўқингни кўтарсам, энди калтагингни еб қандай чидай-
ман!— Бирдан Пошша хола пиқ-пиқ йиғлаб юборди.
Лаъли уни суяди...

Бир оз дақиқа ўтгач, Йигитали мудҳиш рўёлардан
ўзига келиб ер остидан хотинига қаради. Унинг юзидан
тақдири чамбарчас боғланган кишилар юрагида бўла-
диган ачиниш, раҳм-шафқат белгилари кўринмас, бал-
ки ўзига нисбатан ошкора хусумат, ғазабнок нафрат
чақнаб турарди.

Йигитали шу дақиқаларда ўзининг ғоят ёлғиз, бе-
суянчиқ, танҳо одам эканлигини пайқайди.

Бирдан қулоғи остидан қайнонасининг «уйни бўшатиб
қўй», деган гапи такрор эшитилиб кетди. Кейин қайси
кунидир Лаъли айтган «сиз уйда бўлмасангиз, ойим би-
лан бинойиндек ўтираминиз» деган сўзлари эсига тушди...
Ҳа, ҳа, она-боланингни мақсадлари шу, уйни олиш, Йигит-
алини бу ердан ҳайдаш.

Ўзи ҳам энди шунча гап-сўз, жанжаллардан кейин
қай юз билан бу ерда яшайди... Болаларига қийин бўла-
диган бўлди. Илож қанча?

Йигитали ўзини коридордан эшик томон отди.

Подъезд эшиги рўпарасида Мударрисовга дуч келди.
Аммо иккови ҳам бир-бирига индашмади. Йигитали би-
ларди: «домла»нинг шу кунлардаги ташвиши ўзиники-
дан кам эмасди.

ҲАР КИМНИНГ ЎЗ ТАШВИШИ

Йигитали уйдан чиқиб кетган куннинг эртаси Пошша хола тиқ этган товушга қулоқ солиб Шоди Мударрисовичнинг ишдан қайтишини кутиб ўтирди. Кечга яқин унинг олдига чиқди.

Соттихон Пошша холанинг йўлини тўсишга улгуролмай қолди. У коридорнинг нариги бошидан юриб келгунча Пошшахон креслога чўкиб ўтирган куёвининг хўжайини олдида пайдо бўлиб, арз-додини бошлаб юборди:

— Вой, Шодижон ўғлим, бу номард ортдирганларини ташлаб қочиб кетди...

Қовоғидан қор ёғиб ўтирган «домла» унинг сўзини шарт кесди:

— Энди сиз учун Шодижон ҳам йўқ, куёвингизни бошлиғи ҳам йўқ. Бир ой бўлди, Йигитали бошқа жойга ишга ўтиб кетган. Менинг ҳам ўз ташвишим бошимдан ортиб ётибди. Чиқинг бу ердан!

Собиқ хўжайин чўғдай ёниб турган гилам устидаги газетани шалдиратиб босди-да, аёлга рўбарў келиб, қўлини эшик томон силтади.

Эндигина қаршидаги креслога ўтирмоққа энгашган Пошша хола уй эгасининг вазоҳатидан саросимага тушиб, дарров ўзини коридорга урди. Ташқарига чиққач, «бирон ишдан кўнглига ташвиш оралаган шекилли, майли, бошқа пайт кирарман» дея сал ҳовридан тушди.

Аслида Шоди Мударрисовичнинг бошига ташвиш тушганига анча бўлганди. Авваллари унинг илмий иши юзасидан тарқалган «миш-миш» гаплар кифтига пашша қўнганчалик ҳам таъсир қилмай, ишининг пухталигига қаттиқ ишонган, шунинг учун ҳам таниш-билишларига «ҳар бир илмий асар устида бўладиган оддий, лекин асосиз мунозара» деб, бўйин бермай юраверганди.

Аммо, Шапсанов дегани тутган ерини кесиб олмагунча қўйиб юбормайдиганлардан экан. У бормаган илмиётга алоқадор маҳкама, институт қолмади. Бир ойга яқин муттасил чопди, кимларнидир қидирди. Ўз атрофига одам тўплади. Ниҳоят, Шоди Мударрисовични йиқитди. Йиқитганда ҳам юз тубан кўтариб урди.

Мурод Шапсанов деган бу одамнинг тарихи қизиқ. Шоди Мударрисовичнинг отасига бориб боғланади.

Шундай одамлар бўладики, ўз хизмати билан қанча иззат-ҳурмат қозона бермасин, халқ олдида ўзини шунчалик бурчдор деб ҳис қилаверади... Бировлар эса, шаънига айтилган мақтов, кўтар-кўтардан эсанкираб босар-тусарини билмай қолади. Ўзини гўё жамиятнинг арзандаси, ҳар қанча қилган «эркалиги»ни у кечиради, деб билади. Халқ даргоҳи кенг. У арқонни узун ташлаб кўяди. Лекин, ҳаддидан ошиб, босар-тусарини билмай қолганларни вақти келиб бир шиддат билан тўлқин устидаги ҳасдай қирғоққа улоқтириб ташлайди ҳам.

Шоди Мударрисовичнинг отаси бир вақтлар анча хизмат кўрсатган, лекин буни писанда қилиб ҳаддидан ошириб юборган, оқибатда назардан қолган колхоз қурилишининг собиқ ветерани эди. У ўша донғи чиқиб юрган пайтларда, шаҳарга ёндош катта, данғиллама ҳовли-жойи бўла туриб, Оқтепадан яна бир уй сотиб олганди. Кейин эскижўвалик Гулпоча деган, эри фронтвик, танноз бир бепушт жувонга ўралашиб юрди. «Менга тегсанг — шу ҳовли сеники», деб Оқтепага олиб келди. Аммо Гулпоча бир ҳафта яшаб-яшамай уйига кетиб қолди. Қирққа чиқиб «қирчиллаган» ошиқ унинг орқасидан эргашди... Кейин, тез-тез келадиган бўлиб қолди. Бироқ, ётиб қолмас, тепада, болахонада турадиган қарашлари қасоскор бадқовоқроқ ўсмирдан ҳайиқарди.

Бир кун Гулпоча ўша йигит ҳақида гапириб шундай деган эди:

— Ғаллақудуқлик етим. Эримга узоқ қариндошлиги бор. Бир йилча олдин ўзи институтга киритиб қўйганди. Ҳарбийга жўнар кун ётоғидан олиб келиб, менга қоровул қилиб ташлаб кетган. Кўппакдай тепамда пойлаб ётади. Исминин Мурод дейишарди-ю, муроди ёмон ўлгурнинг!

Уруш охирлай деб турган кунларнинг бирида Гулпочанин эри, яъни Муроднинг домласи фронтда ҳалок бўлганлиги ҳақида «қора хат» келади. Аллақачон ўқиш тўхтаб қолганлиги сабабли институтдан бўшаб, заводда ишлаб юрган Шапсановни шу орада махсус топшириқ билан Олмаотага юборишади. У ўша ерда қолиб кетади. Уруш тугагандан сўнг ўқишини давом этдириб, Шарқ классикасини ўрганиш, адабий-танқидий

таҳлил қилиш борасида марҳум устозининг изидан боради.

Орадан йиллар ўтиб, Шапсанов Олмаотадаги олий ўқув юртларидан бирида дарс бера бошлайди. Илмий командировка билан Тошкентга уч-тўрт марта келади-ю, бироқ домласининг ҳовлисига бориб, у ерни бир зиёрат қилиб ўтишга имкони бўлмайди. Аммо, доимо муқаддас бир даргоҳ — Шарқ поэзиясига оид адабиётлар, классикларнинг нодир асарларига бой, бутун бола-хонани эгаллаган кутубхона шу кунларда қай аҳволда ёканлигидан бир хабар олиш илинжида юрарди. Айниқса ўз илмий мақолларида кўп бора таъкидлаб ўтган Мўмин домланинг бир нечта папка адабий меросини ёълон қилишни ўзининг эндиги шогирдлик бурчи деб биларди.

Тошкентда чақирилган халқаро симпозиум қатнашчиси Мурод Шапсанов анжуманда ёнма-ён ўтирган Йигитали билан танишиб қолади... Институтда ўз соҳасига оид фаннинг ўқитилиши билан қизиқади. Йигитали, албатта, Мударрисов ва унинг дарс бериш «услуги» ҳақида гапириб берди. «Қизиқсангиз, таништириб қўяман», дейди. Аммо, Шапсанов вақти тифизлигини баҳона қилади...

Олмаоталик олим анжуман тугагандан сўнг, бир вақтлар бошпанаси бўлган ҳовлини осонгина топиб борди.

Тўрт-беш ўсмир уни илиққина қарши олишди. Чой дамлаб олдиға дастурхон ёзишди. Меҳмон ичкарига кирган ҳамоноқ, булар студент ёканлигини сезганди.

— Квартирантмисизлар! Қайси институтдан?— деб сўради.

— Иккитамиз ТошМИда, учтамиз ТошДУда ўқиймиз!— дея жавоб берди, қорачадан келган, гапдонгина йигит.

— Яхши!— деб қўйди меҳмон, бир вақтлар лойсувоқ томи бўлган болаҳона ўрнида қад кўтарган олди ойнаванди шинам айвонга хаёлчан боқиб.— Мен ҳам қачонлардир бу ҳовлида ижарага турганман. У пайтлар анаву айвон ўрнида соддагина, китобларга тўла бир болаҳона бўларди. Назаримда, дунёнинг энг бой, нодир кутубхонаси шу ерда эди. Афсус, у бузилиб кетибди... Унда, бу ерда кўп тилларни билладиган, лекин жуда камтар бир олим яшарди. Аммо хотини ҳеч нарсанинг фарқиға бор-

майдиган фаросатсизроқ аёл эди... Бу ердан чиқиб кетаётганимда, ўша болахонадаги китобларга ачинган эдим...

Йигитлар бир-бирларига ҳайрон бўлиб қараб қолишди. Орага сукут тушди. Яна бояги гапдонроқ бола жимликни бузди:

— Қелганимизга икки йил бўляпти. Хўжайиннинг ўзини кўрмаганмиз. Қайсидир институтда замдекан дейишади. Аммо ҳар ойнинг бошларида қоп-қорадан келган, семиз, пакана бир хотин келиб ҳар биримиздан ўн беш сўмдан пул олиб кетади.

Шу пайт негадир дарров Мурод Шапсановнинг кўз ўнгида озғиндан келган, бўйдоргина, юзлари сутга чайиб олгандай оппоқ Гулпочахон гавдаланиб кетди.

— У аёлнинг отини билмайсизларми, мобода?

— Соттихон, дейишади қўшнилари,— гапга аралашди жингалак соч, чой қуйиб ўтирган ғулабир йигит.

— Ака, сиз айтган ўша олимнинг хотини урушдан кейин ўз отаси тенги бир одамга турмушга чиқиб, икки-уч йил ўтгач қазо қилган экан. Мана бу ерда ёлғиз кампир қўшнимиз борлар. Баъзи-баъзида чиқиб қолсалар, бутун маҳалла тарихини айтиб ўтирадилар,— деб қолди анчадан бери гапга аралашмай турган сипогина йигитча, сўнг қўшиб қўйди.— Орадан кўп ўтмай ўша чолнинг катта хотини билан ўғли бу ерга кўчиб келган. Кейин улар давлатдан яна квартира олиб чиқиб кетган.

— Аслида, бу ерда ўша замдекан деганимиз яшаган!— таъкидлаб қўйди қорача йигит.

Шапсанов студентлар ҳузуридан чиқиб, тўғри маҳалла комитетининг раисига учради. Ўзини танитди.

Раис эзмароқ экан, Шоди Мударрисовичнинг кандидатлик диссертацияси нима ҳақда экани, у ёқлаб бўлгандан кейин бутун маҳаллага катта зиёфат бериб, тўй қилганлиги, унда қайси машҳур артистлар иштирок этганлигигача қўймай гапириб берди. Ҳатто «биздан чиққан биринчи олим — маҳалламиз фахри!» деб ҳам қўйди.

Шапсановда «маҳалла олими»га нисбатан ғалати бир қизиқиш уйғонди. У Йигиталининг олдига келиб, ўз «ҳамкасби» билан таништириб қўйишини астойдил илтимос қилди.

Улар «домла» билан учрашдилар. Мурод Шапсанов ўзини тошкентлик ҳамкасблари билан ҳамкорлик қи-

лишга тарафдор киши қилиб кўрсатди. Мударрисовни ўз ихтисосига оид баъзи бир мунозарали масалаларга тортиб кўрди. Аммо у илмда «холисоналик»ни ёқловчи одам сифатида гални ҳар ёққа буриб, чалғитаверди.

Айниқса Мурод Шапсанов Академия архиви орқали Мударрисовнинг илмий «иши» билан узил-кесил танишиб чиққач, ўзини бу қалбаки «олим» билан жанг ҳолатидаги одам ўрнида сезди.

Лекин «жанг»га янада пухтароқ тайёргарлик кўриб, сўнгра майдонга чиқиш кераклигини ҳам унутмади. Олмаотага қайтиб боргач, бир ой давомида, бундан ўн-ўн беш йиллар муқаддам домласининг илмий меросини ва унинг айрим таъкидларини «эслаб» ёзган мақолаларини йиғди. Яна бошқа қўшимча ҳужжатлар билан Тошкентга қайтди.

Рақиб билан биринчи бўлган тўқнашувда, юқорида айтилганидай, Мударрисов пинагини бузмади. Иккинчисида ҳам индамай юраверди. Учинчисида факультетда, институт илмий советида дув-дув гап бўлиб кетди. «Домла»нинг пайпоғига қурт тушиб қолди. Лекин ҳеч илож қилолмади.

У олимлик даражасидан маҳрум этилди.

Бу ҳам етмаганидай, мана бугун газетага урилиб, унинг этаги кўпчилик олдида бир йўла кўтарилиб кетди. Бу фельетонни ўша пайтларда марҳум Мўмин домланинг илмий ишидан хабардор, ҳатто у билан ёнма-ён ўтириб, айрим масалалар хусусида баҳс қилган кишилар ёзишганди.

Шундай қилиб, бор «буд-шуд»идан ажралган Мударрисов шумшайиб ўтирган бир пайтда, ҳеч нарсадан хабари йўқ Пошшахон унинг ҳузурига ўз ташвишнни кўтариб кириб келганди.

«Домла»нинг бошига тушган кўргиликдан Пошша хола эртаси хабардор бўлди-да, Олима опани кўчада учратиб қолиб қарганди:

— Афти қурсин. Билиб юрувдим бунинг ёмонлигини. Ажаб бўпти! Айланай, уёгини сўрасангиз, куёвим билан қизим ўртасига совуқчилик тушириб, бир-бирига чархлаб юрганлар ҳам ўша яшшамагур она-бола иккови экан! Эссизгина, мен уни ҳурмат қилиб, боламнинг тўйида елкасига зарбоф тўн ташлабман-а!

Йигитали янги ишхонага — Фозил Шоисломовичнинг қўлига илмий ходим бўлиб ўтганига бир ой бўлмайд туриб, турмушида ҳам кескин бурилиш юз берди. Яна квартирага чиқиб кетди.

Домла шогирдининг уйдан кетиш сабабини, тагин ўша эски, гап «чечан» қайнонанинг буларнинг ишига аралашувидан бўлса керак, деб ўйлади-да, унга насиҳат қилди:

— Майли, бунақа ишлар ҳаётда бўлиб туради. Биз кеннойинг билан хафалашмаганмизми! Илгари неча марта жиғиллашиб, неча мартадан ярашардик. Ҳадеб ташвиш тортаверма! Ҳали олдинда қанча яхши кунлар бор!— у шундай деб унинг кўнглини кўтарган бўлди, яшаётган жойини сўради. «Бизни кела қол, бўш турган хоналардан бирида тураверасан», деб таклиф қилмоқчи бўлди-ю, «балки хотини билан яна топишиб кетар» деган хаёлга бориб, индамай қўя қолди.

Йигитали ётганда ҳам, турганда ҳам болалари — Умида билан Бахтиёрни ўйларди. Ниҳоят, уч кун чидаб-чидамасдан, тўртинчи кун ишдан жавоб сўраб фарзандлари олдига борди.

Бахтиёр отасини дарров таниди. Чопқиллаб келиб маҳкам қучоқлаб олди. Кейин ота-бола кузнинг чарақлаб турган қуёшли очиқ ҳавосида анча айланиб юришди.

Вақт пешинга яқинлашганда Йигитали ўғлини «боғча опага» топшириб, йўлнинг у бетидаги катта болалар боғчасига ўтди. Умидалар группаси турна қатор бўлиб ташқарида сайр қилиб юрган экан. Қиз отасига кўзи тушгач, бир лаҳза юришдан тўхтаб, жойида қотиб қолди, сўнгра унга томон чопиб кела бошлади:

— Ада, адажон, келдингизми!— Умида отаси бағрида энтикиб, бидирлаб кетди.— Анув-чи, мен сизни жуда соғиндим. Адамларга бораман десам, ойимлар мени урдилар, анув-чи, бувимлар, аданг ўлган, дедилар. Ёлғон-а? Улар доим ёлғон гапирадилар... Ада, қайга кетиб қолдингиз? Нега индамайсиз! Ачамларнинг олдиларига борган бўлсангиз керак-а?! Мени ҳам олиб кетинг, уларни жуда соғиндим. Ҳа, укам Бахтиёр ачамларни кўрмаган бўлса ҳам, жуда соғинган. Униям олиб кетайлик.

— Хўп, қизим, сал кейинроқ!— Йигитали ичидан

отилиб чиқиб кетаман деб турган юрагини чуқур бир хўрсиниш билан босгандай бўлди, қаддини ростлади. Умидани ерга қўйиб, қўлидан тутди:

— Ачангларни олдиларига борадиган бўлсам, албатта, сени ҳам олиб кетаман. Ҳозирча боғчангда бўлиб тур.

— Бахтиёрни ҳам олиб кетамиз!

— Албатта. Энди сен катта қизсан, уйга борганда укангга қараб тургин, уни йиғлатмагин...

— Бўпти. Сизам мени йиғлатмайсизми?

— Йўқ.

— Кеча келмаганингиздан кейин ойимларга билдирмай йиғладим.

— Энди ҳар кунни келиб тураман, қизим.

— Мен ҳам уйда укамни ўйнатаман, уни йиғлатмайман...

Шу кундан бошлаб Йигитали болаларидан ҳар кунни хабар олиб турадиган бўлди.

Лекин бир кунни — ўшанда ноябрь байрами арафаси эди — болаларини излаб бориб, на Бахтиёрни учратолди, на Умидани!

— Улар энди қатнашмас экан, — деди тарбиячи опаларидан бири, уни эшик олдида қаршилаб.

— Бутунлайми! — Йигитали бу сўзни бирон кишига савол оҳанги билан эмас, балки овозини пастлатиб ўзига-ўзи айтган бўлди-да, бошини ҳам қилиб кўчага чиқиб кетди.

Мана, фарзандларини кўрмаганига икки ҳафтадан ошяпти. Жуда соғинди... Иложсиз, уларни ўйламасликка ҳаракат қиларди. Лекин уддасидан чиқолмасди. Ўғли билан қизи кўз олдида мунгайишиб тургандай бўлаверарди... Айниқса ўн ойлигидан тили чиқиб, пилдираб йўлга кириб кетган, ҳозир бир ярим-икки яшар бола акси уриб қолган Бахтиёр «дад-да», «дад-да» деб тинмай унга талпинаётгандай бўлаверарди...

Отанинг ишхонада ҳам тинчи йўқолган, эшик очилди дегунча кўзи жавдирарди, худди болалари олдинмакетни етаклашиб кириб келаётгандай! Кўчада болаларни кўрса эзилади. Фарзандини бағрига босиб кетаётган отани кўрса юрак-бағри қон бўлади. Бахтиёр, ясли эсига тушади. Болаларим келганмикан, деган ўй билан оёғи яна ўша томонга судраб кетади.

Кеча ҳам шундай бўлди. Ишдан қайтаётганда Зоо-

парк бекатидан троллейбусга Умида ёшидаги қизчани етаклаб ўз тенги бир киши чиқди. У бўш жойлардан бирига ўтириб-ўтирмасдан қизча бидирлаб гапира кетди:

— Ада, қизиқ, нега тимсоҳ кўзини очмади-я! Овқатни қачон ейди?

Йигитали оҳиста ўгирилиб, орқасига қаради. У худди шу хилдаги саволни яқинда ҳайвонот боғини тамоша қилдириб қайтаётиб, Умидадан ҳам эшитган, унинг жониворлар хусусидаги сон-саноқсиз саволларига йўл-йўлакай билганича жавоб бериб келганди.

Аммо ҳозир бу қизчанинг отаси индамади. Бола тагин алланима деганди, «ёш бола маҳмадона бўлавермайди, ҳадеб» дея ёнига яқинроқ ўтқизиб олди, газета ўқишга тушди.

— Тимсоҳ нега кўзини очмайди, сабабини сенга айтиб берайми?!— деди Йигитали қизчага ўгирилиб.

Қизча нотаниш амакига аввал бир шубҳаланиб, сўнгра жилмайиб қаради. Кейин, айтинг, дегандай кўзларини пирпиратиб термилди.

Йигитали ҳам суҳбатдошига тақлид қилиб, унинг юзига астойдил тикилди:

— ...Чунки, сизлар тимсоҳ ухлаётган пайтда уни кўргансизлар. Овқат егиси келса, уйғониб кўзларини очади!

— Сиз кўрганмисиз?

— Ҳа, сенга ўхшаган қизим бор. Бир ойча олдин ўша билан бирга кўрганмиз!

— Вой-вуй, тимсоҳ ҳали ҳам кўзини очмаганми?

Ота, бегона бир киши билан дарров тил топишиб олиб, суҳбатни қизитиб юборган боласининг «одамшаванда»лигидан таъсирланиб кетди, шекилли, газетани йиғиштирди, жилмайиб дам Йигиталига, дам боласига қаради.

Суҳбат давом этарди:

— Кўзини очган-у, овқатини еб, яна юмиб олган.

— Кўзи каттами? Менинг коптогим бор, ўшанча келадими?

— Йўқ, ундан кичикроқ, ўртоғинг Умиданинг коптогидай келади.

— Умида ким?

— Айтдим-ку, менинг қизим, ўртоғинг, деб.

— Ҳозир у қаерда?

— Боғчада.

— Мен ҳам боғчага қатнайман. Боғча опамизла борла...

— Уртоғингни ҳам боқча опаси бор! Ҳозир ўша ерга кетяпман.

Қиз мақтаниб, тимқора кўзларини сузди:

— Биза ойимларнинг олдиларига! Уйга.

Шу пайт карнайдан ҳайдовчининг «Боғча» деган овози эшитилди. Йигитали шошиб ўзини эшик томон урди.

Қизча ярим очиқ ойнадан жажжи қўлларини силкитиб қолди. Отаси ҳам хайр, дегандай бошини қимирлатиб қўйди.

Троллейбус жўнади.

Йигитали боғча эшиги томон энди икки қадам босганди, тарбиячининг таниш овози эшитилди:

— Болаларингиз келишмади.

У соатига қаради. Кеч еттидан ошибди. Ҳамма кетиб бўлган. Мудира ҳам кетяпти... Йигитали оғир-оғир одим билан орқасига қайтди.

У шаҳар марказидаги машиналар шовқин-суронидан холи, тротуар бўйлаб бораркан, худди мана шу дақиқаларда боғчадан эмас, балки фарзандлари—Умида, Бахтиёрлардан бир умрга узоқлашиб кетаётгандай ҳис этарди ўзини. Ахир бугун сўнгги қарорга келиб, хотини билан ажралиш ҳақида ариза ёзди, судга кўтариб кирди. Бу — ўз болаларини тирик етим қилиш учун ўзи қўйган қадам эмасми!

Унинг чап кўкрагини ўтдай бир нарса куйдирыпти. Худди костюмининг ички чўнтагида ярим варақ қоғоз — ариза эмас, лахча чўғдан ҳам баттар, аста-секин куйдириб, баданни яллиғлантирадиган даҳшатли бир оташ тургандай... Йигитали Хадрага келганда троллейбусга ўтириб ланж ва кайфияти ҳар қачонгидан ҳам бузуқ бир ҳолатда яшаб турган квартирасига қайтди.

Бу ер ўз ҳолига ташлаб қўйилган каттагина ҳовли бўлиб, ўчакишгандай, худди бугун ҳувиллаб ётар, айвоннинг ўргимчак инлари босиб ётган пештоқидаги алмисоқдан қолган катта қора «лаганча» репродукторнинг доим мингиллаб турадиган овози ҳам эшитилмас эди.

Ҳамхонаси — ҳозир институт талабаси ўша бурчмуллалик Голибжон уйга бориб келаман деётгандай бўлувди. Кетган шекилли. Йўқса аллақачон бу ерда чироқ ёқилган, керогазда шўрва ёки бирон егулик қайнаб турган

бўларди одам юрагини қон қилиб юборадиган даражада ҳавонинг қовоғи солиқ, осмон юзига қора қуримдай паға-паға булутлар тўшалиб ётарди.

Йигитали ҳовли яланглигини кесиб, тўрдаги хонага — даҳлизга кирди.

Бу ер шунинг учун ҳам қабристондай рутубатли эдики, чор тарафдаги деразалари синиб, эшиклари қийшайиб ётган каталак уйчалар кишида худди кўҳна қасрнинг ташландиқ ҳужраларидай таассурот қолдирарди.

Ғолибжон Соғбоннинг сон-саноқсиз жинкўчаларидан бирининг этагида жойлашган бу «қаср» бошпанани қандай топган, унинг эгаси ким, Йигитали яхши билмасди...

Хуллас у мана, уч ҳафтадан ошяптики, отнинг тақасидай икки зулфунли, эски заранг дарвозадан шу ҳовлига кириб келиши билан, ўзини мачитда тунаб юрган мусофирдай ҳис этади.

Ғолибжон камгапгина бола бўлса ҳам, ёнидалиги далда экан. Чой ичишарди, ундан-бундан гаплашиб, гурунги қилишарди. Вақт ўтганини билмай қолишарди...

Ғолибжон баъзан Йигиталиникига бориб қолганда, келин ойининг ўз эрига қиладиган муомаласидан жаҳли чиқар, «шундоқ одамни ҳурмат қилмаган хотин — хотинми!» деб кўярди ичида. «Ако»сидан хафа ҳам бўлиб кетарди: «Нега Лаъли кеннойининг барча гапларини индамай кўтараверади. Яна унга «сиз»лаб гапиради. Ёки бу аёлнинг бошқа бирон сирли «хислати» борми! Гўзал бўлса — гўзалдир. Лекин бизнинг Бурчмулла қизлари ҳам шунчалик пасон кийиниб, ўзига зеб берса, ҳеч кимдан қолишмайди».

Хуллас, бу «ако»сининг оиласидаги тотувсизликдан озми-кўпми хабардор эди... Шунинг учун бўлса керак, Йигитали бу ерга келгандан бери «нима бўлди, ако?» деб сўрамади. Балки, ғаш кўнглини баттар ўртагиси келмаётгандир. Фақат кеча кечқурун худди катта одамлардек: «Кўп ўйлайверманг, озгина вақт ичида жуда ўзгариб кетдингиз, деб кўнглини кўтарган бўлди.

Бугун эса Йигиталини ёлғизлик эзарди.

Бу камлик қилгандай ҳавонинг рутубати, ҳувиллаб ётган «кўҳна қаср» — квартиранинг сокин салобати бир бўлди-ю, уни элита бошлади. Қаравотга ёнбошлаб, кўзи илинганини сезмай қолди. Бир маҳал ниманингдир «ув»лашидан безовталаниб уйғониб кетди.

Ойна деразалари тиқирлар, ташқарида шамол ара-лаш ёмғир ёгарди.

У бошқа ухлолмади. Миясида қарама-қарши ўй ва тахминлар, бир-бирини инкор этувчи фикру хаёллар бош кўтара бошлади.

Ҳа, у ўйлаши керак эди, ўйлаши! Икки бегуноҳ норасида гўдак ҳаққи, улар олдидаги ўз оталик бурчи ҳаққи, шундай қилиши керак эди! Энди буёғига нима бўлади?! Наҳот ростданам Лаъли билан ажралишса! Балки ўзида ҳам айб бордир?.. Илгари бир «катта» жанжал бўлиб, унинг садоси айрим таниш-билишлар қулоғига бориб етганда, кимдир «бошдан маҳкам ушлаш керак эди» дея гапнинг лўндасини айтганди. Лекин, бу гап тўғрими! Лаъли ўзини «ушлатадиган» қизмиди!...

Бирдан кўтарилган шамол тинди шекилли, энди ташқари осойишта бўлиб қолган, фақат шитирлаб ёмғир ёғарди, холос. Бу ёмғир гўё кўрпага ўраллиб олган Йигиталининг устидан ёғиб, уни шалаббо қилаётгандай эди.

Йигитали ададсиз ўй-хаёллар остида кўмилиб қолган, қимир этишга мажоли йўқ бир ҳолатда эди. У шифтга эмас, гўё нимқоронғи осмон юзига кўз тикиб ётарди. Ундан нимадир изларди. Ҳа, излаётган нарсаси — хотинининг бирон бир фазилати! Ушани изларди. Лекин қоронғи бўшлиқдан бошқа ҳеч нарсани кўрмасди.

Қутилмаганда кўз олдида бир парча оқ қоғоз — судга ёзган аризаси пайдо бўлиб кетди. У кўзларини маҳкам юмиб олса ҳам кўринаверди... Бирдан боши айлана бошлади... Ниҳоят, айланиш тезлиги пасайди ва кўп ўтмай таққа тўхтаб қолди. Миясида турган оғриқ ҳам тиниб, унинг ўрнини чўяндек оғир, карахт бир нарса эгаллади.

Шу аснода қанча вақт ётди, билмайди. Бир маҳал ўзига келиб, секин уёқ-буёққа аланглаб қарай бошлади... Айни шу пайт айвон шипидаги шаҳар ўзелидан ишловчи қора «лаганча» тилга кириб, атроф жимлиги бузилди. Йигит ҳам сергакланди.

«Майли, нима қилса қилсин! Бошқа илож йўқ. У билан энди яшамайман. Яшамайман! Болаларим ҳаққи, умр бўйи тоқ ўтаман!». Бу сўзларни хаёлан айтдим, овоз чиқариб айтдим, ўзи сезмай қолди. Урндан туриб кетди.

Намтоб ёмғирли тун этаги тонгга уланиб, осмон бў-
зара бошлаган, паға-паға булутлар карвони судралиб
қаёққадир ошиқарди.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

ЎЙИНЧОҚ ТИМСОҲ

Куёвнинг болалари олдига келиб-кетиб юрганини эшитган Пошша хола бир куни қизига шундай деди: «Майли, озгина қўйиб бер, илақиб олсин! Ана ундан кейин нима қилиш кераклигини ўзим айтаман... Эрим кетиб қолади, деб қўрқма, иккита бола билан ҳеч қаерга кетолмайди! Фақат, ҳозир арқонни узун ташлаб турибман, холос. Ҳали кўрасан, бир тортсам бас, худди бурнидан ҳалқа урилгандай остонангда пайдо бўлади!».

Бу гаплар Лаълининг чўкиб қолган кўнглини анча кўтарган, эридан яна умидворликка чорлаган эди.

Ниҳоят, Пошша хола арқонни тортди: «Қаттасининг ақли балога етади, беш-олти кун орттиргани келгунча укасини эплаб туради. Пешиндан кейин ўзим қарайман» деди-да, Бахтиёр билан Умидани ясли-боғчадан олиб қолди... Мана, бир ҳафтадирки, Умида худди катта қизлардай укаси Бахтиёрга қарайди. Сал йиғлади дегунча «адамлар йиғлаганни ёмон кўрадилар, қўй-қўй, мана, сенга ўйинчоқ бераман» деб юпатади.

Пошша хола «иши»дан қайтади-да, кўзи тўрт бўлиб ўтиради. Фикри-ёди эшикда. Шу алфозда бир ҳафтани аранг ўтказди. Отадан дарак бўлмади. Тоқати тоқ бўлиб, ниҳоят, «набираларимни ўзим боқаётганимни қўшнилларим кўриб қўйсин» дея уларни ўз уйига олиб кетди. Ҳатто, бир куни магазинчи қизга роса пуфлатиб, сувга ташласа сузадиган резина тимсоҳ ҳам кўтариб келди.

Бувисидан бунчалик мурувватни кутмаган Умида йўлак бошида у қўлтиқлаб келаётган тимсоҳ-ўйинчоққа таажжубланиб қараб турди. Хаёлидан негадир «адам бериб юборган бўлсалар керак», деган фикр ўтди.

Бувиси айвонга етиб келди-да:

— Уҳ!— дея қўлтиғини бўшатди. Тимсоҳ учиб тушди.— Ана сенга ўйинчоқ! Кўриб қўй, даданг олиб бермаган нарсаларни кўтариб келяпман... Қани уканг?!

— Ухлаб қолди,— қўрқа-писа жавоб берди Умида ва нарироқдаги Бахтиёрга ишора қилиб қўйди.

— Яхши. Озгина қулоғим тинчиркан!— бувиси оғир қадам босиб ичкарига кириб кетди.

Қизча ерга тўшалган эски кўрпача устида ухлаб ётган укаси ёнига мунғайиб ўтириб олди. Унинг бу ўтириши жуда ачинарли, худди оғир мусибатда қолган катта ёшдаги одамни эслатарди. У ўйларди: «Адам бу ерга келмасалар керак, бувим билан бери келмайди»... Боғчасини, ўртоқларини хаёлидан ўтказди... «Нима учун бувим уйимизга бордирмаяпти!.. Кечадан бери Бахтиёр йўталиб юрибди. Шамолладимикан? Касал бўлиб қолса, балки яхши бўлармиди! Яслисидаги ўша оқ халатли доктор опаси келиб, икковини олиб кетармиди...»

— Нега отангга ўхшаб тумшуғингни осилтириб ўтирибсан! Юр, Холдор опоқингникидан бир нарса олиб келамиз... Анавуни кўрдингми, сенга! Уйинчоқ тимсоҳ! Ҳў, ариққа обориб солсанг, ўзи лапанглаб сузаверади. У ердан қайтгандан кейин ўйнайсан. Тур ўрнингдан!— деб қолди Пошша хола Умиданинг хаёлларини зада бўлган қушлардай тумтарақай қилиб.

Умида ўрнидан турди. Пешонасига кечки офтоб тушиб турган укасига термилиб қаради-да, қўрқа-писа бувисига нимадир демоқчи бўлди.

Пошша хола буни дарров фаҳмлади:

— Нима, укангми?— деди Умидага кўзини лўқ қилиб қараб.

Умида бош қимирлатиб «ҳа» тасдиғини қилганди, бувиси энсаси қотиб минғирлади:

— Султон суюгини хорламас, бўлмай ўла қолинг, жин ҳам урмайди унга. Ҳали у кўп ухлайди, ярим кечагача чакаги очилиб кўз юммаган, мени ҳам кўз юмдирмаган! Қани, кетдик.

Умида учун бувисининг гапи ҳукм эди...

Холдорхоннинг сариштали ҳовлисига қизчанинг бу иккинчи бор келиши эди. Холдорхон уни кўриб:

— Вой, бувисининг ёнига кириб, фойдаси тегиб қолган қиздан анонай!— деб Умиданинг пешонасидан, юзларидан чўлп-чўлп ўпиб қўйди. Сўнг дастурхон ёзди. Ҳовлининг бир четидаги иккита синиқ фишт устида қайнаб турган рух самовардан чой дамлаб келди.

Чойдан кейин Холдорхон Пошша холани ток занги

остидаги устига эски мато ёпиб қўйилган бир тўп гул боғлами томон бошлаб борди.

— Уч боғ,— деди-ю, гул устидаги матони кўтариб юборди,— атиргул, гладиолус... ҳар хилидан бор экан!

Пошша хола бурнини жийирди:

— Қиров теккандан кейин, буларнинг қиммати қолармиди! Боғи неча пул экан?

— Уч сўмдан девди.

— Уч сўмдан — уч боғ! Вой-бўй, бу эски пулда тўқсон сўм дегани-я, эгачижон!

— Энди, мен шунчайки ўртадаги одамман. Ўзиники бўлганда бошқа гап экан. Қўшнингнинг моли...

Пошшахон тут новдасида омонат боғланган гул дасталарини узоқ титиб кўрди. Кейин:

— Ҳа майли, зиён кўрсам — шу қўшнингиз учун кўрай, олганим бўлсин!— деди.

У айвон раҳидан икки бўз сурп олиб келди, ерга ёзди. Гул боғларини матога ташлаб бирини кичикроқ қилиб тугди. Кейин ўшани Умиданинг бошига қўяркан, «бор, кетавер, ҳозир орқангдан етиб бораман» дея ёнини кавлашга тушди.

Гул боғи зил-замбилдай оғир эди. Худди ўйноқлаб турган тарозининг икки оғир посангисидай, қизчанинг бошини дам олдинга мункитиб, дам мўрт бўйинини орқасига қайириб юборарди. У нозик қўллари билан оқ сурпни икки жойидан маҳкам чангаллаб тутиб олган, юкни ерга тушириб юбормасликка ҳаракат қилар, фақат тезроқ юриб, укаси Бахтиёр олдига етиб олишни кўзларди.

У шошарди, укаси у ерда ёлғизлиги учун шошарди. Қизчанинг назарида бувисининг ҳовлиси билан Холдорхон ая уйи орасидаги масофа шунчалик чўзилиб кетган, чеку чегараси йўқдай туюлардики, у умрида пилёда юриб, Бодомзорда адаси билан тоққа чиқиб ҳам бунчалик чарчамаган эди.

Ниҳоят... ниҳоят, кўзига бир қанотли таниш дарвоза кўринди.

Ана, ҳовлига киришди, Умида бувисига йўл берди. Бувиси гулни ариққа яқинроқ — зах жойга қўймоқчи бўлди шекилли, уйнинг орқа томонига ўтиб кета бошлади. Умида ҳам охириги кучини тўплаб, иморат муюлишидан шундоқ ўнгга бурилганди, бувисининг «вой шўрим, энди менинг бошимга бу кўргилик ҳам бормиди»

деб айюҳаннос солиб юборган машъум овозини эшитди. У бошидаги юкни отиб юбориб, овоз келган томонга югурди, югурди-ю, гулни ерга сочиб ташлаб оқ сури матони олаётган бувисига кўзи тушди. Бувисин сувдаш бир томони қаққайиб чиқиб турган тўсиқ ходалар томон чопди. У ерда анҳорини тўлдириб оқаётган сув устида тўсиққа тиралиб бир нима турар, бу — Умидага ариқда сузиб кетаётган ўйинчоқ тимсоҳни эслатарди.

Бувисин белидан сувга ботиб анҳорга тушди. Қўлидаги мато билан сув устидаги нарсани ўради ва даст кўтариб олди.

Қизчанинг юрагига ваҳима тушиб, қўрқиб кетди. Бирдан эсига укаси келди. Бувисига ҳам қарамай ҳовли томон чопди. Бироқ, ҳалиги ётган жойида Бахтиёр йўқ эди. Нарироқда дўмбирадай шишиб, кўзларини ўйнатганича ўйинчоқ тимсоҳ турарди, холос.

Ўнгитали ишхонасига энди келиб турганди, эшик аста очилиб хонага ўн беш ёшлар чамасидаги бир қизча кириб келди. У Ўнгитали олдида туриб олганича дамгин кўзларини бир нуқтага тикиб:

— Мени Олима опа юбордилар, — деди. — Кеча Бахтиёр ўғлингиз бувилариникидаги катта анҳорга тушиб кетибди. Фарҳод ака командировкада эдилар. Олима опам телефон қилиб, сизни ҳеч қаердан тополмадилар... Дарров ўша ерга бораркансиз!

Ўнгитали кутилмаган бу хабарни эшитиши билан қозиқда илиқлик турган костюминини кийишни ҳам унутиб, кўйлакчан ҳолда ўзини ташқарига отди. Қизнинг кимлигини, олдин бирон жойда кўрганми-йўқми, ҳатто қандай кўринишга эга — буни ўйлаб ҳам ўтирмади. Кўчага қандай чиқди, трамвайга қандай минди — бу ҳам эсида йўқ.

Қуёш булутлар остидан юз кўрсатиб яна йўқ бўлди. Вақт пешинга яқинлашиб қолган, аммо тунги ҳавонинг захри кесилмаган эди. Ўнгитали қалин жемпер устидан костюм, ёмғирпўш, айримлари енгилроқ пальто кийиб олган одамлар ичида бир ўзи кўйлакчан кетмоқда. Баъзилар, олифтагарчиликни куз ҳавоси кўтармайди, дегандай ғалати қараш қилиб қўяди. У эса сезмайди, фикру зикри бошқа ёқда: «Омонликмикан! Нега Олима она:

у ерга боришимни айтибди. Лаъли доктор чақирдимикан? Қампир сувга тушган болани ўзим даволайман деб «ирим-сирим» қилиб ўтирган бўлса-я... Ёки мени чақириб олиш учун навбатдаги найрангмикан, бу!»... Бирдан Йигиталининг вужуди совуқ қотган кишидай жунжикиб кетди. Ойнаси синиб тушган, шундоққина ёнбошидаги деразадан кириб, кўкрагига урилаётган изғириндан эмас, қандайдир шум хабарни сезгандек шундай ҳис қилди ўзини.

Мана, трамвай унга қадрдон «Ўқитувчилар уйи» бекатига келиб бир лаҳза тўхтади-да, яна юриб кетди. Икки-уч минутдан кейин, сўнгги бекат келади. Йўлнинг шундоқ бу бетидаги ўша кўк эшикда уни нималар кутаётганикин? Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да...

Йигитали трамвайдан туриб, Умидага кўзи тушди. У эшик олдида деворга суяниб турарди. Қизини кўриши билан сонларига тош битиб қолгандай ердан оғир узилаётган оёқлари енгил тортиб кетди. Қадамини тезлатди. Қизи томон ошиқди. Ораларида ўн беш қадамча қолганда Умида уни кўриб қолди. «Ада» деб қучоғини ёзиб, чопиб келди. Маҳкам бўйинларидан қучоқлаб олди.

— Она қизим, омонмисан!— дарров, юрагини ўртаб турган нарса ҳақида сўрашга ботинолмади. Атайин, ўзини-ўзи овутаётгандай, гапни айлантормоқчи бўларди:

— Мени соғиндингми?..

— Ҳа, соғиндим. Кеча нима учун келмадингиз, укам ҳам жуда-жуда соғинган эди. Кеча... кеча...,— у пиқиллаб йиғлаб юборди,— ўлиб қолди... Қоронғида кўмиб келишди.

— Нималар деяпсан, Умида!— Йигитали қизини шитоб билан бағридан юлиб олиб, юзларига ғазабнок тикилди...

Йигитали ўғлининг кичкинагина қабри тепасида ўкраб-ўкраб йиғлади.

Бир маҳал унинг ёнига яна бир кимса келиб ўтирди, у — хотини Лаъли эди... Кейин орқадан мунгли тиловат эшитилди. Юзга фотиҳа тортилгандан сўнг қабристон қоровули:

— Бўлди, йиғламанглар. Фойдаси йўқ. Энди қолганларнинг умрини берсин!— деб уларни юпатган бўлди ва нарироқда турган Умидага қараб:

— Бор, ота-онангга, юринглар уйга кетайлик, деб айт, қизим!— деди.

...Йигитали келди-кетди билан бир ҳафтача уйда бўлди. Шу вақт ичида эзилиб юрган бағри баттар қон бўлиб, ранг-рўйи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди.

Пошша хола уларнинг уйига келолмас, Лаъли биринчи кунидек ўғлининг жасади устида фарёд чекаркан, онасига айтадиган, анчадан буён кўнглида чўкиб ётган ҳамма гапларини айтиб олганди.

Бахтиёрдан жудолик унинг кўзини очишга мажбур қилганди. Уч-тўрт кун ичида ранги сўлиб, кўзлари кир-тайиб қолди. У ўғилчасининг ўлимига чидаёлмай кўп йиғлади, илгари юзи ёпилган булоқдай, юрак қаърида увишиб ётган оналик меҳри мана, ниҳоят, кечроқ бўлса ҳам, жўш урди.

Хотинининг айтиб йиғлашлари Йигиталининг кўнглини ҳам мумдай эритиб юборди. Айниқса: «Шунчалик ношукурлигим бегуноҳ боламнинг бошига етди. Унинг жонига мен зомин бўлдим. Энди кўзим очилди. Мени гуноҳимдан ўтинг, адаси», деб фарёд қилишлари унинг вужудини титратиб юборди. Йигитали Лаълининг бетаъсир, ёлғон йиғиларини илгари кўп кўрган эди, лекин бу сафаргиси унга бошқача туюлди, юрак-бағрини эзди. Келди-кетди босилгач, бир кун уни ёнига чақириб, кўнглини ёрди:

— Агар, шу гапларнинг чин бўлса,— у хотинига биринчи бор рўй-рост сансираб мурожаат қилди,— Бахтиёрнинг бошига етган онанг энди бу ерга қадамини қўймайди... Бутунлай ундан кечиб юбор ҳам демоқчи эмасман. Бироқ... қайтариб айтаман, энди ақлингни йиғиб олсанг, ўзинг айтгандай, ўғлимизнинг бегуноҳ қони,— у диван ўртасида чўкиб, онаси билан отасига олазарак тикилиб ўтирган Умидани кўрсатди,— мана шу фарзандимиз ҳаққи ақлингни йиғсанг, мен нима дердим. Сенга нисбатан менинг муносабатим қандайлигини ўзинг яхши биласан. Ҳеч вақт мушугингни «пишт» демаганман...

— Сиз нима десангиз, айтганингиз бўлади...

Шу пайт ўртадаги суҳбатни бўлиб, қўнғироқ чалиниб қолди.

Лаъли коридорга чиқиб эшикни очди. Бир фурсатдан сўнгра, қўлида бир даста пул, қайтиб кирди.

— Бир аёл, Госстрахдан деб ташлаб кетди,— деди у ўшқаси тўлиб.

Йигитали хотинининг қўлидаги пулни кўриб, тескари ўгирилиб олди. Бошини эгиб, қизининг ёнига чўкиб ўтирди.

Бундан ўн кунлар чамаси олдин ёнидаги ягона — бир дона эски заёмга чиққан ютуқни қўлига олиб ҳам ўтирмай кассага топширган, Бахтиёрнинг номига ёздириб қўйган эди. Ушанда бу пул шундай қора кунларида қайтишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Йигитали аламини қўлидаги бир парча қоғоздан олаётгандай тинимсиз бурдалар, бу — судга топшириб улгуролмаган ўша кунги аризаси эди.

Лаъли нима қилишини билмай анча вақт ўртада туриб қолди. Сўнгра китоб жавонининг пастки ғаладонини очди-да, пулни тақинчоқлар сандуқчасига солиб, ёпиб қўйди.

Шу билан бу пул худди Хайри ача мероси каби анча вақт эътибордан четда қолиб кетди. Унинг бор-йўқлиги на хотин эсига келди, на эр эсига тушди.

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

ТИНЧИМАС ОДАМ

Пошшахола қачонлардир ўгли Сувоннинг «бемехр — каззоб»лигини маҳаллага доврўф қилган, хуллас, хасрат дастурхонини ёзмаган таниш-билиши қолмаган эди.

Мана шу кунларда эса, «эрига оғиб кетган» қизидан дод деб арз қилишга ийманар, охир-оқибатда ўз «обрўйи»га путур етиб қолишидан ҳайиқарди. Шу сабабдан тишини-тишига қўйиб индамасдан юраверишни афзал кўрди.

Аммо, вақт ўтган сари ниндаги алам туғени сиртига уриб чиқа бошлади. Баъзан ўзича: «Боқиб катта қилиб қўйиб, энди бошим шу кунларга қолдим! Наҳот кечиб юборса...» деб қоларди. Чидолмай бу сўзларини бирдан-бир дардкаши — Холдорхон олдига бориб айтарди.

Бир вақтлар, «энди мен қизингиз ишига аралашмайман, куёвингиз ландовурроқ бўлгани билан ёнида катта-катта суянчиқлари бор экан» деб очиқ гап қилганига қарамай, Пошшахон яна ҳар хил йўллар билан қизининг турмуш калавасини уникига чувалаштириб кела-

верарди. «Ҳеч кимим йўқлигидан, фақат сизни дардкашим ўрнида билганимдан, сиримни сизга тўкиб соламан. Ҳасратимни айтмасам бу ғам ўлгур бошдан-оёқ вужудимни еб қўядиганга ўхшайди, айланай. Эшитинг...» дея бир оз бўшаниб оларди.

Бир куни Холдорхон шундоғам куйиб юрган шеригини яна оловга итаргиси келмай, унинг сўзларини диққат билан унсиз ўтириб тинглади-да, «қизингиз ўшанда боласидан айрилиб, алам устида билмай ҳар хил гапларни айтиб юборгандир, ҳали ўзинга келиб, ақли кириб қолади» дея уни юпатган бўлди.

Ана шундан кейин Пошшахоннинг чакаги яна каттароқ очилиб, гапга гап уланиб кетди.

— Илоё айтганингиз келсин, нафасингиздан ўргилай. Ахир, мен унга ёмонликни раво кўрармидим. Она-симман-а, онаси! Лекин, шунча ёшга етказиб, уйли-жойли қилиб қўйганингдан кейин, ўғил бўлса-ку, майли, алам қилмайди, қиз боши билан онадан кечиб юбориши ҳеч бир мусулмоннинг иши эмас! Бошимга катта мусибат — азадорлик тушиб турган бир пайтда, яримта кўнглимни оғритиб, юзимга оёқ тираб кетиб қолган бўлса ҳам майли — кечираман! Дунё тор бўлгандаям — она бағри кенг бўлади... Айланай, бир йўлингиз тушиб магазинига бош суқсангиз, икки оғиз шу сўзимни етказинг, ўргилиб кетай! Гапга чечансиз. Қизимнинг феълини мендан тазуқроқ биласиз, яхши сўзга илон инидан чиқади, деганлар... Бир савобли иш қилинг, Холдорой!

Пошша хола шундан кейин атрофига қоғоз ёпиштирилган дераза кўзларидан ҳовлига тикилиб жим бўлиб қолди. Ташқарида изғирин, ерлар усти тош қотиб музлаган, совуқ шамол ғужғон урарди.

— Бирам кун совиб кетибдик, эрталаб турсам, оёқларим увишиб қотиб қолай дебди. Ҳовли-уйнинг мана шу томони ёмон — қиш-қировли кунлар бошинг ташвишдан чиқмайди: ҳали ўтин обкел, ҳали ўт ёқ, сандалга қўр бос! — Пошша хола уй эгасига олдинги айтган гапларини маъқуллаётган бўлиб, мавзуни об-ҳавога буриб юборганди. Шу билан ўзидан-ўзи исийдиган қизининг «беташвиш дом»ини хумори тутиб, қўмсаб кетди.

У ҳар йили кунлар совий бошлаши билан ошхона ёнбошидаги хонага доим бурама қулф осифлиқ турадиган оғир ёғоч сандиқ, яна иккита кўрпача-ёстиқ билан кўчиб келиб олар, қишни ўтин-кўмир ташвишисиз ўтка-

зишга ўрганиб қолганди. Одатда у кўпроқ ноябрь байрамини «дом»га кўчиб келиш билан нишонларди.

Бу йил эса, мана декабрь ҳам келдики, уйда ўтирибди.

Бир оз азадорлиги ўтиб, ҳоври босилгандан кейин қизи — Лаълининг «юринг ойи» деб эшикдан кириб келишини кутганди. Аммо, ҳамон ундан дарак йўқ.

Куни кеча совуқ жуда шаштига олавергач, олти йилдан бери очилмай ётган сандал кўзларини тупроқ ва гувалалардан тозалади. Чўғ қилиб солди. Зах уриб кетган экан шекилли, ҳеч исимади... Кечқурун совуқ кўрпага ўралганича ухлаб қолди.

Эрталаб бозор ҳам ўнгидан келмай, жуда сиқилиб кетганди, мана энди, Холдорхон олдидан юрагини бир оз бўшатиб қайтиб келяпти.

Бари бир кўнглида ғашлик. Уйига эмас, ҳувиллаб ётган қабристонга келаётгандай ҳис қилади ўзини. Унинг учун яқин қолган кексалик гаштининг боши мунча ташвишли бўлмаса!

Лаъли онасининг ҳовлисидан шундоқ яқин бир жойда яшаб туриб, қарийб икки ойчадан бери ундан хабар олмади. Ўзини ишга-ю, ёлғизи бўлиб қолган боласига урарди. Қаердандир топиб келган пазандалик китобини варақлаб, Умиданинг кўнгли тусаган овқатни тайёрлашга тушарди.

Лекин, уни бора-бора бир нарса эза бошлади. Хонадонда онасини ҳеч ким эсламай қўйди. Ҳатто Умида ҳам бирор марта «бувим» демади. Наҳот, ойиси шунчалик одам қаторидан чиқиб қолган. Бу унинг ўзига қандай таъсир қиляптийки! Ёки, эрига билдирмай ров олдига бориб келсинми...

Лаъли шунақа қарама-қарши хаёллар билан юрган кунларнинг бирида уни йўқлаб магазинга Холдорхон келиб қолди.

Қиз онанинг «оғир аҳволи», ўзини анча олдириб қўйганлиги, нуқул Лаълихон деяётганлиги ҳақидаги гапларни ундан эшитгач, юраги эзилиб кетди. Ишдан барвақтроқ чиқди-да, икки тўр халтани тўлатиб, такси билан ўзи туғилиб ўсган ҳовлига борди. Лекин, кечки пайт доим уйда бўладиган ойисини тополмади. Одатда қоп-

лама қулфда беркитиладиган кўча дарвозаси зулфинида яна бир катта осма қулф турарди. Лаъли эсини танигандан бери бундай қулфни биринчи бор кўриши. Ҳайрон бўлиб қайтиб кетди.

Индинига... ундан кейинги кун ҳам ишдан қайта туриб, тўғри уйига келди. Қулф ҳамон осиглиқ турарди.

Тўртинчи бор келишида у ташвишга тушиб қолди. Ойиси қаёққа кетдийкин?! Акасиникида эмасмикан? Бунақа бир жойда узоқ қолиб кетиш одати йўқ эди-ку! Таксидан тушмай, шоферга Юнусободга қараб ҳайдашни буюрди.

Онаси акасининг уйида ҳам йўқ. Ёлғиз ўзи ўтирган келинойиси, анчадан бери бу ерга келмайдилар, деди.

Лаъли чиндан ҳам таҳликага тушиб қолди. Онаси касалхонада бўлса-я! Бечоранинг ҳолидан ҳеч ким хабардор эмас. Ҳатто, акасининг уйидагилар ҳам у қаерда, билишмайди. Ҳақиқатан онаси қаерда, қандай топса бўлади?! Лаълининг боши қотди. Суриштириш керак. Холдорхон опа билар, ҳеч бўлмаса, бирон дарагини айттар! Ҳозир анча кеч бўлиб қолибди, Холдорхон опаникига эртага ўтади.

Лаъли сўник бир кайфиятда уйига қайтди. Эри нима гап, деб сўраганиди, савдонинг сустиги, «квартал план тўлмай қолишлигини» важ қилди.

Эртасига Холдорхонникига ўтиш учун ҳожат қолмади. Кўча эшикдаги қулф олинган эди. Лаъли ҳовлига отилиб кирди. Онаси айвонда эски бир рўмолчага бешолти қулфни бир қилиб тугаётган экан. Қизини кўрдида, унга ўзини ташлаб, ҳўнгиллаб йиғлаб юборди:

— Шунча куйганларим етмасмиди, болам. Энди бугёғига куйдириб нима қилардинг, беш кунлигим бормийўқми...

— Ўзингизни мунча олдириб қўймасангиз! Қайси касалхонада ётдингиз? Тобингиз йўқлигини эшитиб изламаган жойим қолмади.

— Сен сўрама, мен айтмай! Жуда қийналиб кетдим. Энди ўзимни худога топширдим. Нима бўлсам ҳам ўз уйим — ўлан тўшагимда бўлай!

Она «касалхона»дан яқиндагина қайтган шекилли, ҳали печка ҳам ёқилмаган, сандал ҳувиллаб ётарди.

Лаъли олов ёқиш учун ташқаридан ўтин кўтариб кираркан, айвон эшигидан бир эмас, иккитадан янги

қоқилган ҳалқаларга кўзи тушиб таажжубланди. Уй эшигида ҳам шу аҳвол.

Пошша хола ўзини оқлаган бўлди:

— Ҳайрон бўляпсан шекилли. Биласан-ку, мен отанг раҳматли топиб-тутиб бериб кетган ҳар бир нарсани кўз қорачуғидай сақлайман. Ўзингга эҳтиёт бўл — қўшнингни ўғри тутма!

Печка ёнгандан сўнг уйга бир оз илиқлик югуриб, файз ҳам киргандай бўлди.

Она-бола ўтириб, уёқ-буёқдан гаплашишди.

Қоронғи тушай деганда Лаъли қўзғалди:

— Умидани боғчадан олишим керак. Куёвингиз бугун кечроқ келаман, дегандилар.

— Ҳали ҳам ўша, саҳар кетиб-хуфтон келишими?!

— Ойи!— Лаъли шундай кескин ҳаракат билан онасига ўгирилиб қарадики, бундан, бўлди, бас, «куёвингиз» деб айтдим, энди унга тил тегизманг, деган маънони уқса бўларди.

Пошша хола индамай қолди. Қизи орқасидан эргашиб кўча эшик олдига чиқаркан:

— Акангни хотини сендан бир ҳол-аҳвол сўраб келмоқчийкан... олдинам айтганди. Бугун ҳам келди. Олиб боринг, деб ҳоли-жонимга қўймапти,— деди паст овсз билан, борсак майлими қабилида.

— Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тағин, орага бироз дилсиёҳлик тушмасин,— деди Лаъли ердан кўзини узмай ва бирдан бошини кўтарди.— Хайр, яхши қолинг!

Шундан кейин онасининг ширинқираб ранги кетиб қолган юзлари тез-тез Лаълининг кўз олдига келадиган, уни кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Хафта ора хабар олиб тура бошлади. Ҳар келганда онаси «чўкиб» бораётганини сезгандай бўлар, айниқса унинг зорланиб, инқиллаб-синқиллаб, «қишдан чиқолмайман шекилли» деб айтган гаплари юрак-бағрини ўртаб юборарди. Шундай пайтларда Холдорхоннинг, «бари бир она. Сени дунёга келтириб қўйгандан кейин, сўкишга ҳам, уришга ҳам ҳаққи бор. Унга жаҳл қилиб юрганинг билан кечиб юборолмайсан. Эр топилаверади, она топилмайди. Одам кексайган сари шунақа бўлиб қолади. Унинг беш кунлиги борми-йўқми...» деган гаплари эсига тушар, гўё онасидан бугун ё эрта ажралиб қолаётгандай бўлаверарди.

Аслида Пошша хола касалхонада ётмаган, балки куёвини сал инсофга келтиришнинг янги бир йўлини ўйлаб топган ва Бодомзорга қараб йўл солганди:

Эшикдан, истаб-сўраб Маккаю Мадинани топишган экан, мен ҳам сизни шунақа қилиб топиб келяпман, дея ичкарига бош суққан аёлни кўриб, Хайри ача ўз кўзларига ишонмай қолди. Шошиб ўрнидан турди-да, танишдай туюлган меҳмонга пешвоз чиқди:

— Келинг-келинг, айланай, қизим Лаълихоннинг оналаримисиз!

— Ҳа, ҳа, қудангиз бўламан, ўргилай!

— Вой қудагинамдан айланай. Келингинамнинг ўзларига ўхшаб турибсиз. Қайси шамол учирди, келадиган кунингиз ҳам бор экан-ку... Ҳозир, ҳозир, сизга атаб қўйган атлас кўрпачаларим бор,— кампир эпчил ҳаракат билан ичкарига кириб кетди.

Меҳмон қуда даҳлиз жиҳозларига ўгринча бир кўз югуртиб олди. «Яшаши чаккимас-ку, бу ерлар ҳам културна бўлиб кетибди».

Мезбон етти қават кўрпача, қўша-қўша парёстиқлар тўшаб, азиз меҳмонни сандал тўрига ўтқизди.

Фотиҳа ўқишиб, яна бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўраб кетишди:

— Ўзингиз биз томонларга бир айланиб борай деманингиздан кейин, юрган дарё, дедим-да, белимни маҳкам боғлаб, поездга ўтириб келавердим.

— Ажаб қипсиз, қудажон. Қалай болаларим, эсон-омон юришибдим! Энди худо Бахтиёржонгинамизни кўп кўрибди, эшитиб бир ойча ўзимга келолмай юрдим.— Ача кўзига ёш олиб, узун енглари билан арта бошлади.

— Нимасини айтасиз, қуда, бизларни ҳам доғда қолдириб, юракларимизни тилка-поралаб кетди. Ўзи, бирам ширин, бирам тўлпоқдай бола бўлгандики... кўз тегди айланай, кўз!

— Болам ҳар ой сайин каттасию кичигининг сурадини юбориб турарди, баъзан ўзи олиб келарди. Энди, кўзим тушди эзилиб кетаман.

— Пешонага битгани шу экан, чидашдан бошқа вложимиз йўқ. Бошимга шу кўргилик тушгандан бери, давлинка касалига мубтало бўлиб қолганман, қудажон!

Бир давином ошиб кетади, бир қарасангиз пастлаб қолади. Ўғлим Сувонжон ҳар кун олдимга келиб, «профисурга кўрсатай, озгина правитилствинни балнисада даволанинг» деб қистайди-қистайди-ей... Мен: «Ҳў, ўғлим, худонинг ўзи шифо берсин, қўй унақаларингни, беш вақт номозимни ўқиб, уйимда тинчгина ўтирсам бўлгани, ишингдан қолма» дейман... Келиним, котта дўхтирларга кўрсатаман, деб у томондан ҳол-жонимга қўймайди,— деб алоҳида қистириб қўйди.

Бир томондан, ўғли, иккинчи томонидан, қизи суянчиқ бўлиб, қўлтиғидан тутган қудасининг «пиру бадавлат» турмушига жуда ҳаваси келиб кетди. Айни вақтда унинг бамаънилиги, ўзига ярашган салобати, фозила аёлларга хос гапларининг маънодорлиги кампирни лол қолдирди. Намозхонлигини айтмайсизми! Катта шаҳарларда ҳам «мўмину мусулмончилик» борлигидан қувонди. Қудаси ҳақидаги аввал ўзида пайдо бўлган фикрларидан қайтди.

Бир-икки кун ичида Пошша хола бодомзорлик кампирларнинг ҳеч қайсисига насиб қилмаган иззат-икромга сазовор бўлиб, «Тошкентлик ая» деган ном қозониб кетди. Сал вақт ичида у етти-саккиз хонадоннинг азиз меҳмони бўлиб, ёш жувонларга «насиҳат» қилди, қуръондан «ривоятлар» айтиб, қарияларни оғзига қаратди.

Пошша хола неча йиллардан буён орзу қилиб, шунга интилиб ётган Оқмуллахон аянинг обрўйини бу ердан топаётганлигидан хурсанд эди. Тағин беш-олти кун Бодомзорда турса бўларди. Аммо, кейинги кунларда уйдан кўнгли алағда бўлиб, егани ичига тушмай қолди, тушига ҳар хил ўғрилар кириб чиқди.

Бир ҳафтага чўзилган меҳмондорчиликдан кейин, кетар кечаси қудасига эҳтиёткорлик билан ёрилди. Аввал, «илгариги қийинчиликлар-у, ҳозирги ёш-яланглари-нинг енгил-елпиллиги» ҳақида гапирди. «Келганда — ўзингиз кўргандурсиз, қизим тантиқроқ ўсиб қолган» деб, Лаълини койиган бўлди. Сўнг Йигиталидан нолиди. Болаларини ташлаб, уйдан кетиб қолганлиги, шаҳарнинг аллақандай «бузуқи аёллари» орқасидан тушиб кетганлиги, ҳатто бунинг касри келиб Бахтиёржонга урганлиги ҳақида ҳам гапирди. Охир асосий мақсадга кўчиб:

— Иккала ёшни панд-насиҳат билан йўлга солайлик! Сиз ўғлингизни, мен қизим Лаълини тежаб-тергай!

Иккиси ҳам катталарни ҳурмат қилишни ўргансин! Нима дедингиз, айланай қудажон?!... Лекин зинҳор-зинҳор мени бу ерга келганимни Йигиталижон ҳам, келинингиз ҳам билмасин!

Қудасининг «меҳр-оқибатли» аёллигидан ичида хурсанд бўлиб кетган Хайрибиби ўғли буёққа келиши билан уни яхшилаб «йўлга солиб» қўйишини айтиб, Пошша холанинг кўнглини кўтарди. Ҳатто у «бевош»ни қўлга олиб, эртами-кечми тергаб туришни қудасига топширди.

Умуман Пошша хола Бодомзорга бориб-келиш учун кетган бир ҳафталик вақти учун ачинмади. Чунки қудасига озми-кўпми ўзининг кимлигини кўрсатиб қўйди. Энг асосийси, ҳалимдай Хайрибиби эътиборини қозонди, ўз тарафига олди.

Лекин Пошша холанинг кўнгли бир нарсадан тўлинкарамади. Чунки қишлоқдаги онасининг оғзаки гапи билан куёви дарров унинг йўлга тушиб кета қолмаслигини у яхши биларди.

«Энди нима қилдим?» Бодомзор сафаридан янги қайтган Пошша хола эшикларга солинган қулфларни рўмолга тугиб, шулар ҳақида бош қотириб ўтираркан, кутилмаганда эшикдан Лаъли кириб келди.

Она ўзининг қишлоққа борганлигини билдирмаслик учун баҳона топиб ўтирмади. Қизининг ўзи уни касалхонада ётган деб ўйлаб, муомалани ҳам ўшанга лойиқ қилди.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

КУТИЛМАГАН МЕҲМОНЛАР

Бодомзор тоғлари кампирларнинг дока рўмолидай оппоқ қалин қорга бурканиб ётар, бу йилги қиш гарчи барвақт тушган бўлса-да, кейинги кунлар ҳаво илиб, ер ости бўшай бошлаган, дала юзига қадам босган киши тиззасигача ботиб кетадиган пайт эди. Лекин, кечалари совуқ ҳам авжида. Печкали уйлардан буруқсаб тутун чиқса, сандаллар ҳамон бозиллатиб қўйиларди.

Бағрини оловга бериб ўтирган ачанинг боши қотган эди. Иложини топса ойда бир-икки бор хабар олиб турадиган ўғли мана, бир ярим ойдан ошяптики, ҳамон да-

раги йўқ. На хат-хабар бор, на ўзи. Ё янги йилга келармикан? Кеча Назира янги йилга тўрт кун қолди, деб айтаётгандай бўлувди. «Келсин, бир исканжага олай. Қудам айтганларидай, жуда бемехр бўлиб кетганга ўхшайди!» Шу он дарвоза олдида гувуллаб тўхтаган машина овозидан кампирнинг хаёллари бўлиниб кетди. «Ана, додим худога етди шекилли», деган ўй билан ўрнидан турди. Пахталик гуписига ўралиб, ташқарига чиқди.

Ҳовлига тушиши билан «ғарч-ғурч» қор босиб келаётган кимларнингдир оёқ товушини эшитди, муюлишда олдинма-кетин уч кишига дуч келди.

— Яхши ўтирибсизми, буви!— деди олдинда келаётган киши меҳрибонлик билан. Унинг «иссиқ» чехраси билан овози кампирга танишдай туюлди.

— Қелинглар-келинглар, айланайлар! Вой ўғилгинамнинг домлаларидан ўргилай.

Хайри ача Муҳсинали аканинг орқасидан чамадон кўтариб келаётган Йигиталига кўзи тушди-ю, юраги орзиқиб кетди. Ўғли анча ўзгариб, кўзлари киртайиб қолган эди.

Меҳмонлар кийимларини ечиб қозиққа илишгунча, сандал устига янги кўрпа, атрофига кўрпачалар тўшалди.

Хайри ача Муҳсинали домланинг ёнида ўтирган савлатдоргина оппоқ сочли кишини дафъатан таний олмади. Кейин, шаҳардан келиб, Комилжон билан Назиралар тўйида маъруза ўқиган кишига ўхшатди. «Бу одам ҳам биронта катта домла бўлсалар керак», деб қўйди ичида жавондан қанд-қурс олиб патнисга тераркан...

Муҳсинали аканинг ишораси билан Йигитали даҳлизга чиқиб, боя ўзи кўтариб келган катта чамадон билан яна бир тугунни олиб кирди.

Домла кампирга ўгирилиб:

— Ача, бунни Салимахон келинингиз бериб юбордилар!— деди.

— Овора бўлиб, нималар кўтариб юрибсизлар... Нега ўзларини олиб келмадингиз? Янги жойда зерикмай ўтирибдиларми?

— Зерикиш йўқ. Таниш-билишлар билан бир жойдамыз. У ерда Фотимахон деган дугоналарини топиб олганлар.— Муҳсинали ака қаршисида ёстиққа ёнбошлаб ўтирган кишига қараб қўйди.— Энди баҳор яқинлаша-

версин, ҳаммаларини жам қилиб лола сайлига олиб чиқамиз. Ҳозирча ўзимиз, бир каклик овлайлик деб Йигиталининг машинасига ўтирдик-да, йўлга тушавердик!

— Ажаб қипсизлар, кеча ўғлимнинг ўртоғи Собиржон, какликлар тоғдан тушиб, ҳозир дон излаб, дара бўйларига ҳам келяпти, деб айтаётганди.

Муҳсинали ака: «Но-о», деб қўйди-да, худди ўспирин йигитларга хос эпчиллик билан қаддини кўтариб олди. Кейин «овимизнинг бароридан келгани мана шу!» дегандай, ёнидаги оқ сочли кишига маънодор қараб қўйди. Бу билан: «Роса лоф уриб тоққа чиқиб, қуруқ қоп билан қайтиб келиш овчиларга теккан касал, бизлар ҳам биронта тирик жон отолмай, қуруқ милтиқни қўлтиқлаб қайтсак керак», деб йўл-йўлакай тушқунликда келган Тождин аканинг руҳини кўтариб қўймоқчи бўлди.

Орадан кўп ўтмай, елкасига йўл-йўл беқасам тўн ташлаб олган қўшни йигит Комилжон чиқди-ю, меҳмонлар билан қучоқ очиб кўриша кетди. Айниқса, республикага таниқли олим, Назиранинг домласи профессор Тождин Жалилов билан худди ҳамкасаба тенгдошларидай узоқ қўл ушлашиб ҳол-аҳвол сўрашди:

— Кечагина сизни эслагандик, домла! Назира ҳойнаҳой ҳозир ўйингизда ўтирган бўлса керак,— деди у ўтиришгач.

— Нечук?

— Кўрбулоқда фарқ пишиқчилик. Буёғига ҳам фотиҳа берасиз энди. Янги йил дастурхонига деб буюртмачилар кўпайиб кетган.

— Битта фотиҳа бўлса — осон экан. Мени қизи тушмагур, Кўрбулоқ устига бутунлай полиэтилен тортамыз, маслаҳат беринг, деб қидириб юрганмикан, деб ўйлабман!

Уртада енгил кулги кўтарилди.

Салдан кейин Тождин ака бир Комилжонга, бир ўтирганларга қараб, гапига қўшимча қилди:

— Лекин, Назирага қойил қолиш керак! Қанниди энди ҳамма ҳам мана шу қиздай ўз ишини севган, жон куйдирадиган тиришқоқ бўлса! Табнатни, ерни жондилдан севса! Заминимиз сахий. Бир қарич таёқни қазерга ташласанг кўкариб, бир-икки йил ўтмай шириншакар мева ҳадя этади. Кўрбулоқдай инсон меҳрига муҳтож қанча жойлар бўш ётибди, республикамызда...

Яна бир нарса мени ўйлантириб қўяди, яқинда хомчўт қилиб чиқдим: Ўзбекистондаги ҳар бир жилға, ариқ, анҳор — қўйинг-чи, оби-ҳаёт бориб етадиган жой борки, назардан қолдирмай, қаторасига ҳосил берадиган дарахт экиб ташланса, одамларимиз бозорга мева олиб чиқиб сотган кишидан кулишган бўларди. Ўтган йили фарқ пишиқчилик пайтида Тошкентга борсам, бозорда шафтолининг kilosи икки сўм-а! Одамлар олишяпти!.. Хуллас, деҳқонмиз, ерни асрайлик, деяверамиз-у, қадри-ни ўзимиз билмаймиз, нон ушоғндай кўзга суртмаймиз. Шу маънода Назирахоннинг ишини қанча қадрласак ҳам оз!...

Муҳсинали ака ер остидан Йигиталига бир қараб қўйди. Унинг бу қарашида таъна-маломатга ўхшаш бир нарса бор эди. Йигиталига бу қараш қаттиқ тегди-ю, ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди. Хайрият, шу пайт эшикдан Собиржон кириб келди-да, домланинг гапи бўлинди... Суҳбат ов мавзусига бурилиб кетди.

Эртасига ов Собиржон айтгандай даражада бўлмади. Пешиндан кечгача овора бўлиб, бор-йўғи тўрттагина каклик отишди. Учакишгандек энди орқага қайтамиз деб туришганда, қор аралаш бўрон туриб берди. Овчилар қишлоқдан анча олислашиб кетишган экан, роса қийналишди. Айниқса Йигиталининг жон-жонидан совуқ ўтиб кетди. Яхши ҳам ёнида Собиржон бор экан, уни баъзан қўлидан тортиб, баъзан суяб тоғ сўқмоғининг қийин жойларидан ўтказарди. Бир пайт гап орасида қулоғига ҳазил аралаш шипшигандай бўлди: «Ишдан чиқиб қопсан, оғайни. Ҳамма нарсани унутиб юборибсан... Биласанми, ҳозир қаерда кетяпмиз?».

Йигитали пешонасидан бодраб чиққан терни кафти билан сндириб ташлаб, ҳозир қаерда туришганини билмоқчи бўлди. Ён-верига астойдил тикилиб қаради, оппоқ қор уюмларидан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Орқасига ўгирилди. Шу топ у кўз олди қоронғилашиб, ҳеч нарсани англолмай қолди. Боши айланаётгандай гандирак-лаб, катта қоя ёнидаги қор уюмига мункиб кетди... Нигоҳини оппоқ кенгликдан олиб қочиб, унда-мунда юлдузлар милтиллаб турган тинқора осмон юзига тикди, бир оз ўзига келгандай бўлди.

Шу пайт эллик-олтмиш қадам нарида бир нарса ловиллаб кўзига кўриниб кетди-да, сесканиб ўша ёққа

қаради. Собиржон нималардир дея, қадамини тезлатганича олов томон чопиб кетди.

Шундоқ довон орқасидан қўлида катта машъала кўгарган кимдир чиқиб келарди. Ғира-ширада унинг гавдаси аниқ кўринмас, лекин қаттиқ-қаттиқ гапираётган овози эшитиларди:

«Кутавериб тоқатимиз тоқ бўлди-ку! Биз, адашиб қолдиларинг деб, роса хавотир олиб ўтиргандик!»

Бу Қомилжоннинг овози эди. Ингитали аста юриб, ҳамма жам бўлиб турган ерга етиб келди-да, шундоқ пастда сон-саноксиз чироқлардан ёришиб ётган Кўрбулоққа кўзи тушди. Ўзи эса, бир пайтлардаги «қадрдон» сўқмоқ бўйида турарди.

«Эҳ, Собир, қани энди ҳамма нарсани унутишнинг иложи бўлса!».

«Овчилар» ёнбағирликдаги ёлғизоёқ йўл бўйлаб Кўрбулоққа тушиб келишганида, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

Бир пайт Тожиддин ака Муҳсиннали акага йўл четида саф тортиб турган ниҳолларни кўрсатиб:

— Мана бу беш гектар жойда ўсаётган «ғайритабийроқ» дарахтлар — хурмо! Тўрт йилдан бери шаронтимизга кўникиб қолди. Ҳатто бултурги қаттиқ қора совуққа ҳам чидам берди!— деди ўз касбини жондилдан севадиган кишиларга хос завқ-шавқ билан,— эрта кундуз кунни хўп тамошо қилдираман. Ҳов нариги томондаги ҳаво шарларига ўхшаш улкан «чодирлар»ни кўряпсизми, булар усти вақтинча ёпилган қўлбола лимонзор. Бу «ёпма боғ» усули — янги усул! Ҳали ҳеч қаерда қўлланмаган. Бундай қўлбола субтропик боғчаларни яратиш ҳам қулай, ҳам осон: ҳар ярим гектар ерга табиий ўғит билан яхшилаб ишлов берилади-да, атрофини декоратив дарахт билан ўралади, сўнгра ўртадаги майдончага бизнинг иқлимга оз-моз «кўниктирилган» навдаги лимон кўчатларидан экилади. Декоратив дарахтлар эса, ҳам совуқ шамолни тўсувчи «девор», ҳам полиэтилен қопламани ушлаб турувчи таянч вазифасини ўтайди. Унинг ичидаги ҳарорат ҳаво паст келган ҳар қандай шароитда ҳам «ноль» даражадан пастга шмайди. Буларнинг бари — Назиранинг диплом теасида кўтариб чиқилган янгилик...

Ингитали Тожиддин ака гапини тинглаб бораркан,

Бейхитёр яна ўша эски дардлар ёдига тушиб, юраги зирқираб кетди.

...Дарвоқе, Собиржон ҳозир уларни қаерга бошлаб кетяпти! Анаву ойнаванд парниклар ёнбошидаги баланд шийпонгами? Ҳа, улар қачонлардир Назира билан дарс тайёрлаб ўтиришган жойга келишган эди.

Йигитали шийпонга яқинлашаркан, шундоққина Устунтош бўлаклари сочилиб ётган супадан тўрт-беш саржинча пастдаги ялангликда, меҳмонларга пешвоз чиқиб турган Назирани кўрди, кўрди-ю, қадамини бейхитёр секинлатди.

Назира эғнида шаҳарнинг ман-ман деган олифта аёллари ҳам кийишни орзу қиладиган шуба, оёғида иссиқ этикча...

Сўрашиш навбати Йигиталига келганда, Назиранинг кўзларида қандайдир изтироб аломати учқунлагандай бўлди. Ёки унга ўзи шундай бўлиб кўриндими, ҳар қалай икковлари қўл бериб «расмий» вазиятда салом-алик қилишгунча, ўрталарида шунга ўхшаш ҳолат бўлиб ўтди.

Йигитали мана шу топда қаршисида бир пайтлардаги «ўзига қарамай қўйган» Назира эмас, балки бутунлай бошқа, қорамғиз юзларидан мулойим табассум, нозик ифбат, нигоҳида эса, маъюслик аралаш бир ибодат порлаган қиз турганини сизди, сизди-ю, юраги яна бир бор зил кетди...

Кўрбулоқ хўжалигида етиштирилган мева-чева билан тўкин дастурхон атрофидаги меҳмондорчилик алламаҳалгача чўзилди.

Бир пайт анчагина кайфи ошиб қолган Йигитали ташқарига чиқиб кетди, шу кетганича анча вақтгача қайтавермади.

Назира «ўлжа» какликларни димлаб дастурхонга келтирди ҳамки, ундан дарак бўлмади.

Собиржон ташқарига чиқиб дўстини излаб, уёқ-буйёқни кўздан кечирди. Бир пайт шундоқ тепалик томондан эшитилаётган қандайдир бўғиқ овоз қулоғига чалингандай бўлди. Ўша ёққа бурилди. Устунтош бўлаклари орасида бир кишининг гавдаси кўриниб турар, товуш эса, худди харсанглар остидан чиқаётганга ўхшарди.

Собиржон дарҳол таниди. Бу Йигиталининг товуши эди.

— Қўйинг,— дерди у мастона гулдираб,— мени тинч қўйинг, бари бир юрагимдаги дардимни мана шу тошлардан бўлак ҳеч кимса билмайди...

Собиржон етиб келганда Йигитали катта бир харсангга юзларини босиб, чўккалаганича ётар, у дам ўпкаси тўлиб ҳиқиллар, дам тепасида нима қилишини билмай турган Қомилжонга алланималар демоқчи бўларди.

— Ҳой оғайни, мастлик ҳам эви билан-да!— деди Собир Йигиталининг нақ тепасига бостириб келиб, сўнгра Қомилжонга юзланди:

— Хафа бўлмайсиз, ака, бу оғайнимнинг одати шунақа! Оғзига қитдай ичкилик тушса, йигирма йил аввал ўлиб кетган аммасининг бузогини эслаб ҳам йиғлайверади.

Йигитали Собиржоннинг гапини бўлди:

— Эй, қўй, оғайни! Сен-сен... ҳам б-билмайсан, юрагимда қ-қандай аламлар борлигини! Ав-вало, мени б-бурга о-олиб к-келмагин эди. Энди кеппманми, бу жойдан ю-ррагимни бўшатмасдан т-туриб, ҳеч қаёққа кетмайман. Тушундингми, Собир?

Йигитали мастларга хос телва-тескари ҳаракатлар билан турли мақомга тушар, оғзи эса гапдан бўшамасди.

Икки йигит четга ўтиб нималардир маслаҳат қилишди. Сўнгра Қомилжон меҳмонлар олдига кириб кетди, Собир эса, Йигиталининг қўлтиғидан олиб, қишлоқ томон йўлга тушди...

Меҳмонлар янги йилни Муҳсинали аканикида кутишга аҳдлашишган эди. Шунинг учун улар барвақт ўринларидан туриб, йўлга отланишди. Кечаги қилиқларини эслаб Қомилжон олдида бир оз ҳижолат торган Йигитали ҳам у билан «тил учида» хайрлашди-да, машина рулига ўтирди. Онасига одатдагидек яна эски гапни айтди: «Ўзингиз истаб-сўраб мени қидириб шаҳарга бормасангиз, энди олдингизга келмайман!».

Пошша хола охир чидолмади. Зебихонни ёнига олди-да, нинанинг тешигидай жойдан туядек совуқ урадиган чилла кунларининг бирида Йигиталиникига кириб келди.

Йигитали тиним кунни бўлганлиги учун бугун уйда эди. Ноилож, келинлар, деб меҳмонларни қарши олди...

Куёви билан узр-маъзур қилиб олган Пошша хола кечга томон уйга қайтди-ю, кўча эшиги ёнида асло кутмаган кишисига йўлиқди: дарвоза қулфига калит солиб бураркан, кўчани кесиб, ўзини нишонга олиб келаётган одамга кўзи тушди. Угирилиб қаради. Кўзига «иссиқ» кўринди. Юрагида тушуниб бўлмас нохушлик, айна вақтда у кимсага нисбатан қизиқиш ҳисси уйғонди. Бир кўнгли индамай ичкарига кириб кетаверай деди. Бироқ:

— Танимадингиз шекилли, хола, ассалому алайкум!— деган гализ овоз уни остонадан ҳатлашга қўймади. Орқасига дурустроқ қайрилди. Беихтиёр, икки қадам пастга тушиб, бир қўлини юқорига кўтарди:

— Вой ўргилай, Доробжон, эсон-омон бормисиз?— слкасига қоқди.

Пошша холадан бунчалик илиқликни кутмаган Дороббекнинг ранги қочган юзлари ёришиб кетди. Холага гарданини яна пастроқ тутиб берди.

— Қани-қани, қадамларингиз қутлуғ бўлсин!— дея Пошша хола уни ичкарига таклиф қилди.

Негадир у олдинда йўл бошлаш ўрнига орқада юрди. Анча чўкиб қолган, бели лат еган одамникидай сал букчайиб бораётган Дороббекнинг ортидан унга зимдан разм соларди.

Шу дақиқаларда, Пошшахон бунчалик илтифот ўрнига, мен сени танимайман деб, Дороббекдан юз ўгириб туриб олиши мумкин эди. Ана унда Дороббек ҳеч нарса қилолмасди. Ахир, авваллари апоқ-чапоқ бўлган, ҳатто отини тоқ айтишга ҳам тили бормай «Доробжонбек»лаб юрадиганлар энди уни тил «учида» кутиб олишган, ҳатто баъзилар «уйга кир» дейишга оғринган эдилар... Ун йил жазосини тортган собиқ «дўст»га бу муносабатларини очиқ намойиш қилмасалар-да, муомалаларидан гап-сўзларидан шундоқ билиниб турарди. Илгарни ана ўша кишилар олдида ўзини осмонда кўрадиган Дороббек энди ерда ҳам эмас, балки унинг қаърида юргандай ҳис қиларди...

Хуллас, ҳеч ким уни ўз қаноти остига олмади. Шаҳарда иши юришмаслигини сезди. Мирзачўлга кетди. Йўлини қилиб кўчма дўконда ўз «ихтисоси» бўйича ишлай бошлади. Аммо кўп ўтмай «эгри»лиги билиниб қолди. Ишдан ҳайдалди. Шаҳарни қўмсаб, яна бу ерга кел-

ди. Гўшт комбинатига ишга жойлашди... Ниҳоят, мана энди Пошша хола ҳузурида ўтирибди. Эътиборлик одам қатори олдида дастурхон ёзиғлиқ.

Меҳмон ҳозирча бу ҳовлида қандай ўзгаришлар бўлган, Лаъли қаерда, сўрашга ийманади. Мезбон ҳам бир вақтлар катта обрў эгаси бўлган ўша пайтларда унча мунчани назарига илмай юрадиган бу одам шунча вақт ичида қаерда юрган, нима ишлар қилган, билгиси келарди. Лекин бирон нарса сўрашга тили бормади.

Ҳозирча гап фақат «яхшимисиз-омонмисиз»дан нарига ўтмай турарди.

Бир пайт Дороббек тўсатдан эсига тушиб қолгандай, дик этиб ўрнидан турди, пальтосининг чўнтагидан кичик тугунча олди, уни танчанинг бир четига қўйди:

— Хола, бу пул, эсингизда борми-йўқми билмайман-у, аммо менинг хотирамда бор. Буни ўша чақув бўлмасимиздан уч кунча олдин, атласга деб берган эдингиз. Шунча йилдан бери авайлаб сақлаб юрардим. Ниҳоят омонатингизни ўз қўлингизга топшириш насиб бўлди.

Уй эгаси, гарчи бу пул қанча ва қачон берилганлигини аниқ хотирлай олмаса ҳам:

— Қўяверсангиз бўларди, эсон-омон қайтиб келганингизга бошингиздан хайри-садақа эди,— деди.

Дороббек илгариги тўнг, қўполлиги ўрнига анча мулоимлашиб, гапга ҳам чечан бўлиб қолганди.

— Қиёматли қарз! Ҳали худодан умидимиз бор, холажон!— У мохорканикидай кичкина, исқирт халтани Пошшахон олдинга яқинроқ суриб қўйди.

Дороббек нозик «жой»дан тутган эди. Бу тадбир натижасиз қолмади. Уй эгасининг чеҳраси очилди. Шундан кейин меҳмон ўзини яна бир поғона юқори кўтариб қўйди:

— Тортинмай олаверинг. Бу савилнинг таги мўл... Олдинам кассада анча-мунчаси бор эди. Келгунимча фойда туғиб, яйловдаги подадай яна кўлайиб қолибди.

Илгарилари Дороббек пулини нуқул кассада сақлар, Пошшахон бир сабаби билан унинг номига ёзилган беш-олтита «дафтарча»сини ҳам кўрган эди. «Таги мўл» деганида ўша минг-минг сўмлар кўз олдида гавдаланиб кетди. Унга меҳр кўзи билан термилди. «Зува-ласи бошда ортиқ яратилган одам, ҳеч қачон хор бўлмайди», деганлари шу бўлса керак.

Хуллас, Дороббек ҳеч кимдан кўрмаган мурувватни Пошша холадан кўрди. Унинг «бағри кенг, очиқ кўнгил, марҳум онасига ўхшаш» томонларини айтиб, роса мақтаб юборди. Айрим «сотқинлар»ни сўкди. Бу сўзлар Пошша холага қўлтиғига қистирилган патдай туюлди-да, ўзини қуш каби енгил ҳис эта бошлади. Навбати билан Дороббекнинг ўша суд пайтида кўрсатган мард ва «эр йигит»лик фазилатларини айтиб тасанно ўқиди. Шу кеча меҳмон унинг уйида тунаб қолди.

...Ниҳоят Хайрибиби Комилжон ва Назиралар билан тагин анчадан бери «қорасини кўрсатмай» қўйган ўғли олдига боришга жазм этди. Комилжоннинг онаси — Меҳрихонни қўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни истаб қолди.

Умидани эслади. Унга нималар тикиб борсин? Ичкаридан бўҳчасини кўтариб чиқиб, сандал устига қўйди. Тугунини ечиб «бисоти»ни тита бошлади. Бехосдан жажжи Бахтиёржонга атаб не умидлар билан тикиб қўйган кийимчалар қўлига илашиб чиқиб қолди. Шундан сўнг азадорлиги эсига тушиб кетди. Кийимчаларни юзига босганича йиғлаб юборди. Йўқ, у Тошкентга томоша ёки ўғлини кўриш учун эмас, келинидан, қудасидан кўнгил сўрагани боради!

Умида катта қиз бўлиб, бўйи чўзилиб қолгандир. Кўрмаганига ҳам анча бўлди.

Ҳар куни кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси олдига келиб ҳамроҳ бўлиб ётарди. Баъзан Назиранинг қизчаси Шахло ҳам «ачам билан ётаман» деб хархаша қилиб, чиқиб қолади.

Бугун ачага ҳамроҳ бўлиб ётгани қуйиб қўйгандай онасига тортган, Умида билан тенгдош «кичкина Хуршида» келди.

Чевар унинг бўйига ўлчаб турли матолардан андова олди.

ЧОҲ

Дороббек, Пошшахонга кассада палонча, бир танишимда машинамининг пистонча пули турибди, бир эмас, уч-тўрт ҳовли сотиб олишга ҳам қурбим етади, лекин орқамда одам бор. Ишхонамга дурустроқ ўрнашиб олгунимча ғарибона яшаганим маъқул. Ўз ўғлингиз қатори, вақтинча қанотингиз остига оласиз энди, ден ялинган, собиқ ҳамкасабаси ҳам ҳайҳотдай ҳовлида ҳамроҳ бўладиган киши, қолаверса «ўғил» топилганлигидан севиниб паноҳига олишга рози бўлганди.

Мана, ойдан ошяптики, Дороббек унинг квартиранти. Бир вақтлар Йигитали истиқомат қилган дарвоза ёнбошидаги ҳужрада туради. Лекин ишдан кейинги кўп вақтини «хўжайка»нинг танчаси ёнида ўтказди. Кампирни зериктирмасликка ҳаракат қилади. Аристонликда кўрган-кечирганларидан сўзлайди, танишиб қолган одамлари тўғрисида гапирди. Сўнгра, худонинг берган кунин анча-мунча сон гўштини қўйнига тикиб келса-да, ишнинг «мазаси йўқ»лигидан нолийди.

Пошша хола учун эса «квартирант»нинг топиши чакки эмас. Қозондан доим барра гўштининг кети узилмайди, ҳатто килосини беш сўмдан қўшниларга ҳам ошириб туради.

Дороббек ҳамхона бўлиб келгандан буён Пошша хола ўзини-ўзи «пенсия»га чиқарди. Аммо, аввал ўйлаганидек, тинчгина «еб-ичиб» ётолмади. Ўтаётган ҳар бир кун унга ҳеч қандай ҳузур-ҳаловат бағишламасди. Қарийб қирқ йиллик «касиб» суяк-суягидан ўтиб, қонига сингиб кетганди.

Эрталаб Дороббек ишга жўнагандан сўнг ҳовлисида бошланадиган жимжитлик унга мудҳиш сокинликни эслатар, юраги ўйноқлаб ваҳимага тушиб қолар, шундай пайтларда уни ўлим ваҳимаси босарди. Гўё бир томчи сувга зор бўлиб, томоқлари қақраб тўшакда ётибди-ю, ҳамма ундан юз ўгираётгандай бўларди. Бундай пайтларда тебраниб ўзини дарров кўчага урар, ҳовлисидан унча узоқда бўлмаган кичкина бозорчани айланар, савдони аёл каби ҳеч нарса, ҳеч ким билан

иши бўлмас, кўнгли сал ёзилгандан кейин орқасига қайтарди.

Бир-икки марта обидийда қилиб борганидан кейин Лаълининг кўнгли сал юмшадн, минг ёмон бўлса ҳам ўз онам-ку, деб, илгаригидай қовоқ-тумшуқ солмайдиган бўлди.

Шу-шу Пошша хола қизининг иш вақти тугаб, уйда бўладиган кунлари «сайри-бозор»ни тарк этиб, тўғри унинг олдига келадиган бўлди. Дардлашар, анча енгил тортарди. «Бу ернинг фариштаси бор шекилли, негандир оёғим шу томонга тортаверадн» деб бежиз айтмасди.

Аmmo «фаришталик» жойда куёви билан муносабати ҳамон унчалик эмасди. Агар, Ингитали уйда бўлса, қайнонасига жуда бефарқ қарарди. Хоҳласа, ўлганининг кунидан, келинг, дерди, хоҳламаса, бурчакдаги хонасига кириб оларди-да, «алланима балолар» билан машгул бўлиб ўтираверарди.

Қайнона шунга ҳам шукур қилиб, бетига чарм қоплаб истаса-истамаса, куёвининг олдида гирдикапалак эди.

Пошша холани бу ерга тортиб турадиган яна бир «фаришта» бор эди. У — китоб жавонининг тортмасидаги қутича!

Бир кун Лаъли, нимадир олиб келаман деб, Олма опаникига тушиб кетди. Уйда ёлғиз қолган она эшикни тамбалаб, дарров тортгани очди. Унинг ичида тартибсиз қалашиб ётган миҳ, омбир, калит сингари сон-саноксиз темир-терсақлар қалдираб кетди. Кўзига керакли нарсалар кўринмагандай бўлди. «Наҳот, унинг қимматини билиб қолди булар!»— ғаладонни бор кучи билан яна охиригача тортиб чиқарди. Хайрият, ўралаштириб қўйилган қандайдир сим калавалари остидан ўша қутича чиқди, шошиб қўлига олди. Тирноғи билан иллагини сурди. Зеб-зийнатларнинг ялтиллаб товланишидан кўзлари ўйнаб кетди. Деразага яқинроқ келтириб, қўлига олиб томоша қилди. Чироқни ёқиб, ёруғига солди. Марварид шодани кўтарганди, ҳовучига сигмади... Яна қутичани титкилаб кўрмоқчи эди, бирдан эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Шошиб ғаладонни ёпди: «Мана, ҳозир», дея коридорга чиқди.

Эшик очилиб, ичкарига Йигитали кириб келди.

— Ассалому алайкум, болам!— қайнона мулойимгина, ҳокисор қиёфада куёвини қарши олди.

Йигитали индамай ичкарига кириб кетди. Кўп ўтмай у ердан машинканинг овози эшитила бошлади.

Пошша хола кўнгли чўкиб уйига қайтди-ю, шу куни биринчи марта Дороббекка куёвидан ҳасрат қилди.

Бир ойча олдин, олим экан, у билан ўчакишиб бўлмайти деб, дами ичида юрган Дороббек «хўжайка»дан Йигитали шаънига айтилган олатабир гапларни эшитиб, «ўзини тутолмай» қолди. Ётган жойидан туриб кетаёзди:

— Ундай муллаваччалар билан гаплашиб қўйиш қўлимиздан келади. Яна, Сибирми ё бошқа одам қадами етмайдиган юртларни кўмсаб юрибман ўзим! Одамлар ёмон бўлиб кетибди. Қаерга борсанг тергашади. Биз ҳам биттасини ҳиқилдоғидан эзиб, тергасак-тергабмиз-да!

Дороббекнинг бугун кайфи анча баланд экан. Пошша хола ҳай-ҳай деб қолмаса, ҳозироқ куёвининг уйига бостириб бориб, дўппослагудек!

— Уғлим, қўйинг, майли мунақасига ҳам индамай турайлик-чи! Бир йўли топилиб қолар.

— Йўл-пўлни қидириб ўтирасизми. Келган жойингга қараб туёғингни шиқиллат, деб ҳайданг! Сиздан нима кетарди. Ёки ўзим тинчитиб берайми? ...Мен шундай одамларни кўрдимки... бари бир айтиб берганим билан ҳеч ким ишонмайди!

Пошша хола Дороббекнинг анчадан бери ювилмай, кир босиб кетган бўйинлари, атрофини қизил «жияк» боғлаб қолган бежо кўзларига нигоҳи тушиб, юраги шув этиб кетди. Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир ўзини бир нима қилиб қўядигандай шошиб ўрнидан турди:

— Чарчабсиз, ҳозир аччиқ чой дамлаб бераман. Ичиб ўралиб дам олсангиз, ўзингизга келиб қоласиз, болам!— Пошша хола ижарахонадан чиқаркан, эҳтиётсизлик қилиб, кичкина эшик қанотини ёнбоши билан сал туртиб юборди. Орқадан бир нарса жаранг этиб полга тушди. Лоқайд ётган Дороббек ҳушёр тортиб кетди. «Хўжайка» оёғи остига юмалаб қолган ломга ўхшаш йўғон темирни кўрди, аммо, унинг ёрма қайириқ учига кўзи тушмади. Эътиборсизгина ташқарига чиқиб, эшикни ёпди.

У ғира-шира шом қоронғисида қоқилиб-суқилиб тўрдаги ҳовли томон кетаркан, «қайданам олдига кириб,

Ўзимга тирик балони ёпиштирдим-а» деб гулдураб қўйди.

Ичкарига кириб чироқни ёқди. Плитанинг узайтирилган шурурини разеткага тикди. Сув тўла оқ алюминий чойнакни эҳтиётлаб танча ичидаги лахча чўғ бўлиб турган айланма симлар устига қўйди. (Дороббек бир неча кун олдин танчани «зиёнсиз»— ўғринча ток билан ишлайдиган қилиб бериб, «хўжайка»сини беҳад хурсанд этганди.)

Унинг назарида уй ичи бесаранжом бўлгандай туюлди. Олдин ҳам шунақамиди, ёки кимдир кирганми! Ойна томон юрди. Урта деразанинг бир табақаси сал очилиб қолгандек. Қўли билан ташидан қоқилган темир панжарани қимирлатиб кўрди. Маҳкам, жойида!

Лекин, кўнгли ўрнига тушмади. Хаёлини ваҳима билан шубҳа чулғаб ола бошлади. Илиқ югурган сандалга ўтириб, фикрини жамлади. «Деразани эрталаб уйни сурпурганда очган эдим, шекилли... Ҳа, тўғри! Ёпишни унутганман. Танча устини ҳам шундоқ қолдириб кетганман!» Бирдан уй тўридаги темир сандиққа узоқ тикилиб қолди. «Жойидан жилгандайми?» Қўрққанга қўша кўринар, деганларидек, шубҳа Пошша холанинг миясига ҳар хил ваҳималарни келтириб ураверди.

Ниҳоят, чидаб ўтиролмади. Ўрнидан туриб кетди. Катта токча ичига ўрнатилган қадимий тошойна орқасига қўлини суқди. У ердан жўмраги чўлтоқ чойнак олиб, ичинни пайпаслаётган эди, унинг катта қопқоғи тарақлаб пастга тушиб кетди. Сесканиб атрофга аланглаб қаради. Эшик тарафдаги дераза орқасида кимдир тургандай бўлди. Қалитларни кафтига маҳкам қисганича, ўша томонга юрди... Дераза ойнаси юзида қорамтир, хира ўз аксини кўрди. Демак, узоқдаги шарпа бўлиб, кўзига чалинган нарса ҳам, гавдасининг акси экан...

Шубҳадан ўзини холи ҳис этди. Писиб сандиқ рўпарасига келди. Чўккалаб калит билан унинг бир эшигини очди. Бошини ичкарига суқиб, анча вақт турди... Бир оздан кейин бахмал жилдли ёстиқни тортиб чиқарди. Эзиб-эзиб қорнига босди. Қайтариб жойига қўйди. Иккинчи эшикни очди. У ердан ҳам худди шундай иккита ёстиқ олиб, эзгилаб кўрди...

Сандиқ эшикларини қулфлаб ўрнидан турди. Тахмондаги қора атлас кўрпача қатига қўлини юборди. Анча вақт икки оёғи учида қимир этмай турди. Қўйлак

снглари қўлтиғига қадар уюлиб қолган йўғон билакларини тортиб олди-да, чуқур нафас чиқариб, уф тортиди. Қалитларни яна эҳтиётлаб ўз жойига қўйди.

Сандал ичидан қайнаб тоша бошлаган сувнинг «жиз-жиз» овози эшитилди. Энди оёғидан махсиши ечиб бўлган Пошша хола токчадаги чойнакка қўл чўзди. Шу дақиқа даҳлиз эшиги тарақлаб очилди. Ичкарига қозгозга ўралган гўшт кўтариб Дороббек кириб келди... У совуқда туриб қолган шекилли, қўллари совуқ қотган ва ранги гезариб кетган эди.

— Чойни оборганда, гўштни ўзим олиб келардим-ку, болам, овора бўлибсиз-да!

— Овораси борми, хўжайин. Худо ҳам бандасига қараб, сендан угина, мендан бугина деб, тураркан.

Пошша хола қуруқ чой каплаб чойнакка ташларкан, беўхшов кулиб қўйди.

Гараз шундай ўтки, агар тутаса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади, деган экан бир донишманд. Пошша хола ҳам куёвига бўлган гараз дуди билан кундан-кун буруқсаб борар, бугун ёниш ҳолатига келган эди.

У куёвига шунча «жон куйдирди». Куёви бўлса унинг сўзларини инобатга олмади. Шундай экан, энди унга кимлигини кўрсатади! Бир ўч олсинки... Ана ундан кейин алампдан чиқади-да, борди-келдини шартта узиб қўя қолади.

Шу кун алламаҳалгача Пошша холанинг кўзига уйқу келмай, сўнги «қасос» режасини тузиб чиқди.

...Дороббекнинг ҳам кайфи аллақачон тарқаб кетган эди. Ярим кечагача кулбасидаги эски каравотнинг ги-жирлаши тинмади.

...Пошша хола кейинги пайтларда уйқусизлик ҳамда ваҳима касалига дучор бўлиб қолганди. Дороббек келтириб берган дори ҳам кор қилмади. У, кўпроқ ичинг, дерди. «Ҳо, бутунлай бош кўтармайдиган бўлиб қолайми!» Пошша хола уйқу дорининг кўпи нималарга қодир эканлигини яхши биларди.

У ўз таъбири билан айтганда «мушук уйқу» бўлиб қолган, кўзи илиниб озгина ором олгунча ҳам бўлмай тушига даҳшатли маҳлуқлар, ўғрилар, қассоблар кириб уни «ўртага» оларди, тепиб-туртгандай уйғотиб юборарди.

Бугун ҳам шундай бўлди. Ярим кечада «войдод»лаб, алаҳсираб уйғониб кетганича, мижжа қоқмасдан тонг оттирди.

Бу хил кўнгил ғашлик исканжасидан холироқ бўлиш учун, саҳармардонлаб қизи олдига бориш одати бор эди. Бундоқ ҳисоблаб қараса, Лаълини кўрмаганига ҳам икки ҳафтадан ўтибди. Бироқ, Йигиталини ўйлади-ю, оёғи тортмади. Эрталабдан куёвининг «заҳардай башараси»га рўпара бўлиб, ғаш кўнглига тағин хижиллик юқдиришни истамади.

Самоварга олов ташлаб, кўча эшик олдига келди. Квартира ойнасининг қиров босмай қолган бир парча жойидан ичкарига мўралади. Одам қораси кўринмади. Эшикни итариб очди.

Зангдан қорайиб кетган темир каравот устида кўрпанамо эски увадаларга бурканиб (буларни Пошша холанинг ўзи подвалдан чиқариб берганди) Дороббек ётарди. Печкаси ёқилмаган уйнинг совуғи ўтиб кетганидан бўлса керак, қулоқчинини ҳам ечмаган, ипи билан бўйнидан танғиб боғлаб олганди. Каравотнинг олд оёғида кеча бўшатилган «Водка» шишаси қорни билан тиралиб ётибди.

Пошша хола «ит ётиш — мирза туриш» қилиб юрган бу бойваччаниннг кассада, яна кимлардадир минг-минглаб пули борлигига шубҳаланиб қолди. Шу дамда унинг топиб келадиган «бир парча» гўшти ҳам кўзига кўринмай кетди. «Чойга юринг», деб уйғотиш ниятидан қайтди. Аста тисарилиб ташқарига чиқди-да, эшикни ёпди...

Қишнинг этаги билан баҳорнинг боши учма-уч бўлиб, уланай деб турган кунлар бўлишига қарамасдан, ташқарида чилла изғиринини эслатувчи шамол эсиб турарди.

Офтобшувоқ кунга ишониб, енгилроқ кийинган ҳолда кўчага чиққан Пошша хола совуқдан дийдираб, тушга яқин қизиникига кириб келди.

Лаъли унга жуда ҳожатманд бўлиб турган экан:

— Бошим қотиб, энди олдингизга кетаётгандим! Яхшиям ўзингиз келиб қолдингиз,— деб илиқ қарши олди. Онаси ўтириб улгурмасдан ундан маслаҳат олишга тушди:

— Сотувчиларимиздан бири Тошкентда сиртдан ўқийдиган янгийўллик қиз эди. Уша турмушга чиқяпти. Бугун кечга томон магазинимиздагилар бир бўлиб,

уникига бормоқчимиз. Мен қандай совға олай, ойижон? Ўзингиз бир маслаҳат бериб юборинг!

Пошша хола диванга чўкиб ўтираркан, гўё мушкул масалани ҳал қилаётгандай, кенг пешоналарини тириштириб, узоқ ўйланиб қолди. Кейин қизига ўғирилди:

— Ўзи қанақа, сенга жуда яқинми, борди-келди қилганмисан? Тўйингда бўлганми?!

— Бўлмаган, магазинимизда янги. Бир йилчадан бери ишляпти. Ўзи базамиз ўринбосарининг жияни, унинг устига кондитер фабрикасининг омбор мудирига келин бўлиб тушяпти!— Лаъли гапнинг ойисига ёқадиган томонини ҳам қўшиб қўйди.— Фойдаси тегиб қолар! Директоримиз, келиннинг ёнида куёвникига ўзинг борадиган бўлиб турибсан деб, телефонда айтдилар.

— Ҳали, янга ҳам бўларсан?

— Нима, ёмонми!

— Билганингни қил... Ҳа, ҳалиги совғани дурустроқ қилишинг керакка ўхшайди. Ўзи билан ойисига бир кийимдан атлас ол. Парвардигор ҳам бандасига «сендан угина, мендан бугина» дермиш!

— Топилармикан? Соат ўн икки бўпти. Еттида тўйга борадиганлар билан Бешёғочда учрашадиган бўлгандик.

Онаси уни тинчитди:

— Бозор яқин. Таниш-билишлардан секин сўраб кўраман. Истаса топилади. Анқонинг уруғимас-ку!

— Ойижонимдан ўргилай,— у эркаланиб онасининг юзларидан ўпиб олди,— мана шундай пайтларда нуқул ўзингиз мени қийин аҳволдан чиқариб оласиз! Келгунингизча яхшилаб палов дамлаб тураман.

— Мошинг бўлса, мошова қила қол. Анчадан бери кўнглим шуни тусайди.

— Хўп, ойижон, нечаларга тайёр бўлсин?

— Анавунинг қачон келади? Яна, қилган ошингни-ям заҳар-оғуға айлантирмасин!

— Ишхоналарида кечгача ўтириб тамомлайдиган зарур иш бор экан. Ўшани тугатиб, кечаси келиб, яна кетадилар.

— Қаерга?

— Қишлоққа, поездга билет олиб қўйгандилар.

Бу хабарни эшитиб, Пошша холанинг ичига ёруғлик югурди:

— Майли, қозонингни пешиндан кейин оссанг ҳам бўлади!

У бундай қулай фурсатни кўпдан бери кутган эди...

Пошша хола уйига келиб мириқиб ухлади. Кеч соат бешларга яқин, сандиқ устидан кўрпаларни йиқитиб бир тўп «бисоти»ни олди. Қаричлаб икки кийимлик атлас қирқди.

Топилмас матоҳни газетага ўраб қўлтиқлаганича қайтиб келган Пошша хола зинадан чиқаётган Умидага кўзи тушди.

— Намунча барвақт кеп қолмасанг?— деди у эшик қўнғирогини чўзиб босаркан.

— Бугун шанба. Боқчадан эрта чиқамиз.

Салдан кейин суви силқиб турган ҳўл, калта сочларни устидан сочиқ ўраб, ички кийимдаги Лаъли эшикни очди:

— Бошимни юваётган эдим. Анча кутиб қолдингизми? Нега эшикни ўзингиз очиб киравермадингиз, ойи!?

— Уйларинг ўзларингга буюрсин. Билмайсанми, берган калитингни аллақачон эрингни олдига отиб чиқиб кетганман!— Гарчи калит Пошша холанинг ички «ўғри» чўнтагида турган бўлса ҳам, шундай деди ва гапни чалғитди.— Вой, мана атласни ҳам топдим! Мана бу қайтими, болам.— Йўли учун беш сўмни қўшиб узатди.

Лаъли олмади.

У сочларига мой суртиб, пардоз-андоз қилиб бўлгач, Чорсудаги оёқ кийимлар дўконида ишловчи бир таниши французча ялтироқ туфли ваъда қилганлигини айтиб, ўшани олиб келгани кетди.

Умида ойисининг қаергадир бориш учун тайёргарлик кўраётганини дарров сезган эди. Бирам боргиси келардики, қанғийди энди ўзи билан бирга олиб кетса!..

Пошша хола ўзини янада эркинроқ сеза бошлади. Ҳар хил нарсалардан бўшаган қутиларни, шкаф ғаладонларини кавлаб чиқди.

«Ўз хонаси»га кирмоқчи бўлиб, эшикни итарганди, очилмади. Бейхтӣёр унга ўрнатилган қулфга кўзи тушди. Қовоғи баттар осилиб кетди. Елка ташлаб юриш билан ошхонага кирди. Катта чиннини тўлатиб яна овқат сузиб чиқди.

— Ичасанми?— кампир овқати яримлаб қолган чинни косани ўгириб Умидага яқин тутди.

Қиз овозини аранг чиқариб:

— Йўқ,— деди.

Орага яна жимлик чўкиб қолди. Кампир овқатни еб бўлгач, ёнидан гугурт чўпи чиқариб, учини нишлаб тишини кавлай бошлади.

Умида қўрқа-писа бувисига қараб, тилининг учида турган сўзни айтиб юборганини ўзи ҳам билмай қолди:

— Адам қачон келадилар?

Ниҳоят секин айтилган бу сўз кампирнинг қулоғи остида бонг чалингандек бўлиб эшитилди.

— Бугун келмайди! Нуқул адам-адам дейсан, мундоқ одамларнинг набирасига ўхшаб «бувим» ҳам десаң-чи! Сени боқиб, юиб-тараб ўзим катта қилганман. Шу вақтгача сендан бирон рўшнолик кўрдимми!.. Сенлардан хабар олай деб келсам, аданг итдай ириллаб туради. Одам керак бўлмас экан-а! Мана, охир сени ўзимга ташлаб, аллақайси гўрга кетмоқчи!— У тўхтовсиз жавраб кийинди. Силтаб-силтаб Умидага ҳам пальтосини кийгизди.— Ойингга мунча ҳаяллаб кетмаса, худди менинг ўзимга яраша тирикчилигим йўқдай!

Умида яна бувисининг ўша уйига боришини сезиб, юраги орқасига тортиб кетди. Шу пайт эшикдан ойини кириб келди. Янги туфлини роса мақтаб, фаранг қоғоздан олиб кийди. Сўнгра эшикни беркитиб, ҳаммаларни бирга чиқиб кетишди.

Пошша хола қатқалоқ йўлакдан Умидани судрагудек етаклаб кетмоқда. У индамай борарди. Худди карва гунг одамга ўхшаб ердан бошини кўтармасди.

Пошша хола шу кетишида тўғри чоғга бориб тушини хаёлига ҳам келтирмасди.

ИЙГИРМА УЧИНЧИ БОБ

УЙҚУСИЗ ТУН

Кунни кеча Йигитали таҳрирдан чиқарган таниқли бир олим асарининг корректураси келган эди. Бу илмий янгиликни шошилиш равишида кўриб чиқиб, душанбадан кечиктирмай қайта босмахонага топшириш керак эди. Чунки китоб яқин кунларда Техронда очиладиган олимлар анжуманига кейинги йилларнинг тадқиқотларидан бири қаторида туҳфа қилиб, олиб бориш учун мўлжалланганди.

Муҳаррир корректура устида кеча ҳам анча вақт қолиб ишлаган, ўртамиёна роман ҳажмидаги китобнинг дастлабки бир неча бобларини кўриб чиқишга улгурган эди.

Бугун ишхонага жуда барвақт келди. Қоровул ҳали ухлаб ётган экан шекилли, эснаб-эснаб эшикни очди.

У соат тўртларга бориб, китобнинг охирги саҳифасига нуқта қўйиб бошини кўтарди. Шунда ҳам қаттиқ чарчаганини, ҳам очиққанини сизди. Стулдан турганди, худди касалдан янги бош кўтарган кишидай гандирак-лаб кетди. Дераза олдига базўр юриб келиб, унинг қанотларидан бирини очиб юборди. Ичкарига кўпдан бери кутилган баҳорнинг илиқ таровати урилгандай бўлди. Ҳавонинг эрталабки «жиззаки»лиги билан эндиги мулойимлик ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди. «Бу ёғига кунлар исиб кетса керак» хаёлидан ўтказиб қўйди у.

Пастга тушиб кўча беткайидаги кичкина кафедра тамадди қилди. Кейин нарироқда мижоз кутиб турган таксилардан бирига ўтирди-да, ишчилар шаҳарчаси томон кетди.

Профессор ҳовлисида йўқ экан, корректурани унинг хотини оларкан:

— Ичкарига кириб бир оз ўтириб туриш, келиб қолсалар керак. Домланинг бир аспирантлари ҳимоя қилаётган экан, институтга кетгандилар,— деб қолди.

«Домланинг аспиранти!» Салимжондан бошқа яна ким бўлиши мумкин. Ахир унинг ҳимояси сешанба кунига белгиланган эди-ку! Бугун эса, шанба!

Йигитали аяга ўгирилди:

— Кеннойи, ўша аспирант Марасулов эмасми?

— Ҳа, Марасулов! Тортинчоққина йигит. Темаси маданий алоқаларга онд... Илмий советда сал барвақт-роққа қўйиб юборишбди.

Йигитали соатига қаради. Олтидан ошиб қолибди. Вақт қанчалик тез ўтади-я! Унинг бугунги маршрути ўзгарадиган бўлди.

Салимжонлар эшиги олдида Рустамни учратди:

— Бормисан, Йигитали, мана дўстимиз юз фоиз овоз билан сенинг даражанга кўтарилиб олди. Қани юр. Жамоат жам, ҳали замон меҳмонлар келиб қолишса керак.

Кечаси соат ўн бирларга бориб ўтиришнинг асосий

даврасини ташкил этган кишилар тарқалишди. Кейинроқ, иккинчи давра ҳам қўзғалиб, хизматда турган Салимжоннинг собиқ курсдош, ҳазилкаш ўртоқлари қолишди.

Улар ўзларига дастурхон ясатиб, энди алоҳида зиёфатга ўтиришаётган эди, Рустам Йигиталини ташқарига имлаб қолди:

— Сени бир киши йўқлаяпти. Ҳамқишлоқларингдан бўлса керак.

— Нега ичкарига бошлаб келавермадинг,— дедида, Салимжон ҳам кўча томон юрди.

Йигитали йўлакни ёритиб турган чироқ ёруғига солиб, соатига қаради. Поезд жўнашига яна бир ярим соат вақт бор. Кўнглидан «тинчликмикан?» деган хаёл ўтди.

Катта йўлнинг у бетида олдинги фаралари милтиллаб қизил «Москвич» турарди. Йигитали дарвоза яланглигига чиқиб тўрт-беш қадам қўйиши билан йўлни кесиб бир киши кела бошлади.

— Комилжон!

— Ҳа, мен!— Комилжоннинг овозидаги самимият ва хушоҳанг Йигиталига таскин берди.

— Қайси шамол учирди. Қандай қилиб!

— Баҳор шамоли учирди. Излаган топади, дейдилар-ку.

— Келинг-келинг, меҳмон. Демак, астойдил излаган экансиз-да, бизни!— суҳбатга Салимжон аралашди.— Қани ичкарига, ўша ерда бафуржа гаплашамиз!— мезбон уларни ҳовли томон бошлади...

Ҳазил-ҳузул билан меҳмондорчилик давом этар, вақт ҳам ўтиб борарди. Йигитали шундоққина онаси олдидан келган «элчи»дан бирон янгилик гап чиқиб қолар, деб кутди, бўлмади. Ниҳоят:

— Қалай, бизнинг уйдагилар?— деб сўради.

— Тинчлик, соғ-саломатлик. Мана, Назирахоннинг иши баҳона кўпчилик бўлиб келавердик. Сизникига кирмоқчи бўлиб учинчи қаватга кўтарилгандик...

Йигитали унинг оғзидан гапини олди:

— Одатдагидек, уйингизда ҳеч ким йўқ экан, деб қўя қолинг!

Комилжон жилмайиб Йигиталига юзланди:

— Ҳа, ўзимиз ҳам шундай ўй билан дарвозадан киргандик. Лекин биз ютқазганимиз йўқ, балки фойда қил-

дик. Ачамлар ҳовлимизни кўрмаган эдилар, баҳона билан кўрадиган бўлдилар!

Меҳри хола кенжа фарзанди Шоҳида турмушга чиқиб кетгандан бери ёлғиз ўзи яшарди. Уни бир катта ўғли Чилонзорга олиб кетаман, деса, Комилжон ҳар келганда, мен билан Бодомзорга кетасиз, деб туриб оларди.

У Бодомзорга катта ўғли ва келини билан тўйда бирров бориб келган. Иккинчи марта пишиқчиликда ўзи ёлғиз бориб, бир ойча туриб қолди. Айниқса Хайрибиби унга жуда ёқиб тушди. Эртадан кечгача икки кампир бир-бирларидан ажралолмай қолишди.

Меҳри хола Хайрибибининг ўғли Тошкентдалигини ўшанда илк бор эшитган эди. Ниҳоят бугун вақт алламаҳал бўлиб қолганда, ўғли Комилжон Йигиталини бошлаб кириб келиши, Меҳри хола учун яна бир қувонч бўлди.

Энг аввал она-бола узоқ сўрашишди. Кейин, сизни кўрадиган кун ҳам бор экан-ку, деб Меҳри хола қучоқ очиб келди. Бу ерда фақат Назира кўринмасди.

Бугун Комилжоннинг туғилган куни ҳам экан. Уртадаги катта столга байрамдагидек тўкин дастурхон ёзилган эди. «Юбиляр» келгандан кейин дастурхон атрофида ўтирганлар орасида янаям тантанали вазият ҳукм сура бошлади. Сухбат қизиди.

Бир пайт ўғлининг «бўшаши»ни кутиб турган Хайрибиби унга томон аста энгашди:

— Умида болам қани? Хотиннингни олиб келмадингми?

— Келинингиз Янгийўл деган жойга, бир дугонасиникига тўйга кетган. Умида ҳам ёнида бўлса керак.

— Бўлса керак, деганинг нимаси!

— Бошқа плож йўқ. Болани уйда ёлғиз ташлаб кетиб бўлмайди. Мен кечаси поездда қишлоққа жўнашим керак эди. Яхшиям Комилжон билан учрашиб қолдик.

Бари бир кампир Умидага ачинди:

— Набирам бечора ғала-ғовур тўйда уйқидан қолиб, анча қийналади... Келиним тушмагурам, ғалати, ўғлини қабри совумай туриб, тўйга кетганини-чи!..

Вақт алламаҳал бўлиб қолганда, Йигитали уйига

кетмоқчи бўлди. Аммо Қомилжоннинг онасидан тортиб, акаси-ю кеннойисига, бемаҳалда ҳеч қаерга бормайсиз, деб туриб олишди.

Мана, бир неча кундирки, Дороббек Пошша хола изига тушган. Бу аёл қандай йўллар билан пул топишини ва қанчалик «эҳтиётлаб» сарфлашини аллақачонлардан бери биларди. Яқин-яқингача бозордан қолмаганлиги, яна кўп йиллар давомида ўз ҳамёнини қанчалик қаппайтиргани ҳам унга яхши маълум эди.

Энди Дороббек ўша жамғармаларнинг қаерда эканлигини билади. Худди сейфга ўхшаш уч-тўрт бураб берктиладиган жавон калитлари турадиган жой ҳам маълум... Фақат унинг учун аниқ бир пайтни белгилаш қолган эди, холос... Қайси вақтни танласин, кечасиними ёки кундузиними? Энг қулай кечаси — тинч. Одамлар кўзидан панароқ. Кетиб олса бўлади. Унинг устига поезд ҳам мўлжаллаб қўйган томонига, саҳар соат бешда жўнайди.

Аммо, кампир қургур, кечасига ҳеч вақт уйни холи ташлаб қўймайди. Яна кўрпаларни қалин қилиб, ўша сандиқ олдига тўшаб ётади.

Ноиложликдан «операция»ни кундуз кунни ўтказишни яна бир ўйлаб кўрди... Аммо, ўчакишгандай кейинги пайтларда «хўжайка» ҳеч қаёққа бормай қўйди. Ташқарига чиқса ҳам, худди уйини ёв оладигандай дарров қайтиб келади. Ё бирон шубҳани сездимикан!... Баъзан кўча эшикдан кира солиб, ижара уйининг деразасидан мўралайди.

Дороббек бундан икки ҳафта бурун каттароқ «ўлжа» билан қўлга тушиб ишдан ҳайдалган, бир неча кундан бери «хўжайка»ни ҳар килоси палонча сўмлик бозор гўшти билан «сийлаб» келарди. Мана шундан бирон «ҳид» димоғига урилдимикан!.. Нима бўлганда ҳам, у ниятини тезроқ амалга ошириши керак. Ҳозир унга бошқа йўл йўқ.

Дороббек квартиранинг қачонлардир гулли қоғоз ёпиштирилган шифтига узоқ тикилиб ётаркан, шуларни хаёлидан ўтказди. Айни вақтда кўз олдида ўтмиши гавдаланиб кетди.

Эҳ, Дороббек, Дороббек! Бир вақтлар ким эдинг-у,

мана, энди ким бўлиб ўтирибсан. Омад-омонат, қафасда сайраб турган қушча бўларкан. У учдими, бўлди, қайтиб келмас экан... Қўлингда пул ўйнайдиган қандай бойвачча йигит эдинг-а! Юз-икки юз сўмни тийинча кўрмасдинг. Бундан йигирма йилча олдинги даврингни Бир эсла: йўлни қилиб, ўшанда директор бўлиб турган поччанг қаноти остида техникумни битириб олдинг-у, кўтарилиб кетдинг. Бор-йўғи саккизинчи синф маълумотинг бўлса-да, олдингга билим билан сочи оқарган домлалар, олимлар, катта-катта мансабдор кишилар бош эгиб киришарди. Сен уларни хоҳласанг қабул қилиб, ҳожатини чиқарардинг, хоҳламасанг йўқ!.. Поччанг ҳам кўтарилиб кетган — унинг шарофатида сен бошлиқ универмаг ҳам камёб моллар уяси бўлиб қолганди. Уч-тўрт йил ичида пулга шунчалик кўмилиб кетдингки, қаерга, нима учун сарфлашни билмай қолдинг.

Йигирма беш ёшлик юбилейинг довруғи шаҳарда бўлиб турган катта тўйлардан ўтса-ўтдики, кам бўлмади. Шу муносабат билан ёр-дўстларинг машина совға қилишди — давлат баҳосида сотиб олдинг. Бир кишига келадиган омад бўлса — шунчалик бўлар-да.

Кўп ўтмай Қоратошдаги ҳовли сенга торлик қилиб қолди. У ерни опангга қолдирдинг-да, уйланиш илнжиди шаҳар чеккасидан жой сотиб олиб, данғиллама участка қуришга тушиб кетдинг. Битгандан сўнг уй эмас, бамисоли қаср бўлиб, кўпларнинг оғзи очилиб қолди. Аммо, роҳатини кўролмадинг, қувониб юрган бир пайтингда, кошонангнинг сурати газетада чиқиб қолди. Уни ёнида фелъетон ҳам бўлиб, сен бир пуфлаб учириб юборадиган арзимас маошинг миқдоригача ёзилган эди.

Поччанг яна қўлтигингга кирди. «Ёшлигинг», «тажрибасизлигинг» ҳисобга олинди, қуйироқ ишга ўтказилдинг. Уйни эса, таваккалчилик ёнида мардлик ҳам бўлади, деганларидай, ҳукуматга — болалар боғчаси қилиб топширддинг. Агар шунга кўнмаганингда, ўзингга кўп жабр бўлишлигини билардинг-да!

Келинни, ният қилганинг — катта кошонага эмас, ишхонангни ёнгинасидаги уч хонали секцияга туширддинг.

Янги жойда ҳам омадинг чакки бўлмади. Поччанг сенга берарди ҳам, сендан оларди ҳам... Ўз йўлида се-

нам бошқаларга сичқондай қилиб улашардинг-да, туядайини олардинг.

Яна пулларнинг ҳисобига етолмай қолдинг.

Ўттиз ёшингни шаҳарнинг ўзингга ўхшаш пулдор «бойвачча»лари «базми жамшиди»да нишонладинг. Пулни сомондай совурдинг... Сен ўзинг харомнамак бўлганинг билан, хотининг фариштадек пок аёл эди. Чидай олмади, уйингдан бош олиб кетиб қолди.

«Базми жамшид»даги ҳамтовоқларинг лаънат курсисига ўтқизилиб, ифлос башараларига шармандалик тамғаси урилаётган дамда сен Қримда ором олардинг. Нима сабаб бўлди-ю, бу тўданинг бошига тушган балодан қутулиб қолдинг!.. Эсингдами, мана шу «омонлик» шарафига яна бир «базми жамшид» қурганинг, бутун қўй танасидан яхлит кавказча кавоб пиширтирганинг!

Мана энди яқинда арзимас икки қўй танаси учун (девордан хилватгоҳ тарафга ошираётганингда қўлга тушиб) «ўртоқлик суди» қилиндинг, ишдан ҳайдалдинг... Бунақа иш сенга тўғри келмас экан. Қўлдан еб ўрганиб қолганлигинг билинди.

Бу Пошшахон комбинатдагилардан ҳам зийракроқ, осонлик билан олдирадиган аёл эмас. Ўйлаш керак, ўйлаш. Яқин кунларда тезроқ бош олиб кетиш зарур бу ердан! Лекин, қандай қилиб «операция»ни амалга оширасан? Бўғиб ўлдирасанми!? Йўқ! Унда бир иш икки бўлиб, ҳақиқий жиноятга айланиб кетади. Орқангдан милиция тушади.

Ҳа, ҳа, топди: ярим кечада чой сўраган бўлиб боради, эшикни очиши билан устига одеял таълайди. Оғзини, қўл оёқларини боғлайди. Кучи етармикан!

Бу пинҳоний режалардан боши ғовлаб кетган Дороббек кулбадан ташқарига чиқди. Кўча эшикни ичидан тамбалаб, ҳовли томон юрди. Деразанинг бақувват темир панжараларидан ичкарига мўралади. Сандак ёнидаги кўрпа йиғилмаган. Демак, Пошша хола кундузи ухлаган. Энди қаердадир юрибди. Қачон қайтаркин?... Дороббек ижара уй эшиги орқасидан миҳ суғурадиган темирни олди, яна уй олдида пайдо бўлди. Чангакни ўртадаги дераза панжарасини тутиб турган миҳлардан бирига солди. Шу пайт сигнализация қўйилгандек, «ғийқ» деган қаттиқ овоз чиқди. Бу чийиллаган овозни бутун маҳалла эшитди гўё. Назарида, Пошша хола айюҳаннос

солиб, қаердандир чолиб келаётгандек туюлиб кетди. Пешонасини тер босди. Чангак тешигига карахт аридай илашиб қолган миҳни тезда олиб, бир томонга улоқтирди. Ишни давон эттиришга юраги чопмади...

Дороббек ўз хонасида ҳам ортиқ ўтиролмади. Худди ўғри мушукдек аланглаб кўчага чиқди. Ўзини одамлар орасига урди.

Магазиндан беш метрча сурп олиб, қўлтиқлаганича Хадрага келди. У ерда овқатланди. Ёнида қолган охириги ўн сўмнинг ярмини сарфлаб ичди. Бир оз ўзига келди. Дадиллашди.

Ижарачиликнинг сўнги соатларини ўтказаетган Дороббек кулбасига кечаси ўн иккиларда қайтди. Мана, энди у вақт ўтишини кутарди. Ҳатто, чироқ ҳам ёқмаган. Каравотга ёнбошлаб олганича, деразанинг кичик кўзларидан ташқарига тикилиб ўтирарди.

Кайфининг тароқлигиданми ёки ҳорғин тортиб, ланж бўлаётганлигиданми, кипригига уйқу илашиб қолганини пайқамади...

Бир маҳал кўча дарвозасиникига ўхшаш «тарақ» этган шарпадан уйғониб кетди. Айни вақтда бу товуш унинг қулоғига панжара миҳининг «ғийқ» этганидай бўлиб эшитилди. Шошиб ўрнидан турди. Соатига қаради. Икки ярим! Айни мўлжаллаган пайти.

Аста ташқарига чиқди. Эҳтиёткорлик юзасидан, кўча эшик олдини бир кўздан кечириб қўймоқчи бўлиб борганди, қимирлаб турган эшик зулфинига кўзи тушди. «Наҳотки тушимга кирган «шарпа»дан эмас, ҳақиқий кўча эшикнинг тарақлашидан уйғониб кетган бўлсам! Наҳот, бу ердан ҳозир бирон кимса чиқди! Тўхта, Пошша холадан бошқа ким бўлиши мумкин!» У ўзини девор ёнига олиб, пастроқ жой қидириб нарироқ кетди. Қўшни девори билан туташган бурчакка етгач, икки оёғини айри қилиб, пахсага тирмашди. Пошша холанинг девори тепасига ойна парчалари санчилган экан, ўнг қўлининг кафти аралаш панжалари бўғинини тилиб юборди. Аммо Дороббек бунга эътибор бермади. Бўйинини чўзиб кўчага қаради: беш-ўн қадам нарида юриши ҳар кимникига ҳам ўхшайвермайдиган «хўжайка» лапанглаб кетиб борарди. Бошида ўша, жигарранг тивит рўмол, бармоқлари орасига қистирилган папиросининг учи яллиғланиб, у ер-бу ерга учқун ташлайди. У, шубҳасиз, қизининг уйига кетяпти. Нима сабабдан

бемаҳалда йўлга тушди, бу томони ҳозир Дороббекни қизиқтирмасди. Тезкорлик билан томорқани кесиб, ҳовли тарафга ўтди.

Ялангликка келиб, боя битта миҳи қайрилган дераза томон бораётган эди, кўзи хиёл ташқарига ён ташлаб турган айвон эшигига тушди. Шошиб зина қаршисига келиб, тортиб кўрди, очилиб кетди. Ичкаридаги уй эшигига ҳам қулф урилмаган, қия эди.

Дороббек ишни обдан ўйлаб, пишитиб олганлигига қарамасдан, шу дақиқаларда шошиб, ҳатто нима қилишини билмай эсанкираб қолди. Гўё ҳеч нарсани кўрмас, ишини кўзи ожиз одамдай пайпаслаб қиларди... Ниҳоят калитларни қўлга киритди. Қулф тешикларини ҳам пайпаслаб топди. Жавон эшиги очилгандан кейин, уйга бир оз ёруғлик оралади назарида.

У даста-даста боғлам қилиб пулга тўлдирилган халтачаларни, ёстиқ жилдига ўхшаш қопчаларни битта қўймай тортиб пастга туширди. Кейин ёнидаги пичоқ билан қопчаларнинг қорнини ёриб, танча устидаги дастурхонга тўкди. У кулбасида катта чамадонни шайлаб қўйганди.

Бир маҳал шитир-шитир овозни босиб, дераза томондаги пол ғижирлаб кетди. Дороббек пичоқ тигини тўғрилаганича қаддини тиклади. Қимдир бош кўтарди. Кўп ўтмай унинг ўтириб олган мўъжазгина гавдаси кўринди. Дороббек ҳам қўрқув, ҳам саросима ичида шундай ғалати бир вазиятда қолдики, на бирон чора кўришни, на ўзини ташқарига уришни биларди.

Бир маҳал уй жимлигини ёш боланинг:

— Бу-ви-и!— деган овози бузиб юборди.

Дороббек индамай, чўнқайганича тураверди. Айни вақтда бу беозор товушдан унда дадиллик пайдо бўлди. Лекин ўзини сездирмасликка ҳаракат қилди.

— Ада, сиз келдингизми? Нима қилиб ўтирибсиз?!

Дороббек калаванинг учини топгандек бўлди: «Лаълининг қизи. Уйда бугун ҳеч ким йўқ бўлса керак. Кампир хабар олгани кетди».

Аслида Ингиталининг уйда одам йўқ эмасди. Машина ўнг келиб қолганлиги учун «янга»ликни ҳам ташлаб, алламаҳалда уйга қайтган Лаъли бўкиб ухлаб ётарди. Одатда унинг уйқуси шунчалик қаттиқ бўлардики, тепасига келиб, чилдирма чалсангиз ҳам пина-

гини бузмай ётаверарди. Бу сафар чарчаб-ҳориб келган одам кўзи уйқуда бўлса-да, нимадандир ҳушёр тортиб кетди. Аввал худди тушида кўраётгандек, кимдир эшикни очаётганини, кейин коридорга кириб келганини сизди. Катта хонада чироқ ёнди. Уйқу аралаш, эри поезддан қолган-у, энди алламаҳалда уйга қайтган деб фараз қилди...

Яна кўзи илиниб қолган экан, бир маҳал қулоғига ойсиникига ўхшаш дўриллаган йўтал овози чалингандек бўлди. Сўнгра нимадир тарақлаб кетди. Лаъли иккинчи бор ҳушёр тортиб, бошини кўтарди, лекин эринчоқлик устун келди шекилли, яна ёстиққа бурканиб олди.

Бу пайт Пошша хола қутини қоқлаб бўлган, унинг бурчагидаги елимланган қоғози устига «1000» рақами қўйилган бир пачка пулни камзулининг ички чўнтагига жойлаш билан овора эди.

«Чиқ» этиб чироқ ўчди. Кимнингдир коридорга чиққан шарпаси эшитилди. Лаъли тагин бошини кўтариб, хонанинг қия очик эшигидан лоқайдгина ташқарига мўралади. Қаради-ю, чироғи янги ёқилган коридорда онасининг йўғон гавдасига кўзи тушди... У ўрнидан турмоқчийди, кутилмаганда чироқ ўчди. Дақиқа ўтмай «шарпа» коридорга йўқ бўлиб, тортиб ёпилган эшик қулфининг шарақлаб беркилиб қолган овози эшитилди...

Қиш заҳри кетиб, илк баҳор нафаси уриб турган мана шу тонгда Пошша хола сўнги суянчиғи — ёлғиз қизидан ҳам ажралди... У ҳовликқанича асфальт йўлкадан шошиб-пишиб кетиб борарди. Лаъли юлқагина ички кийимда балконда туриб, унинг орқасидан қараб кузатаркан, кўнгли бузилиб, кўзларида ёш ҳалқаланиб, юзидан сизиб тушаётганини сезмасди.

Хайри ача одатдагидек азонда турди.

Она-бола уйга кириб келишганда, Лаъли қовоқлари шишиб кетган ҳолда мукка тушиб стол ёнида ўтирар, унинг анчадан бери мижжа қоқмай шу алфозда вақт ўтказганлиги шундоқ билиниб турарди.

— Ҳа, сизга нима бўлди, она қизим, саҳарн-мардон-

дан кўзёши қилиб ўтирибсиз! Тинчликми? Ким хафа қилди?

Лаъли унинг пинжига яқинроқ тиқилиб, пиқиллаб йиғлаб юборди.

— Ҳа, қизим, тинчликми?!— кампир яна безовталаниб сўради.— Йиғламанг, болам, эрталабки йиғининг хосияти бўлмайди. Умидахон қизим қани?

Айни вақтда онасининг шу саволини Йигитали ҳам қайтарди.

Лаъли онаси ярим кечада келиб, нима иш қилиб кетганини билиб, унинг бутун қилмишларини сар тарази қилиб, дами ичида ўтирарди. Ҳалиги сўроқ уни ўзига келтирди, у индамади, оҳиста ўрнидан турди-да, кўз ёшларини артди.

— Ҳозир олиб келаман,— деб уйдан чиқиб кетди.

Она-бола бир-бирларига ҳайрон бўлиб қараб қолишди. «Яна ойисиникига ташлаб келган экан-да» деган хаёл ўтди Йигиталидан.

— Тинчмисизлар?— орадаги жимликни Хайри ачанинг овози бузди.

— Ҳа, ача, тинчмиз,— деди Йигитали истар-истамас.

— Нимага Лаълихон хафа?

— Билмасам!

— Умида қаерда?

— Ойисиникида бўлса керак. Олиб келгани кетди шекилли.

— Ёлғиз ўзи-я! Шундай бемаҳалда. Бор, орқасидан чоп...

— Мен бошқа жойга боришим керак!— У «нонуштага ҳеч нарсамиз йўқ, бозордан ул-бул олиб келаман» демоқчи бўлди, аммо айтмади.

— Аввал хотининг билан болангни бу ерга келтириб қўй-да, кейин қайга борсанг боравер! Жойномозга ярайдиган нарсаларинг борми?

— Бу ерда ҳеч ким номоз ўқимайди!

Кампир ўғлининг бу гапларидан ҳалигача қайнонаси билан муносабати яхши эмаслигини билиб олди. «Майли, кейинроқ панд-насиҳат билан йўлга солиб қўяман, бу бевош болани!»

Йигитали чиқиб кетди.

Кўп ўтмай пастдан моторнинг гувиллаган овози эшитилди.

У чорраха ўртасига чиқиб, машинани секинлатди. Узоқда кетиб бораётган хотинига кўзи тушди. Бошлари эгилган. Негадир шу топ унга ачиниб кетди. Рулни ўша томонга бурди. Фараларини ўчириб қўйиб, аста-секин Лаълининг орқасидан кета бошлади.

Бало-қазонинг ўқидай бир лаҳзада қаердандир пайдо бўлиб, мошовага қатиқ бўлган қоровулни етти пушти қолмай, остин-устун қилиб қаргаганча Пошша хола уйига кириб келди. Қўча эшикнинг устидан маҳкам ёпди. Костюмининг «ўғри» чўнтагига ташлаб қўйган «ўлжалари» устидан маҳкам чангаллаб, ҳовлига кирди.

Айвон эшигини очиб, даҳлизга ўтди. Чироқ тугмасини босди, ёнмади. «Қурғур, яна ўчибди-да. Бугун шамол бўлмагани-ку!».

У бели қайрилмаган пачкали пулни роҳатланиб, ҳисобини олмоқчи эди. Бўлмади. Ёнига қўл солиб пулни чиқарди. Кафтлари орасида чамасини кўрди. Анчагина оғир. Бунақа «тош босадигани» яқин ўртада тушмаган. Яна чап ёнига қўл юбориб, у ердаги тақинчоқларни ушлаб кўрди. Жойида!

Пошша хола даҳлиздан ичкари уйга кирмоқчи бўлди. Ўрта эшикнинг иккала қаноти ланг очилиб ётганини кўриб, ўз кўзларига ишонмай қолди. «Анов қиз ташқарига чиқдимикан?».

Юрагига қачонлардан бери кутиб юрган, номаълум бахтсизлик сояси тушгандай бўлди. Эшикнинг иккинчи қанотини очиш учун тепадаги сурма илгакка ҳатто Пошша холанинг ҳам бўйи етмас, мабодо, зарурат бўлиб қолганда, стул қўйиб очарди. Баданлари бўшашиб, кенг пешонасидан маржон-маржон совуқ тер бўртиб чиқди. Ҳам қўрқув, ҳам таҳликадан уй ичига қулоқ тутди. Жим-жит!

Секин-секин қадам босиб қиши билан ўт ёқилмай, ўргимчак уялари осилиб ётган даҳлиздаги ўчоқ бошига келди. Пайпаслаб чироқни топди. Ёнидан гугурт чиқариб ёқди...

Оҳиста ичкари томон икки-уч қадам босгани, оёғи олиб ташланган сётчик пробкаси устига тушиб, тойиб кетди. Чироқ шпшаси чил парчин бўлди. Қўл аралаш

Билакларидан муздай керосин оқиб туша бошлади. Уй эшиги остонасига келиб, ичкарига овоз берди:

— Умида, ҳой Умида!

— Бу-ви!— кўрпага бурканиб олган қизнинг йиғи аралаш бўғиқ овози эшитилди.

— Олдингда ким бор?— бир оз дадиллашди Пошша хола.

— Ҳеч ким. Кетди у.

— Ким?!— буви жон-жаҳди билан ичкарига отилиб кирди.

Қўлидаги лопиллаб ёниб турган чироқ нурида алғов-далғов бўлиб ётган уй ичини кўриб, бирдан бақириб юборди:

— Вой шўрим, худо урди мени!

Қизча «агар бувинг келгунча ғинг деб овоз чиқарсанг, оёқ-қўлингни мана шу сурп билан боғлаб қўяман. Индамай кўрпага ўралиб ёт!» деб кетган бояғи қўлида пичоғи бор қўрқинчли одамнинг гапидан кейин, қўрқиб, қимир этмай ётарди.

Энди у бошини кўтариб, бурчакдаги жавон тарафга чопиб кетган бувисига қараб турарди. Бувиси қўрқинчли овоз билан бақирар: «Вой шўрим, мени худо уриб қолди», деб сочларини юлар, тиззаларига шаппатилаб, гирди-капалак бўларди.

Қиз деразадан ураётган хира ёруғликда бувисининг танҳо гавдаси билан қоп-қора сояга ўхшаб турган бошини кўрарди холос. Нимадир бўлиб аллақачон лампа ўчиб қолганди.

Бир маҳал бувиси сандиқ қўйилган бурчакка суянганича серрайиб қотиб қолди. Кейин ниманидир эслаб сандал устига энгашди. Гугурт чақилди. Лопиллаб чироқ ёна бошлади. Тўсатдан у жавоннинг ланг очиқ эшиклари атрофида тартибсиз сочилиб ётган латталутталарни титкилай бошлади.

«Ярми» қолган катта бир ёстиқни кўтарган эди, унинг ёрилган қорнидан патлар дув сочилиб, танчанинг ёнларигача тўзиб кетди. Баъзилари чироқ пиликлари устига тушиб, жизғинаги чиқиб куйди.

Шундан сўнг кампир сандиққа яқинроқ сурилиб келди. Унинг очиқ эшигидан бош суқиб қаради... Яна бошини тортиб олди. Орқасига қайрилиб, титраб-қақшаётган қўллари билан чироқбандидан тутиб сандиқ

ичига қўйди. Яна бошини суқиб қаради-ю, бирдан ўрнидан туриб кетди.

Унинг сочлари бутун башарасини қоплаб олган, сандиқ тўридан чиқаётган шуъла ярим гавдасини ёритиб турарди.

Шу он ўртага чўкиб лаҳзали жимликни аллақердан гулдур этган овоз бузиб, кучсизроқ ёруғлик уй ичига урилди. Қизча ўзини бир оз қўлга олди. Хаёлидан «момақалди роқ» деган сўз ўтди. Шу топ яна нимадир тепада порлаб кетгандай бўлди-ю, кўз ўнгида бувисининг орқасидан кимдир чалиб юборгандек, у ерга қулаб тушди. Йўқ, бувиси эмас, гўё осмон табақалари орасидан уни ушлаб турган «устун»лардан бири ерга қулаб тушди-да, ҳаммаёқни зириллатиб юборди!

Умида жуда қўрқиб кетди! Яқин бир соатлар ичида бўлиб ўтган воқеадан ҳали ўзига келиб улгурмаган қизча даҳшат ичида бувисига қараб талпинди.

— Туринг, бувижон, сизга нима бўлди?— деб қўлидан тортқилади. Аммо Пошша хола индамас, кўзларини катта очиб ерга қараганича қимир этмай ётарди.

Умида ваҳм ичида ташқарига отилди. Бироқ хаёлидан бояги одам қўлида пичоқ билан қаердадир писиб тургандай туюлди-ю, яна ичкарига кирди. Даҳлиз эшигини тамбалаб олди. Уй остонасига ўтириб зорланган овозда:

— Буви, туринг, ўзим қўрқиб кетяпман!— деди.

Ҳеч қандай садо бўлмади.

Бирдан ташқарида шамол турдими, одам шарпасини, нимадир шитир-шитир этди. Қизчанинг кўз олдига яна бояги киши гавдаланди.

Нима қилсин, ўзини қаерга яширсин? Сандиқ ичидан пориллаб ёруғ чиқиб турибди. Кўриб қолиши мумкин... Ногаҳон димоғига аччиқ нарса урилди. Кескин орқасига ўгирилиб, уй тўридан буруқсаб чиқаётган тутун қуюнига кўзи тушди. Аввалига, чироқ тутаяпти, деб эътибор бермаганди. Энди бурчакдаги таниш сандиқ ҳақиқатан ёнаётганини Умида аниқ кўрди... Паға-паға тутун буралиб унинг олдига кела бошлади. Томоғи ачишиб йўталди, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Охир чидолмай ўзини даҳлиз ўртасига олди. Тутун уни қувлагандай ўрта эшикдан даҳлизга ҳам кириб кела бошлади.

Умида ташқарида «турган одамни» ҳам унутиб, эшикка ёпишди. Бироқ кўзлари ҳеч нарсани кўрмай

қолди. Пайпаслаб зулфинни тополмади. Аччиқ тутундан бўғилиб қолаёзди. Негадир шу пайт адаси кўз олдига гавдаланиб кетди.

— Ада, адажон!— дея юзларини чангаллаб, эшикдан нарироқ кетиб, ўзини ўчоқ панасига олди.

Ачишган ёшли кўзлари билан тепага қаради. Узун қорамтир мўрининг устига қопқоқ бўлиб турган бир нарча кулранг осмон кўзига элас-элас чалинди. Юзига муздай роҳатбахш томчилар урила бошлади. У қуруқшаб бораётган оғзини очиб тамшанар, бу ердан чиқиб кетиш учун худди қафасга тушган қушчадай талпинарди.

ХОТИМА

Қарийб икки ой давомида бу ерга келмаган Лаъли ҳовли эшигини қандайдир беҳафсалалик билан итариб кўрди. Шубҳасиз, дарвоза берк эди. У нарироқда машина рулида ўтирган эрига «очиб берасизми» дегандек қаради. Йигитали «жавоб» берди:

— Нега қараб турибсан! Дарров Умидани олиб чиқ!

Лаъли умрида биринчи бор девор ошди. Шарақлатиб эшик зулфинини туширди-да, ичкарига кириб кетди ва зум ўтмай ҳаллослаганича орқасига қайтиб чиқди:

— Йигитали ака, шўримиз қуриди — уй ёняпти!

Эр-хотин тенгига ичкарига чолиб кириб кетишди.

Йигитали дераза ойналаридан ичкари уйда гуриллаб ёнаётган қип-қизил олов тилларига кўзи тушиб, инграб юборди.

— Қизим... Умида!

Шошганидан, уй деразаларига ёпишмоқчи эди, Лаъли уни даҳлиз эшиги томон судради:

— Умида даҳлизда!

Йигитали эшик қабзасига ёпишди. Қабза миҳи билан суғурилиб чиқди... Кейин эшик ўртасидаги узун «туйнук» ойнасини синдирди-да, орқа-олдинга силтай бошлади. Эшик майишганича очилиб кетди. Тутун буруқсаб, ташқарига оқиб чиқа бошлади.

Йигитали даҳлизда ҳеч нарсани кўрмас, фақат «Умида, Умида» дея ўзини ҳар томонга урарди. Бир маҳал ўчоқ бошидан қулоғига инқиллаган овоз чалинди. Тутун захридан бўғила бошлаган Йигитали жонҳолатда ўша ёққа отилди. Ғужанак бўлиб олиб, ҳушидан

кетаёзган қизчани маҳкам бағрига босганича ташқарига талпинди.

Лаъли дод-фарёдини эшитиб чоған қўни-қўшнилар, ўткинчи йўловчилар билан ҳовли тўлиб кетганди. Қимдир ўт ўчирувчиларга хабар бериш учун телефонга югурди. Қимдир дераза ойналарини синдиришни маслаҳат берарди. Ичкарида эса, гуриллаб турган олов тили сандиқ устидаги кўрпаларга ўта бошлаган, ҳали замон у катта гулханга айланиб бутун уйни қоплаб оладиган даражада эди.

Бироқ, шу топда буруқсиб ётган тутунга тўлиб кетган уй ичига киришга ҳеч кимнинг юраги бетламасди.

Лаъли эрининг қучоғидан беҳуш Умидани олиб, бағрига босди.

Йигитали одамлар оралаб кўзлари эндигина синдирилган дераза олдига келди. Ичкарига қаради. Бурчакда худди қанотлари синиб, осмондан қулаб тушган улкан қушдай Пошша хола ётар, олов тиллари эса, унинг устида ўйнар, баъзан аждаҳо каби тепасига ёпирилмоқчи бўларди.

Йигиталининг хаёлидан «дўзах деганлари шу бўлса керак» деган фикр ўтди. Лекин у кўнглидан кечган бу фикрни енгиб, буруқсаб тутун уриб турган эшикка ўзини урди.

Одамлар даҳлиз остонасидан уй эгаси жасадини аранг тортиб олишди. Пошша хола ўлаётганда ҳам одамларга ўхшаб жон бермаганди. Унинг панжалари орасида куйиб-қорайиб кетган бир даста пул турарди...

...Тутундан бўғилган Йигитали қаттиқ оғриқ ва ҳолсизликдан ҳушини йўқотди, эшик остидаги ёғоч зина устига қулаб тушди.

У ёнарди...

1965—70 й.

Тошкент.

Н 87

Нурий Дадахон.

Осмон устуни. Роман. О. Ёқубов
таҳрири остида. «Ёш гвардия», 1979.
272 б.

Нурий Д. Опора неба.

Ўз2

На узбекском языке

Дадахон Нурий

ОПОРА НЕБА

Издательство „Ёш гвардия“, Ташкент—1979

Редакторлар *М. Саломов, Тулқин.*

Расм Т. *Сайдуллаев*

Расмлар редактори *Қ. Алиев*

Техн. редактор *Л. Буркина*

Корректорлар *М. Ортиқова, М. Юнусова*

ИБ № 438

Босмахонага берилди 20/XI-1978 й. Босишга рухсат этилди
19/III-1979 й. Қоғоз №1 Формати 84X108^{1/32} Босма листи 8,5.
Шартли босма листи 14,28 Нашр листи 14,48. Тиражи 30.000
Р 08929 Зак № 593.

Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитетининг „Ёш гвардия“
нашриёти, Тошкент, 700129 Навоий кўчаси, 30. Шартнома
№ 97-78 Баҳоси 1 с. 10 т.

Ўзбекистон ССР, нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси
ишлари бўйича Давлат комитети Тошкент „Матбуот“ полиг-
рафия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 1-босмахонаси, Тош-
кент, Ҳамза кўчаси, 21.